

ALBANCI

CANKARJEVA ZALOŽBA
V LJUBLJANI

Knjigi na pot

Ena od ne ravno prijetnih in koristnih posebnosti jugoslovanske skupnosti je premajhno medsebojno poznavanje narodov in narodnosti, ki živijo v njej. To velja celo za slovanske narode, ki jih kljub sorodnosti jezika in izvora pogosto ločujejo zgodovinske usode, družbena in civilizacijska okolja, v katerih so dolgo živeli, iz tega izvirajoče tradicije, navade in še marsikaj drugega; še toliko bolj velja to za medsebojno poznavanje slovanskih in neslovanskih narodov in narodnosti v Jugoslaviji, kjer se vsemu omenjenemu pridružujejo še jezikovni jezovi, ki so v nekaterih primerih skorajda nepremagljivi. Koliko je na primer izven Kosova nealbancev, ki znajo albansko?

Te ugotovitve v celoti – marsikdaj pa še bolj kot za druge – veljajo tudi za Slovenijo in Slovence. Značilen primer izredno skromne obveščenosti o stanju in problemih tako velike narodnostne skupine, kot so Albanci v Jugoslaviji, so bili nemiri, do katerih je leta 1981 prišlo na Kosovu. Zanimanje javnosti za položaj in vzroke je bilo izredno, vprašanja so kar deževala, odgovorov pa je bilo in jih je še malo, vsekakor premalo. Resda je politična akcija, ki so jo ti dogodki spodbudili, prinesla nekaj več informacij, ki pa so bile pogosto delne, površne, podrejene sprotnim političnim potrebam in niso dale zadovoljivih in prepričljivih odgovorov na zastavljena vprašanja. Leta 1983 je v slovenščini izšel dolgo pričakovani prvi zvezek Enciklopedije Jugoslavije, v kateri je obdelan tudi pojem Albanci. S tem je bila vsaj na področju osnovnih podatkov zapolnjena velika praznina.

Kljub vsej dragocenosti in dobrodošlosti enciklopedične obravnave Albancev je to seveda še vedno premalo. Tudi v širši javnosti je čutiti potrebo po temeljitejši seznanjenosti s tem narodom in njegovo zgodovino, z njegovim življenjem ter njegovimi pogledi nase, na svoje sosede in okolje, v katerem živi. Zanimanje je seveda razumljivo, saj gre za največjo narodno skupino v Jugoslaviji, ki šteje okrog 1,8 milijona ljudi in je po tempu naravnega prirasta prebivalstva na prvem mestu in ki – ne nazadnje – s svojimi nacionalnimi

in razvojnimi posebnostmi neredko zastavlja jugoslovanski skupnosti resna politična vprašanja.

Zanimanje za albanski narod in njegove probleme, ki se je zlasti zadnja leta izredno povečalo, je še toliko bolj nezadovoljeno, ker še tiste skope informacije, ki so dostopne, običajno prihajajo iz nealbanskih virov, nosijo pečat drugačnih pogledov in interesov, neredko takih, ki so v nasprotju z albanskimi. Z drugimi besedami: Albanci sami, z lastnimi informacijami o sebi, svojih pogledih in interesih so pri nas izredno malo prisotni, skorajda nič. To nenaravno stanje med drugim onemogoča, da bi ljudje v Sloveniji – podobno je tudi v drugih republikah – poznali resnično ozadje dogajanja na Kosovu, njegove vzroke in možne posledice, dejansko težo vsega tega, in da bi na osnovi takega znanja lahko gradili svoje mnenje in ne nazadnje tudi politiko.

Pomanjkanje znanja in informacij pogosto povzroča neki močno neprimeren odziv, češ kaj pa nam mar, kaj se dogaja tam nekje na Kosovu, mi se v to nočemo vtikati (celo z informiranjem lastne javnosti ne), naj se s tem ukvarjajo tisti, ki jih neposredno zadeva in naj stvari spletajo ali razpletajo, kot pač vedo in znajo. Na taka mnenja ne bi kazalo posebej opozarjati, če se ne bi nekam nevarno širila ob številnih vprašanjih, ki so količkaj občutljiva in ki ne prizadevajo neposredno vseh. Toda v večnarodni skupnosti, kakršna je Jugoslavija, je pač tvegano reči, da so resna nacionalna in razvojna vprašanja enega naroda ali narodnosti izključno njegova notranja zadeva, ki drugih celo zanimati ne sme.

Osnova te knjige je načelo, da položaj, življenje in razvoj, skratka usoda Albancev v Jugoslaviji ni in ne sme biti samo notranja zadeva Kosova in Albancev ali morda še notranja zadeva SR Srbije, ampak da je to stvar, ki zadeva vso jugoslovansko skupnost, ki ima najmanj pravico in dolžnost vedeti, kako je sestavljena, kakšni so njeni posamični deli, kdo in kaj so, za koga in za kaj se imajo sami, kaj želijo od drugih v teh skupnosti in kaj jim nudijo, kaj je njihova sreča in kaj bolečina.

To so bila razmišljanja, ki so uredništvo Cankarjeve založbe vodila, da se je lotilo naloge pripraviti knjigo, ki bo poljudno, a kolikor se le da zaokroženo spregovorila o Albancih, o njihovi preteklosti in sedanjosti. Pri tem seveda ni bilo druge poti, kot spregovoriti o vsem albanskem narodu, ne samo o tistem njegovem delu, ki živi v mejah Jugoslavije, saj bi bila taka delitev nasilna in nenaravna. Zdelo se nam je tudi, da ni druge poti, kot obrniti se na Albance same in jim dati možnost, da spregovorijo predvsem sami o sebi. Še bolj kot želja po objektivnosti je to narekoval čut za pravičnost, saj take možnosti Albanci doslej vsaj v slovenskem prostoru še niso imeli. Ne samo politični razmisleki, ampak tudi pomisleki o družbenopolitičnem

položaju v Albaniji in s tem povezani skrajni politizaciji tamkajšnje znanosti, delno pa tudi stanje odnosov med Jugoslavijo in Albanijo, so nas vodili k sklepu, da bomo albanske avtorje iskali znotraj Jugoslavije, na Kosovu, kjer albanska znanost po ustanovitvi univerze in akademije znanosti v Prištini dela velike, čeprav začetne korake in ima torej možnost, pravico in dolžnost, da spregovori tudi drugim o usodi lastnega naroda.

Kljub vsestranskemu sodelovanju in pomoči političnih organov na Kosovu, predvsem pa Akademije znanosti, ki je prevzela strokovno pokroviteljstvo nad pripravo knjige, izbrala avtorje in jih moralno zadolžila za sodelovanje, je prišlo do nekaj težav. Nekaterih besedil, na primer o kulturi Albancev, preprosto nismo mogli dobiti pravočasno in če smo hoteli, da bo knjiga sploh izšla, smo se jim morali odreči. Za nekatere teme smo iz različnih razlogov iskali in našli nealbanske avtorje, vendar ljudi, ki se poglobljeno ter s primernim znanjem in usposobljenostjo ukvarjajo z vprašanji, ki jih obdelujejo tudi v tej knjigi.

Posebno vprašanje se nam je zastavilo, ko smo dobili pripombe strokovnih recenzentov, ki so brali že pripravljen in v slovenščino preveden rokopis. Mnenja o nekaterih sestavkih ali posameznih stališčih so bila namreč odklonilna in seveda je nastalo vprašanje, kaj storiti? Sicer nam je bilo že vnaprej jasno, da imajo albanologi o mnogih zgodovinskih dogodkih in dogajanjih različna, pogosto naravnost nasprotujoča si stališča in ocene. To velja zlasti za albanske na eni strani ter za srbske in črnogorske zgodovinarje na drugi. Različna mnenja sama po sebi v znanosti pa niso nič izjemnega in hudega, toda v zvezi z Albanci in njihovo zgodovino so zadnja leta duhovi tako razburjeni in spolitizirani, da je v dobro resnice in treznosti treba vsaj opozoriti na hudo različna mnenja in pristope. Ker v nekaterih zgodovinskih člankih albanski avtorji po našem mnenju niso dovolj jasno vsaj opozorili še na drugačna mnenja, smo v knjigo uvrstili tudi neki tekst, ki ni bil napisan posebej zanjo; gre za študijo Dimitrija Bogdanovića *Kosovo v luči zgodovine albansko-južnoslovanskih odnosov*, ki je bila objavljena med pripravo te knjige v beograjski reviji *Savremenik*. To smo storili seveda v dogovoru in s privoljenjem avtorja.

Eden od recenzentov je posebej opozoril na naslednje: »V prispevkih albanskih piscev s Kosova ni mogoče prezreti vpliva zgodovinopisja in nacionalizma republike Albanije, kar se ponekod kaže tako v izposojanju dogmatskih prikazov socialnega ustroja, v izrazih in pojmovanjih stalinskega obdobja, pa tudi v nekakšni narodnoprerebudiški romantiki, nekritičnosti do nekaterih zgodovinskih virov, zlasti pa v enostranski uporabi virov, s katerimi je mogoče ustvarjati ozračje, ki naj okrepi albansko narodno zavest tudi za ce-

no neupoštevanja tistih virov, ki govore v prid sosednjim narodom. « Ta resnica gre gotovo v veliki meri na rovaš tega, da albanski narod v celoti pravzaprav šele v novejšem času in znatno za sosednjimi narodi doživlja svojo nacionalno afirmacijo in oblikovanje v narod v sodobnem evropskem pomenu besede. Mladost tega procesa pojasnjuje in opravičuje njegovo emocionalnost, kar je dejstvo, ki ga pač ni mogoče prezreti. Znanost, pa najsi bo zrela ali še dozoreva-joča, nikoli ne govori samo o predmetu svojih raziskav, ampak vedno tudi o sebi in svojem okolju.

Zaradi vsega tega smo se odločili zbrati in na koncu knjige objaviti glavne recenzentske pripombe k posameznim poglavjem, v prepričanju, da bomo s tem bralcem in ne nazadnje tudi avtorjem storili uslugo, odvzeli ost očitkov o pristranosti in še bolj nazorno pokazali, kako raznolika in protislovna so sporna vprašanja, kako globoko so korenine marsičesa, kar se dogaja na Kosovu in v zvezi z njim.

Če je za to sploh potreben kakšen dokaz, potem naj opozorimo na opis položaja Albancev v predvojni Jugoslaviji pa tudi v do-bršnem delu povojnega obdobja, ki bo za večino slovenskih bralcev nov in celo šokanten. Sliki, ki jo riše albanski zgodovinar, je moč ugovarjati s stališča metode, analize in iskanja vzročnosti, a dejstva so pač dejstva in ta z brutalno močjo opozarjajo, da reševanje nacionalnega vprašanja tudi pri nas ni idila, kot je včasih videti na papirju.

Naj ob koncu bolj kot zanimivost omenimo, da smo prek alban-skega veleposlaništva v Beogradu skušali dobiti vsaj nekaj zgodovinskega, sodobnega in etnografskega izvirnega slikovnega gradiva iz Albanije. Kljub očitni dobri volji ljudi z veleposlaništva se to konec koncev zaradi čisto političnih razlogov ni posrečilo, kar je pač dokaz več, kako se stvarnost neredko upira tudi najboljšim namenom.

Vsem takim in podobnim, večjim in manjšim zadregam nakljub je knjiga zdaj tu in z njo upanje vseh sodelavcev, da dober namen ne bo ne spregledan ne obsojen, ampak poplačan z zavestjo, da je bilo opravljeno delo, ki je seveda daleč od popolnosti, je pa vendarle korak k boljšemu medsebojnemu poznavanju in odkritejšemu pogovarjanju.

Prvo poglavje

NASTANEK ALBANSKEGA NARODA

**Priseljenci ali domačini?
Iliri in Rimljani
Pričevanja arheologije, lingvistike in etnologije
Potomci Ilirov**

Z nemškim zgodovinarjem J. E. Thunmannom, ki je pred več kot dvema stoletjema v svoji knjigi *Untersuchungen Über die Geschichte der Europäischen Völker* (I. del, Leipzig 1774) pisal o izvoru Albancev, se začanja dolga vrsta strokovnjakov, ki so se ukvarjali s tem nenavadno zanimivim in pomembnim problemom paleobalkanistike. Ali so Albanci staroselci in torej poleg Grkov edini narod na Balkanu, ki od prazgodovinskih časov prebiva na istem prostoru, na katerem živi tudi danes, ali so se na ta prostor priselili pred, med ali celo po velikem preseljevanju narodov v zgodnjem srednjem veku? Če so Albanci avtohtoni, kaj to avtohtonost potrjuje, in če so priseljeni, od kod so se priselili?

Thunmann, ki je imel na razpolago samo zgodovinske vire, je že tedaj sklepal, da so Albanci staroselci, kot dokaz za to hipotezo pa je navedel, da v ohranjenih srednjeveških pisanih pričevanjih ni niti najmanjšega sledu o kakšnem preseljevanju Albancev v njihovo današnje prebivališče. Ta dokaz drži še danes in po pravici se sklicujejo nanj vsi tisti, ki zastopajo ali so v preteklosti zastopali tezo o avtohtonosti Albancev.

Za Thunmannom so podpirali to tezo številni zgodovinarji, filologi in drugi strokovnjaki. Tako se je slovenski zgodovinar in pisec Anton Tomaž Linhart v svojem delu *Versuch einer Geschichte von Krain und den übrigen Ländern der südlichen Slaven Österreichs* (Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije, zvezek I., str. 155, Laibach 1788) skliceval na Thunmanna in zapisal, da ilirski jezik »živi še danes, čeprav ne več čist, v albanskih gorah« (und noch heute, obwohl nicht mehr rein, in den Gebirgen Albaniens lebt).

V 19. stoletju je zastopala tezo o avtohtonosti Albancev vrsta učenjakov; zlasti pomembno mesto je zavzimal med njimi avstrijski konzul in odlični poznavalec preteklosti in kulture Albancev Johann Georg von Hahn s svojim delom *Albanesische Studien* (zvez. I–III, Jena 1854). Hahn je oblikoval svoje sklepe na osnovi globokega poznavanja zgodovinskih virov in zgodovine albanskega jezika

in je tako tezo o avtohtonosti Albancev prvi postavil na solidne znanstvene temelje. Posebna njegova zasluga je, da je usmeril pozornost znanstvene javnosti na toponomastiko kot pomembni element v preučevanju iliro-albanske kontinuitete. Njegove razlage nekaterih ilirskih krajevnih imen s pomočjo albanskih besed, na primer Dalmatia iz delme = ovca, Ulcinium iz ulk = volk in še vrste drugih, veljajo vse do današnjega dne.

Priseljenci ali domačini?

Teorija o avtohtonosti Albancev in njihovem direktnem izvoru od Ilirov je bila splošno v veljavi vse do konca 19. stoletja, ko so nekateri lingvisti, sicer odlični poznavalci starih balkanskih jezikov, začeli trditi, da se albanski jezik ni razvil iz ilirskega, ampak iz tračanskega jezika in da torej Albancev ni mogoče imeti za potomce Ilirov, marveč Tračanov. Glavna zastopnika te teorije sta bila najprej znana filologa C. Pauli (1891) in H. Hirt (1898), za njim pa še mnogi drugi. Po tej teoriji se albanski jezik ni mogel razviti na območju, kjer ga govorijo danes, ampak v notranjosti Balkana, na območju, kjer so v antični dobi živeli Tračani. Od tod pa naj bi izhajalo dejstvo, da so se Albanci v kraje, kjer žive danes, priselili s teh območij. Potrditev teh razmišljanj pa so našli v podobnosti med romunskim in albanskim jezikom.

Če je to, kar želi dokazati ta teorija, točno, se postavlja vprašanje, kdaj so se Albanci iz notranjosti Balkana preselili proti zahodu. Po mnenju prvih (V. Parvan) se je to zgodilo v 3. ali 4. stoletju n. š., torej še v dobi rimskega cesarstva, po drugih so se Albanci preselili med preseljevanjem narodov v zgodnjem srednjem veku (K. Jireček), tretji pa menijo, da je do te selitve prišlo na vsak način potem, ko so se tam ustalili Slovani (A. M. Selišček, I. Popović), spet drugi so prepričani, da so se Albanci lahko pojavili tam šele v času Turkov (F. Cordignano).

Toda tračanska teorija ni edina, s pomočjo katere poskušajo oporekati avtohtonost Albancev in njihov ilirski izvor. Bolgarski jezikoslovec Vladimir Georgiev je odkril podobnost med albanskim in dačansko-mezijskim jezikom in sklepal, da so se Albanci doselili z območja antične Dakije. Drugi so spet, prav tako izhajajoč od preučevanja jezika, prišli do sklepa, da so Albanci izšli iz neke iliro-tračanske jezikovne in zato tudi etnične simbioze (N. Jokl), tretji pa so v Albancih videli potomce iliriziranih Tračanov in podobno.

Mnogi sklepi, ki so jih v preteklosti sprejeli jezikoslovci ob preučevanju tega problema, pa so temeljili na premajhni raziskanosti albanskega jezika, še zlasti zgodovine tega jezika. Obsežne raziska-

ve, ki so se jih v zadnjem času lotili albanski in drugi jezikoslovci, v prvi vrsti albanski lingvist Eqrem Çabej, so ovrgle številne argumente, s katerimi so doslej zanikali zvezo med albanskim in ilirskim jezikom. Prav premajhno poznavanje albanskega jezikovnega gradiva je mnoge jezikoslovce privedlo do sklepa, da Albanci nimajo svoje lastne pomorske in ribiške terminologije, to pa jim je služilo kot dokaz, da Albanci niso mogli prebivati v krajih, kjer bi jim bila ta terminologija potrebna, to je pri morju. Izkazalo pa se je, da je ta sklep napačen, saj imajo Albanci zelo bogato pomorsko in ribiško terminologijo, za katero pa starejši jezikoslovci sploh niso vedeli.

Zanimivo je, da jezikoslovci, seveda ne vsi, ki so s pomočjo argumentov, slonečih skoraj izključno na preučevanju albanskega in drugih balkanskih jezikov, zanikali zvezo med Albanci in Iliri, v novjšem času navajajo vse več argumentov, ki to zvezo potrjujejo. Tako so prav jezikoslovci pomembni zagovorniki teorije o avtohtonosti izvora Albancev. In ti argumenti so v resnici prepričljivi. Mednje sodi na primer tudi podatek, da so se v albanskem jeziku ohranile izposojenke iz dorskega narečja starogrškega jezika, ki so jih Iliri v antični dobi očitno lahko prevzeli edino od grških kolonij na ilirskih tleh (Epidamnos, Apollonia, Orikon idr.), s katerimi so Iliri dolgo vrsto let živeli v simbiozi. Za primer navedimo besedo *bletë*, čebela, ki je nastala iz grške besede *μέλιττα*, pa besedo *mokë-në*, ročni vrtljivi mlin, v kateri je mogoče prepoznati grško besedo *μαχανά* itd.¹ Številna krajevna imena iz antičnih časov so se ohranila v današnjem albanskem jeziku v oblikah, ki jih je najpogostejše mogoče razložiti s fonološkimi zakoni albanskega jezika. Do enakih rezultatov so jezikoslovci prišli s preučevanjem antroponimike in drugih jezikovnih problemov, vse to pa je povzročilo, da so se tudi jezikoslovci v vse večji meri ogreli za teorijo o direktnem izvoru albanskega jezika iz ilirskega (V. Pisani, W. Cimochofski idr.). Zagrebški jezikoslovec Radoslav Katičić je svoje stališče o tem problemu strnil v stavku, da »je normalno in naravno mnenje, da je albanski jezik izšel iz ilirskega«.² Isti jezikoslovec je zavrnil tračanski izvor albanskega jezika, ker meni, da podobnosti med romunskim in albanskim jezikom niso dovolj velike, da bi opravičevale sklep o njuni genetski zvezi.

¹ Glej o tem dela Eqrema Çabeja, izmed katerih je dovolj, da navedemo: *Einige Grundprobleme der älteren albanischen Sprachgeschichte*, *Studia Albanica*, I./1964, št. 1, str. 69–89; *L'illyrien et l'albanais. Questions de principe*, v *Les Illyriens et la genèse des albanais*, Tirana 1971, str. 41–52; *Le problème du territoire de la formation de la langue albanaise*, *Studia Albanica*, IX./1972, št. 2, str. 125–151. Številna njegova dela o tej problematiki so zbrana v njegovih zbranih lingvističnih delih *Studime gjuhësore*, I–IV, Prishtine 1976–1977.

² R. Katičić, *Ancient Languages of the Balkans*. P. I. The Hague-Paris, 1976, str. 185.

Tračanski teoriji se je ostro postavil po robu tudi italijanski filolog Vittore Pisani, ki je po pravici pripomnil, da »če so v Albaniji v času antike govorili v ilirskem jeziku, ne razumem, kako so mogli prebivalci Albanije ta jezik zamenjati s tračanskim«, oziroma »ne razumem, zakaj so, če predpostavimo, da so ti prebivalci do rimske okupacije govorili ilirski jezik, zamenjali svoj jezik z jezikom nekega naroda, ki nikoli ni niti napadel niti zavzel Albanije«.³

Toda, čeprav je lingvistično gradivo in njegova interpretacija pomembno za preučevanje problema etnogeneze Albancev, je treba vseeno poudariti, da to gradivo ni edino, s katerim poskušajo osvetliti ta problem. Nadvse pomembni so rezultati novejših arheoloških raziskav, ki ob skoraj popolnem molku zgodovinskih virov za obdobje od 6. do 11. stoletja o tem, kar se je dogajalo v tem delu Balkana, nudijo najzanesljivejšo oporo za spremljanje usode staroselskega prebivalstva v zgodnjem srednjem veku. K tem rezultatom je treba prišteti tudi tiste, ki so jih v novejšem času dosegle tudi druge znanosti, na primer etnologija, antropologija in druge. Danes se z raziskovanjem tega zapletenega problema torej ukvarjajo mnogi strokovnjaki, v prvi vrsti albanski. O problemu nastanka albanskega naroda so razpravljali na znanstvenem zboru, ki je bil organiziran v Tirani 1969. leta. V dokumentih tega zbora, ki so bili tiskani najprej v albanščini, kasneje pa tudi v francoščini pod naslovom *Les Illyriens et la genèse des albanais* (Tirana 1971), najdemo dela, ki ta problem osvetlujejo z lingvističnega (E. Çabej, J. Gjinari), arheološkega (S. Anamali, M. Korkuti idr.), etnološkega (A. Gjergji) itd. stališča. Še ena podobna konferenca, imenovala se je Nacionalna konferenca o genezi albanskega naroda, njegovega jezika in kulture, na kateri je sodelovala vrsta strokovnjakov iz tujine, je bila prav tako v Tirani 1982. leta. Temu problemu je bil deloma posvečen tudi Prvi kolokvij za ilirske študije (Tirana 1972), prav tako s sodelovanjem številnih strokovnjakov iz inozemstva, med njimi tudi nekaj iz Jugoslavije.

Vse to je povzročilo, da so danes mnogi problemi v zvezi z nastankom albanskega naroda neprimerno bolje poznani, kakor pa so bili pred dvajsetimi leti.⁴

³ V. Pisani, *Les origines de la langue albanaise*, *Studia Albanica*, 1 (1964), nr. 1, str. 63.

⁴ O problemu etnogeneze Albancev je objavljena obilica gradiva, in sicer v dokumentih omenjenih znanstvenih zborov v 1969. in 1972. letu: *Les Illyriens et la genèse des albanais*, Tirana 1971; *Premier colloque des études illyriens*, Iliria V/1976 in VI/1976. Od obsežne literature o tem problemu je potrebno omeniti še: E. Fischer, *Sind die heutigen Albanesen die Nachkommen der alten Illyrier?*; *Zeitschrift für Ethnologie*, 43/1911, str. 564–567; G. Weigand, *Sind die Albaner die Nachkommen der Illyrier oder der Thraker?* *Balkan-Archiv*, III/1927, str. 227–251; F. Ribezzo, *Premesse storico-linguistiche sull' autonomia illirica degli Albanesi*, *Rivista d'Albania*,

Iliri in Rimljani

Poglejmo, kako je strokovnjakom s pomočjo različnih znanstvenih disciplin uspelo usmeriti pramen svetlobe na razmere v tem delu zahodnega Balkana v zgodnjem srednjem veku in kako je mogoče danes, navzlic mnogim nejasnostim in nerešenim problemom, spremljati etnogenetski proces, ki je pripeljal do nastanka albanskega naroda na prostoru, kjer živi tudi danes.

V predzgodovinski dobi so na območju, kjer danes prebivajo Albanci, živela razna ilirska plemena, med katerimi je bilo tudi eno, za našo problematiko izredno pomembno, čigar ime nam je ohranil grški geograf Ptolemej v 2. stoletju n. š. To je pleme *Albanoi* z glavnim mestom *Albanopolis*. Vemo, da je to pleme prebivalo v osrednjem delu današnje Albanije in da je *Albanopolis* verjetno stal na mestu *Zgërdhesh* blizu *Kruje*, kjer so odkrili ostanke monumentalnih utrdb, zgradb in druge. Med dolgo rimsko vladavino je prišlo v nekaterih krajih, še zlasti v mestih in njihovi okolici, najprej do grško-ilirske, pozneje pa tudi do rimsko-ilirske simbioze. V velika mesta, kakor so bila *Apollonia*, *Scodra*, *Dyrrhachium*, *Lissus* in druga, so v rimskem času prihajali številni italški kolonisti, ki so vsiljevali svojo latinščino kot jezik administracije, vojske in javnega življenja sploh. Prinesli so naprednejšo tehnologijo pri izdelavi glinastega posodja, v obdelavi kovin, gradili so sijajne poti, po katerih so, poleg vojske, iz Italije in iz drugih krajev rimskega cesarstva prihajali različni izdelki materialne kulture, prav tako pa tudi nove ideologije in nova verstva. Serijska proizvodnja blaga za široko porabo je pripeljala do stagnacije in propadanja tradicionalne materialne kulture domorodcev, to pa je mnoge današnje raziskovalce napeljal k temu, da so na osnovi prisotnosti rimskih izdelkov v ilirskih grobovih in naseljih precenili intenziteto romanizacije. Dejstvo, da Iliri niti na jugu niti v drugih delih Balkana niso razvili svoje nacionalne pisave in da so nagrobne in druge napise pisali izključno v latinščini in grščini, je še prispevalo k sprejemanju netočnih sklepov o romanizaciji južnih ilirskih krajev.

V resnici so ilirski staroselci v južni Iliriji navkljub močnemu vplivu, ki so ga v mnogih stoletjih skupnega življenja izvajali nanje najprej grški kolonisti, kasneje pa Rimljani, živeli naprej svoje življenje, govorili svoj narodni jezik, verovali v svoje stare bogove, se zdravili s starimi ljudskimi zdravilnimi pripravki itd. Rimljani tako

II/1940, str. 114–141; H. Barić, Poreklo Arbanasa u svetlu jeziku, *Lingvističke studije*, Sarajevo 1954, str. 7–48; S. Anamali, Des illyriens aux albanais, *Studia Albanica*, IX/1972, št. 2, str. 153–172; Z. Mirdita, Problem etnogeneze Albanaca, *Encyclopaedia moderna*, V/1970, št. 13, str. 30–39.

in tako niso bili preveč zainteresirani za to, da bi za vsako ceno denacionalizirali dežele, ki so jih zasedli, in so se zelo strpno obnašali do prvotnih prebivalcev v teh deželah, do njihove kulture, jezika in vere. Prav v južni Iliriji najdemo dobro potrdilo temu: zunaj urbanih središč, vojaških utrd, rudarskih centrov in velikih prometnih žil niso odkrili napisov v latinščini. Ljudje v notranjosti so, ne da bi jih prišleki ovirali pri tem, še naprej živeli po svoje in govorili v svojem jeziku. Prav glede jezika obstaja iz zadnjega obdobja antike pomembno pričevanje. Namreč, sveti Jeronim, ki je vsekakor dobro poznal položaj v zahodnem delu Balkana ob zatonu antike, saj je bil tudi sam rojen Ilir, v 5. stoletju omenja v svojem življenjepisu sv. Hilariona, da v okolici Epidauruma (današnjega Cavtata) govorijo v domačem jeziku in ta domači jezik omenja še enkrat v svojih komentarjih preroka Izaije kot »gentilis barbarusque sermo«.

Konec antike in preseljevanje narodov so južni ilirski kraji dočakali z romanskim in domačim romaniziranim in polromaniziranim prebivalstvom v urbanih središčih in z avtohtonim življenjem v notranjosti. Zlasti ta neromanizirani živelj je prebival v gorskih, težko dostopnih predelih, ki jih proces romanizacije ni nikoli zajel. Še več, celo tista plast prvotnega prebivalstva, ki se je romaniziralo v mestih ali njihovi bližini, ni pozabilo na svoj rod, kar lepo potrjuje dejstvo, da so svojim otrokom trdovratno izbirali stara ilirska imena kakor Pletor, Genthius, Tata, Anula in številna druga, ki jih lahko preberemo na nagrobnikih, pisanih v latinščini ali grščini. Na teh spomenikih poleg tega pogosto najdemo vklesane podobe teh domorodcev, oblečenih v narodne noše, kar odlično kaže, s kakšno vztrajnostjo so Iliri ohranjali svoje nacionalne posebnosti in svojo nacionalno identiteto.

Razdelitev rimskega cesarstva na zahodno in vzhodno v 4. stoletju n. š., pri kateri so južni ilirski kraji prešli v sklop Vzhodnega rimskega cesarstva, kakor tudi kratkotrajni vpadi Gotov in Hunov v 5. stoletju, niso povzročili nikakršne pomembnejše etnične spremembe. Tudi v času preseljevanja narodov vdori Avarov in Slovanov niso povzročili takih sprememb, saj iz zgodovinskih virov zvedemo, da tega ilirskega območja v tem času ni nikoli zadel glavni sumek avaro-slovanskega migracijskega vala. Večje etnične motnje so izzvala poznejša naseljevanja Slovanov, ki so nastajala kot posledica bolgarskih invazij od sredine 9. do začetka 11. stoletja, in to zlasti na jugu današnje Albanije, in pa širjenje slovanskega elementa v severni Albaniji.

Zelo revni zgodovinski viri iz zgodnjega srednjega veka, ki se nanašajo na območje južnih ilirskih krajev, nam lahko le malo pomagajo pri rekonstruiranju vsega tistega, kar se je dogajalo s prvotnim prebivalstvom in kar je za problem nastanka albanskega naroda

nadvse pomembno. Kolikšno je bilo število prišlekov, v prvi vrsti Slovanov, na to območje, ali jim je uspelo vsiliti domačemu prebivalstvu svoj jezik in svojo kulturo v tolikšni meri, da so spremenili etnični sestav prebivalstva tako, kot se je to zgodilo na drugih območjih zahodnega Balkana?

Pričevanja arheologije, lingvistike in etnologije

Pri razreševanju tega ključnega vprašanja nam je v pomoč bogato arheološko gradivo, odkopano po večini v zadnjih dveh desetletjih, in pa rezultati drugih znanstvenih disciplin.

Najprej pogledjmo, kaj nam o tem povedo arheološke najdbe. Na prehodu iz preteklega v naše stoletje je bila v Albaniji odkrita prva pomembna nekropola iz zgodnjega srednjega veka v bližini utrdbe Kalaja v vasi Koman. Številne nove najdbe te kulture, ki je po prvi najdbi dobila ime »kultura Koman« (»komanska kultura«), in je cvetela v času od 6. do 8. stoletja n. š., so odstrle arheologom zelo podroben pogled v materialno kulturo prav razdobja, ki je slabo ali celo sploh ni znano iz pisanih virov.

V času, ko je bila ta kultura še malo znana, so strokovnjaki ugotovili, da so bili nosilci te kulture Slovani,⁵ drugi pa so v tipologiji odkritih predmetov videli značilnosti avarske kulture, na osnovi tega pa so dokazovali prisotnost Slovanov oziroma Avarov v severni Albaniji. Veliko jasnejše so stvari v zvezi s to kulturo danes, odkar so arheologi našli in raziskali trideseterico nekropol z zelo bogatim materialom, ki tipološko pripada tej kulturi.⁶ V prvi vrsti se je izkazalo, da predmeti, odkriti v teh nekropolah, povečini niso niti slovanske niti avarske izdelave, marveč so pripadali prebivalstvu, ki je živelo tu tudi že prej. Gradivo, izkopano v teh grobovih, je nedvoumno kazalo značilnosti avtohtone, ilirske in iliro-rimske kulture. To je opazno na primer v oblikah in okrasnih motivih raznih predmetov, bronzastih zaponk in drugih okrasnih predmetov, ki se tipološko neposredno navezujejo na ilirske. Prisotnost nekaterih religioznih simbolov na nekaterih od teh predmetov, ki so po oblikah, očitno pa tudi po vsebini, istovetni s predzgodovinskimi ilirskimi religioznimi simboli, zelo jasno kaže, da so tisti, ki so jih izdelali, in

⁵ J. Korošec, *Datacija slovanskih ostalin v okolino Skadra v Albaniji*, *Arheološki vestnik*, IV/1953, str. 234.

⁶ Komanski kulturi so posvečena številna dela, od katerih je dovolj omeniti tale: S. Anamali, *Basse antiquité et Haut Moyen Age dans les recherches albanais*, *Iliria*, IX-X/1979-1980, str. 5-21; H. Spahiu, *La necropole albanaise de la Forteresse de Dalmace*, *Iliria*, IX-X/1979-1980, str. 23-46; S. Anamali - H. Spahiu, *Une necropole albanaise à Kruje*, *Iliria*, IX-X/1979-1980, str. 47-103.

tisti, ki so te predmete v srednjem veku nosili, tem predmetom pripisovali prav enak simbolični pomen, kot so ga imeli v predzgodovinskih časih na tem prostoru. O povezanosti te srednjeveške kulture s predzgodovinsko priča tudi dejstvo, da je oblika grobov prav taka kot v predzgodovinskih časih. Nosilci srednjeveške kulture so svoje mrtvece pokopavali v grobove, ki so bili izdelani iz navpično postavljenih kamnitih plošč, prav tako kot so to delali Iliri na tem prostoru pred mnogimi stoletji.

Vendar pa je v tej kulturi mogoče opaziti elemente pozno provincialne rimske materialne kulture, bizantinske elemente, prav tako pa tudi elemente slovenske in avarske kulture. Vse to nam razkriva, da so se v zgodnjem srednjem veku na območju južne Ilirije v materialni in duhovni kulturi staroselcev zrcalili vsi bistveni etnični, politični in kulturni faktorji tega časa v tem delu Balkana.

Kljub temu prisotnost omenjenih avtohtonih elementov v kulturi Koman ne spreminja njenih osnovnih značilnosti. Nikakršnega dvoma ni, da je to kulturo ustvarilo staroselsko prebivalstvo in da omenjenih tujih elementov ni mogoče razlagati kot dokaz o pomembnejšem deležu nedomorodskega prebivalstva v nastanku te kulture, kakor tudi ne o prisotnosti pomembnejših tujih etničnih elementov, ki bi bistveno omajali etnično strukturo teh krajev v zgodnjem srednjem veku.

V nasprotju s to tezo pogosto navajajo dejstvo, da so v srednjeveški Albaniji zelo pogosta slovanska krajevna imena, s čimer želijo dokazati, da je slovanski etnični element v etničnih spremembah v teh krajih igral veliko pomembnejšo vlogo, kot pa je iz arheološkega gradiva to vidno zdaj.

Ta argument samo navidezno ogroža veljavnost navedenih sklepov. Vsekakor je točno, da številni slovanski toponimi v srednjeveški Albaniji, od katerih so se mnogi ohranili vse do današnjih dni, lahko služijo kot dokaz za slovansko prisotnost v krajih, kjer se je oblikoval albanski narod, vendar prav tako drži, da so na teh območjih že tedaj, in tako je tudi danes, živeli Albanci, kar dokazuje, da so bili slovanski prišleki sčasoma asimilirani oziroma albanizirani, in da so Slovani postali eden od konstitutivnih elementov v etnogenezi Albancev. Glede slovanskih toponimov pa je treba dodati, da so vendarle bolj dokaz za širjenje bolgarske in srbske države na ta območja, kakor pa pričevanje o prisotnosti pomembnejšega slovanskega etničnega elementa. Da je res tako, kaže dejstvo, da je cesar Konstantin Porfirogenet v 10. stoletju nekatera mesta v Albaniji še vedno imenoval z njihovimi starimi imeni, kmalu potem pa so se ista mesta pojavila v virih s slovanskimi imeni.

Ime Iliri za označevanje staroselskega prebivalstva v tem delu Balkana se zadnjikrat pojavi v 7. stoletju v spisu *Miracula Sancti*

Demetrii, in to je bil prav čas razcveta kulture Koman. V zvezi s tem se zastavlja ključno vprašanje: kakšne spremembe so nastale v etnični sestavi prvotnega prebivalstva v stoletjih od zadnje omembe Ilirov do prve omembe imena Albanci v 11. stoletju in zakaj je sploh prišlo do zamenjave imena. S tem v zvezi se vsiljuje tudi drugo pomembno vprašanje: zakaj so staroselci kot svoje nacionalno ime privzeli ime majhnega ilirskega plemena iz notranjosti dežele, ki v predzgodovinski in antični dobi ni igralo kake pomembne vloge, ne pa imena katerega od bolj znanih plemen, na primer Taulantov, Pirustov idr.?

Mnogo lažje je taka vprašanja postavljati kot pa odgovoriti nanja. Dejstvo, da so staroselci v notranjosti veliko bolje ohranili svoje običaje, svoj jezik in svojo nacionalno kulturo kakor tisti v primorskih delih današnje Albanije, ki so bili izpostavljeni veliko močnejšemu procesu romanizacije, bi nam lahko služilo kot osnova za razumevanje, zakaj so stari *Albanoi* postali tako pomemben faktor v srednjeveški Albaniji. Vsekakor ni nepomembno, da se je zgodnjesrednjeveška kultura Koman najmočnejše razvila v notranjosti severne in srednje Albanije in da je ena od največjih nekropol te kulture v Kruji v srednji Albaniji, torej prav na območju, kjer je v času antike živel ilirsko pleme *Albanoi* in kjer je stalo njihovo glavno mesto *Albanopolis*. Nikakor torej ni čudno, da so staroselci, ki so svoje nacionalno ime obdržali med rimsko okupacijo, ohranili to ime tudi tedaj, ko je rimsko cesarstvo propadlo. V velikih premenah, ki so nastopile konec antike in v zgodnjem srednjem veku, je območje, na katerem je živel to pleme, postalo izjemno pomembno. Tu se je razvilo eno od najmočnejših kulturnih središč srednjeveške avtohtone kulture in *Albanoi* so ohranili svoje nacionalno ime, s katerim so bizantinski pisci od 11. stoletja dalje poimenovali narod na območju *Arbanona*, ki je imelo svoje središče v Kruji. Tako torej ni potrebno posebej dokazovati, da so prebivalci *Arbanona*, ki so jih bizantinski pisci imenovali *Arbanitai* in podobno, pravzaprav potomci ilirskega plemena *Albanov*.

To vztrajno ohranjanje plemenskega imena na istem območju najprej priča o etnični kontinuiteti, razen tega pa izključuje možnost, da so se srednjeveški *Arbanitai* od nekod priselili, saj ni verjetno, da bi prišleki opustili svoje nacionalno ime in privzeli ime tujega plemena, na katero bi naleteli v novi domovini. Pravzaprav je prav dejstvo, da se je plemensko ime ilirskih *Albanov* ohranilo za označevanje prebivalcev tega kraja v srednjem veku, najprepričljivejši dokaz za iliro-albansko etnično kontinuiteto.

Pomembno okoliščino, da so *Albanoi* v srednjem veku igrali mnogo pomembnejšo vlogo kot pa v starejših časih, odkrijemo tudi v dejstvu, da je bila Kruja dolgo važno središče srednjeveške Alba-

nije. Tu je imel svoj sedež tudi nadškof, ki se je imenoval »Episcopus Arbanensis«, tu je bilo politično središče Arbanona. Sčasoma se je naziv Arbanoi, Albanenses in podobni, ki se je najprej nanašal na prebivalce območja Arbanon, to se je, kot se zdi, razprostiralo v srednji Albaniji med Dračem in Debrom, razširil tudi na druge pripadnike tega naroda, jezik, katerega so govorili, pa se je začel imenovati albanščina.

Poleg omenjenih lingvističnih in arheoloških argumentov, ki govore v prid iliro-albanski kontinuiteti, je treba omeniti, da so tudi druge znanosti v zadnjem času ugotovile genetske zveze med Iliri in Albanci. Do izredno pomembnih rezultatov so prišli etnologi, ki v materialni in duhovni kulturi današnjih Albancev odkrivajo elemente stare ilirske kulture. Tako je že Franz Nopcsa 1910. leta odkril, da nekatere oblike albanske narodne noše izvirajo neposredno od noše, ki je bila v uporabi na tem prostoru od predzgodovinskih časov. To se nanaša v prvi vrsti na tip zvonasto krojenega nabranega krila, tako imenovanega džubleta, ki je prikazano na mnogih ilirskih spomenikih iz antičnega časa in ki se je ohranilo nespremenjeno do današnjega časa v hribovitih predelih severne Albanije, na območju plemena Kelmenda na Kosovu in pri Albancih v Črni gori. Sicer je ta tip noše na Balkanu zelo star in ni bil v rabi samo pri Ilirih, vendar pa je res, da se je ohranil samo pri Albancih v hribovitih in težko dostopnih krajih, kjer so tudi sicer ohranjeni mnogi ostanki iz predzgodovinskega časa; to je zanesljiv dokaz, da je džubleta ilirskega izvora.

Albanci so ohranili tudi vrsto drugih elementov narodne noše, ki so bili v predzgodovinski in antični dobi sestavni del ilirske noše. Posebno pomembna je dolga obleka, ki so ji Rimljani rekli »dalmatica«. Ohranila se je pri Albancih, a tudi pri drugih narodih na Balkanu. Enako je z opankami, katerih izvor v predzgodovinskih časih je nespodbiten, z raznimi pokrivali za glavo itd. Vsak od teh elementov albanske narodne noše ne priča izrecno o iliro-albanski kontinuiteti, kot na primer džubleta, vse te ostaline ilirske narodne noše v inventarju albanske noše pa krepko podpirajo avtohtono teorijo o izvoru Albancev.

Etnologi so nam dali še mnogo drugih elementov, ki podpirajo to teorijo. Omenimo za primer prastari koledar z letom, ki je bilo razdeljeno na osem časovnih razdobij s po 45 dnevi, začinjalo pa se je 25. aprila, to je z začetkom obnove biološkega ciklusa v naravi. Ta koledar je globoko zakoreninjen v davnih predzgodovinskih časih,

⁷ O tem koledarju glej R. Zojzi, Gjurme të nje kalendari primitiv, Buletin i Institutit të shkencave, III/1949, št. 1, str. 85–112; B. Gušić, Kalendar prokletijskih pastira, Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, XXXX/1962, str. 169–174.

verjetno celo v predilirski dobi, ohranil pa se je nespremenjen pri gornikih v visokih in nepristopnih Prokletijah kot živa priča etnične kontinuitete v teh gorah od predzgodovine do naših dni.⁷ Izredno pomembno je še dejstvo, da se v sodobni albanski glasbeni folklori pojavljajo nekatere značilnosti (večglasne oblike na jugu in enoglasne na severu), te pa razlagajo z razlikami v glasbenih oblikah, ki so obstajale na tem prostoru že v predzgodovinski dobi.⁸ Ta pojav med drugim srečamo tudi v Bosni in Hercegovini in tudi tam ga imajo za ostanek iz starih ilirskih časov.

Izredno živi so tudi ilirski ostanki v narodnih albanskih verovanjih v zvezi s kačo, živaljo, ki je v stari ilirski religiji, zlasti v religiji in verovanjih južnih Ilirov, igrala zelo važno vlogo, in pa verovanja v zvezi s konjem kot letonično živaljo itd. Podrobna analiza narodne ornamentike, nekaterih pogrebnih običajev, ljudskega plesa in vrste drugih področij narodnostnega življenja Albancev nas usmerja k daljnim ilirskim izvirom; čeprav ni mogoče za vsako od podobnosti med ilirskimi in albanskimi običaji, verovanji itd. trditi, da predstavlja dokaz o iliro-albanski kontinuiteti, ni mogoče zanikati vrednosti teh podobnosti za preučevanje te kontinuitete.

Potomci Ilirov

Teza, da so se Albanci na območje, na katerem žive danes, priselili od nekod v antični dobi ali v srednjem veku in da ni etnogeneze zveze med staroselci Iliri in Albanci, izhaja od predpostavke, da so Iliri kot narod izginili pred prihodom Albancev, to je, da so se v tolikšni meri romanizirali, da so že v času antike izgubili svoj jezik in svojo nacionalno identiteto. Taka predpostavka pa ni v nasprotju samo z dejstvi, od katerih smo nekatera navedli tu, marveč je tudi metodološko napačna, saj izhaja iz nesprejemljivega pojmovanja, da obstajajo ostro ločeni etnični sloji, ki so se na tem območju menjavali drug za drugim. Znano pa je, da so take plasti v zgodovini izredno redke in se prišleki po pravilu mešajo s staroselci in da iz teh mešanic nastajajo etnične tvorbe, etnični amalgami, ki enkrat nosijo ime prišlekov, drugič pa ime prvotnih prebivalcev. Na Balkanu so v času pozne antike in zgodnjega srednjega veka slovanski narodi, ki so z vzhoda preplavili zahodni del Balkanskega polotoka, na katerem so živeli Iliri, romanizirani staroselci in priseljenci iz Italije in drugih krajev rimskega cesarstva, na večjem delu tega območja asimilirali prvotne prebivalce in jim vsilili svoj jezik in kul-

⁸ R. Sokoli, Disa veçanti të muzikës sonë popullore, Konferenca e I e studimeve albanologjike. Tiranë 1965, str. 335–337.

turo. Istočasno pa so od staroselcev sprejeli mnoge običaje, tehnološke veščine, verovanja, glasbene oblike, nošo itd. Vendar pa Slovanom ni takoj uspelo slovanizirati večjih primorskih mest, prav tako pa tudi ne krajev, v katerih danes žive Albanci. Tu, v teh krajih je staroselskemu elementu uspelo asimilirati tiste maloštevilne slovanske in druge enklave in tako ohraniti svoj jezik in svojo nacionalno identiteto. Tega procesa asimilacije ni mogoče rekonstruirati. A rezultati, ki jih je o izvoru Albancev odkrila sodobna znanost, so razpršili mnoge prejšnje dvome in razsvetlili mnoge nejasnosti. Sicer s teorijami o priselitvi Albancev v kraje, kjer žive danes, tudi prej ni uspelo zadovoljivo odgovoriti na vprašanje, ki ga je bil zastavil že Thunmann, na vprašanje, ki se nam tudi danes zdi zelo pomembno za problem nastanka albanskega naroda. Dodajmo njegovim argumentom vprašanje, ali je mogoče, da bi takšno preseljevanje moglo ostati neopaženo in neomenjeno v bizantinskih in drugih letopisih ter drugih zgodovinskih virih tega časa. Ne smemo pozabiti, da bi se Albanci – če bi bile te teorije o prihodu Albancev točne – morali priseliti v bližino Dyrrhachiuma in drugih pomembnih mest pod bizantinsko upravo in da bi popolnoma zagotovo nekdo moral zabeležiti njihov prihod, prav tako kot so zabeležili prihod ali pa samo prehod drugih narodov v srednjem veku. Ne samo v zgodovinskih virih, tudi v albanski narodni tradiciji ni sledu o kakem njihovem prihodu v te kraje, taka sled pa bi se morala ohraniti v narodnih pripovedkah ali pesmih, če bi bilo do takega preseljevanja prišlo.

Vse, kar smo navedli, nedvomno govori o Albancih kot prvotnih prebivalcih oziroma kot o neposrednih potomcih starih Ilirov. Iz tega seveda nikakor ne izhaja, da so samo Iliri sodelovali v etnogenezi Albancev, ampak samo to, da je bil ilirski staroselski element tisti etnični faktor, ki je v tej etnogenezi odigral odločilno vlogo.

Drugo poglavje

ALBANCI V SREDNJEM VEKU

Normanska invazija

Albanska kneževina in Kraljevina Albanija

Albanske kneževine v 14. stoletju

Turški vdori in albanski odpor

Albansko gospodarstvo v srednjem veku

Vera in kultura

Prvi omenja Albance v srednjem veku M. Ataliata (M. Attaleiates, 1043. leta), in sicer z njihovim etničnim imenom Albanci. Potomci Ilirov Albanci so v srednjem veku od 11. stoletja zapisani kot Albanoi, Arbanoi, Albanitai, Albanenses, Arbanenses, Albanesi, Arbanesi in slednjič v različici Arbanasi. V grških besedilih iz 11. stoletja je o Albancih govor kot o vojaki bizantinskih upornikov, ki prek Drača (Durrësi) ali neposredno iz tega mesta skušajo zavladati cesarstvu. Kroja (Kruja) je bila središče srednjeveške pokrajine Arbanum ali Arbanon, ki je segala od »Arbanaških Alp« med rekama Limom in Drimom do planin južno od Elbasana.

C. Jireček, L. Tallochy in M. Šufflay štejejo k srednjeveški Albaniji območje v štirikotniku Bar (Tivari)–Valona (Vlora)–Ohrid (Ohri)–Prizren (Prizreni), se pravi del Zetskega primorja in Draške province oziroma Epirske despotovine. Zato naletimo včasih v dubrovniških dokumentih na ime Albanenses; ta pojem zajema ljudi, ki naseljujejo del Primorja in Epirske despotovine. Vendar se ime Arbanasi (Albanci) širi tudi zunaj tega območja. Albanci so prebivali tudi v bližini Dubrovnika. Zual de Cranco se npr. leta 1297 pritožuje, da so ga blizu Dubrovnika napadli bratje Dragančiči s svojimi privrženci Albanci in Slovani. Medtem ko se Dubrovčani srečujejo z Albanci na širokem območju od Valone prek Zete do samega mestnega obzidja, živijo nekateri Albanci prav v mestu, npr. plemiški družini Petragna in Sorgo. Albance srečamo tudi v Tesaliji. Albanska naselitev v Bizancu sodi v zgodnji srednji vek, v 14. stoletju pa se razmahne in razširi na vso Grčijo. Naselitev velikih množic Albancev je pripeljala v deželo nove moči.

V srednjem veku se je albansko naseljevanje razširilo tudi zunaj meja ozemlja današnje Albanije in Epira. Gre predvsem za ozemlje Kosova. Iz zanesljivih virov, tj. srbskih virov (dečanska listina, ki jo je izdal kralj Štefan Dečanski leta 1330, Svetoarhandjelska zlata bule iz leta 1348, izdal jo je Dušan Štefan, itd.), bizantinskih virov (ohridski arhiepiskop Dimitrije Homatijan okrog leta 1230), turških seznamov (najzgodnejši turški popis pokrajine Brankovića – Vila-

jeti Vlk iz leta 1455, skadrski teftar iz leta 1485), dubrovniških virov (oporoška dubrovniškega trgovca Gostiše Bratoslalića iz leta 1411, trgovska knjiga M. Lukarevića o njegovem poslovanju v Novem Brdu v tridesetih letih 15. stoletja), dobimo jasno sliko o navzočnosti Albancev na Kosovu v srednjem veku. Težko bi bilo določiti odstotek glede na celotno število prebivalstva. Predvsem iz virov ni mogoče izločiti vseh podatkov, ki se politično nanašajo na Albance, ker je bil proces simbioze enega in drugega prebivalstva zelo močan, vsaj kolikor je mogoče soditi po navedenih virih.

Širjenje poimenovanja Arbanum, Albanum je mogoče pojasniti prav s tistimi dejavniki, ki so vplivali na širjenje tega imena od določene meje od 11. do začetka 14. stoletja. Za zgled lahko navedemo državo Ballshov, ki je nastala v drugi polovici 14. stoletja. Znotraj meja te države so bila v začetku slovanska in albanska ozemlja. Ballshi so poglavitno oporo za svojo politiko našli pri albanskem prebivalstvu. Ko so se leta 1396 spreobrnil k zahodni cerkvi, so stiki s pravoslavnimi Slovani začeli slabeti, medtem ko se je politična in verska skupnost s katoliškimi Albanci še naprej utrjevala. Po zaslugi takih stikov v sedemdesetih letih 14. stoletja so se Ballshi začeli širiti proti jugu proti albanskim pokrajinam in prišli leta 1372 do črte Valona–Belgrad (Berat)–Kostur, medtem ko so na severu izgubili slovanska ozemlja, ko so se umaknili do črte Bar–Podgorica–Prizren. Na ta način se je ta verska in politična skupnost začela spreminjati v albansko katoliško skupnost. Sčasoma se je spremenil tudi naslov balšiških vladarjev: »vladar Zete« postane »arbanski gospod«.

Osebna imena srednjeveških Albancev kažejo na to, da je šlo za starokrščanski živelj pretežno mestne kulture, bližji bizantinskim Grkom in dalmatinskim Romanom kot pa Slovanom. Večinoma krščanskemu osebnemu imenu – ki je le poredko narodno – sledi rodovno ime, največkrat ime vasi ali plemena in le redko oznaka kakšne osebne značilnosti. Največ gradiva za ta del dajejo dečanska listina, benečanski zemljiški popis Skadra iz leta 1416, turški sezname iz let 1431, 1455 in 1485 itd. V njih vidimo, da so bila najpogostejša albanska imena v srednjem veku Alexa (Llesh), Andreas, Bencho, Constantinus, Dminko, Dmitr, Giergi, Gin ali Ghin, Gon ali Jon, Lazar, Leo, Marin, Marko, Michael, Peter, Paul, Pelegrin, Sergius, Stephanus, Zacharias itd. Narodna so osebna imena Bard (Bardh), Bitri, Jonima, Leka, Progon itd. Romanska so Tanasius, Calens, Madius, Menchesi, slovanska Dabiživ, Radomir, Bogdan, Vojin, Vlad, Golem itd. Rodovna imena so večinoma znana iz zemljepisne nomenklature srednjega in novega veka: Gin Doclesse, Giergi Doclesse (Dokleja), Egressi, Neraz, Bušat, Tuzi, Kuči, Grouemiri, Škreliji itd.

Normanska invazija

Postopna konsolidacija bizantinske oblasti na določenih območjih Balkana se najjasneje kaže v izpopolnitvi organizacije provinc (tematov) in ustvarjanju novih tematskih enot, tj. vojaško-upravnih enot, ki so jim načelovali strategiji. Prve bizantinske province so nastale v Mali Aziji, medtem ko so tiste na Balkanu malo poznejše. Albanska obala je bila zelo pomembno območje, in sicer zlasti zaradi mesta Drača, kjer se je začejala antična pot *Via Egnatia*, ki je vodila prek Soluna v Carigrad. Z ustanovitvijo Draške province v 11. stoletju se je obnovila bizantinska oblast tudi na ozemlju Albanije. Bizantincem je zagotovila nadzor nad Jadranom in deli južne Italije, pa tudi obrambo albanskega ozemlja pred arabskimi napadi. Hkrati z ustanovitvijo Draške province so nameravali Bizantinci zasesti tudi sosednja slovanska ozemlja, da bi provinco branili pred makedonskimi in bolgarskimi pohodi. Ko je bila v 10. stoletju ustanovljena Samuelova država, ki jo je ta vladar širil na račun bizantinskih ozemelj, je bil leta 1005 osvojen tudi Drač. Nato je Samuel zavzel še severni del province do Skadra (Shkodra). Nekaj let pozneje pa je bizantinski cesar Vasilij II. (976–1025) uspešno končal vojno s Samuelom in dobil nazaj vse bizantinsko ozemlje, ki je bilo pripojeno Samuelovi državi. S tem se je obnovila bizantinska oblast ne le v Albaniji, temveč tudi v večjem delu Balkana.

Ko je prišel na oblast bizantinski cesar Aleksej I. Komnen (1081–1118), je končal državljansko vojno v Bizancu. Prav takrat so se Normani pod vodstvom Roberta Guiscarda in njegovega sina Boemunda pripravljali na pohod na Balkan. Cilj normanskega napada je bil Drač. Guiscardovemu ladjevju so se med bitko pred Dračem (1081) pridružila tudi nekatera dalmatinska mesta, predvsem Dubrovnik in Split. Na strani Bizantincev je bilo veliko beneško ladjevje, ki je razbilo normanske ladje. Vendar se je obleganje Drača nadaljevalo. Po zmagi nad vojsko cesarja Alekseja I. vkoraka Guiscard v Drač (oktobra 1081). Leto dni po osvojitvi Drača so Bizantinci pripravili v južni Italiji vstajo proti Normanom. Guiscard je moral oditi iz Drača, poveljstvo nad normansko vojsko je izročil Boemundu. Medtem so Benečani kot cesarjevi zavezniki zasedli Drač. Guiscard je uspešno zadušil vstajo in spet napadel, vendar je v začetku leta 1085 umrl za kugo in Bizantinci so spet zavzeli Drač. Toda Normani so še zmerom hrepeneli po albanski obali. Leta 1108 se je Boemund skušal z vojsko spet izkrcati pri Valoni, vendar je cesar Aleksej I. preprečil tudi to akcijo.

Albanska kneževina in Kraljevina Albanija

Po smrti Manuela Komnena (1108) zajame Bizanc velika notranjepolitična kriza. Albanski fevdalci, ki so vladali na ozemlju Arbanuma (Arbëria), tj. med Krojo, Debrom (Dibra) in rekama Drim (Drini) in Škumba (Shkumbini), so se v novih razmerah poskušali otresti bizantinske oblasti. Kot posledica te osvobodilne vojne se je leta 1190 rodila *Albanska kneževina* (Principata e Arbërisë), prva albanska država v srednjem veku. Središče kneževine je bila Kroja, njen prvi vladar arhont Progon (1190–1198). Kroja je bila tudi središče arberijske škofije, ki je bila pod oblastjo vzhodne cerkve. Zaradi skopih zgodovinskih virov vemo o Progonovi vladavini zelo malo; imel je dva sinova, Djina (Gjini) in Dimitrija (Dhimitriu).

Po Progonovi smrti je prešla oblast v Albaniji v roke njegovega sina Djina (1198–1206). Med njegovo vladavino je bila četrta križarska vojna. Benečani so izrabili zase ugoden spor med križarji in Bizantinci, osvojili grško in albansko Primorje in vzpostavili draško kneževino, ki je zamenjala staro bizantinsko provinco.

Ravno takrat je v albanski kneževini prišel na oblast Dimitrij Progon (1206–1216), ki se je ponašal z naslovi »magnus archinte«, »iudex«, »panhipersevast« in »Arbanensis princeps«, kot ga je imenoval papež Inocencij III. Dimitrij se je vojskoval z zetskim vladarjem, ki je vodil hegemonistično politiko nad severnimi deli Albanije. Na drugi strani je vodil miroljubno politiko z raškim kraljem in zato ni naključje, da se je Štefan Nemanja odločil dati svojo hčer Komnenijo za ženo Dimitriju. Vendar so se Štefanovi politični načrti, zvezani s to poroko, povsem podrli po Dimitrijevi smrti (1216), ko se je Dimitrijeva vdova Kompenija poročila z Dimitrijevim bratrancem Grigorjem Kamonom. Okrog leta 1212 je podpisal Dubrovčanom listino s prisego, da bo ostal z njimi v trajnem miru in da lahko Dubrovčani svobodno plovejo in trgujejo po vsej njegovi državi, ne da bi za to plačevali kako dajatev. Prav tako jim je zjamčil svobodo in varnost na kopnem in na morju. Kolikor je znano, je Dimitrijeva listina prva mednarodna pogodba albanske države.

Mihajlo I. Angel (1204–1215) je okrog leta 1213 vzel Benečanom Drač. Po bitki pri Klokotnici (1230), v kateri je bolgarski car Asen II. (1218–1241) porazil epirskega despota Teodorja, se je poprejšnji epirski vpliv v Albaniji umaknil bolgarskemu, vendar ne za dolgo, ker je po smrti Asena II. (1241) epirski despot spet zavladal Albaniji. Sredi 13. stoletja se je na račun Epircev razširilo nikejsko cesarstvo, ki je leta 1252 dobilo Krojo, leta 1256 pa Drač. Krepitev nikejskega cesarstva je spodbudila Normane, da so obnovili osvajalsko politiko do Balkana. Tako je kralj dveh Sicilij Manfred že leta 1258 osvojil Drač, Valono, Krf in Butrint. Karel I. Anžujski je bil leto dni po

smrti epirskega despota Mihajla II. (1271) in po pogajanjih z alban-skimi fevdalci imenovan v februarju 1272 za dednega kralja Albanije (Rex Albaniae), medtem ko se ozemlje srednje in južne Albanije, ki mu je vladal Karel, imenuje *Kraljevina Albania* (Regnum Albaniae). Vendar je njegovo posest v Albaniji kmalu začel zasedati obnovitelj bizantinskega cesarstva Mihael III. Paleolog (1268–1282), ki je zavzel Belgrad, Butrint, Krojo, Kanino in druge utrdbe, medtem ko se je njegov naslednik Andronik II. (1282–1328) polastil še drugih delov anžuske Albanije. Med vladavino cesarja Andronika se kot nasprotnik Bizantincev v boju za osvojitev Drača izkaže tudi srbski kralj Milutin, ki je zavzel Drač verjetno leta 1296. To mesto je imelo izreden položaj in je zmerom mikalo osvajalcev. To ugotovitev najbolj ponazori podatek, da je Drač kot upravno središče in znano пристanišče zamenjal od 11. do 14. stoletja okrog trideset gospodarjev.

Albanske kneževine v 14. stoletju

Od začetka 14. stoletja do vladavine carja Dušana je bila Albanija razkosana na tri dele: severnega, srednjega in južnega. Severna Albanija je bila pod oblastjo srbske države, srednja občasno pod oblastjo Anžujcev, južna pod oblastjo Bizanca. Spričo tako razkosane Albanije je plemstvo težilo za tem, da bi ob pomoči zahodnih katoliških sil z orožjem pregnalo pravoslavne Srbe in Bizantince. Barski nadškof Guillaume Adam je začutil, da so Albanci naklonjeni katoličanom in pozval francoskega kralja, naj zavzame Srbijo, njegovim četam pa se bodo pridružili tudi albanski katoličani, ki so zmogli zbrati vojsko s 15 000 konjeniki.

S širjenjem srbske države v 14. stoletju se je krepil tudi njen vpliv v Albaniji in tako je v prvih letih Dušanove vladavine srbska oblast segala do draškega vojvodstva. S Kantakuzenom, ki se je potegoval za bizantinsko oblast, je leta 1343 za krajši čas zavzel Krojo ter na zahtevo škofa in mestnega plemstva priznal mestu posestva in privilegije, ki jih je nekoč dobil od bizantinskih cesarjev. Leta 1345 je Dušan zasedel Belgrad, Valono in Kanino in tako je razen Drača skoraj vsa Albanija prišla pod srbsko oblast. Srbska uprava je Albance trdno privezala nase. Z njihovo pomočjo je Dušan osvojil Epir in Tesalijo. V času Dušanove vladavine je živelo v Tesaliji toliko Albancev, da so sočasni kronisti imenovali to grško območje polalbansko. Tudi albansko plemstvo je postalo za Dušanove vladavine aktiven in zelo pomemben dejavnik v cesarstvu.

Po dokončnem prenehanju bizantinske oblasti v Albaniji (1347), po pregonu anžuskih fevdalcev (1350) in po smrti carja Dušana, ki

je nosil naslov *Stephanus, Die Gratia Romaniae, Sclavoniae et Albaniae imperator* (1355), so nastale ugodne možnosti za vzpostavitev samostojne albanske države. Posledica stoletne politične in verske razkovanosti Albanije pa je bila, da so na ozemljih, ki so jih naseljevali Albanci, nastale samostojne kneževine.

V splošnem metežu se je nekdanji epirski despot Nićifor, ki je zavladal Epiru in Tesaliji, brez uspeha bojeval z Albanci v Epiru in Tesaliji. Takrat je bil vladar Angelokastre (v Etoliji) mogočni Albanec Gjin Bua Shpata, medtem ko je Arti vladal Pjetër Loshi. Po smrti slednjega se je Arta združila z Angelokastro in tako je nastala kneževina Arta, ki se je kasneje razširila do Korinta.

Gjin Bua Shpata je bil v dobrih odnosih z vladarjem Gjirokastre Gjin Zenebishijem in mu je kasneje dal tudi svojo hčer za ženo. Po Shpatovi smrti se je artska kneževina razdelila na dva dela: severni in južni. Severni del je podedoval Gjin Zenebishi, medtem ko je južnega, katerega središče je bila Janjina, dobil Maurik Bua.

V začetku šestdesetih let 14. stoletja nastopijo trije bratje dotlej malo znane družine, sinovi Ballsha: Stracimiri, Gjergj in Ballsha II. Središče njihove kneževine je bilo nekaj časa v Skadru in tako je ta kneževina znana kot skadska kneževina. Ballshajtë so imeli največja posestva na albanskih tleh, vendar so občasno gospodovali tudi obsežnim območjem slovanskih pokrajin. Tako npr. okrog leta 1370 prav do dubrovniške republike, Gjergj II. pa je bil ne le »Gospodar Albanije«, temveč mu je ogrsko-hrvaški kralj Sigismund zaupal tudi upravo otokov Korčula in Hvar. Pri širjenju na jug so Ballshajtë zadeli na predstavnika tedaj najmočnejše albanske hiše, gospodujoče v okolici Drača, Karla Thopija, vladarja draške kneževine (1359–1388; dilecto filio Carolo Topie comiti Albaniae ili Caroli Thopiae Albaniae principis et domini Durachi). Karel Thopija se je vojskoval z Ballshajtë na reki Mati. Vendar je Ballsha II. kmalu po tej bitki razširili svojo oblast v Albanijo. Leta 1372 se je oženil s Komnino in je dobil za doto Valono, Belgrad in Himaro. V sklop skadske kneževine pridejo tudi Prizren, Peć, Ohrid in Kostur. Leta 1385 se mu je posrečilo zavladatai Draču, vendar je obdržal mesto v svojih rokah le kratek čas, ker je padel v boju proti Karlu Thopiju na Saurskem polju (Fusha e Savrës) leta 1385. Thopija je imel v tej bitki na svoji strani tudi turške čete. Leta 1413 so Ballshajtë protestirali pri ogrsko-hrvaškem kralju, ker je upravo nad otoki Korčulo, Hvarom, Visom in Bračem zaupal Dubrovniški republiki.

Razen teh samostojnih knezov so na posameznih ozemljih Albanije vladali samostojni velikaši, npr. Dhimiter Jonima, ki je imel pod seboj kraje južno od Lješa (Lezha) in Zadrime, tj. kraje med Dri-mom in Dračem; Andrea Müzaki, gospodar Belgrada; Lekë Duka-

gjini, gospodar Lješa; Kojë Zaharia, gospodar Zadrima; Andrea Gropa, gospodar Ohrida; Vlaš Mataranga, gospodar Karavaste idr.

Turški vdori in albanski odpor

Turki so prvič stopili na albanska tla leta 1385. Poklical jih je Karel Thopija, da bi okrepil svoje čete proti Ballshi II. Po tem letu so Albanijo nenehno ogrožali Turki, jo napadali, plenili, pustošili in jemali s seboj sužnje. Po letu 1385 so turški vpadi ustvarjali ozračje splošne negotovosti v deželi. Pred turško nevarnostjo je bila Albanija razcepljena. Ta položaj so spretno izrabili Benečani: z izgovorom, da pripravljajo odpor proti turškim osvajalcem, so se pripravljali na osvajanje albanskih in zetskih mest. Po dolgoletni vojni za premoč je Beneška republika konec 14. in v začetku 15. stoletja končno postavila svojo oblast v naslednjih mestih: v Draču 1392–1501, v Lješu 1393–1478, v Skadru 1396–1479, v Drivastu 1396–1419, 1421–1442–1478, v Ulcinju 1405–1412, 1421–1571, v Baru 1405–1412, 1421, 1443–1571, v Kotoru 1420–1797, v Danju 1433–1435, 1444–1447, 1448–1456, 1457–1478. Z osvojitvijo navedenih mest sta nastali t. i. Beneška Albanija in Beneška Zeta.

Večina samostojnih albanskih vladarjev je priznala turško oblast že konec 14. stoletja, ko je vladal sultan Bajazit I. Po bitki pri Angori (1402) so se uklonili Benetkam. Vendar so že pod Bajazitovim sinom postali deloma neodvisni. Čeprav so tudi pozneje pogosto menjavali vladarje, so bili pretežno vezani na Turke. Tako se je družina Dukagjini obdržala vse 15. stoletje, zdaj pod Benečani, zdaj pod neapeljskimi vladarji, največ pa pod Turki. Tudi znani albanski vladar Arijanit Komnen (1433–1461) je bil precejkrat odvisen od Turkov, čeprav se je bojeval proti njim še kar uspešno. Tudi njegov sin je bil vazal Porte in je moral spremljati sultana na vojnih pohodih.

Znani albanski vladar Gjon Kastrioti, ki je imel posesti od Rodonskega rta do Šar planine, je preživel večji del življenja kot turški podložnik, v letih 1429–1430 pa je dvignil vstajo proti Turkom. Ker je ostal osamljen, je doživel poraz. V letih 1431–1432 so Turki organizirali v Albaniji fevdalnoupravni sistem. Pod novo upravo (Sancak Arvanid) so prišla skoraj vsa albanska ozemlja. V to sestavo pa niso prišle posesti Gjona Kastriota (Juvan ili).

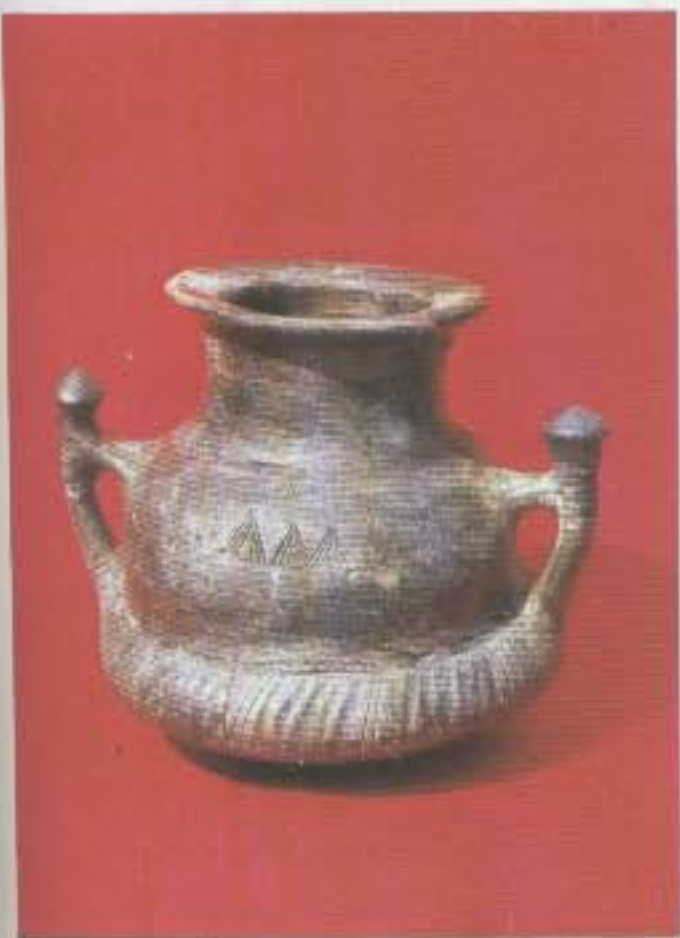
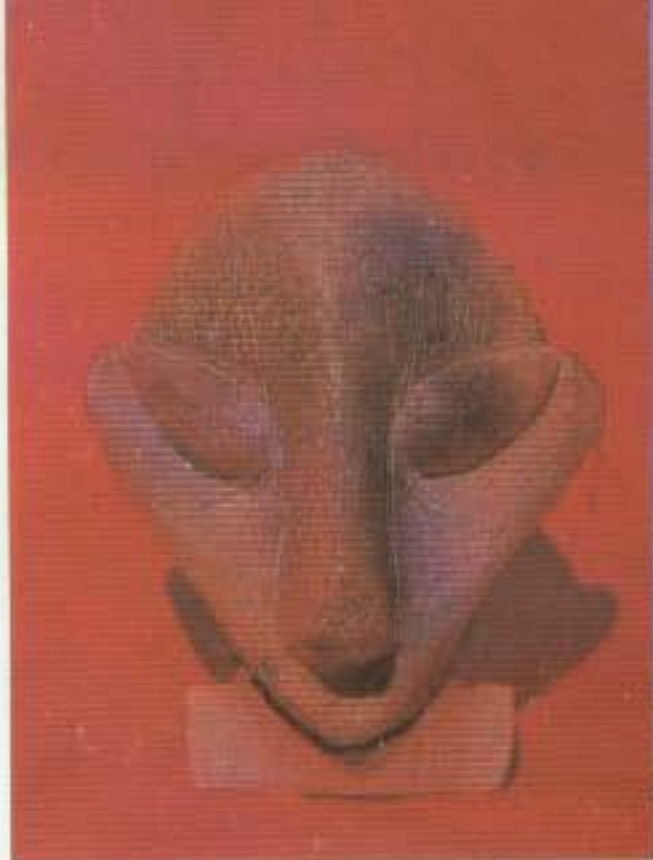
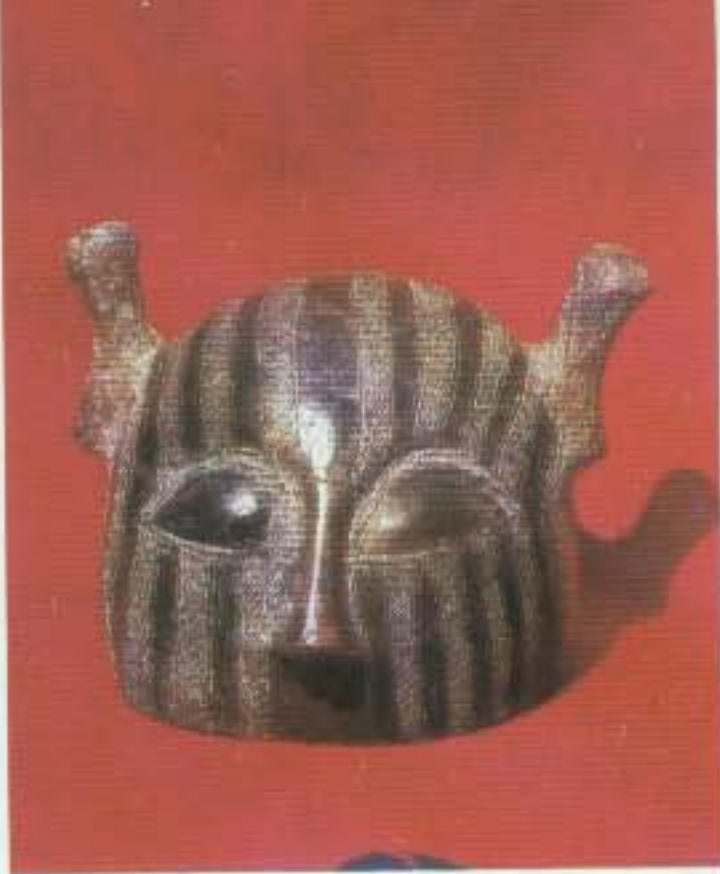
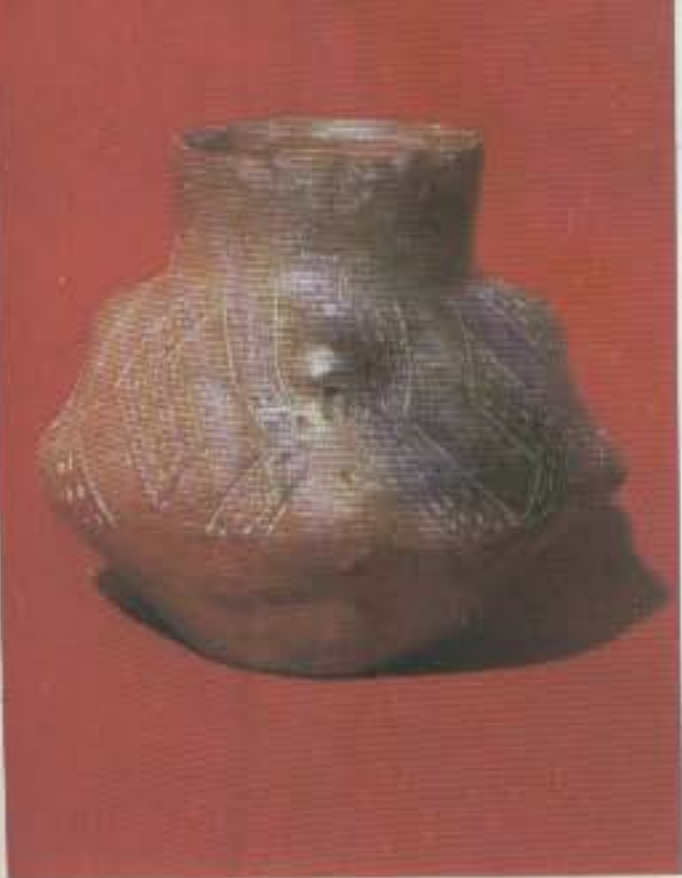
Nove spremembe v Albaniji so albanskemu plemstvu dale vedeti, da je sleherno opiranje na Turke nesmiselno. Tako je že leta 1432 zajela Albanijo velika vstaja proti turški oblasti. V vstaji so sodelovali Nikollë Dukagjini, Andre Thopia, Andre Shpata, Gjergj Ariani, Muzaka itd. Uporniki so se uspešno bojevali do leta 1436. Jeseni tega leta je skopski namestnik Isak strl odpor Albancev. Vendar ni

bilo treba dolgo čakati: leta 1443 je poturčeni sin Gjona Kastriota Gjergj Kastriot Skënderbeu zapustil Turke, dobil očetove posesti nazaj iz turških rok in zavzel Krojo. Potem so se zganili tudi drugi albanski velikaši. Tako se je s Skenderbegom začel v Albaniji velik osvobodilni boj in odpor Albancev proti novim turškim vdorom. Veliki albanski humanist Barleci piše, da je Skenderbeg sklical leta 1444 v Beneškem Lješu veliko zborovanje vseh albanskih prvakov. V tem kraju zato, ker ni hotel dati prednosti nobenemu od njih, da ne bi zbudil njihovih sumničenj, ker so kazali Benečani do vseh enako naklonjenost. Na tem zboru, ki sta se ga poleg drugih albanskih in črnogorskih prvakov udeležila tudi Nikola in Pavle Dukad-jin, je bil Skenderbeg izbran za vodjo boja proti Turkom.

Po vrsti neuspešnih napadov turške vojske v prvih letih vladavine Gjergja Kastriota Skenderbega je sultan Murat II. s sinom Mehmedom leta 1450 začel oblegati Krojo. Mesto je bombardiral s tedaj najsodobnejšim orožjem, vendar se je Skenderbeg uspešno bojeval zunaj trdnjave in oviral obleganje. Tako je pripravil sultana do tega, da je po petmesečnem obleganju sramotno umaknil svoje čete izpred mesta. Naslednik sultana Murata II. Mehmed II. Osvajalec (1451–1481) je oblegal Krojo leta 1466 in 1467, vendar je moral Osvajalec Bizanca obakrat umakniti čete izpred obzidja dotlej nepremagljive trdnjave. Zato je postal Skenderbeg eden najznamenitejših ljudi svojega časa. Njegov boj proti mogočni islamski sili je zbudil občudovanje in navdušenje v vsem krščanskem svetu. Papež Kalikst III. ga imenuje konec leta 1457 »athleta Christi« in ga določi za generalnega kapetana kurije v boju proti Turkom. Karl Marx v svojih zgodovinskih razpravah o narodnih odporih piše, da je bila krepitev Skenderbegove oblasti v Albaniji trn v peti za beneške gospodarje. Za papeža Pavla II. pa pravi, da je bil »preskop, da bi podpiral Skenderbega«.

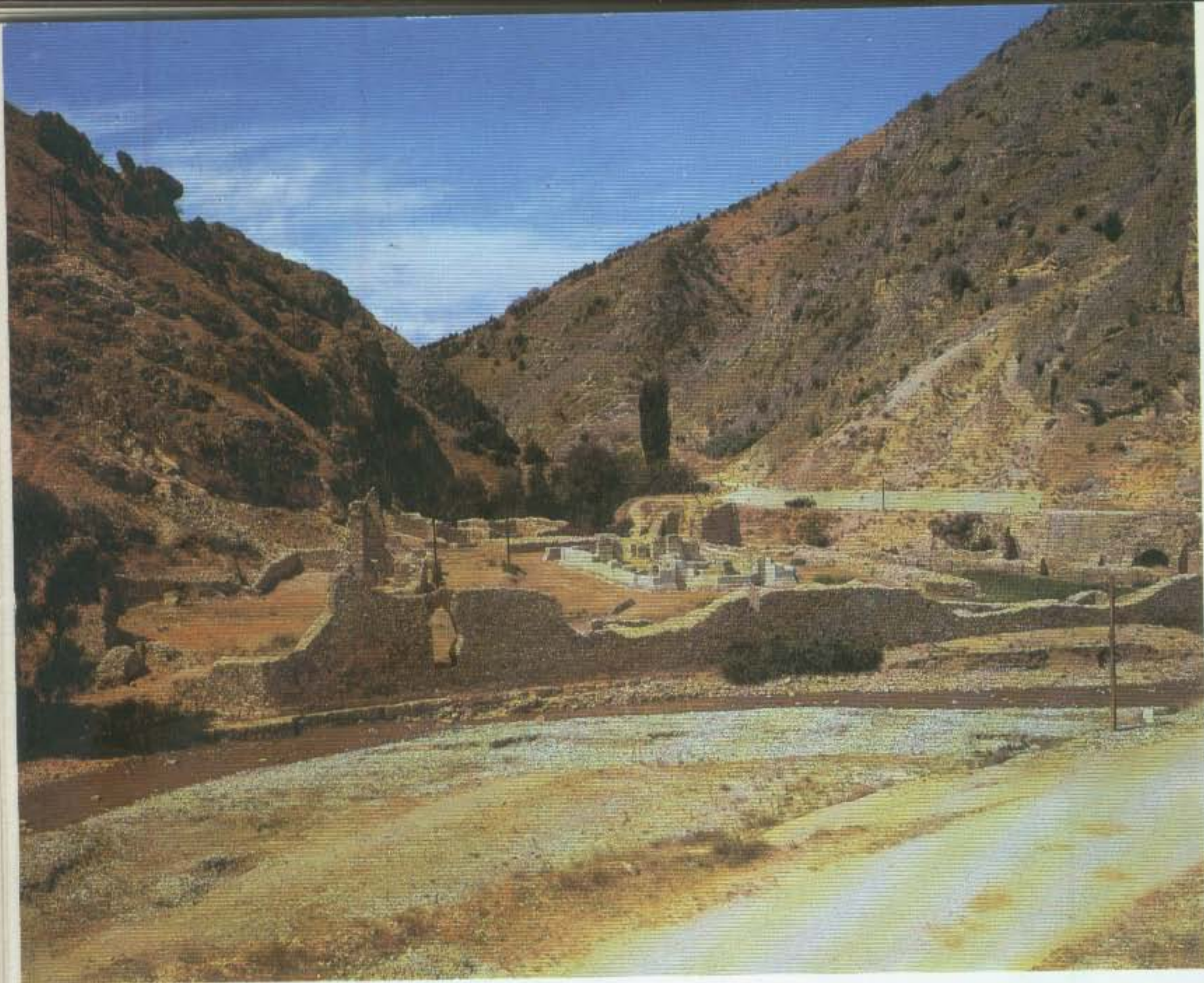
Odkar je prišel na turški prestol Mehmed II., so bili osmanski napadi v Albaniji čedalje pogostejši. V tem času se je začelo množično izseljevanje Albancev proti morju oziroma v Apulijo, Kalabrijo, Raveno, Dalmacijo. Nekateri so se izselili tudi v Benetke in v druga mesta ob jadranski obali. Neki podatek iz leta 1886 pravi, da je v devetinsedemdesetih italijanskih občinah živel 196 786 Albancev.

Medtem ko so balkanske države padale druga za drugo, Bizanc leta 1453, srbska despotovina 1459, Bosna 1463, se je Skenderbeg še naprej trdno držal v Albaniji. Čeprav se je v svoji deželi nenehno dalj s Turki, se je kot izvrsten borec izkazal tudi zunaj Albanije. Leta 1461 je dal svoje čete na razpolago neapeljskemu kralju Feranteu, sinu Alfonza V., svojega nekdanjega zaveznika. Ko govorimo o Skenderbegovi zunanjepolitični dejavnosti, moramo povedati, da je al-

Rodovitne kosovske ravnice so bile naseljene že v davni preteklosti, kar med drugim dokazujejo arheološke najdbe. Posoda, maska in glava (zgoraj) izvirajo iz neolita in so jih izkopali v bližini Prištine, umetelno oblikovana vaza (levo) pa je nastala v bronasti dobi. – Municipium D(ar) D(anorum) v Sočanici pri Titovi Mitrovici je bilo rimsko naselje, ki je nastalo kot posledica izkoriščanja rudnega bogastva (svince, srebra in zlata) na Kopaoniku in Rogozni. Rudo so izkoriščali že staroselci, intenzivno rudarstvo pa se je razmahnilo za časa Trajana. Ostanki foruma so iz 2. stoletja naše dobe (spodaj).

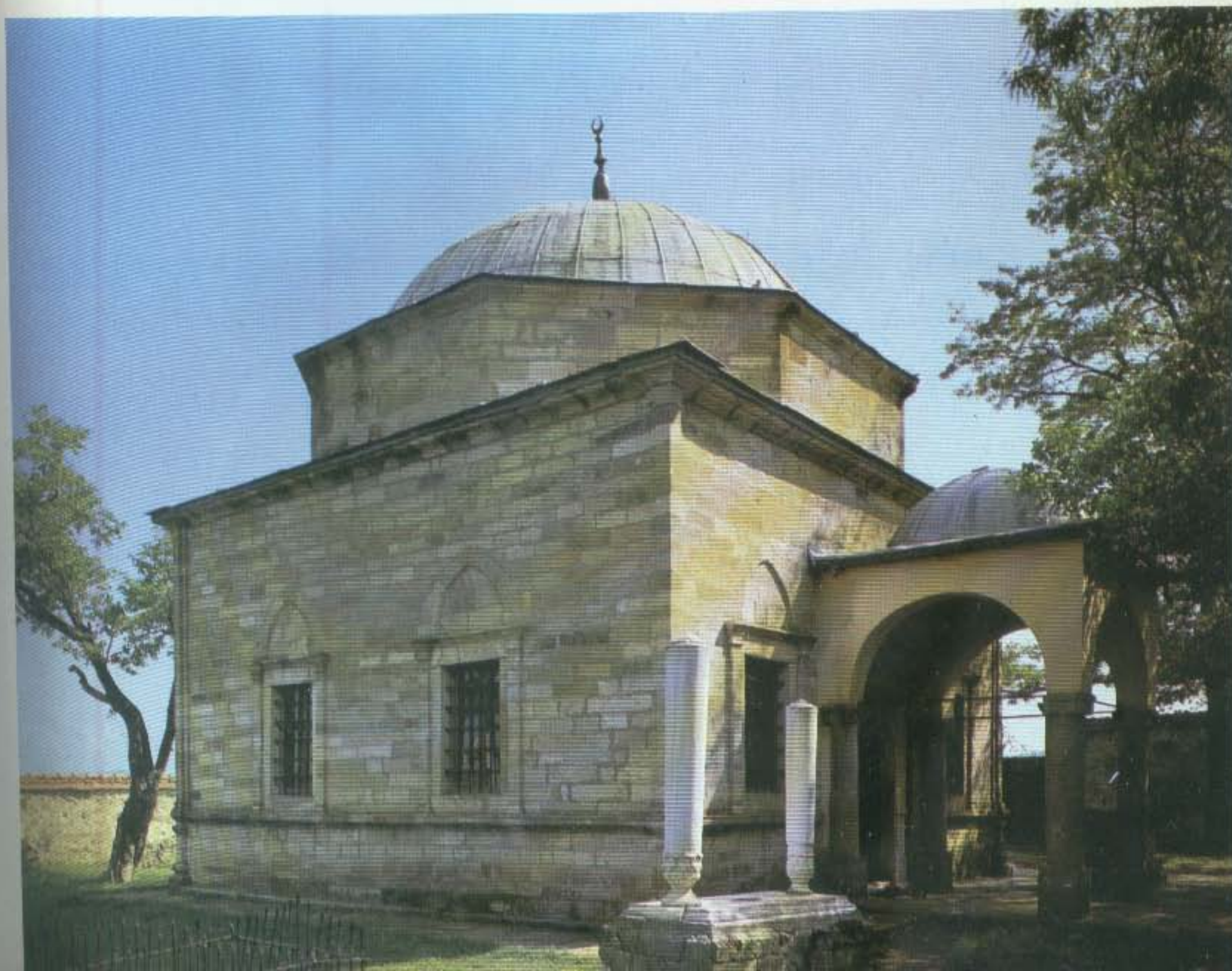
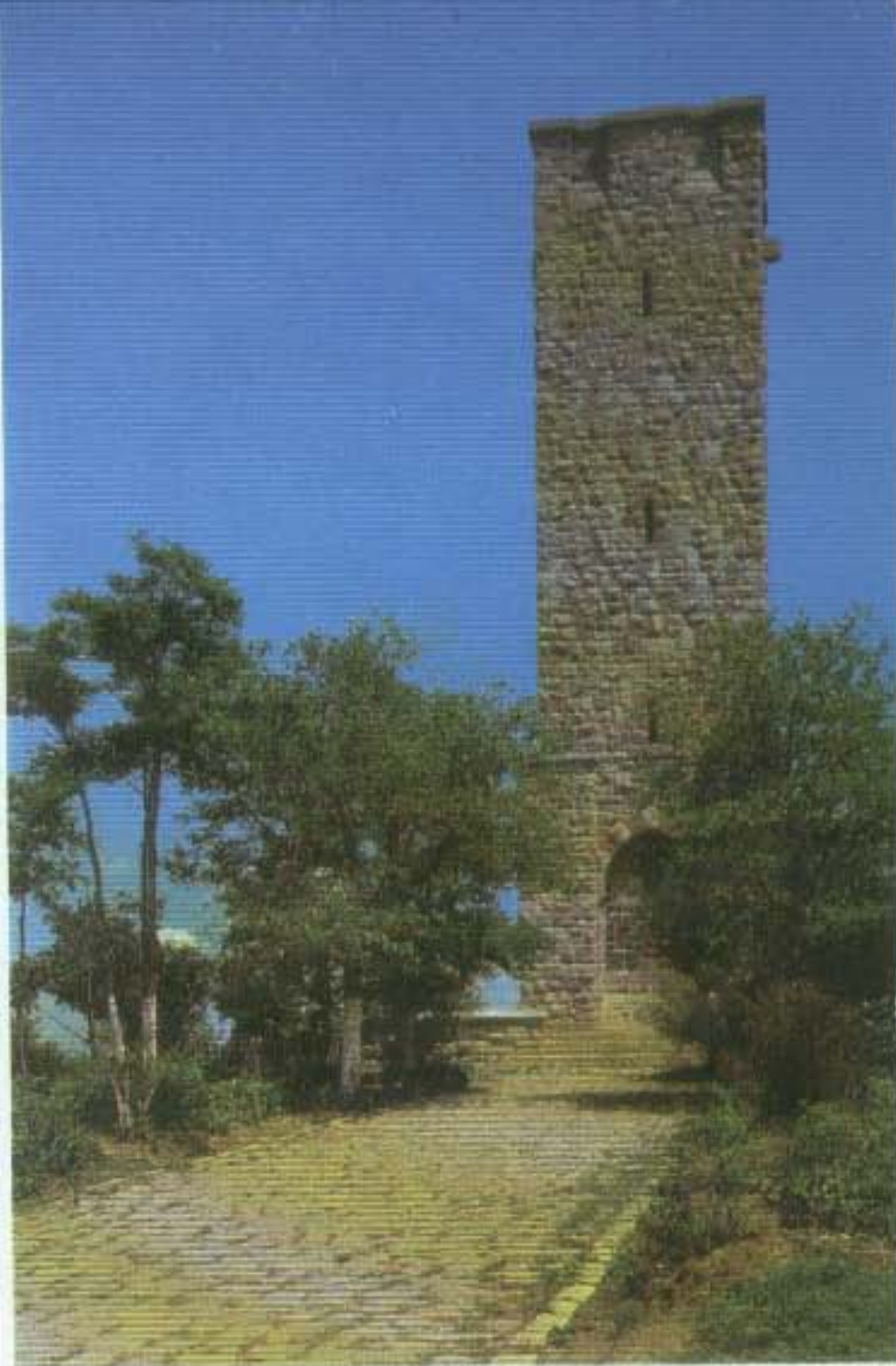

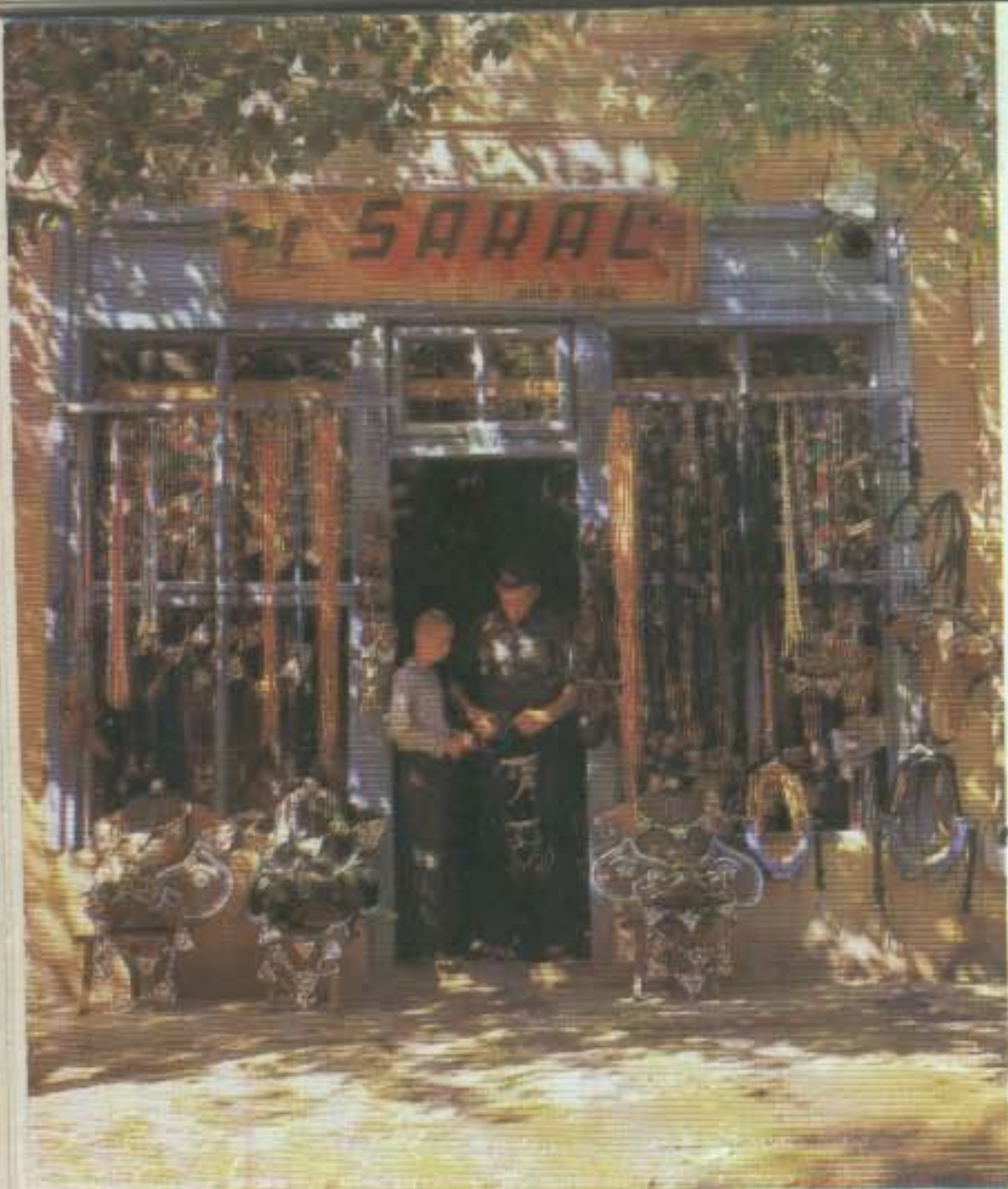

Emindžikov konak v Prištni (spodaj), v katerem je Muzej Kosova uredil primerk meščanske hiše. Tudi sama zgradba predstavlja dragocen spomenik mestne arhitekture. – Srbski car Dušan Štefan (Dušan Silni) je v osvajalskih pohodih proti sredini 14. stol. zavzel celotno ozemlje današnjega Kosova in velik del Albanije. Postavil je mesto Dušanov grad, na katero danes spominjajo le še ruševine (zgoraj).

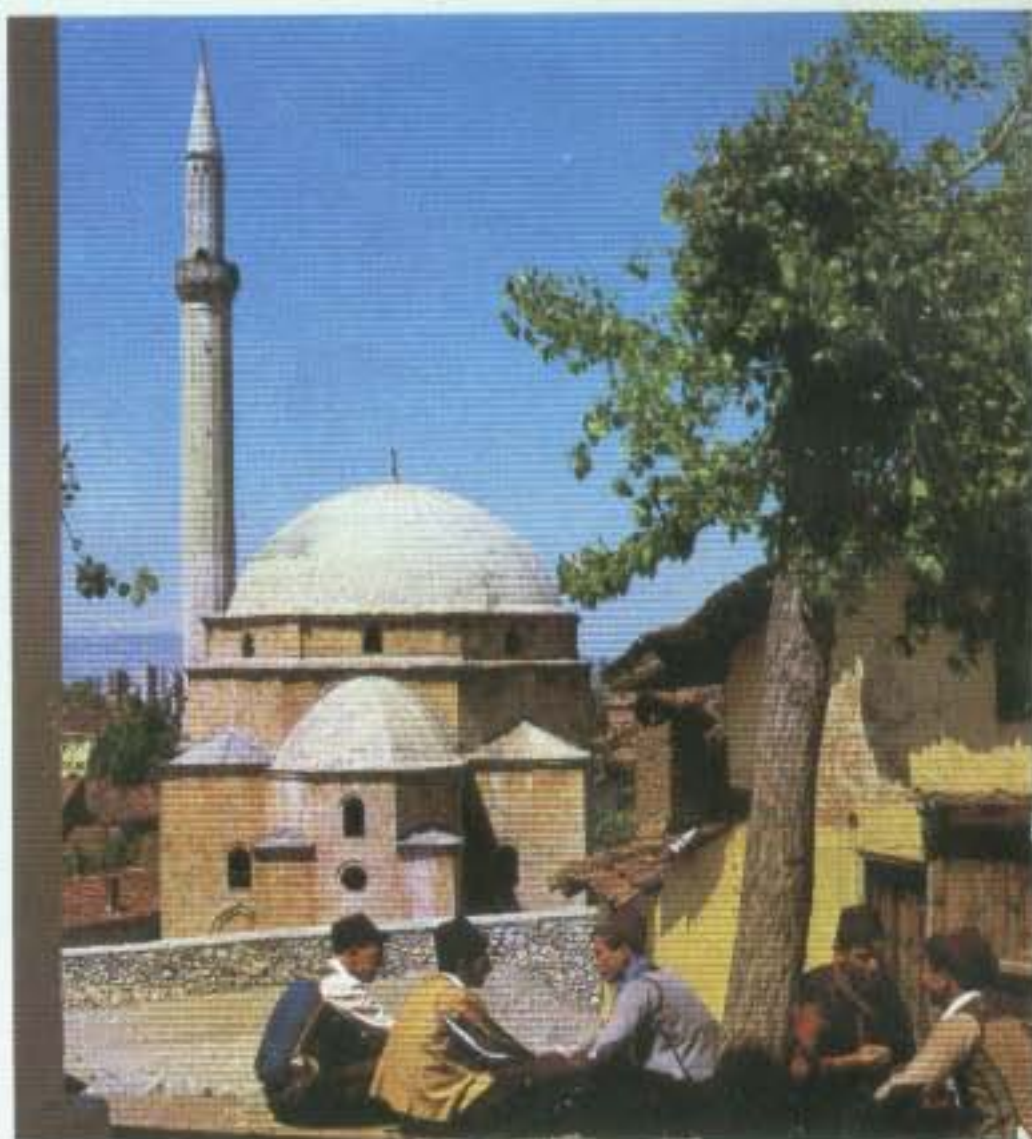
Kosovski božur, potonika (*zgoraj*), je na Kosovem zelo priljubljena cvetica, pravi narodni simbol. – Na vrhu vzpetine nad Prištino in nad Kosovim poljem stoji skromen spomenik kosovskim junakom, borcem proti Turkom (*desno*). Z njegovega vrha je lep pogled na polje, na katerem so Srbi leta 1389 izgubili samostojnost v odločilni bitki proti Turkom. Med bitko je Miloš Obilić ubil sultana Murata, na dogodek pa spominja Muratovo turbe sredi Kosovega polja (*spodaj*).

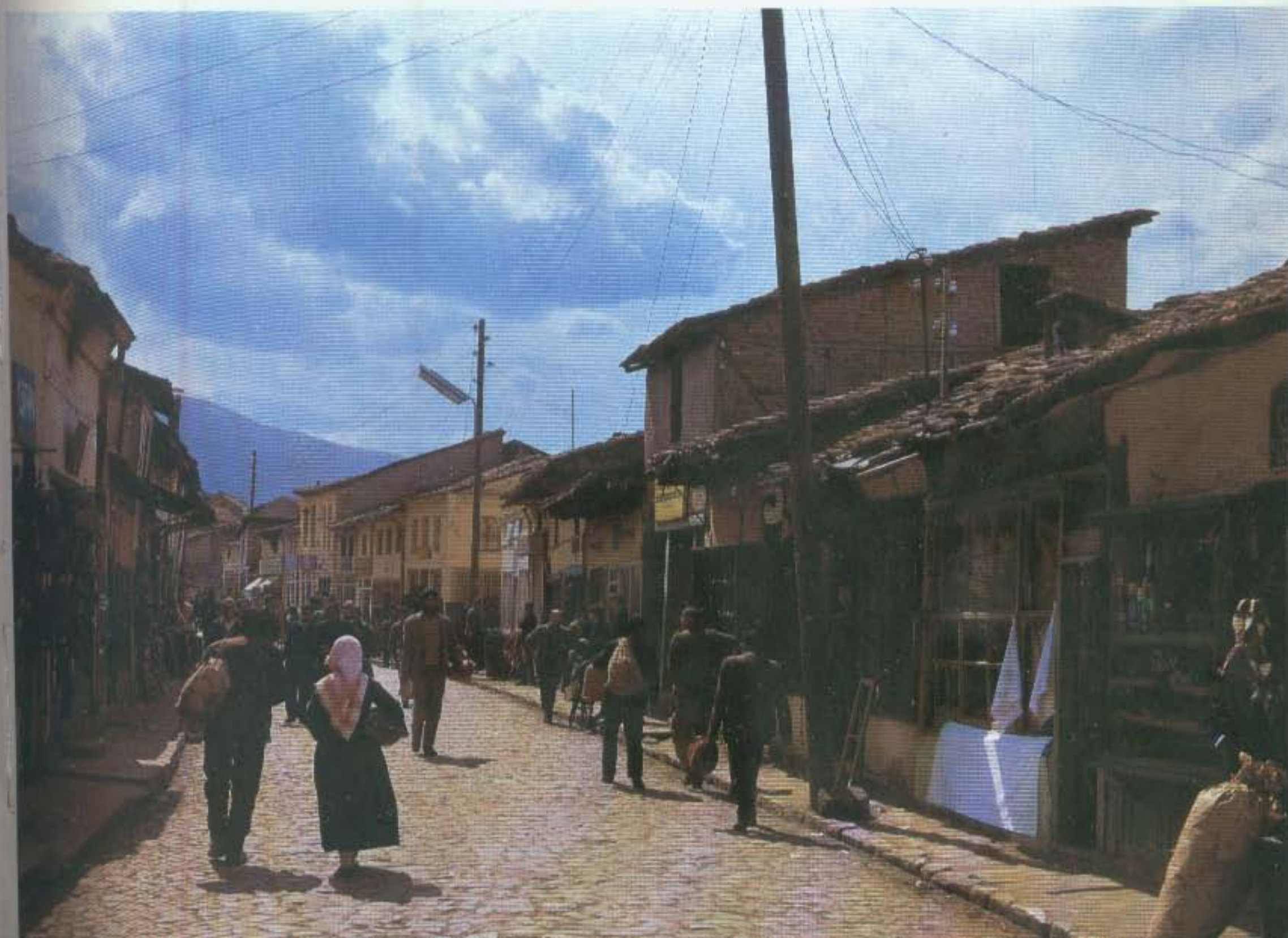

Sedlarska obrt je bila v času Turkov močno razvita, toda bila je privilegij muslimanov, ker je bila pomembna za konjenico (*levo*). Zelo razvita je bila tudi filigranska dejavnost (*zgoraj*). – Na ženski tržnici v Peči žene prodajajo izdelke domače obrti: preproge, blazine, razna pokrivala, pa tudi svilo in platno (*spodaj*).

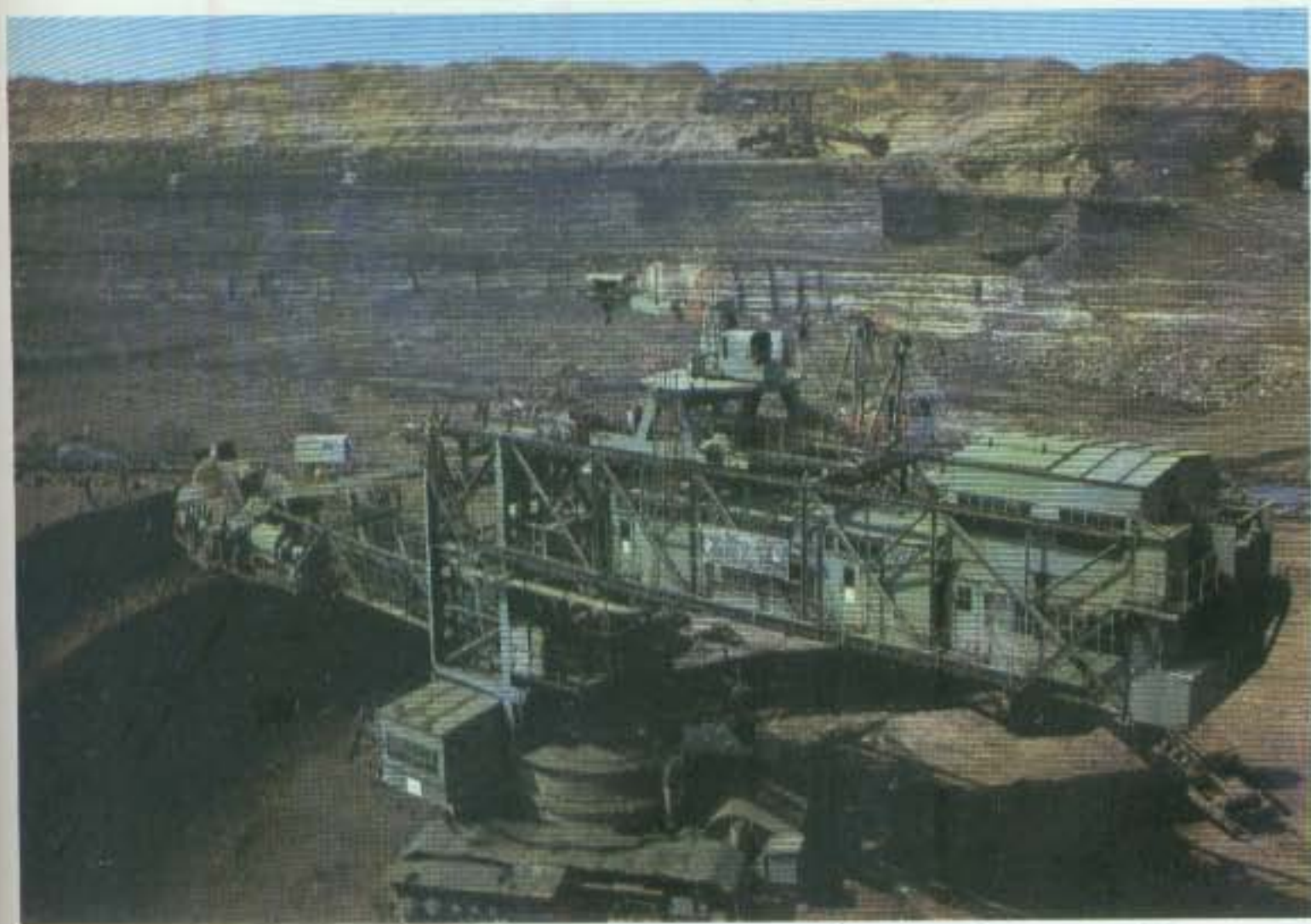
Lep primerek mestne arhitekture v Prizrenu. Pod vplivom orientalnoislamske kulture so takšne hiše gradili tudi Albanci. V izredno skladni arhitektonski celoti je posebno zanimiv balkon (*levo*). – Džamijo Sinan paše v Prizrenu je zgradil albanski fevdalec Sinan paša mlajši, po poreklu iz Ljume v Albaniji (*desno*). – Velika čaršija v Djakovici je ulica v središču mesta, polna trgovinic in obrtnih delavnic, nekoč središče mestnega življenja (*spodaj*).

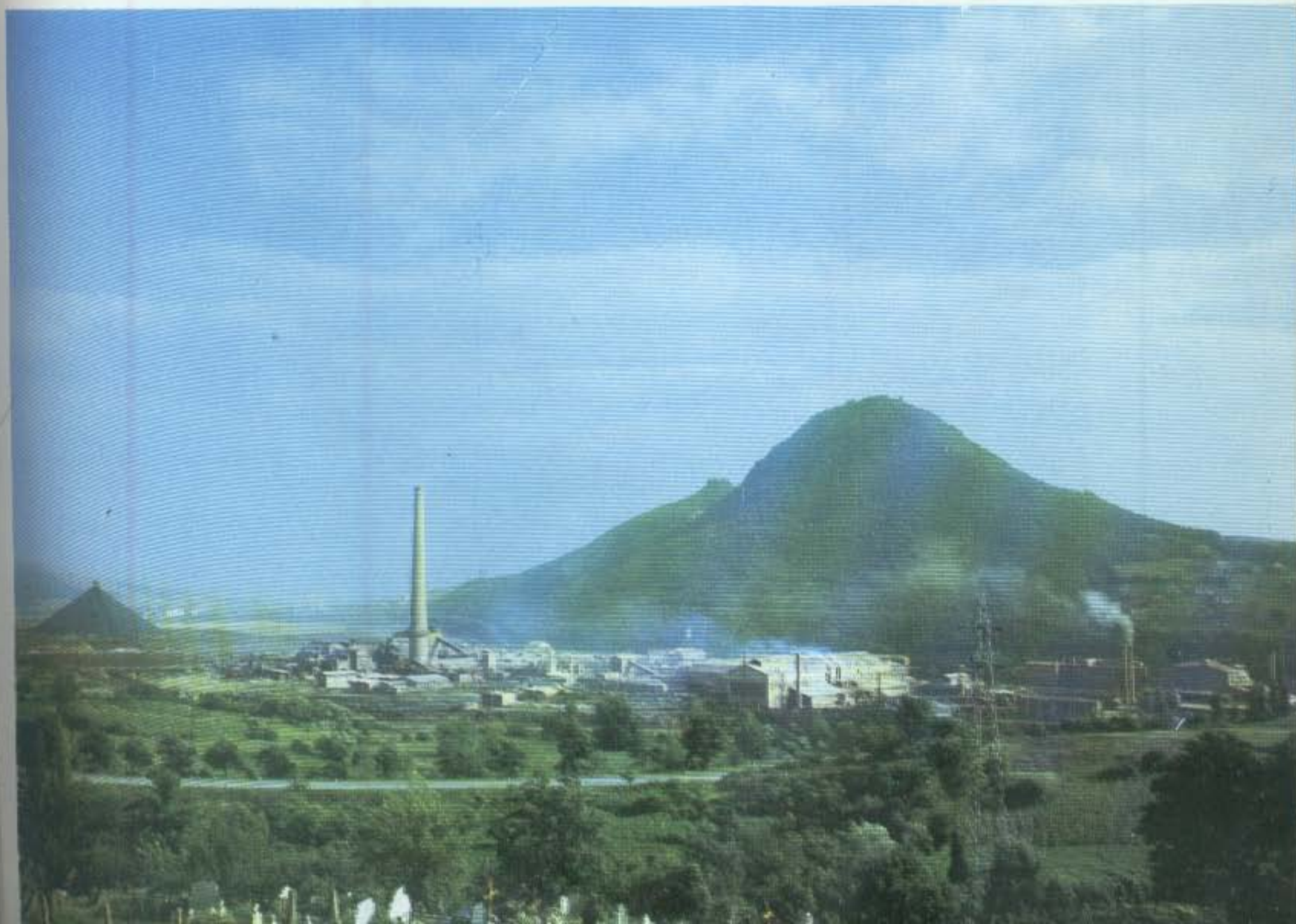

Po osvoboditvi je Kosovo dobilo avtonomijo in s tem vso možnost za razvoj. Na zunaj je napredek najbolj očiten na področju gradbeništva in arhitekture, o čemer nazorno pričajo blagovnica v Peći (*levo*), spomenik padlim borcem v Peći (*desno*) in panorama Prištine (*spodaj*).

Rudna bogastva na Kosovu so skoraj neizmerna. Rudarstvo je bilo razvito že v starem in srednjem veku – iz tega časa izvira miniatura iz zakona o rudnikih (*desno*). Že zgodaj so se v rudnikih, ki so potrebovali veliko delovne sile, pričeli zaposlovati tudi Albanci. *Zgoraj* dnevni kop termoelektrarne Obilićevo, *spodaj* rudnik svinca v Trepči.

Folklor je med Albanci močno razvita in priljubljena. Med ljudskimi plesi imajo posebno mesto bojevniški plesi, ki so jih plesali v predahih med bitkami, za vajo in pripravo na boje ali za opevanje prejšnjih bitk. Plešejo se s sabljami, puškami ali sekirami, najboljše pa so se ohranili v Rugovu pri Peći (*levo in spodaj*). Ob veselih dogodkih so seveda plesali ples brez orožja, kakršen je tudi svatbeni ples iz Opoja (*desno*).

banski strateg večje izkoriščal odnose z vsemi balkanskimi državami, v prvi vrsti z Dubrovniško republiko.

Čeprav so se Albanci na čelu s Skenderbegom uspešno bojevali proti Turkom od leta 1443 do njegove smrti (1468), se albanska ozemlja vseeno niso mogla ubraniti take svetovne sile, kot je bilo takrat osmansko cesarstvo. Vendar je Skenderbeg pokazal, kako se je treba bojevati proti Turkom.

Tudi po Skenderbegovi smrti odpor Albancev proti Turkom ni ponehal, čeprav se ni nadaljeval s tolikšnim zanosom kot pod Skenderbegom. Tako so Turki že leta 1478 osvojili središče albanskega odpora Krojo. Leto ni pozneje so osvojili Skadar, medtem ko je Drač prišel v turške roke leta 1501. Kot za druge balkanske dežele se je takrat tudi za Albanijo začelo obdobje turške oblasti.

Albansko gospodarstvo v srednjem veku

V albanskih gorah so živela živinorejska plemena. Primorska mesta so oskrbovala z velikimi količinami živinorejskih izdelkov in prihajala v Primorje po žito. Ker zemlja ni bila rodovitna, so mnogi odhajali v svet kot najemniki in služili po vsem Sredozemlju. Zlasti Benetke so rade uporabljale albanske vojake v svojih enotah. Albanija je bila že v srednjem veku znana po žitnem bogastvu v svojih rečnih dolinah in primorskih ravninah. Dubrovčani in Benečani so stalno prihajali v Albanijo po žito, zlasti na reko Seman in v pristanišče Valona, manj pa v Drač, Lješ in druga albanska pristanišča. Glavni območji za izvoz albanskega žita sta bila drimski zaliv in Valona. V drimskem zalivu so bile rodovitne rečne doline in primorske ravnice, kjer je bilo mogoče dobiti velike količine žita. Poglavitni trgi so bili Medova, Lješ, Išmi in Rodon. V Valono so navadno prihajale večje dubrovniške ladje. Nekaj žita so izvažali tudi iz notranjosti, zlasti iz okolice Elbasana in Ohridskega jezera.

Iz Albanije so izvažali tudi ribe, zlasti iz Skadarskega jezera, les in različne polizdelke iz lesa, sol, meso, kožo, vosek, fižol, bob in zelenjavo.

V albanskih mestih je cvetelo mestno gospodarstvo. Obrti, ki se razvijajo v mestih, so povezane z vsakdanjimi življenjskimi potrebami. Npr. živilska proizvodnja: pekarstvo, mlinarstvo, mesarstvo ipd. Sledijo panoge, ki skrbijo za predelavo kože za obleko in obutev in druge potrebe. Potem pridejo stavbni obrtniki: klesarji, tesarji, zidarji, mizarji ipd. V to skupino pridejo tudi oblačilne stroke s tkalci, krojači in podobnimi poklici. Kovaška obrt je imela na skrbi izdelovanje kmečkega in obrtniškega orodja ter obrambnega in napadalnega orožja.

Vera in kultura

Znano je, da so bili do prihoda Turkov vsi Albanci krščanske vere. Ta vera se je širila po Balkanu iz dveh središč: zahodnega (iz Rima) in vzhodnega (iz Carigrada). Razen tega že apostol Pavel poudarja, da je v teh krajih pridigal evangelij. V pismu Rimljanom pravi: »Kristusov evangelij sem pridigal od Jeruzalema do Illyricuma.« Sveti Hieronim, ki je bil tudi sam Ilir, piše v 4. stoletju, da je bil apostol Pavel v Iliriji, ki zajema Dalmacijo, Makedonijo in Epir, tj. province, v okviru katerih je bila današnja Albanija.

V cerkveni organizaciji Ilirije so bile v 4. in 5. stoletju znane metropolija v Dardaniji, skadrška metropolija in draška metropolija. Drač je takrat slovel tudi po stolnici sv. Marije, pozneje pa po samostanih beraških redov, in sicer dominikancev, frančiškanov in benediktincev.

Do polovice 8. stoletja spadajo ilirske škofije pod jurisdikcijo rimskega papeža. Rimska kurija je od srednjega veka naprej zlasti posvečala pozornost severni in nekoliko tudi srednji Albaniji. Tu se je katolištvo močno razmahnilo posebno v 13. in 14. stoletju, ko so začeli delovati novi cerkveni redi dominikancev, frančiškanov in benediktincev. Pravoslavna cerkev je pod vplivom Bizanca prevladala južno od reke Shkumbi. Ker so Albanci pogosto menjavali versko pripadnost, so jih sodobniki v 13. in 14. stoletju imeli »ne za čiste katoličane, ne za čiste pravoslavce«.

Kršćanstvo ima v Albaniji globlje korenine, saj se je tod širilo že od časov apostola Pavla. Cerkvena terminologija, ki jo Albanci še zdaj uporabljajo – npr. altare (altari), crux (kryqi), Christi natalia (kërshëndëlla), presbiter (prift), Sanctus (i Shentjë), Spiritus (Shpirt) – izvira iz latinščine, kar kaže na to, da so krščanstvo v Albaniji širili ljudje z latinsko in ne z grško kulturo.

Zaradi bogate antične dediščine, bližine Italije in Bizanca je srednjeveška Albanija ponujala ugodna tla za razvoj srednjeveške kulture. Ker pa so bile albanske pokrajine takrat podrejene menjavajočim se zavojevalcem, se je v albanskim mestih razvila tudi kultura, ki so jo prinesli s seboj osvajalci. Zato naletimo v Albaniji na raznovrstne spomenike materialne, duhovne in jezikovne albanske kulture. Iz tistega časa, natančneje iz leta 1285, je tudi prvi podatek o albanskem jeziku (in lingua albanesca).

V 15. in v začetku 16. stoletja imamo izvrstne albanske humaniste, ki so se izobraževali po raznih mestih Italije, Dalmacije in Bizanca. Nekateri so bili samo albanskega rodu, nekaj pa je bilo tudi takih, ki so izšli iz izseljeniškega vala v drugi polovici 15. stoletja. Ti so se izobrazili v svoji matični domovini, tako da je bil njihov ustvarjalni izraz tudi izraz vpliva albanske kulture. Nekateri so zasloveli tudi v

svetu, npr. Gjin Gazulli, 1400–1465, znani astronom in matematik, ki je deloval v 15. stoletju v Dubrovniku. V tem mestu in v Kotorju je v istem času deloval Georgius Spani (Gjergj Spani) iz Lješa, znani kirurg in zdravnik. V Benetkah je deloval Leonik Tomeo (1456–1531), poznavalec grške in latinske filozofije, ki ga E. Rotterdamski imenuje *Virum optimum*. Andre Aleksi (1420–1505), znan kot izvrsten stavbenik in kipar, je bil po rodu iz Drača, deloval pa je v Dalmaciji in Italiji. Sočasno z A. Aleksom je deloval v Italiji tudi umetnik Aleks Tarketa. V Benetkah je delovala znana *scuola degli albanesi*.

Čeprav sta znana albanska humanista iz Skadra Marin Bečikemi (1468–1526) in Marin Barleci (rojen sredi 15. stoletja, umrl leta 1512) delovala nekaj časa v tujini, sta bila v tesnih stikih z domovino. V skladu z domoljubnimi čustvi in s podpiranjem albanskega odpora proti Turkom je Barleci napisal deli svetovnega slovesa: *De vita et gestis Scanderbegi, Epiratorum Principis* in *De obsidione Scodrensi*.

Tretje poglavje

ALBANCI V TURŠKEM IMPERIJU

**Razcvet gospodarstva in mest
Ime in geografija
Arijanstvo, bogomilstvo, islam
Od Skenderbega do kačaniške bitke
Moč albanskih paš**

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
CHICAGO, ILLINOIS 60637
TEL: 773-936-3000
WWW.CHICAGO.EDU

Albanci, Dukljani oziroma Zetani (kasneje Črnogorci), Makedonci, Srbi in drugi podložni narodi Balkana se po smrti carja Dušana niso zavzemali za nadaljnjo krepitev in napredek srbskega carstva. Nasprotno, prav ti narodi so delovali tako, da je to carstvo propadalo.

Na ozemlju, kjer so pretežno živeli Albanci, so dosegli samostojnost *proniarji* ali *fevdalci*. Gospodar Ohrida je postal Andrija Gro-pa, despot Gjin Bue Shpata je postal gospodar Arte. Pomembni so bili Ballshi, Dukagjini, Kastrioti, Topiji, Muzaki itd. Vendar je na območju Kosova (v ožjem pomenu besede), kjer je prav tako živelo albansko prebivalstvo, vladal Srb Vuk Branković. Oblast Vuka Brankovića se je raztezala na severu od Leskovca na Toplici do Ra-žaja, na zahodu do doline Belega Drima (brez doline same), na vzhodu do doline Morave in na jugu do skopske Črne gore.

Kot posledica bitke pri Marici (1371) so na Balkanu nastopile ve-like spremembe. Že naslednjega leta so Turki napadli grške kraje, si podvrgli nekatere fevdalce v Raši, osvojili so nekatere kraje na polotoku in dosegli celo meje Srbije, Madžarske in Albanije. Prav tako so ogrožali tudi jadransko obalo.

V luči teh dogodkov je naglo narasla moč Gjergja Ballsha I. Ball-sha I. je svojo oblast razširil na mnoge predele Albanije. Podredil si je Prizren (1372) in Peć (1378). Toda jedro te kneževine je bila oko-lica Bara (Tivar, Antivari), Budve in Skadrskega jezera. Njene meje so se razprostirale celo do Dubrovnika in Kotor, do Prizrena in Va-lone. To ozemlje se je imenovalo Kraljestvo Arbanije. Vendar je ta albanski aristokrat, ki je poskušal združiti Albanijo, njen center bi bil Skader, po hudih bojih leta 1379 umrl.

Gjergja Ballsha I. je nasledil Ballsha II., ki je v boju pri Savri (okolica Elbasana) proti turški vojski izgubil življenje (1385). V tej bitki so kot zavezniki Albancev sodelovali tudi Srbi. Skupaj z njim je na primer padel tudi eden od sinov kneza Vukašina, Ivanić.

V bitki pri Pločniku na Toplici (1386) so na strani Lazarja sode-lovali tudi Albanci s Toplice in Kosova. V tej bitki je padlo 15 000

turških vojakov; v boju proti turški vojski je sodeloval tudi Gjergj Ballsha II. Strasimiri.

Bitka pri Pločniku je izkrčila pot nastanku balkanske alianse proti turškemu prodoru v notranjost Balkana. Na čelu krščanske zveze je bil vladar Srbije Lazar. Bitka med obema aliansama – krščansko in islamsko – je bila na Kosovem polju (1389). Na strani krščanske zveze so poleg Srbov in Bosancev sodelovali tudi Albanci s Kosova pod poveljstvom Lazarjevih zetov Vuka Brankovića in Miloša Kopilića (kasneje Obilić) iz Kopilića v Drenici. V kosovski bitki so na strani krščanske zveze sodelovali tudi nekateri albanski fevdalci, kot na primer Gjon (Jovan) Kastriota, oče Skenderbega Kastriota.

Po kosovski bitki je večina krščanskih fevdalcev na Balkanu, v prvi vrsti srbski in albanski, sprejela turško vazalstvo. Med njimi je bil tudi Gjon Kastrioti, ki je po bitki na Savri (1385) in bitki na Kosovem polju razširil ozemlje svoje kneževine na račun oslabiljene dinastije Ballsha. Njegova kneževina se je tedaj raztezala do Prizrena in jadranske obale.

V tem zgodovinskem razdobju se je uveljavila albanska dinastija Dukagjincev. Takoj po smrti Ballsha II. so se Dukagjinci kot turški vazali vrnili na svoje ozemlje, od koder so jih bili pregnali Ballshi. Dinastija Dukagjincev se je razdelila na dve veji. Prva veja je upravljala Mirdito s predeli severovzhodno od Lješa. Druga veja je dobila v posest del Mirdite, Prizrena, Djakovice, Peći in nekaterih krajev severovzhodno od Skadra.

Dukagjinci so namreč kot vazali turške države svoja posestva razširili, to pa v škodo posestev Ballsha in Gjona Kastriota. Tako je Nikola, sin Pavla Dukagjina, postal gospodar Prizrena, Leka III., Nikolov brat, je dobil v upravljanje Peć, Djakovico in del Malesije, Progon, tudi Nikolov brat, ki je prešel v islam, pa je dobil v posestva v vilajetu Tetovo.

Še pred letom 1459 pa sta dva princa Dukagjinca, Nikolova sinova, na poziv sultana Mohameda II. Osvajalca odšla v Istanbul, kjer sta prestopila v islam in dobila visoke položaje ter nazive turških oblastnikov. Eden izmed njiju je dobil ime Ahmet, drugi pa Mahmut. Ahmet Dukagjini je postal zet sultana Bajazita II. (1481–1512), pozneje, v času Selima (1512–1520) pa je dobil položaj sadriazema – velikega vezirja turškega imperija. V tem času je Mahmut paša po ukazu sultana Mohameda II. leta 1459 osvojil Smederevo. Tako je bil ustanovljen smederevski sandžak z Mehmet pašem Dukagjincem na čelu; ta je bil najverjetneje drugi brat ali bližnji sorodnik Mahmut paše. Istega leta ob vrnitvi iz Smedereva je Mahmut paša končno osvojil tudi uporniški Prizren, ki je bil verjetno prešel k Skenderbegu Kastriotu.

Ker je Leka III. Dukagjini 1462 odpovedal vazalstvo sultanu in prešel k Skenderbegu Kastriotu, je sultan Osvajalec ukazal, naj Peć zavzamejo. Tako je tudi bilo. Z zavzetjem Peći je bil ustanovljen dukagjinski sandžak s sedežem v Peći, za sandžakbega pa postavljen Mahmut paša Dukagjini. Na ta način je nastala dinastija Mahmut-begolijev (turško Mahmut-zade), ki je ves čas turške oblasti vodila dukagjinski sandžak: razprostirala se je od Peći do Leša, občasno pa je tudi vodila skadrski sandžak.

Konec 16. stoletja je bil rumelijski ejalet razdeljen na 24 sandžakov, od teh jih je 10 pripadalo *Arnavutluku* (Albanija v geografskem in etničnem pomenu besede): 1. Skader, 2. Ohrid, 3. Valona, 4. Janina, 5. Elbasan, 6. Delvina, 7. Skopje, 8. Dukagjin (Peć), 9. Vučitrn, 10. Prizren. Taka upravna razdelitev se je skoraj v celoti obdržala do tanzimata (reforme). Sandžakbegi teh desetih sandžakov pa so bili izključno Albanci islamske veroizpovedi.

Razcvet gospodarstva in mest

V času turške oblasti je Balkan stopil v okvir vojaško spahijsko timarskega sistema, ki je bil po svojih posebnostih pravzaprav neke vrste vojaško državno kapitalistična ali socialistična družbena ureditev, saj so osnovna sredstva za delo in proizvodnjo pripadala izključno državi, ne pa posameznikom. Na čelu s *sultanom* in *sadriazemom* pa vse do najnižjega sloja vladajočega razreda *spahij* so za svoj obstoj in opravljanje vojaške službe, v skladu s svojimi pravicami in obveznostmi, dobivali *dirlike* (posestvo v najem), ki so se imenovali po višini dohodka *has*, *ziamet* in *timar*.

Skoraj vse institucije turškega imperija so bile posnetek bizantinskih ustanov. Konec koncev tudi samo turško cesarstvo ni nič drugega kakor kopija in naslednik bizantinskega cesarstva. Zato timarske ureditve ne smemo enačiti z evropskim fevdalizmom. *Timarji* (timarji, ziameti, hasi) v bistvu niso bili fevdi v klasičnem pomenu besede in *timarioti* (spahiji, zaimi, begi – sandžakbegi, bejlerbegi, vezirji, sultani) niso bili fevdalci, marveč so bili vsi *proniarji*, ker so bili timarji samo *proniji*. Turki so tedaj, ko so osvajali Balkan, posebno na ozemlju Albancev naleteli na pronije, ki so jih zadrževali.

Timarski sistem je bil naprednejši od fevdalnega. Zato je od druge polovice 15. do 17. stoletja prišlo do velikega gospodarsko družbeno kulturnega napredka. Zlasti se je razvijalo kmečko gospodarstvo (poljedelstvo, sadjarstvo, vinogradništvo, živinoreja, čebelarstvo, ribištvo, vaška obrt), rudarstvo (novobrdsko, kopaoniško, prizrensko, dukagjinsko-mirditsko), darbhane (kovnice denarja – ko-

vanje zlatnikov, srebrnikov in bakrenih novčičev), mestna obrt (sedlarska, čevljarska, zlatarska, krojaška, brivska, pekarska, kovaška, kotlarska, usnjarska in druge obrti), cehi, trgovina (notranja in zunanja) in pa mesta (Novo Brdo, Trepča, Priština, Vučitrn, Prizren, Peć, Djakovica, Skader, Elbasan, Berat, Gjirokastra itd.).

Že v drugi polovici 16. stoletja se v Novem Brdu, Vučitrnu in Djakovici pojavijo *čifluki* (čitluki). To pomeni, da so se v osrčju timarskega sistema začeli pojavljati elementi nove bodoče družbenoekonomske čifluške, čifluk-sahibijske ureditve. Timarski sistem je torej začel razpadati od druge polovice 16. stoletja dalje; z objavo reform, t. i. tanzimata (1839), je bil timarski sistem uradno ukinjen, razglašen pa čifluški sistem kot družbenoekonomska ureditev turškega imperija. Vendar je čifluški sistem, ki je v primerjavi s timarskim dobil nekatere posebnosti fevdalne ureditve, predstavljal korak nazaj. Tako je nazadovanje Albancev v okviru turške oblasti iz poznejšega časa.

Konec 17. stoletja so bila mesta kot gospodarska, družbena in kulturna središča zaradi avstrijsko-turške vojne (1683–1699) in velike epidemije kuge težko prizadeta. Tako je na primer mesto in trdnjava Novo Brdo z okolico, ki se je imenovalo »mati vseh mest« in je v drugi polovici 15. stoletja štelo blizu 15 000 prebivalcev, že konec 17. stoletja pretrpelo popolno katastrofo. Danes je navadna vas.

V Prizrenu je bil tako v letih 1590–91 600 gospodinjev, od tega 316 muslimanskih (albanskih in turških) in 284 krščanskih (Albancev pravoslavcev in katolikov, Srbov pravoslavcev, Vlahov pravoslavcev). V letih 1641–42 je bilo v Prizrenu skupno 3120 gospodinjev, od tega 3000 muslimanskih (Albancev, Turkov), 80 pravoslavnih (Srbov, Albancev, Vlahov), 40 katoliških (Albancev). Po podatkih Corenellija v Iliricum iz 1688 in v Corso delli fiumi Drino e Bojana nella Dalmatia iz 1689 je bilo v Prizrenu 6000 gospodinjev. Po presoji tedanjih vizitatorjev, da je imela družina povprečno po 10 članov, je bilo torej v Prizrenu 60 000 prebivalcev (1688/89). In če konec koncev tedaj v Prizrenu ni živelo več kot 40 000 prebivalcev, je ta številka vseeno velika, če upoštevamo dejstvo, da v mestu 1938. leta ni bilo več kot 25 000 prebivalcev. To pomeni, da 18. in 19. stoletje po gospodarskem in družbenem preporodu predstavljata veliko nazadovanje.

Mesto Kosovo, ki je bilo zelo razvito in je imelo posebno rudarsko industrijo, je po letu 1690 za vse čase izginilo z zemljevida. Za njim je ostalo samo ime sorazmerno velikega območja – pokrajine Kosovo.

Ime in geografija

V začetku 7. stoletja so se začeli Srbi, Hrvati, Bolgari in različna slovanska plemena naseljevati na Balkanskem polotoku. Tu so nleteli na tri avtohtone indoevropske narode: *Ilire* na zahodu, *Tračane* na vzhodu, *Grke* na jugu.

Ilirska plemena so naseljevala največji del balkanskega območja, ki se je imenovalo Ilirija. Ilirija je zajemala zahodni del današnje Srbije, Kosovo, zahodni del Makedonije, Albanijo, Dukljo (Črna gora), Bosno, Dalmacijo in Istro. V Iliriji so poleg drugih živela tale ilirska plemena: *Dardanci* (najbrž iz ilirskoalbanskega dardha = hruška; na tleh današnjega Kosova, na ozemlju Srbije do Leskovca in Niša, Skopja in Tetova), *Epirci* (posebna ilirska veja), *Enheleji*, *Taulanti*, *Dasareti*, *Avtariati*, *Ardieji*, *Dalmati* (njihova je današnja Dalmacija; ilirsko-albansko: Ofčari), *Liburni*, *Japodi*, *Istri* (v Istri).

Na tem področju ilirskih in tračanskih plemen se je torej formiralo nekaj narodnosti in držav. *Karantanija* v 7. stoletju, država Slovencev z nekaterimi slovanskimi in ilirskimi plemeni; *Hrvatska* v 9. stoletju s Hrvati in nekaterimi slovanskimi in ilirskimi plemeni; *Raška* v 8. stoletju, kasneje Srbija, s Srbi in nekaterimi slovanskimi, tračanskimi in ilirskimi plemeni; *Bosna* v 10. stoletju z nekaterimi slovanskimi in ilirskimi plemeni Bosne (Bosna je ilirsko ime); *Duklja* v 11. stoletju (mnogo kasneje Črna gora) z ilirskim plemenom Doklejev in nekaterimi slovanskimi plemeni; *Makedonija* v 10. stoletju z nekaterimi slovanskimi, staromakedonskimi, tračanskimi in ilirskimi plemeni.

Z asimilacijo nekaterih prvotnih prebivalcev Balkana Ilirov, Tračanov in Grkov je prišlo celo do fizične, telesne spremembe pri balkanskih Slovanih. Medtem ko Prokopij v 6. stoletju pravi, da so slovanska plemena rdečih las, pa Vladimir Karić v 19. stoletju ugotavlja: »Rdečelasci ali rusci so redki; to je v Srbiji najbolj redek tip.«

Tudi v jezike južnih Slovanov je prodrlo precej ilirsko-albanskih, tračarsko-vlaških in grških besed. »Tako je bilo z besedo gunj (plašč) brez dvoma prejeta tudi oblačilo, ki ga je beseda označevala. Že samo drugačne podnebne razmere v novi domovini so povzročile, da so sprejeli v način življenja. Drugačen rastlinski svet, druga kultura, ki so jo prišleki tu našli, sta jima nudila marsikako novo gospodarsko opravilo, na primer vinogradništvo. Prav tako je bilo z mnogimi običaji in z mnogimi verovanji.« Z drugimi besedami, slovanska plemena na Balkanu so od Ilirov – Albancev, Tračanov – Vlahov in Grkov sprejela tudi krščansko kulturo.

Toda ime Ilirija kot geografski pojem, kot sinonim pa Albanija, se je obdržal za območje, kjer so živeli Albanci, celo do konca 17. stoletja.

Tako je Skenderbegova Albanija po Kritovulu (1467) Ilirija. Papeški vizitator Don Vincencij je 1628 zapisal, da se je Ilirija razprostirala od Kotor do Elbasana. Pjetar Mazreku (1633) je dejal, da je Bar (Antivari) v Iliriji. Po evropskih zemljevidih iz 1688 je Kosovo v Iliricum.

Albanski narod je nastal iz tistih ilirskih plemen, ki so bila odpornejša za romaniziranje, slovaniziranje in greciziranje, to je iz tistih plemen, ki so živela na ozemlju južneje od raške, bosanske, hrvatske in dukljanske države, zahodno od makedonske države in severno od Grčije, nekako od Novega Pazarja na severu do Arte na jugu. To pa ne pomeni, da ni prišlo, odvisno od ozemlja in zgodovinskega obdobja, do simbioze med Iliri – Albanci in Tračani – Vlahi oziroma med Albanci in Grki, kasneje pa tudi med Albanci in Turki.

Albanski narod torej predstavlja ubrano in trdno skupnost ljudi, ki jo tvori več etničnih elementov s prevlado ilirskega etničnega elementa, odvisno od ozemlja in medsebojnega vplivanja. Ta skupnost je nastala v posebnih družbenoekonomskih in kulturnopolitičnih razmerah določenega zgodovinskega obdobja. Ta skupnost je dejansko, kot vsak drug narod, v nepretrganem procesu razvoja in sprememb in vedno dobiva skupne specifične jezikovne in antropološke značilnosti in živi na določenem ozemlju.

Tista ilirska plemena, ki se niso asimilirala z balkanskimi Slovani in Grki, so se začela od 7. stoletja dalje imenovati *Šcriptarji* (*Shqiptarë*), tj. ljudi, ki govorijo (od stare oblike *shqiptoj* – *sćiptoj* = govoriti) svoj ilirski jezik, da bi se na ta način razlikovali od drugih ilirskih plemen, ki so prenehala govoriti svoj ilirski – albanski jezik in so govorila južnoslovanski ali grški jezik. *Šcriptarje* so Grki imenovali *Arvanitisi* (iz albanske besede *Arbër*, sinonim za *Shqiptar*), južnoslovanski narodi so jih imenovali *Arbanasi*, Turki pa *Arnavuti*, drugi evropski narodi pa *Albanci*. Ozemlje, kjer so živeli in živijo Albanci, ti sami imenujejo *Shquipëri* (*Šćiperi*), južni Slovani *Arbanija*, Turki *Arnavutluk*, Evropejci pa *Albanija*.

Tako je v dubrovniških spisih iz sedemdesetih let 14. stoletja Prizren ležal v Albaniji (Prizren in Albania). Po francoskem sodobniku Philippu de Mézièresu so kosovsko bitko bojevali v Albaniji.

Iz posesti Gjona Kastriota je turška administracija 1431–32 osnovala upravno enoto pod imenom *albanski sandžak* (*Sancak-i Arnavid*), ki se je razprostiral od Mata do Prizrena. V tem času se je vse ozemlje današnjega Kosova do reke Morave in Novega Brda prištevalo k Albaniji. (...Nyeberge qui est sur la rivyuerre de la Mo-

rava sur la marche de Vulgairie et de l'Esclavonie et d'Albanie et de Bossene – 1433).

Dukadjin (območje od Peći do Lješa) je v turških arhivih od 1485 dalje ozemlje v Albaniji (Dukagin der Vilayet Arnavud).

Po turških arhivih iz prve polovice 16. stoletja se je Arnavutluk (Albanija) delil na tele sandžake: Elbasan, Valona, Skader (ki se je razprostiral do Vučitrna in Novega Pazarja) in Prizren.

Turški potopisec Evlija Čelebija je 1662 zapisal, da reka Lab, ki teče po poljih Vučitrna, izvira iz Arnavudluka.

Abdullah Hurremović iz Mostarja je 1688 zabeležil, da so v Arnavutluku tile sodni okoliši (kadiluki): Peć, Altun-ili (okolica Djakovice), Prizren, Suha reka in Lješ.

Ko je Jegen Paša 1688 iz Niša prek Morave prišel na Kosovo nad Prizrenom, so rekli, da je prišel v Albanijo (Morava vadisi ile üzerinden Arnavudluğa girdi). V evropskih zemljevidih iz 1688 je območje Kosova v Albaniji. Tudi turški sodobnik Hâfiz Hüseyin Ayvansarâyî je 1689 zapisal, da Peć leži v Arnavutluku. Tudi general Piccolomini je 1689 vkorakal v Prizren, glavno mesto v Albaniji (zu Prisren, der Hauptstadt in Albanien).

Prav tako srbska knjaževska pisarna v začetku 19. stoletja pravi, da je Arnavutluk ozemlje od Sjenice in Novega Pazarja do Prokuplja, znotraj Turčije, vse do Skadra. Po srbskih virih iz 19. stoletja so kraje v Prokuplju, Kuršumlji, Leskovcu do Niša imenovali »Arnavutluk v Toplici«.

Uradna turška administracija pa je za geografsko etnični pojem Albanija (Arnavutluk) dobesedno dejala: »Arnavutluk je v Rumeliji (Balkan). Na zahodu meji na Jadran, na jugozahodu na zaliv Tarante in na Grško morje, na jugu na zaliv Narde, na vzhodu meji na Rumelijo (Makedonijo), na severu na Srbijo, Bosno in Črno goro. Njene meje so se namreč razprostirale na vzhodu do Pindusa in Gramosa in so zajemale mesta: Kesrije, Bitola (Manastir), Prilep, Tetovo (Kalkandalen), Skopje (Üsküb), Priština, Vranje, Leskovac in Kuršumlja.

Po navedbah Angleža Hugh Callana pa se je Albanija razprostirala na vzhodu do Makedonije in Tesalije, kjer teče črta od planine Skardusa in Pindusa do Ohridskega in Prespanskega jezera, na jugu do Grčije in zaliva Arte, na zahodu do Jadrana in Himare, na severu do Črne gore in Novega Pazarja, zajema pa gorovja, visoka do 8000–9000 čevljev (ang. foot = 30,48 cm).

»Na veliki večini prostora, kjer je prišlo do poslovanjenja prvotnih prebivalcev – poudarjata Lj. Kovačević in Lj. Jovanović – je prevladoval latinski jezik. Latinski jezik je dotedaj na polotoku doživel znatne spremembe. Ko so ga Iliri in Tračani sprejeli od svojih zavojevalcev (Rimljanov), so ga obdržali in vnesli vanj nekatere

prvine svojega starega jezika. Arbanaško so govorili v predelu med Gornjim Limom in morjem, grško pa v precejšnji meri po Egejskem in Črnemorskem primorju.«

Arbanaški jezik je pravzaprav – tako trdijo celo Angleži Chandler, Leake, Hobhous – *ilirski jezik* (Illyric tongue, Illyric Language).

Arijanstvo, bogomilstvo, islam

Iliri-Albanci so sprejeli krščanstvo, in to pravo krščanstvo – *arijanstvo* (po misijonarju Arijsu iz Aleksandrije) že v 4. stoletju. Arijanstvo se je pozneje v srednjem veku začelo imenovati *bogomilstvo*.

Med vsem svojim zgodovinskim razvojem so tako Albanci večinoma po svojem prepričanju ostali arijanci – bogomili – islamisti, saj se načela arijanstva – bogomilstva v svojem bistvu skladajo z načeli islamizma, so enaka; to je – verovanje v enega boga, verovanje v Alaha. Albanci so se, skladno z imperativom časa, izrazili zdaj kot pravoslavci, zdaj kot katoličani. Toda, po svojem psihično filozofskem prepričanju so ostali arijanci – bogomili – islamisti. Kadar jim je pretila nevarnost z zahoda ali severa, so se proglasili za katoličane, če pa je nevarnost prišla z vzhoda ali juga, so se prišteli med pravoslavce; toda doma so se največkrat obnašali nezavedno tradicionalno: arijanistično – bogomilsko – islamistično.

Arijanizem ali bogomilstvo kot ideologija je bilo pravzaprav pravo krščanstvo ali islamizem. To je bila ideologija množic ljudi. Bila je monoteizem, katerega cilj je bil, da ljudi združuje, ne glede na njihovo etnično in rasno pripadnost; njegovo načelo pa je bilo popolna enakopravnost vseh ljudi v vsakem pogledu. Katolicizem, ortodoksizem in deformirani islam pa so postali ideologije cesarjev, kraljev, princev, torej vladajočega razreda, in so delovali v korist aristokracije, oziroma so si prizadevali, da bi razbili in izkoriščali delovne ljudi. Z drugimi besedami, postali so protiljudske ideologije; postali so resnični izkoriščevalci ekonomskega in psihičnega potenciala ljudi v celoti. Prav zaradi tega so bili Albanci, ki so v srcu svobodoljubni, vsi za samoupravljanje in za popolno enakopravnost. V času rimske, bizantinske in srbske oblasti pa so bili Albanci prisiljeni, da so se izjavili za katolike in pravoslavce, posebno na Kosovu pa za ortodoksno veroizpoved, saj je bilo Kosovo nekaj stoletij pod ortodoksno bizantinsko in srbsko oblastjo. Toda Albanci so povečini v podzavesti bili in ostali arijanci ali bogomili. Ob nastopu turške oblasti, ko se je islamizacija širila kot ideologija svobodoljubnih množic, so Albanci v velikem številu odpadli od ortodoksizma in katolicizma.

in prešli v islam. S tem ko so sprejeli islam, se Albanci niso slepo podredili sultanu-kalifu (uradni voditelj islamske veroizpovedi) in tudi ne vladajočemu turškemu razredu, ki je islam spremenil v svojo ideologijo, potem ko je izrabil in izmaličil njegova pravila.

O tem, da so bili Albanci po tradiciji arijanci – bogomili, priča, mislim, zelo zanimiv pojav, ki je v svetu vsekakor edinstven. Gre namreč za tako imenovane »laramane« (lažnive). Skozi stoletja pa vse do današnjih dni so na Kosovu Albanci, ki so doma »katoliki«, zunaj doma pa »muslimani«; to pomeni, da jih krsti duhovnik, ko se rodijo in jih v cerkvene krstne knjige vpišejo z imenom na primer Mark, v občinske rojstne knjige in v osebno izkaznico pa vpišejo ime Mahmet. Z drugimi besedami, ti ljudje imajo dvoje imen. Njihovo ravnanje v običajnem življenju oziroma njihova filozofija je v bistvu arijanska – bogomilska – čisto islamska, z eno besedo tradicionalistična, vendar v glavnem nezavedna.

Albanci so prešli v islam tudi zato, da bi ohranili svoje zelo bogate in stare tradicije oziroma svojo nacionalno identiteto. Ker je pravoslavna vera na Balkanu sčasoma postala nacionalna vera Grkov, Srbov, Makedoncev, Bolgarov, Črnogorcev, nikakor pa ne tudi Albancev, katoliška vera pa nacionalna vera Hrvatov, Slovencev in drugih, so bili Albanci v nevarnosti, da se popolnoma asimilirajo s slovanskimi narodi in Grki. Ko so sprejeli islam, pa se Albanci niso asimilirali s Turki v etničnem pomenu besede. Nasprotno, na tem delu Balkana je islam postal v nekem smislu nacionalna vera Albancev. Tako je na severu Albanije ostalo v katoliški veri zelo malo Albancev, pravoslavcev pa sploh ni, ker so se Albanci, ki so ostali zvesti pravoslavju, asimilirali s Srbi in Črnogorci. V južni Albaniji so se tisti Albanci, ki so ostali v pravoslavni veri, v precejšnjem številu grekizirali in celo makedonizirali in jih je zato zelo malo.

Islam je najprej sprejela albanska aristokracija. Sprejela ga je zato, da bi ohranila svoje posesti in da bi si celo pridobila večje privilegije v turškem vojaško-birokratskem aparatu. O tem priča dejstvo, da so Albanci dali turškemu imperiju v primerjavi z drugimi podrejenimi narodi največje število dostojanstvenikov. Samo na položaju sadriazema je bilo 43 Albancev. Pri tem ne omenjamo drugih nižjih funkcionarjev turške oblasti.

Vladajoči krogi turškega cesarstva so do nacionalnega izobraževanja Albancev zavzeli posebno stališče. Albancem ni bilo dovoljeno, da bi se izobraževali v svojem materinem jeziku, kot je bilo to dovoljeno drugim podrejenim narodom: Srbom, Grkom, Bolgarom, Vlahom, Židom, Arabcem itd. Tako so ravnali, kot je videti, zato, ker so bili Albanci s Skenderbegom na čelu edini narod, ki se je več kot četrto stoletja bojeval proti širjenju turške oblasti v Evropi. Ne

samo da jim ni bilo dovoljeno imeti svojih nacionalnih šol, ampak so uničili tudi knjige, napisane v albanščini.

Na ta način si je turško cesarstvo prizadevalo, da bi bojovite in vitalne Albance navezalo nase s pomočjo islamizacije. To pomeni, da so se islamizirani Albanci izobraževali v turških šolah in univerzah, kjer je pouk potekal v turščini, srbščini in perzijsčini in pa v arabski pisavi. To so bile verske, izobraževalne in znanstvene ustanove, ki jih je bilo v 15., 16. in 17. stoletju veliko, tako v središču cesarstva kakor tudi v notranjosti.

Iz teh izobraževalno znanstvenih ustanov so izšli številni albanški omikanci in znanstveniki visoke stopnje: Zagonos paša iz Vučitrna je bil varuh in glavni vzgojitelj sultana Mohameda II. Osvajalca, verjetno tudi Skenderbega Kastriota. Prav tako iz Vučitrna je bil sloviti zgodovinar, pisec, pesnik, sodnik, muderis (profesor) Dželalzade Salih čelebija (princ), 1499–1570.

Nadalje je znan Mesihi, Albanec iz Prištine. Slovi po svojem pesniškem delu Mesihi Divani (Mesihijeva knjiga pesmi), ki ima književno in zgodovinsko vrednost. Mesihi je umerl v Bosni 1512.

Vakufnama (statut zadužbine) Suzi čelebija iz 1513 prikazuje razvoj Prizrena v kulturno središče. Zgodovinar, potopisec in pesnik Suzi iz Prizrena je v mestu sezidal džamijo, šolo, ki ji je podaril številne knjige. Tako je bila osnovana bržkone prva knjižnica na Kosovu, kot mestna knjižnica pa morebiti tudi prva v Evropi, zlasti čemo, da so v evropskih razvitih državah v tem času obstajale samo posamezne kraljevske knjižnice z zelo omejenim številom knjig. Suzija je torej mogoče prišteti med prve učenjake in humaniste v Evropi.

Tudi izmed Albancev iz Peći je izšlo mnogo zelo uglednih osebosti. Med njimi je bil Ipekli (Pećanec) Mehmet Efendija, ki je prej služboval v visokih ustanovah turškega imperija, potem pa kot muderis (profesor) v medresi (šola) Zejni Celebi v Istanbulu (1592/93), v medresi Hajdar paša v Istanbulu (1597/99), v medresi Mehmet paša v Uskudaru (1601) itd. Nadalje je omenjen Jahja Dukagjini (Dukagin-Zade), ki se je v 16. stoletju odlikoval kot pisec. Sin Mehmeda Dukagjinca (sandžakbeg smederevskega sandžaka) Osman beg Efendija je služil kot muderis v Istanbulu v času vladavine sultana Murata III. (1574–1595). Albanec Lufti Paša, ki je bil sadriazem (1539–1541), je napisal dve zgodovinski deli: Zgodovina turškega imperija (Tevârih-i âl-i Osman) in Zgodovina vezirjev (Asafnâme).

V tem času so bili glede izobraževanja otroci katoliških Albancev v težjem položaju. Niso imeli organiziranega pouka niti v albanščini niti v kakem drugem tujem jeziku. V tem času, v 15., 16. stoletju, so bili katoliški duhovniki nesposobni; tudi nepismeni so bili med njimi. Ljudje so izgubili zaupanje vanje in so na veliko pre-

stopali v islam. Tega pojava katoliški duhovniki niso bili sposobni preprečiti, zato je papež zahteval, da pošiljajo med Albance izobražene duhovnike, ki znajo albansko, turško, srbsko in italijansko. Tako so tudi storili. Semkaj so poslali sposobne duhovnike Albance. Ne samo, da so svoje poslanstvo opravljali v albanščini, naskrivaj so odpirali albanske šole in pisali albanske knjige. Take šole so bile v Janjevu, Peći, Prizrenu, Skadru, Korči itd. Med temi izobraženimi duhovniki in pisci se je odlikoval Gjon Buzuku, ki je napisal delo Meshari (1555). V 17. stoletju sta pisala v albanščini tudi duhovnika Pjeter Budi in Pjeter Bogdani.

Albanci pravoslavne veroizpovedi so se morali šolati v grščini in slovanskih jezikih, saj so mašo v pravoslavni cerkvi opravljali Grki, Slovani in Albanci, vendar izključno v grščini, srbščini ali makedonščini. Tudi krščevali so z grškimi in slovanskimi imeni. Zaradi tega je bilo določeno število Albancev pod vplivom pravoslavne cerkve asimiliranih z Grki, Srbi, Makedonci, odvisno od območja, kjer so živeli.

Skratka, v 18. stoletju je albanska kultura doživela velik napredek. Cvetela je umetna obrt, arhitektura, dekoracija in slikarstvo so napredovali, prosveta in književnost sta postali bližji ljudskim množicam.

V 19. stoletju je kultura v celoti stopila v službo albanskega naroda.

Od Skenderbega do kačaniške bitke

V evropskih krščanskih državah, kjer je prevladovalo versko, nacionalno in socialno zatiranje ljudi, mestna aristokracija ni izkoristila fizičnih in intelektualnih sil nižjih družbenih slojev v korist države. Nasprotno, turška država je v glavnem slonela prav na najbolj zdravem, najbolj delavnem in najnadarjenejšem neturškem elementu. Položaji so, začeni od janičarjev in spahij pa vse do sadriazemov, pripadali v prvi vrsti kmetom in meščanom Albancem, Grkom, Bosancem, Hrvatom, Srbom, Armencem, Arabcem itd.

Tedaj ko so evropski narodi trepetali pred uspešnimi turškimi vpadi, sta turška sultana Murat II. in Mohamed II. Osvajalec nepretrgoma organizirala pohode proti svobodnjaškemu albanskemu narodu, ki ga je vodil slavni narodni heroj Gjergj Kastrioti Skenderbeg. Nepretrgano četrto stoletje (1443–1468) je albanski narod na čelu s Skenderbegom ostal zvest tej zgodovinski nalogi.

V tej dobi je nastala prva neodvisna narodna država Albancev, v njene okvire pa je spadal večji del albanskih ozemelj. Skenderbegova država se je po 1444 razprostirala od Kotor in Djakovice na

severu do Parge na jugu, od Jadrana na zahodu do Debra, Svetigrada in Ohridskega jezera na vzhodu. Ta neodvisna država je predstavljala prvo nacionalno in demokratsko državo v Evropi, saj druge nacionalne evropske države niso bile samo kasnejšega datuma, ampak so bile tudi absolutistične monarhije. Toliko bolj, ker je bila v tem času nacionalna in svobodnjaška zavest pri Albancih tako visoka, da so se vsi družbeni sloji – kmetje, meščani in fevdalci, in to pravoslavne, katoliške in islamske veroizpovedi, prostovoljno združili pod zastavo Kastriotov (dvoglavi orel na rdečem polju), ki so jo tedaj sprejeli za albanski nacionalni simbol in jo obdržali do naših dni. Zastave in grbi drugih albanskih fevdalcev pa so zapadli pozabi za vse čase. Skenderbegova država je torej imela demokratsko nacionalni, ne pa verski ali razredni značaj.

V drugi polovici 16. stoletja je timarski sistem zajela kriza. Porazi turškega imperija na bojiščih z evropskimi državami so zunanji znaki te krize. Gospodarsko in družbeno stanje imperija se je naglo slabšalo. Položaj raje, visokih državnih dostojanstvenikov in sultana v tem času je najbolje opisal eden od visokih funkcionarjev samega imperija Koci-beg, po rodu Albanec, ki je med drugim rekel: »Namesto da se vzame na račun džizje (glavarine) 40–50 akč (asper) na hišo, kolikor se je jemalo prej, se zdaj jemlje 20 akč za vsakega prebivalca (. . .). V navadi je, da se vzame 7–8 akč za vsako ovco (. . .). Kako naj raja trpi to nasilje, kako naj ljudstvo prenese to krivico?!« (1630)

Ker ni mogla zdržati tega bremena dajatev, se je začela raja upirati oziroma organizirati vstaje. Te so rasle v vseh delih turškega cesarstva. Tako so se recimo 1537 uprli Himarioti (Albanci iz južne Albanije), toda proti njim so Turki poslali vojsko. Leta 1560 je izbruhnila vstaja v okolici Peći. Na čelu te vstaje je bil Pjeter Bogdani (Stari) iz vasi Duš. Vodjo tega upora so končno ujeli in ubili. Pozneje so začeli vstajo kmetje iz osemnajstih vasi Dukagjina in kmetje Debra in Gore. Zato je sultan pogosto izdajal ukaze spahijem in janičarjem, naj te vstaje kmetov zadušijo v krvi. Konec 16. stoletja je izbruhnila vstaja arbanaških kmetov iz skopske okolice, ki jo je turška vojska zadušila v krvi.

Toda Albanci so pričakovali, da jim bo s pomočjo panbalkanskega sodelovanja in s podporo evropskih dežel uspelo, da se bodo osvobodili izpod turške oblasti. Zato so v 17. stoletju organizirali številne sestanke. Na teh zborih so sodelovali Albanci iz različnih krajev: iz Malesije, Skadra, Zadrime, Dukadjina, Kosova, Mata, Debra itd. Organizirani so bili tudi sestanki balkanskih narodov. Leta 1614 je bil na Kučih Velike Malesije zbor, na katerem so sodelovali poglavarji Albancev, Črnogorcev, Bosancev, Hercegovcev, Makedoncev in Dalmatincev.

V prvi polovici 17. stoletja so vstaje Albancev pogost pojav. Najpomembnejše so izbruhnile v Mirditi, v Dukadjinu, v Veliki Malesiji itd. Zaradi izrabljanja izterjevalcev davkov so Albanci iz okolice Skadra 1636 organizirali veliko vstajo. Za zadušitev te vstaje Malesijca Kelmenda so, po sultanovem nalogu, tja poslali veliko vojsko iz Bosne in Skadra. Ob tem je prišlo do krvavih bojov. Uporniki so se herojsko bojevali. Toda premoč je bila na turški strani. Vstajo so zadušili v krvi, vodja upornikov Vuka Dodija, ki je vedno pravil: »Jaz sem cesar, ki se ne bojim in se ne podredim,« pa je bil ob življenje.

Ko je avstrijska vojska z generalom Piccolominiem na čelu 1689 prišla na Kosovo (do Prizrena), je kosovsko ljudstvo, ki je bilo nezadovoljno zaradi izrabljanja turških državnih organov, nemudoma prešlo k Avstrijcem. Piccolomini je prinesel s seboj manifest svojega cesarja, s katerim je cesar Leopold I. obljubil tem narodom svojo zastavo, svobodo veroizpovedi ter druge pravice in privilegije (*privilegia iure, religionem et libertatem, salvas, semper et integrant*). Ob tej priložnosti se je zbralo več kot 20 000 prostovoljcev Albancev, Srbov, Vlahov (5000 Albancev in Srbov v Prištini, 6000 Albancev v Klini, 3000 Albancev v Peči, 6000 Albancev v Prizrenu, 2000 Srbov in Vlahov v Prizrenu) z arhiepiskopom Pjetrom Bogdanijem na čelu. Treba je navesti zanimivo dejstvo, da so bili prostovoljci Albanci največ muslimani, zatem pravoslavci, najmanj pa je bilo katolikov, saj so v tem času katoliki predstavljali na Kosovu 1 % prebivalstva (ali okrog 3000 prebivalcev, in to več žensk in otrok); za vodjo vstaje so Kosovari (Albanci, Srbi, Vlahi) izbrali katoliškega duhovnika – arhiepiskopa Pjetra Bogdanija, ki je bil po rodu iz Prizrena.

V kačaniški bitki (1.–2. januarja 1690) je bila avstrijska vojaška enota pod poveljstvom polkovnika Straserja uničena. Vzrok za ta poraz je treba iskati pri prostovoljcih, ki so v odločilnem trenutku, razočarani zaradi grobega Straserjevega ravnanja, prešli na stran turške vojske. Na bojišču je padel sam Straser in številni grofi in princi. Po tem turškem triumfu so se zaščitniki Kačanika predali. Avstrijcem in Madžarom so dali prostost, upornike, ki so ostali zvesti Avstrijcem, pa so pobili. Potem sta bila brez težav osvojena Novo Brdo in Priština.

Pred kačaniško bitko sta general Piccolomini in arhiepiskop Pjeter Bogdani umrla za kugo. Njuno vlogo je prevzel vikar Toma Raspasari, Albanec iz Janjeva, ki je z ostankom poražene vojske in delom konjeniškega korpusa Piccolominija ter delom albansko srb-ske milice pod poveljstvom podpolkovnika Antona Znorica ostal v Prizrenu. Takoj ko je v Niš prišel novi komandant avstrijske vojske grof Veteren, je v Prizren poslal ukaz, naj se ves tamkajšnji garnizon

z duhovnikom Tomom Rاساسارijem prek Novega Pazarja umakne proti Beogradu, ker Prizrena ni mogel braniti. Preden pa je ukaz prišel, je Mahmut paša, Albanec iz Peći, že napadel Prizren. Vojska Mahmut paša, okrepljena z novimi albanskimi prostovoljci, je izrinila avstrijsko vojsko in albansko srbsko milico, ki je bila še zvesta Avstrijcem. Ostanek poražene vojske, ki so jo, kot je videti, vodili Vlasi, Anton Znorčić in Albanec Toma Rاساسari, se je moral umakniti proti Beogradu (M. Kostić).

Po zavzetju Prizrena se je Mahmut paši odprla pot v Peć, saj se je avstrijska vojska umikala od tod. Zato je Mahmut paša pohitel, da bi zavzel svoj rojstni kraj. Ker je bil smrtni sovražnik patriarha Arsenija III. Čarnojevića, ta ni bil toliko hraber, da bi paša počakal, ampak je moral pobegniti. Arsenij III. se je z nekaj menihi umikal skupaj z avstrijsko vojsko prek Novega Pazarja proti Beogradu (J. N. Tomić).

Ko se je novica o porazu avstrijske vojske in o begu patriarha Arsenija III. razširila, je zastavnik Kuća poslal v Peć svojega moža. Ta je sporočil, da je Peć izropana, da je patriarh pobegnil z nekaj menihi na konjih, nekateri pa tudi peš, in da so odnesli s seboj del vrednosti patriarhije (R. J. Veselinović).

Februarja 1690 je Toma Rاساسari predal vojvodu Ludviku Badenu memorial o Albaniji oziroma o Kosovu (*Memorie su l'Albania*), v katerem je predlagal, naj avstrijski cesar Leopold I. pozove Albance in Srbe k vstaji proti turškemu imperiju. Istočasno je Rاساسari predlagal, naj s cesarskim pismom ukažejo tudi patriarhu Arseniju III., ki je pobegnil v Beograd, da tudi on s svojo avtoriteto skliče Albance in Srbe s Kosova, naj poprimejo za orožje proti turškemu imperiju; vendar pa do nove »albansko srbske vstaje« ni prišlo (A. Ivić).

Kar se tiče »preseljevanja Srbov« (1690) – ugotavlja Tihomir R. Djordjević – je bilo veliko širše, kot so mislili. Sodeč po seznamu meščanov iz arhiva v Budimu – pravi Djordjević – zvedo, da so bili izseljenci tudi s Kosova, iz Vučitrna, Prištine, Belega Polja, Peći, Djakovice, Prizrena, Skopja, Prilepa, Soluna, Kratova itd. Poleg Srbov, kar je razvidno iz spiskov, so bili tudi Bolgari iz Brkovca, Čiprovca in Trnave, pa še številni Albanci, Grki, Cincarji in Cigani. Ob tako imenovanem »velikem preseljevanju 1690« se je iz Srbije izselilo mnogo prebivalcev, vendar – poudarja dalje Djordjević – vsi niso odšli, marveč so bili prisiljeni, da so se vrnili domov.

Ta ugotovitev se popolnoma ujema s turškim virom, ki se glasi: »... amnestirana je bila raja, ki je pobegnila čez Donavo. Dobila je celo seme in vole za obdelovanje zemlje.«

V tem času je bilo porušenih veliko hiš, šol, džamij in drugih poslopij. Precejšnje število prebivalcev je tudi umrlo zaradi različnih

bolezni, največ zaradi kuge. Kot posledica teh nesreč je večji del prebivalcev tega dela Balkana izginil. Po enem izmed turških virov se je rešila komaj tretjina prebivalstva.

V zvezi s temi zelo težavnimi dogodki je Edmund Spencer sklenil: »Leta 1689 so Skopje, Kumanovo, Krivo Palanko, Prizren, Peć, skratka vsa mesta in trdnjave na tej relaciji zavzeli Avstrijci. Ta mesta so si poskušala dobiti samostojnost, toda Avstrija je z Visoko porto sklenila separadni mir (v Sremskih Karlovcih, 26. januarja 1699), upornike teh krajev pa prepustila njihovi usodi.«

Na osnovi predstavljenih dejstev je mogoče narediti tele sklepe: da to ni bilo »veliko preseljevanje Srbov s Kosova, več kot 30 000 družin na čelu s patriarhom Arsenijem III. Čarnojevićem«, kot nekateri poskušajo trditi, ampak se je izselil samo del tega prebivalstva; da je bila množica izseljenih Srbov iz Sandžaka, iz ožje Srbije in iz Makedonije; da je pravilneje, če to preseljevanje imenujemo »preseljevanje narodov Balkana«, ker so bili med izseljenci tudi Albanci, Makedonci, Bolgari, Grki, Cigani, to je tiste kategorije današnje balkanske družbe, ki so se na tak ali drugačen način kompromitirale v avstrijsko-turški vojni (1683–1699).

Moč albanskih paš

Od druge polovice 18. stoletja naprej so nekateri od albanskih paš postali tako močni, da so svoje pašaluke upravljali neodvisno od Visoke porte. Ustanovili so mnogo svojih čiflukov (zakupna posest), zidali so prenočišča, zapore, sodišča, imeli pa so tudi svojo vojsko. Njihova posestva so se imenovala *pašaluki*. Taki pašaluki so bili v Skadru, Beratu, Valoni, Peći, Djakovici, Čameriji itd. V albanskih deželah se je začela krepiti oblast albanskih paš na račun turške oblasti. Na koncu sta ostala dva velika pašaluka, skadrski pašaluk na severu in janinski pašaluk na jugu.

Paše, ki so bili najmočnejši, so širili svoja posestva na račun drugih, zaradi česar so se trdovratno bojevali med seboj. Nekateri veliki paše so se celo dvignili tudi proti osrednji oblasti turškega imperija, od katerega so se hoteli odcepiti in ustanoviti neodvisno državo. Toda njihov trud ni prinesel sadov, ker med seboj niso bili složni.

Najbolj znani paše so bili iz dinastije Bushatlijev iz Skadra. Med njimi se je odlikoval Kara Mahmut paša, ki je bil, kot je zapisal turški zgodovinar Xhevdet paša, junak, bojevnik in nezamenljiv človek pri poveljevanju. Kara Mahmut paša je prvi začel boj za odcepitev oziroma za osamosvojitve izpod vodstva Visoke porte. V letih 1792–1795 si je podvrgel elbasanski, ohridski, prizrenski in vučitrnski sandžak. V njegovem času sta se razcvetela obrt in trgovina.

Njegove ladje so plule do Afrike. Sultan ga je postavil izven zakona, tj. fermanli, in s tem je bil kaznovan s smrtno kaznijo. Toda umrl je 1796 v boju proti Črni gori.

Po padcu Kara Mahmut paša je položaj mutesarifa skadrskega sandžaka dobil njegov brat Ibrahim paša. Pristal je, da bo plačal dolgove Kara Mahmut paša za sultanovo blagajno. Ibrahim paša je v kratkem času postal valija (guverner) rumelijskega ejaleta. Kot valija je bil s svojo vojsko poslan, da bi zadušil prvo srbsko vstajo 1806. Toda ostal je brez hrane, njegova vojska, ki so jo sestavljali Albanci, pa se ni hotela bojevati proti Srbom. To je bilo Srbom v korist, toda Ibrahim pašu so odvzeli naslov valija.

Kot mutesarif skadrskega sandžaka je Mustafa paša 1809, nasprotujoč Visoki porti, krepil svojo oblast v skadrskem pašaluku. V njegovem času je skadrski pašaluk zajemal ozemlja skadrskega, dukadjinskega, ohridskega in elbasanskega sandžaka.

Naraščanje moči Mustafa paša je vznemirjalo Visoko porto, zato se je odločila, da bo odcepila dukadjinski, elbasanski in ohridski sandžak od skadrskega pašaluka oziroma od oblasti Mustafa-paša. Toda Mustafa paša je v sporazumu z begi Toskerije (južna Albanija), Kosova, Bosne (s Huseinom Gradašćevićem), s knezom Srbije Milošem Obrenovićem dvignil vstajo proti Visoki porti (1831). Podpirali so ga tudi albanski paše iz Prizrena, Djakovice, delno Peći, pa še Vranja, Leskovca, Niša, Tetova, Skopja, delno pa tudi Toskerije. Ko je dobil to podporo, je Mustafa paša na čelu 20 000 vojakov krenil iz Skadra. Prek Prizrena in Skopja je priše v Prilep.

Toda albanski prvak iz Prizrena Kara Fejzi-oglu Ali-beg je s pomočjo prvaka iz Djakovice Sejfedin paša in nekaj tisoč albanskimi uporniki osvojil Sofijo; potem so albanski uporniki krenili proti Dupnici in Samokovu. Albanski prvak Husein Hoti pa je s svojo vojsko krenil v napad, da bi osvojil Veles.

Mustafa paša se je namenil osvojiti Bitolo, potem pa je nameraval kreniti proti Istanbulu, kjer naj bi se njihove vojaške sile sešle s četami Mehmed Ali paša, ki je s svojimi sinovi iztrgal izpod turške oblasti vse arabske dežele, v Egiptu pa ustanovil albansko dinastijo, vse do kralja Faruka (1952). Na ta način je poskusil na ruševinah turškega cesarstva ustanoviti albansko državo.

Toda njegovi uspehi in pa uspehi albanskih upornikov so bili kratkega veka. Veliki vezir, ki je poveljeval turški vojski, je med albanskimi paši zasejal razdor. Na ta način je bila uporniška vojska Mustafa paša pri Prilepu poražena aprila 1831. Mustafa paša se je vrnil v Skader, kasneje pa se je zaprl v svojo trdnjavo. Končno je bil novembra 1831 prisiljen, da se je predal. Z njegovo predajo je zgodovina skadrskega pašaluka zaključena.

Iz ozemelj južne Albanije in dela Makedonije in Grčije je bil ustanovljen pašaluk s središčem v Janini. Na čelu tega pašaluka je bil Ali paša Janina.

Ali paša, sin Veli-bega, je bil izredno ambiciozen. Čeprav je služil turškemu cesarstvu, je vedno nameraval postati neodvisen vladar na ogromnem območju. Zato je svojim nasprotnikom odvzel čifluke. Ustanovil je veliko in stalno vojsko, potem artilerijo, floto in upravni aparat. Na ta način je Ali pašu uspelo, da je v janinskem pašaluku vladal skoraj popolnoma neodvisno.

Ali paša je imel 200 čiflukov, od katerih je pobiral velike dohodke. Njegovi dohodki so se množili od izkoriščanja kmetov, od taks, ki so jih plačevali trgovci, in od carine. Letni dohodki Ali paša so bili 10 000 000 zlatih frankov.

V času njegove vladavine so naredili ali prenovili ceste, mostove in trdnjave; odpirali so tudi šole in naredili kanalizacijsko mrežo. Na dvoru Ali paša so živeli pesniki, zgodovinarji in številni drugi učenci. Tu so se predstavili tudi diplomatski predstavniki velikih evropskih sil, ki so imele diplomatske stike z janinskim pašalukom.

To je v Visoki porti zbudilo veliko nezadovoljstvo, zato je nadenj poslala veliko vojsko. Toda Ali paša se je junaško bojeval za svojo neodvisnost; končno je bil 1822 v svoji kuli izdajalsko ubit. Z njegovim ubojem je bil uničen tudi janinski pašaluk, ki je obstajal 30 let.

Ali pašu Tepeleniju je uspelo združiti različna ozemlja. Tako je ustvaril neodvisno državo. Vendar pa mu ni uspelo, da bi vsa albanska ozemlja združil v posebno državno tvorbo. Tej obliki so se postavili po robu drugi albanski paše, ki so bili njegovi tekmeci.

Janinski pašaluk pa je bil vsekakor velikega pomena. Ohranil je prizadevanje albanskega naroda, da bi ustanovil svojo samostojno nacionalno državo.

Tudi odcepitev Mustafa paša Bushatlja od Visoke porte je bila izredno pomembna, saj je tudi njemu uspelo združiti velika albanska ozemlja. Tudi ob tem je narodna zavest pri Albancih še bolj zrasla.

Mustafa paša Bushatlja ni mogel izpeljati svojih načrtov, ker niso bili ostvarljivi. Za to niso bile zrele niti notranje niti zunanje razmere. A turško cesarstvo v tem času vseeno ni bilo tako oslabelo. Mustafa paša niso izdali samo nekateri albanski prvaki, izdali so ga tudi Miloš Obrenović, Husein Gradašćević, posebno pa še carska Rusija. Rusiji je po zaslugi sabotiranja Mustafa paša, ki je bil eden glavnih poveljnikov turške vojske, vendar zaveznik Rusov, uspelo, da je 1829 premagala turško vojsko in turškemu imperiju vsilila zelo neugoden Odrinski mir (1829), v katerem albansko vprašanje sploh ni bilo postavljeno na dnevni red.

Četrto poglavje

ALBANSKI NARODNI PREPOROD

**Ustanovitev albanskega društva
Zamisel o avtonomiji
Med kladivom in nakovalom
Ustanovitev in dejavnost albanske lige
Aktivnosti v tujini
Skupščina v Peći
Vstaje in upori na začetku stoletja
Prva delna avtonomija
Razglasitev samostojnosti**

V začetku 19. stoletja je osmansko cesarstvo z vsakim dnem vse bolj slabelo, zato so vladajoči krogi Visoke porte poskušali z reformami od zgoraj utrditi razmajane temelje svoje oblasti na vseh treh kontinentih. Da bi to dosegli, so začeli reformirati vojsko, administracijo in finance ter s tem želeli utrditi osrednjo oblast nad vsemi osvojenimi predeli. Zato da bi te ukrepe omogočila, je Visoka porta povečala davke in dajatve, kar je povzročilo veliko nezadovoljstvo zatiranih narodov, zlasti še v evropskem delu turškega cesarstva. Novim dajatvam in obveznostim se je močno upiralo tudi albansko ljudstvo. Muslimanski del tega prebivalstva je najbolj prizadela obveznost vojaške službe (nizam), ki je trajala 7–8 let. Ko je turška oblast poskušala to obveznost uvesti s silo, so izbruhnile oborožene vstaje (1843, 1845, 1847), ki so zajele skoraj vse predele, kjer je živel albanski živelj. Vstaja 1843–45 je najprej zajela Tetovo, Skopje, Debar, Kumanovo, Vranje, kasneje pa se je razširila na Prištino, Djakovico, Skader in Prokuplje. Prav tako so se ljudske vstaje začenjale v južnih predelih današnje Albanije in zajele Gjirokastro, Kurvelesh, Berat idr. Te nenehne vstaje proti utrditvi osrednje turške oblasti so v teh predelih sčasoma dobile splošno osvobodilni značaj.

Na čelu teh vstaj so bili navadni ljudje, ki so jih uporniki izbrali iz lastnih vrst, taki, ki so se izkazali s svojimi vojaškimi izkušnjami, pridobljenimi v turški vojski, in s svojim junaštvom. Med uporniki je bil le poredko kak albanski fevdalec, ki je ostal brez posesti in oblasti. Te ljudske vstaje so zato bile globoko demokratičnega značaja, in v njih je poleg vaškega sodelovalo tudi mestno prebivalstvo. Za albansko ljudstvo je bila osmanska oblast tuja in zato se je proti njej neprenehoma bojevalo; čeprav je bila večina prebivalstva islamske veroizpovedi, jim je bilo jasno, da niso Turki, četudi so muslimani, da govorijo drugačen jezik, da imajo druge običaje in kulturo. Njihov boj je na ta način dobil osvobodilni značaj, ker je vodil k osvoboditvi albanskega naroda izpod turške oblasti.

Ustanovitev albanskega društva

Po mestih, kjer je prebival albanski živelj, se je začel še konec 18. in v začetku 19. stoletja tvoriti tenak sloj albanske buržoazije. V začetku 19. stoletja se je vse bolj začela pojavljati ekonomska diferenciacija, in to zaradi prodiranja blagovno denarnega gospodarstva, ne samo po mestih, ampak tudi na vasi. Povečanje kmetijske pa tudi obrtne proizvodnje od druge polovice 19. stoletja dalje je neizogibno vplivalo na širjenje mest in na povečanje mestnega prebivalstva. Obrtna proizvodnja je postopoma prerasla v manufakturno proizvodnjo v nekaterih mestih, kakor so bila Skader, Prizren, Korça, Berat idr. Vse to pa je pogojevalo povečanje meščanskega sloja prebivalstva. Začela se je razcvetati trgovina, zlasti notranja, pa tudi z okolico. Po večjih in manjših mestih so določili tržne dneve, v večjih mestih so prirejali sejme, na katere so prihajali trgovci iz sosednjih in oddaljenih krajev. Takšen naravni proces razvoja proizvodnih sil je neizbežno vodil v spopad v tedanjih družbenoekonomskih odnosih in s predstavniki teh odnosov, turškimi oblastmi.

Z razvojem teh procesov se je v vaseh sproščala delovna sila obubožanih množic ljudi – tistih brez lastne zemlje. Vendar pa niti mesta niti velika zemljiška posestva niso mogla absorbirati vse te proste delovne sile, in tako je bila prisiljena, da je rešitev iskala zunaj meja svojih območij. Ekonomska emigracija je z rodne grude odtrgala mnogo mladih Albancev. Odšli so v Carigrad, Romunijo, Bolgarijo, Egipt, Rusijo in v druge dežele. Veliko izmed njih se je z delom v novih okoljih vključilo v življenje teh dežel in narodov. Pod vplivom teh okolij in dogodkov v njih se je začela tudi pri njih buditi narodna zavest, tudi oni so začeli svojo kulturnoprosvetno aktivnost v korist svoje dežele. Tako so albanske kolonije zunaj domovine postale žarišča nacionalnih idej in nacionalne dejavnosti, ki so jo turške oblasti v državi prepovedale.

Tako je v Romuniji v osvobodilnem boju romunskega naroda sodeloval tudi znani Albanec Naum Veqilharxhi, ki je še 1825 napisal albanski abecednik, objavil ga je 1844, in v svojem rojstnem kraju Korči postal znamenit človek. Ta prvi abecednik je bil sprejet z navdušenjem in je pri ljudeh vzbudil veliko vnemo, saj so se z njegovo pomočjo začeli učiti pisati in brati v svojem materinem jeziku. Do tedaj so imeli Albanci turške verske šole, v južnih predelih so bile šole grške, medtem ko so bile v severnih območjih verske šole z italijanskim jezikom. Naum Veqilharxhi je sprevidel nevarnost teh tujih šol za nacionalno zavest albanskih ljudi in zapisal: »Samo kultura in prosveta, ki se razvijata v materinem jeziku, lahko zagotovita hitrejši razvoj in bližnjo svobodo.«

Drugi predstavnik albanskega nacionalnega preporoda je bil Zef Jubani iz Skadra, ki se je šolal v Italiji in drugod v Evropi in se je že zgodaj seznanil s tedanjimi evropskimi liberalnimi idejami. Ko se je vrnil v Skader in severno Albanijo, je začel zbirati narodno blago, to zakladnico kulture albanskega naroda; na ta način je želel seznaniti tudi evropsko kulturno javnost, da ima tudi ta balkanski narod pravico živeti svoje samostojno nacionalno življenje. Bojeval se je proti tujim klerikalcem, ki so med Albanci-katoliki delovali in pridigali v tujem jeziku. Zato je v 60. letih 19. stoletja zahteval, naj te dolžnosti opravljajo domači duhovniki, da bi ljudstvo tudi pri verskih obredih učili in ohranjali njegov jezik. Zahteval je gospodarski razvoj dežele, graditev cest in železnic, kakor tudi ustanavljanje trgovskih podjetij. Prav tako je zahteval, da deželo vodijo sami prebivalci, ne pa tujci.

Tudi pri Albancih, ki so živeli in delali v Carigradu, se je v 50. letih 19. stoletja uveljavilo spoznanje o nujnosti poučevanje materinega jezika. Da bi to dosegli, je bilo potrebno ustanoviti *albansko društvo*, ki naj bi se posvetilo razvoju nacionalne kulture in prosvetljevanja. Ob tem je zelo pomembno poudariti, da so v tem društvu sodelovali pripadniki vseh treh albanskih veroizpovedi: muslimani, katoliki in pravoslavci, kar dokazuje, da je želja po nacionalni kulturi in prosveti preglasila versko razdrobljenost in da so bili problemi zastavljeni na nacionalni osnovi. Tako se je albansko nacionalno gibanje vse bolj širilo in se bogatilo z novimi imeni albanskih nacionalnih delavcev.

Tak razvoj narodnega gibanja pri Albancih je vzbudil oster odpor turških oblasti, ki je Albance muslimane obravnavala kot Turke, pravoslavce kot Grke, katolike pa kot Latine in si prizadevala, da bi s panislamskimi parolami razpihovala versko sovraštvo in razbila albanski narod. Da bi dosegla ta cilj, je Porta iz Carigrada poslala v te kraje znane muslimanske klerikalce, ki naj bi delovali v tej smeri. Albansko nacionalno gibanje je naletelo na močan odpor pri buržoaznih vladajočih krogih sosednjih držav, posebno pri grški buržoaziji, ki je izhajala od načela, da je ortodoksizem osnova helenističnega sveta in razglašala ustanovitev velikega grškega cesarstva, ki bo zajemalo vse pravoslavne narode, ne glede na etnično pripadnost. Pomembno vlogo je pri tem odigrala carigrajska patriarhija, ki je izrekla anatemo nad vsemi, ki bi uporabljali »prekleti« albanski jezik. Žrtev take politike je bil tudi Naum Veqilharxhi, prvi predstavnik albanskega preporoda, za katerega menijo, da ga je dala patriarhija zastrupiti, ko je 1859. leta obiskal Carigrad. Tudi srbski vladajoči krogi tega časa so bili proti prebujanju narodne zavesti pri Albancih, ker so v *Načertaniju* predvideli, da bodo okviri »obnov-

ljenega srbskega cesarstva« zajemali tudi predele, naseljene z albanskim življem.

Zamisel o avtonomiji

Ko je Visoka porta sprevidela, da albansko narodno gibanje dobiva vse širši razmah, ni omahovala z vsemi mogočimi ukrepi, da bi preprečila njegov razvoj. V 60. letih 19. stoletja je začela na ozemljih, naseljenih z albanskim življem, odpirati turške državne šole. S pomočjo teh novoodprtih šol je poskušala pri albanskem muslimanskem elementu postopoma izbrisati narodno tradicijo in kulturo in ju zamenjati s turško. To ji je uspelo v nekaterih mestnih okoljih, kjer je albanski jezik zamenjala turščina. Tako se je albansko narodno gibanje moralo bojevati na več frontah; kljub vsem tem težavam si je še naprej krčilo pot in pridobivalo ljudi v velikem številu.

V Carigradu so se 1867 sestali znani albanski intelektualci, med drugimi: Konstantin Kristoforidhi, pravoslavac, Pashko Vasa, katolik, Hoxha Tahsin, rektor univerze v Carigradu, Albanec, Ismail Qemal, poznejši ustanovitelj neodvisne albanske države, in še nekaj drugih patriotov in sklenili, da oživijo delo in aktivnost prejšnjega albanskega društva, ki jo je oblast pretrgala. K velikemu vezirju so poslali delegacijo in zahtevali odobritev za ustanovitev šole v albanskem jeziku. Istega leta je Kristoforidhi izdal svoj abecednik v albanskem jeziku. Kot član angleške biblijske družbe je prevedel in objavil nekaj verskih knjig v albanščini. Poleg tega je napisal slovar albanskega jezika. Tako se je krog postopoma širil z novimi člani albanskega preporoda, in sicer z intelektualci, kot so bili: brata Naim in Sami Frashëri, Jani Vreto, Spiro Dine, Prenk Doçi, Pjeter Zarishiti, Ndue Bytyqi in drugi.

V carigrajskem albanskem društvu so razpravljali o tem, da bi sprejeli enotno albansko pisavo, saj so do tedaj pisali v latinični, grški in arabski pisavi. Večina je bila za to, da sprejmejo latinico, ki bi jim omogočila hitrejšo neodvisnost od turškega in grškega vpliva, vendar pa niso dosegli popolnega soglasja.

Medtem ko so se predstavniki albanske buržoazije bojevali na kulturno-prosvetnem in političnem področju za priznanje albanskega nacionalnega jezika, za odpiranje albanskih šol, za tiskanje abecednikov in knjig, kar je vodilo v osamosvojitev albanskega naroda pred vplivi tujih kultur, so se vrstili upori proti turški fevdalni oblasti, proti novim dajatvam in obveznostim.

Tako so 1862 izbruhnili nemiri na Kosovu, ki niso dovolili turški oblasti, da bi pobirala davke v Djakoviški Malesiji. Isto se je ponovilo 1864. leta, kar očitno priča, da je bil odpor nepretrgan. Ko je 1866 iz-

bruhtil upor Grkov na Kreti, so nemiri zajeli tudi predele, kjer je živel albanski živelj, predvsem Skader in severno Albanijo. Ker so skadrski trgovci tedaj vzdrževali zveze z Grčijo, Krfom, Italijo in Srbijo, je to zaskrbelo turške oblastnike, ki so se zbali, da ne bodo začeli sodelovati proti turški oblasti. V vstaji Albancev je sodelovalo tako muslimansko kakor tudi katoliško prebivalstvo severnih območij, ki je imelo zveze s Črno goro, kar je še bolj vznemirilo turško upravo. Zavedajoč se te nevarnosti, so oblasti upornikom podelile nekatere pravice, da bi pomirile duhove.

Srbska vlada je v teh letih s pomočjo Rusije razvijala vidno politično aktivnost, da bi pripravila možnosti za splošno vstajo proti turški upravi na Balkanu. Grška in srbska vlada sta 16. februarja 1868 dosegli sporazum, ki je predvideval, da bodo ob morebitni zmagi balkanskih sil nad turškim imperijem interesne sfere med Grčijo in Srbijo razdeljene na ta način, da bo Srbija dobila Bosno, Hercegovino in »staro Srbijo« do Drima, medtem ko bo Grčija dobila Epir, Tesalijo in del Makedonije. To očitno dokazuje, da so si vladajoči krogi teh dveh balkanskih držav nameravali prilastiti tudi ozemlje, naseljeno z albanskim prebivalstvom. Ta moment je v veliki meri vplival na albansko narodno gibanje, da si je ustvarilo lastno politično podlago. Zato je Zef Jubani kot predstavnik albanske buržoazije zahteval, naj deželo vodijo Albanci sami, ki se bodo trudili v korist albanskega ljudstva, ne pa tujci, ki ne mislijo na njegove koristi. Osvoboditev dežele je pripisoval ne zunanjim faktorjem, marveč notranjim silam, tj. osvobodilnemu gibanju albanskega naroda. Tako je Jubani formuliral celovito zahtevo albanske buržoazije. Ta program je imel ekonomski, kulturno-prosvetni in politični karakter, bil je samo dopolnitev Veqilharxhijevega programa.

Treba je dodati, da se je aktivnost albanskega nacionalnega gibanja odvijala v času, ko je kapitalizem prehajal v višjo stopnjo razvoja, v imperializem, in ko so bili apetiti imperialističnih sil usmerjeni tudi na ozemlja, ki jih je tedaj vklepal v svojo oblast turški imperij. Prav ista ozemlja pa so si hotele podrediti tudi balkanske buržoazne države; vse to je oteževalo boj albanskega naroda za osvoboditev izpod tujega jarma. Albansko narodno gibanje je najprej objektivno ocenilo tedanje politično razmerje sil na Balkanu, potem pa je določilo še svojo politično osnovo; ta je bila v dosegi ozemeljsko administrativne in politične avtonomije Albanije v okviru turškega cesarstva kot prve faze k polni neodvisnosti. Za tako politično osnovo se je nacionalno gibanje Albancev opredelilo iz tehle razlogov: a) turški imperij je bil sicer oslavljen, toda še vedno toliko močan, da bi uničil mali albanski narod, ki še ni bil dovolj nacionalno osveščen, v verskem pogledu pa je bil razdeljen na tri veroizpovedi; b) določeno število albanskih fevdalcev, katerih obstoj je bil vezan

s turškim imperijem, je bilo pripravljeno Visoko porto podpreti v obrambi cesarstva in pri zadušitvi ljudske vstaje; c) majhna albanska država z nerazvitimi proizvodnimi silami ne bi mogla obstati v tedanji politični danosti na Balkanu, kjer so se križali interesi velikih evropskih sil, kakor tudi interesi majhnih balkanskih držav.

Vsi navedeni razlogi so govorili za to izhodišče oblikovanja avtonomne Albanije v okviru turškega cesarstva, ki bi zajela vsa ozemlja, naseljena z albanskim prebivalstvom ali povečini z albanskim prebivalstvom. Albanska buržoazija si je obetala, da bo pozneje, ko se bodo proizvodjalne sile povečale, ko bodo ustvarjene nove politične možnosti, s pomočjo velikih sil prisilila Visoko porto, da bo priznala Albaniji samostojnost, s tem pa bi bil dosežen zastavljeni cilj albanskega nacionalnega gibanja.

Med kladivom in nakovalom

Pred začetkom vzhodne krize 1875. leta je albansko nacionalno gibanje že izkristaliziralo svoje politično izhodišče v zvezi z bodočim statusom svoje domovine. Vendar pa to izhodišče še ni bilo znano zunanjim krogom, ker je bilo objavljeno šele spomladi 1877.

Med albanskim ljudstvom je zaradi neprestanih bojov proti turški oblasti nastajalo revolucionarno razpoloženje za nadaljevanje osvobodilnega boja. Tako je 1874 uporniško gibanje zajelo nekatere predele, naseljene z albanskim življem, kot so Debarska Malesija, Dukagjin in Skadrška Malesija. Tako razpoloženje albanskih množic so poskušale izkoristiti Črna gora, Srbija in Rusija. Ko so 1875 nemiri zajeli Hercegovino in Bosno, so se dvignili tudi Mirditi v severnih predelih. Zaradi vseh teh dogodkov je Porta decembra 1875 objavila, da pripravlja program širokih reform, ki predvidevajo enakopravnost za vse državljane cesarstva. Vsi dokumenti potrjujejo, da so bili Albanci pred začetkom vzhodne krize pripravljene za sodelovanje s svojimi sosedi v boju proti turški oblasti; vendar pa je ta pripravljenost izginila, ko so 1877–78 sosedne balkanske države začele zavzemati kraje, naseljene z albanskim življem in te ljudi nasilno izseljevati s prisvojenih območij.

Dogodki na Balkanu 1875–76 so vznemirili ne samo turški imperij, ampak tudi Avstro-Ogrsko in Rusijo kot glavna pretendenta in rivala na Balkanu. Da bi uskladili svoje interese, so se 18. julija 1876 predstavniki Avstro-Ogrske in Rusije sestali v Reichstadtu (Zákupy) in dosegli sporazum o razdelitvi interesnih sfer na Balkanu. Zaradi neuspeha Srbije v vojni 1876 in zaradi vse večjega zapletanja političnega položaja so decembra istega leta velike sile sklicale konferenco v Carigradu, ki naj bi pripomogla k miru na Balkanu.

Porta se je spretno izogibala temu, da bi sprejela kakršnekoli obveznosti pred velikimi silami, te pa so si prizadevale, da bi našle kako rešitev. Konferenca v Carigradu se je zavzemala za nastanek avtonomnih držav zaslužnjenih narodov na Balkanu, pri tem pa ni upoštevala albanskega naroda, ki se je že stoletja bojeval za svojo svobodo. Tako je imela ta konferenca precejšen vpliv na albansko narodno gibanje. Albanci so dojeli, da velike sile ne rešujejo problema zaslužnjenih narodov, ampak da se je na konferenci začela delitev turškega imperija med velikimi silami. Albanci so se odločili, da tudi sami povzdignejo svoj glas in zahtevajo tako od Visoke porte kakor tudi od velikih sil, da priznajo albanski narod, da se kraji, naseljeni z albanskim prebivalstvom, izločijo izmed drugih predelov turškega imperija; to pa pomeni, da so terjali, naj Albancem zagotovijo enake možnosti, kot jih je konferenca v Carigradu zahtevala za druge narode na Balkanu. Zaradi teh dogodkov so spomladi 1877 znani albanski rodoljubi sklicali zbor v Janini, kjer se je izkazal mladi intelektuallec, uslužbenec janinske pokrajinske uprave (vilajeta) Abdyl Frashëri. Na tem zboru so sprejeli memorandum in ga posredovali Visoki porti, v katerem so zahtevali, da območja, naseljena z albanskim prebivalstvom, združijo v enoten vilajet z administracijo v albanskem jeziku, z uslužbenci albanske narodnosti, s šolami in sodišči z albanskim jezikom. Zahtevali so, da dohodke iz njihovih krajev porabijo za potrebe teh krajev, da ustanovijo albansko milico, vojsko pa naj bi služili v okviru svojega vilajeta. To je bila prva uradna zahteva Albancev za avtonomijo, ki so jo poslali Visoki porti.

Izbruh rusko-turške vojne 1877 je še zaostрил vprašanje bodočnosti albanskih dežel. V takih razmerah je bilo organiziranje lastnih sil za obrambo ozemlja pred pretenzijami sosednjih držav nujno. V skladu s tem so albanski patrioti jeseni 1877 v Carigradu osnovali *centralni komite za obrambo nacionalnih pravic Albancev*. Člani tega komiteja so objavili svoj program v turškem časopisu *Ter-cuman-i Šark*, ki ga je urejal znani albanski pisec in rodoljub Sami Frashëri. Program je predvideval ozemeljsko administrativno in politično avtonomijo Albanije, ki bi jo tvorili vsi kraji, naseljeni z albanskim življem. Tako je zdaj albansko nacionalno gibanje vodil centralni komite kot organizirano telo, kar je napeljalo ruskega diplomatskega predstavnika M. A. Hitrova, da je ugotovil: »Na zahodni polovici Balkanskega polotoka se bo v tej ali oni obliki neizbežno pojavila neodvisna Albanija.«

Zmaga Rusije nad turškim imperijem in sanstefanski mir sta omogočila Rusiji, da je krojila usodo zaslužnjenih narodov Balkana. Sporazum je predvideval nastanek sanstefanske Bolgarije, v njen okvir pa naj bi bili vključeni tudi kraji, naseljeni z albanskim prebivalstvom. S sporazumom je bilo prav tako predvideno ozemeljsko

širjenje Srbije in Črne gore tudi na območja, kjer je živelo albansko prebivalstvo. Na drugi strani je srbska vojska, ki je v drugi fazi vojne konec 1877 in v začetku 1878 zavzela Niš, Piro, Leskovac, Vranje, Prokuplje in Kuršumlijo, prodrla tudi na Kosovo, kar je izzvalo hud nemir med albanskim ljudstvom. Posebno veliko razburjenje je zbudilo izganjanje albanskih ljudi iz zavzetih krajev, kar sta počeli Srbija in Črna gora. Tako ravnanje srbskih in črnogorskih oblasti je odvrnilo Albance od vsakega sodelovanja s tema sosednjima državama.

Nevarnost, da bi še naprej razkosavali predele, naseljene z albanskim življem ali pretežno z njim, je še bolj aktivirala albansko narodno gibanje, saj so se znašli, kot je rekel D. Tucović: »Med kladivom in nakovalom, med Turčijo, proti katere jarmu so se bojevali, in med balkanskimi državami, ki so jim natikale nov jarem.«

Kljub temu pa je centralni komite 30. maja 1878 na sosednje države naslovil svojo proklamacijo: »S svojimi sosedami Črno goro, Grčijo, Srbijo in Bolgarijo želimo živeti v miru. Od njih nočemo ničesar, odločeni pa smo, da bomo branili vse, kar je naše, da bodo Albanci obdržali albanske dežele.«

In treba je poudariti, da je program albanskega nacionalnega gibanja predvideval v okviru avtonomne Albanije združitev štirih vilajetov: skadrskega, kosovskega, bitolskega in janinskega. V okviru teh vilajetov je razen albanskega živel še srbski, makedonski in grški živelj, kar očitno priča, da so te zahteve izražale aspiracije albanske buržoazije, ki se ni razlikovala od drugih balkanskih buržoazij; te so si prav tako želele pridobiti ozemlje s tujim etničnim elementom. Take aspiracije balkanskih buržoazij, tudi albanske, so ustvarile možnost za vse bolj grobo vmešavanje imperialističnih sil v balkanske probleme.

Ustanovitev in dejavnost albanske lige

Iz avtentičnih virov je mogoče ugotoviti, da so od januarja 1878 pa do začetka berlinskega kongresa po kosovskem in bitolskem vilajetu krožile organizirane skupine Albancev, ki so agitirale za ustanovitev *albanske lige*, ki naj bi vodila boj za zaščito ozemelj, naseljenih z albanskim prebivalstvom, pred lastniškimi zahtevami sosednjih držav. Prve sestanke so imeli prvaki na severu aprila 1878, in sicer v Djakovici, Gusinju, Prizrenu, Mitrovici, Debru in drugih večjih krajih. Na teh sestankih so se dogovarjali o tem, da bi sklicali vsealbanski zbor predstavnikov vseh krajev, v katerih Albanci živijo. Za ta splošni zbor je bil določen Prizren, datum pa je bil 10. junij zato, da bi albanske zahteve lahko predložili berlinskemu kon-

gresu, ki naj bi začel delati 13. junija 1878. Po poročilu srbskih predstavnikov so 10. junija prišli v Prizren predstavniki: Prizrena, Djakovice, Peći, Mitrovice, Gnjilan, Plava, Gusinja, Novega Pazarja, Vučitrna, Prištine, Bitole, Ohrida, Debra, Gostivara, Tetova, Kumanova, Preševa, Skopja, Tirane, Elbasana in drugih krajev. Večidel so bili prisotni delegati pripadniki fevdalnega sloja, begi, paše in pomembni ljudje, tudi taki, ki so bili pod vplivom Visoke porte in so delali po njenih navodilih. Kot predstavnik centralnega komiteja je zbor v Prizrenu odprl Abdyl Frashëri, ki je poudaril pomen takega zbora in pozval prisotne, naj s tega zbora pošljejo protest velikim silam proti razkosavanju svojih ozemelj. Ves zbor je odločil, naj se ustanovi enotna vsealbanska organizacija politične in vojaške narave, ki bo sposobna voditi boj albanskega naroda in braniti interese dežele, ki je ogrožena. Na zboru so izvolili glavni odbor lige s sedežem v Prizrenu in s pododbori v vseh večjih krajih, kjer je živel albansko prebivalstvo.

Po dolgih razpravah in različnih mišljenjih so 18. junija sprejeli program s 16 točkami, v katerem je prevladala smer konservativne skupine predstavnikov, ki so odločitvam dali svoj pečat. Nekatere odločitve so imele proturški in proislamski karakter. Napredni del sodelujočih se s tem ni mogel sprijazniti; menili so, da bi odločitve morale biti nacionalnega značaja. Zato poudarjamo, da sprejete odločitve niso bile odraz zahtev vseh družbenih slojev albanskega naroda. To potrjujejo tudi kasnejši dogodki, ki so se odvijali tako v glavnem odboru lige, kakor tudi v vseh predelih, kjer je živel albansko prebivalstvo. Napredni buržoazni krogi so razvijali živo politično aktivnost tako v glavnem odboru lige, kakor tudi zunaj njega, s katero naj bi se jim uspelo ob podpori širokih množic ljudstva otresti vpliva turških oblasti in nazadnjaških krogov. Vtem ko so si napredne buržoazne sile prizadevale, da bi albansko vprašanje predstavile mednarodni areni, so nazadnjaške fevdalne sile, ki jih je podpirala Porta, ukrepale tako, da ne bi prišlo do nikakršnih sprememb v obstoječem stanju, da bi pred ljudstvom predstavili in razglasili za sovražnike turškega imperija vse tiste, ki so si prizadevali za emancipacijo Albancev od turškega cesarstva.

V tem času je v vrstah albanske lige prišlo do spopada mnenj in stališč v zvezi z nadaljnjim razvojem razmer pri Albancih. Pod pritiskom ljudskih množic so konservativni krogi morali popustiti pred zahtevami buržoazije in samih ljudskih množic. Kongres v Berlinu ni upošteval zahtev albanske lige, ampak so kraje, naseljene z albanskim življem, dodelili sosednjim državam. Ko je Porta poslala vojsko z Mehmedom Alijem pašo na čelu, da bi določila meje proti Črni gori, se je vnel spopad med turško vojsko in prostovoljci lige v Djakovici, kjer je bil odred vojaško uničen, sam maršal Mehmed

Ali paša pa ubit. To je prepričalo Porto, da albanske lige ni mogoče pridobiti za interese Porte; tako so se odnosi še bolj zaostri, albansko narodno gibanje pa je postajalo vse bolj protiturško razpoloženo. V številnih krajih, kjer so delovali pododbori lige, so odstranili predstavnike turških oblasti in na njihova mesta postavili Albance.

V takem protiturškem razpoloženju je buržoaznim silam, ki so zahtevale avtonomijo Albanije, uspelo na seji 27. novembra 1878 sprejeti nov program lige, ki je imel popolnoma nacionalen značaj. Zahteve, formulirane v novem programu, so bile očiščene prejšnjih proturških primesi. Memorandum, ki so ga sprejeli na tej seji in ga poslali Visoki porti, je zahteval priznanje avtonomnosti Albanije. Ob tem je treba poudariti, da je albanska liga od svoje ustanovitve 10. junija do plenarnega zasedanja 17. novembra 1878 doživela viden notranji razvoj s tem, ko ji je iz politične organizacije, ki je bila v začetku pod vplivom nazadnjaških fevdalnih sil, v tem času uspelo zbrati moč in se spremeniti v popolnoma nacionalno organizacijo z jasno opredeljenimi koncepcijami, kakršne je načrtoval centralni komite v Carigradu. Od tedaj dalje se je albanska liga bojevala za uresničenje odločitev, sprejetih na plenarnem zasedanju 17. novembra 1878.

Visoka porta je obljubljala, da bo ob primerni priložnosti pretresla zahteve albanske lige, vendar pa je s tem le poskušala pridobiti čas, da bi rešila obmejne probleme s Črno goro in Grčijo in bi kasneje imela proste roke za obračun z albansko ligo. Ideja o avtonomiji Albanije se je med ljudstvom vse bolj širila. Nezadovoljstvo s turško oblastjo se je tako razmahnilo, da se je, sodeč po avstro-ogrskih virih iz konca 1878, Porta bala splošne albanske vstaje. Ruska poročila pa so navajala, da je »liga v celoti dosegla državljanske pravice v vseh turških provincah, naseljenih z Albanci«. Tako zdaj aktivnost lige ni bila samo v obrambi dežele pred napadi sosednjih držav, ampak tudi v uresničitvi avtonomije Albanije.

V maju 1879. leta je liga odločila, da v vseh krajih, naseljenih z Albanci, prevzame oblast od turških organov. Tako so že v nekaj dneh predstavniki lige prevzeli sodno oblast v Djakovici, Peći, Mitrovici, Prizrenu, Prištini, Vučitrnu in drugod. To se je v začetku odigravalo na Kosovu, kjer je deloval glavni odbor lige, kasneje pa bi morali isto izpeljati tudi v drugih krajih. Porta si je prizadevala, da bi z obljubami o izvajanju »reform« odložila priznanje avtonomije Albanije. Zato je centralni komite v Carigradu sklenil, da se evropskemu javnemu mnenju albansko vprašanje zastavi kot neodložljivo. V duhu 23. člena berlinskega sporazuma je zahteval od velikih sil, da se »albanskemu narodu, ki šteje več kot dva milijona prebivalcev, omogoči, da bo živel, se civiliziral in krenil po poti napred-

ka«. Memorandum s tako vsebino so poslali velikim silam in od njih zahtevali podporo za uresničitev avtonomije Albanije.

Ko je v juniju in avgustu 1880 evropska komisija preučevala načrt administrativnih reform na osnovi 23. člena berlinskega sporazuma za vilajete evropske Turčije, so se med člani komisije pojavila različna mnenja. Predstavnik Anglije je zahteval ustanovitev avtonomne Albanije, vendar te zahteve Rusija, Avstro-Ogrska in Francija niso sprejele. Končno je komisija v zvezi s tem odločila: »Če se bo Visoki porti zdela združitev albanskih krajev v en vilajet primerena, naj to uredi po svoji presoji.« S tem je bila turški vladi dana možnost, da obračuna z albanskim nacionalnim gibanjem, brž ko bo za to priložnost. Tako ravnanje velikih sil z albansko ligo je bilo posledica tega, ker liga ni spoštovala odločitve velikih sil, da se Črni gori odstopi Plav in Gusinje.

V tem času pa so velike sile pritiskale na Porto, naj razreši omejeno vprašanje s Črno goro in naj namesto Plava in Gusinja odstopi Ulcinj. Prav tako bi morala Porta rešiti tudi vprašanje razmejitve z Grčijo, ki je prav tako zahtevala tudi predele, naseljene z Albanci. V zvezi s tem je liga 23. julija 1880 sklicala splošni zbor v Gjirokastru, na katerem so sklenili, da se odnosi s Porto omejijo na minimum. Če Porta ne prizna avtonomije Albanije, jo bodo proglasili sami in postavili svojo vlado, predstavnike turške oblasti pa odstranili; le glavnega guvernerja bo postavil sultan. Odločitve, sprejete na tem zboru, so predvidevale gospodarski in kulturni razvoj dežele po vzoru naprednih držav Evrope.

Ko je videla, da je Porta popustila pred velikimi silami, ko je šlo za Ulcinj, je albanska liga menila, da je napočil trenutek, ko bo mogoče izpeljati odločitve, sprejete na zboru v Gjirokastru. Da bi to dosegli, so novembra 1880 z zbora v Debru Porti poslali resolucijo avtonomistov, v kateri so Porto opozorili, da bodo Albanci sami proglasili avtonomijo Albanije. Potem ko je Porta 23. novembra 1880 Ulcinj predala Črni gori, je vprašanje razmejitve umaknila z dnevnega reda. Zdaj so turške oblasti začele zapirati in internirati v Skadru znane Albance, ki so se postavljali po robu odločitvam Porte. Decembra istega leta je Porta določila Derviš paša, naj z vojaškimi silami zaduši albansko ligo in uniči albansko nacionalno gibanje.

Tako stališče turške oblasti do albanskega vprašanja in pa obupni gospodarski položaj, v katerem se je znašlo prebivalstvo teh krajev, sta vplivala na to, da se je boj proti turški oblasti še bolj razplamtel. Porta ni odgovorila na resolucijo, sprejeto v Debru, to pa je bilo znamenje, da še naprej uporablja staro taktiko zavlačevanja in pridobivanja časa. To je služilo kot znak za začetek splošnega napada na turške organe oblasti in na turške garnizone v kosovskem

vilajetu. Albanci, ki jih je vodila liga, niso več hoteli priznavati predstavnikov turške oblasti, ki jih je imenoval Carigrad, ampak so na njihova mesta postavljali svoje ljudi. V decembru 1880 se je vodstvo lige reorganiziralo, ustanovljen je bil komite pripadnikov avtonomističnega krila, ki je odločil, da od turških organov prevzamejo vso oblast in da se oblikujejo prostovoljne sile za obrambo dežele, ki jim bo poveljevala liga. V decembru je v Prizren prispel Abdyl Frashëri kot predstavnik centralnega komiteja v Carigradu in pod njegovim vplivom je bil komite lige v Prizrenu proglašen za *začasno vlado*. Začasna vlada je kmalu vzpostavila svojo administrativno in vojaško oblast v Prizrenu, Ljumi, Gusinju, Djakovici, Peći; 4. januarja so prostovoljne sile začasne vlade vzpostavile svojo oblast v Skopju, 18. januarja v Prištini, Mitrovici, Vučitrnu, Gnjilanih, čez nekaj dni pa v Kumanovem, Tetovu, Gostivaru in Debru. Tako je začasna vlada postavila svojo oblast skoraj v vsem kosovskem vilajetu. To je bilo velikega zgodovinskega pomena, še pomembneje pa je, da se je začela avtonomija Albanije ustvarjati od spodaj, brez privolitve Visoke porte in velikih sil. Dimitrije Tucović je to imenoval »revolucionarni prevrat«.

Brž ko je začasna vlada prevzela celotno oblast na Kosovu in v zahodni Makedoniji, se je Porta začela pripravljati, da bo z odločnimi ukrepi preprečila nadaljnje širjenje oblasti začasne vlade. Poudariti je treba, da je v času, ko je imela oblast začasna vlada, po vaseh in mestih zavladal red in mir. Avstro-ogrski konzul iz Skopja je poročal, da čete lige v Skopju zelo lepo ravnaajo s krščanskim prebivalstvom. Posebno pozornost so posvetili navezovanju dobrih odnosov s slovanskim prebivalstvom, je v svojem poročilu zapisal angleški konzul. Turški uradni časopisi, pa tudi srbski, pa so poskušali »dokazati«, da je liga naperjena proti interesom krščanskega prebivalstva.

Derviš paša je medtem pripravljaj splošno ofenzivo. Liga se je znova obrnila na velike sile z naslednjimi zahtevami: a) ker Albanija leži v Evropi, je potrebno, da se civilizira, ker bo tako lahko sodelovala v vseh oblikah napredka, pri tem pa »mora ostati nedotaknjena naša domovina, naše ime in naša nacionalnost«; b) Albanci kot doslej ostanejo v okviru turškega imperija in priznajo njegovo oblast; c) Albanija, ki je zdaj razdeljena na štiri vilajete, se združi v enoten vilajet pod imenom Albanija. Vendar pa evropske velike sile niso storile ničesar za priznanje osnovnih pravic albanskega naroda, za katere se je bojeval albanski narod in albansko nacionalno gibanje.

Od aprila 1881 dalje so se začeli oboroženi spopadi med turško vojsko pod poveljstvom Derviš paša in prostovoljci lige in so se na Kosovu nadaljevali vse do junija tega leta. Porta je na Kosovu ob-

javila izredno stanje in postavila nagla sodišča. Prostovoljne sile lige se niso mogle dalj časa upirati številčno in tehnično premočni turški vojski. Turške vojaške oblasti so nad albanskim ljudstvom izvajale pravi teror. Veliko tistih, ki so sodelovali v dogodkih, so zaprli, kaznovali in internirali v Aziji; tako je Porta po nekaj mesecih uspelo ponovno vzpostaviti svojo oblast in zadušiti albansko ligo, ki so jo nekateri imeli za »otroka« Porte. Čeprav so albansko ligo zadušili z vojaško silo, je imela za albanski narod velik pomen, saj je bil to prvi poskus, da bi z lastnimi silami ustvarili vsealbansko avtonomno državo. Liga je kazala smer nadaljnjemu razvoju albanskega nacionalnega gibanja k uresničitvi neodvisnosti.

Aktivnosti v tujini

Po zatrtju albanske lige je Porta v krajih, naseljenih z albanskim prebivalstvom postavila režim političnega terorja, v katerem je imela glavno besedo policija. Glavni namen Porte je bil razbiti albansko narodno gibanje in ne dovoliti, da bi se razvila nacionalna zavest pri albanskih ljudeh. Povsod so zaprli že tako redke privatne šole z albanskim jezikom, ki jih je Porta odobrila 1879. Po drugi strani pa so oblasti dovoljevale odpiranje turških, grških in srbskih šol. Da bi ušel represalijam, se je del albanskih rodoljubov, ki so se izognili zaporu in internaciji, umaknil v sosednje države, v albanske kolonije v Romuniji, Bolgariji, Egiptu in Italiji.

Poudariti je treba, da centralni komite v Carigradu ni nehal delati. Člani komiteja so delovali naprej, vendar ilegalno. V Carigradu so začeli izdajati časopis *Drita* (Luč). Aktivirali so tudi albansko kolonijo v Bukarešti, da je razvijala kulturno-prosvetno in politično dejavnost, saj je bila v deželi ta dejavnost prepovedana. V Kalabriji v južni Italiji, kjer že od 16. stoletja živi albanska kolonija, se je začela razvijati kulturna dejavnost, ki jo je vodil znani pesnik Albanec iz Kalabrije Jeronim De Rada, ki je 1883 začel izdajati časopis *Fiamuri i Arbërit* (Zastava Albancev), v katerem so albanski patrioti začeli objavljati svoje poglede na albanske probleme. Po skrivnih kanalih je začel ta časopis prihajati v deželo. V njem je De Rada marca 1884 zapisal: »Albanijo bodo rešili njeni sinovi, ki se borijo z orožjem in peresom v roki.«

Od 1884. leta dalje je razvijalo živahno kulturno-prosvetno in politično dejavnost albansko društvo *Drita* v Bukarešti. Od tedaj sta se društvo *Drita* v Bukarešti in časopis *Drita* v Carigradu začela zavzemati za odpiranje albanskih šol v deželi, za pripravo učbenikov za te šole, za izdajanje knjig v albanščini. V ta namen je društvo v Bukarešti kupilo tiskarno, kjer so tiskali knjige, časopise in časnike.

Albansko društvo iz Bukarešte je 1885 poslalo v Korčo enega svojih članov, da bi tam, v deželi, ustanovil kulturno društvo; to je marca 1887 odprlo v Korči tudi prvo albansko šolo. Šolske učbenike so napisali Naim in Sami Frashëri in Jani Vreto, ki so živeli v Carigradu, tiskali so jih v Bukarešti, kasneje pa poslali v domovino za šolske in zasebne potrebe.

Vnema, ki je na široko zajela albanske ljudi pri odpiranju šol, je vznemirila turške oblastnike. Oblasti so albanskim muslimanskim otrokom začele prepovedovati, da bi obiskovali te šole in tudi grški klerikalci so začeli nagovarjati pravoslavne Albance, naj se odrečejo tem »prekletim« šolam, ko vendar že imajo šole z grškim jezikom. S tem so tako eni kot drugi poskušali zavreti razvoj nacionalne kulture in nacionalne zavesti pri Albancih.

Tudi v albanski koloniji v Bolgariji je bilo osnovano albansko društvo *Dëshira* (Želja), ki je prav tako začelo tiskati časopis *Kalendari Kombiar* (Narodni koledar), kasneje pa tudi list *Drita*. V teh letih so bila objavljena književna in zgodovinska dela, ki so jih napisali znani albanski rodoljubi: Thimi Kreji, Zef Jubani, Jani Vreto, Naim in Sami Frashëri, Pashko Vasa in drugi. Izhajalo je nekaj časopisov in časnikov v albanščini, ki so jih po posebnih kanalih pošiljali v domovino. Vse to je na kulturnem in političnem področju odigralo izredno pomembno vlogo pri prebujanju narodne zavesti pri Albancih, prav tako pa tudi pri oblikovanju javnega mnenja o zahtevah albanskega nacionalnega gibanja.

Skupščina v Peći

Medtem ko so zunaj dežele delovala albanska društva in si prizadevala za uveljavitev albanske kulture in dvig narodne zavesti, je prebivalstvo doma še naprej nudilo oborožen odpor turškim oblastem. V letih 1883–85 so izbruhnili oboroženi spopadi v okolici Prizrena in Ljume, kjer so Albanci množično zavrnil, da bi dali regrute–vojne obveznike in da bi plačali dajatve. Leta 1887 se je v okolici Debra in v srednji Albaniji odvijala politična aktivnost pod vplivom ruske propadande, in sicer za ustanovitev *Tajne makedonsko-albanske lige*. Turške oblasti pa so nemudoma preprečile tako dejavnost in pozaprle nekaj pomembnih Albancev iz teh pokrajin.

1893 so na Kosovu ponovno izbruhnili nemiri, ki so zajeli Peć, Djakovico in Prištino, vendar je oblastem uspelo, da so vstaje zadušile, slovečega vodjo Haxhija Zeka pa internirale. V letu 1896, ko so velike sile pod pritiskom dogodkov v Bolgariji ponovno obudile vprašanje reform v Makedoniji, med balkanskimi državami pa je tekla precej močna politična aktivnost v zvezi s skupnim sporazu-

mom pri delovanju proti turškemu cesarstvu in pri delitvi interesnih sfer na Balkanu, je znova oživela tudi aktivnost albanskega narodnega gibanja. Tako so albanska društva in tajni komiteji pa tudi posamezne osebnosti v letih 1896–97 napisali več memorandumov in jih poslali velikim silam in Visoki porti, da bi jih seznanili z zahtevami albanskega nacionalnega gibanja. Terjali so, da pri načrtovanju reform upoštevajo tudi njihove zahteve po uresničitvi avtonomije Albanije in združitvi vseh območij, naseljenih z albanskim življem.

Zaradi uporniških spopadov z Grčijo je Visoka porta obljubila albanskemu gibanju nekatere privilegije, vendar je obljube po koncu vojne zanikala in začela obračunavati z gibanjem. Tako so jeseni 1897 izbruhnili spopadi med turško vojsko in Albanci na Kosovu, ker so iz Prizrena in Prištine izgnali turške upravitelje (mutesarife), pa tudi samega valiја kosovskega vilajeta. Uporniki so zahtevali, da dobijo oblast njihovi ljudje. V zvezi s temi dogodki je albanski časopis *Shqipëria*, ki je izhajal v Bukarešti, zapisal: »Zahtevamo svoje pravice,« in še naprej, da povsod po Albaniji odpirajo nove šole, katerih cilj je propaganda proti albanskemu narodu, Albance pa preganjajo; časopis je zapisal: »Zahtevamo od Porte, da dovoli odpiranje albanskih šol in pa uradno priznanje albanskega naroda.«

V takih razmerah je bil v Peći zbor, na katerem je sodelovalo okrog 500 predstavnikov raznih krajev. Vendar pa sta se na zboru uveljavili dve struji: avtonomistična in proturška. Proturško so zastopali nekateri begi in krajevni fevdalci, zato zbor ni mogel doseči sporazuma o skupni akciji. Turškim oblastem je z raznimi obljubami konservativnim krogom uspelo, da so to nevarnost odstranile.

Čeprav ta zbor ni dosegel kakih vidnih rezultatov, gibanje Albancev za osvoboditev ni nehalo delovati. Albanski patrioti so bili prepričani, da turško cesarstvo ni več sposobno preprečiti razkosavanja njihovih pokrajin, ki bi ga izvedle balkanske države, zato so menili, da je nujno potrebno obnoviti albansko ligo; ta naj bi organizirala narodne sile, da bi uresničili samoupravo in s tem zavarovali tudi svoja ozemlja pred tujimi aspiracijami. To je v svojem poročilu potrdil skrbški konzul v Prištini, ki je zapisal, da se med Albanci razvija želja po avtonomiji Albanije. Za tako idejo, je zapisal, pridobivajo pomembne poglavarje, ki se pripravljajo za skupno skupščino v Peći. To je še nov dokaz, da so pozimi 1898–99 potekale priprave za ta zbor.

23.–29. januarja 1899 so se v Peći sestali prvaki kosovskega, bitolskega in skadrskega vilajeta. Na sestankih tega zbora so sklenili, da se obnovi albanska liga pod imenom *Besa-Besë*, za njenega predsednika pa so izvolili znanega albanskega rodoljuba iz Peći Haxhija Zeka. O skupščini Albancev v Peći je diplomatski predstavnik Črne

gore v Carigradu zapisal: »Albanci tudi to pot ne bodo klonili pred sultanovo avtoriteto . . . Zato imajo svojo skupščino v Peći, in tam bodo sklenili, da od sultana zahtevajo avtonomijo Albanije.«

To še enkrat potrjuje, kakšen je bil cilj zbora v Peći.

Da bi zavrla za interese turškega cesarstva nezaželeni razvoj dogodkov, je Porta zahtevala razorožitev Albancev in pri tem upala, da bo na ta način neboleče rešila ta problem. Pri tem je uživala neomejeno podporo ruske in srbske vlade, pa tudi Avstro-Ogrske, ki so z izgovorom o ohranitvi statusa quo zahtevale od Visoke porte razorožitev Albancev. Albansko nacionalno gibanje se je jasno zavedalo takega stališča evropskih in nekaterih balkanskih držav; to je najbolje povedano v proglasu skupščine v Peći, kjer je poleg drugega rečeno: »Vlade Srbije, Grčije in Črne gore in drugi sosedje, ki se zavedajo nezmožnosti turške vlade, so začele vsakodnevno dvigati glas proti tej vladi, da bi razkosale naše kraje.« Zavedajoč se takih namenov, je zbor sklenil, da s svojimi močmi zaščiti svoje dežele, ker, kot je napisal v proglasu: »Pustiti usodo naroda v rokah takega režima, ni samo norost, marveč samomor.« To so bili motivi, ki so albansko narodno gibanje pripeljali do odločitve, da obnovi albansko ligo. Na zboru je bilo rečeno, naj se po februarju aktivnost poveča in poživi. Visoka porta, ki je uživala moralno podporo velikih sil in balkanskih držav, je strogo prepovedala zborovanja in aktivnost v kakršnikoli obliki. V Skopju in Bitoli je zbrala velike vojaške sile, da bi lahko pravočasno posredovala. Toda aktivnost obnovljene lige je potekala ponekod odkrito, drugod pa ilegalno vse do junija 1899. Avstro-ogrski konzul iz Bitole je pisal: »Ilegalna prizadevanja tukajšnjih ljudi, ki jih pojijo nacionalne ideje, niso naperjena samo proti pretenzijam Slovanov, ampak tudi proti turški oblasti in njeni razbijaški politiki.«

Od junija 1899 naprej so turške oblasti začele preganjati vse pristaše avtonomne Albanije, kar je povzročilo padec aktivnosti za nacionalno osvoboditev, in to nekako do konca tega leta. Toda že v prvih mesecih leta 1900 so se odnosi ponovno poslabšali, ko so Albanci začeli s silo izganjati predstavnike turške oblasti iz Skopja, Peći, Prizrena in jih zamenjavati s svojimi ljudmi. Ta podvig pa ni prinesel večjih rezultatov.

Vstaje in upori na začetku stoletja

Zgodovino albanskega naroda v prvih letih 20. stoletja označuje nadaljnja krepitev uporniškega gibanja, usmerjenega tako proti ekonomskemu in političnemu pritisku turškega zatiralca, kakor tudi proti osvajalnim težnjam imperialističnih držav, v prvi vrsti Av-

stro-Ogrske in Italije. Obremenjevanje vaškega prebivalstva z davki in različnimi dajatvami je povzročilo poslabšanje že tako težkega gospodarskega položaja; kapitulantska politika Visoke porte do velikih sil pa je še izzivala splošno ogorčenje, saj se ni tikala samo turškega cesarstva, ampak je hkrati ogrožala tudi interese in bodočnost albanskega naroda. Okrepljena gospodarska in politična penetracija Avstro-Ogrske in Italije v Albanijo si je postavila za cilj uresničenje ekspanzionističnih načrtov. Sporazum med Dunajem in Rimom (1901) je Albanijo določil za izključno avstrijsko-italijansko interesno območje.

Leta 1901 so se turške oblasti lotile zbiranja davka in rekrutiranja prebivalstva za vojsko po prisilni poti. Ti ukrepi so izzvali odkrit upor zlasti v kosovskem in bitolskem vilajetu. Oboroženi spopadi Albancev s turško vojsko in orožništvom so se razširili tudi v druge kraje in dobili značaj gibanja širokih razsežnosti. Zajeli so tudi severno, srednjo in južno Albanijo – Skader, Elbasan, Mirdito, Berat, Avlono in Konico.

Nemiri v evropskih provincah turškega cesarstva oziroma v krajih, naseljenih z albanskim življem so nagnili carsko Rusijo in habsburško monarhijo k temu, da sta povečali svoj pritisk na Porto in zahtevali izvajanje reform. Pri tem sta mislili na zadušitev osvobodilnega gibanja in na odkrito vmešavanje v albansko in makedonsko vprašanje. Iz takih razlogov so se Albanci obrnili proti reformni akciji in izvajanju polovičnih reform, ki v resnici niso prinesle nikakršnega izboljšanja gospodarskega in političnega položaja zaslužnih narodov. Za razliko od konservativnega fevdalnega vodilnega sloja, ki je bil proti vsaki reformi in za ohranitev obstoječega stanja, so albanski patriotski krogi s programom reform zahtevali uresničenje nekaterih nacionalnih pravic: uradno priznanje albanske narodnosti, odpiranje šol v materinem jeziku, nastavljanje uradnikov iz vrst Albancev in drugo. Druga zahteva se je nanašala na nevmešavanje tujih držav v štirih vilajetih (kosovskem, bitolskem, skadrskem in janjinskem), naseljenih pretežno z albanskim prebivalstvom.

Sredi januarja 1903 je bil v Djakovici zbor prvakov, potem pa veliko zborovanje v kraju Verrat e Llukës pri Dečanih, kjer je sodelovalo več kot tisoč ljudi, razpravljali pa so v glavnem o reformah. Odločili so, pri tem jih je vezala trdna besa, da reforme zavrnejo, odklonijo plačevanje taks in drugih dajatev in da s Kosova izženejo Šemsi paša, na katerega je Srbija prek svojega konzula vplivala, naj razoroži Albance. V marcu se je začelo splošno gibanje proti predvidenim reformam. Tisoči upornikov so se zbrali v Vučitrnu in krenili proti Mitrovici, kjer so se spopadli z utrjeno turško vojsko in pre-

trpeli velike izgube. Pri tem je bil težko ranjen ruski konzul Ščerbin, ki se je vmešal v te dogodke in izzival ljudi.

Ruska diplomacija je izkoristila dogodke v kosovskem vilajetu za okrepljeno akcijo tako proti Turčiji, kakor tudi proti albanskemu gibanju sploh, pri tem pa je uživala podporo drugih velikih sil. Te so izvedle nov skupen pritisk na Porto, Srbija pa je vztrajno zahtevala, naj reforme uveljavijo s silo. Carigrajska vlada je poslala v »uporniške« kraje velike oddelke redne vojske, da bi na območju Prizrena, Djakovice in Peći gibanje zadušila v krvi. Vojaške operacije turških oddelkov so spremljali požigi hiš, uničenja celih vasi in internacija velikega števila poglavarjev v daljni Anatoliji. Hilmi paša, vrhovni inšpektor Rumelije, je šele tedaj lahko ustanovil žandarmerijo v kosovskem vilajetu.

Nemirom v »Arnautluku« se je 1903 pridružila ilindenska vstaja, v kateri so Albanci aktivno sodelovali. Premočni turški vojski je uspelo, da je tudi to vstajo zadušila v krvi; toda vzpostavitev reda je bila kratkotrajna. Aktivno delovanje velikih sil (v prvi vrsti Avstro-Ogrske in Italije) proti revolucionarnemu gibanju na Balkanu in za okrepitev njihovih pozicij na tem območju (s pomočjo novih reform) je še poslabšalo razmere in privedlo do novih nemirov. 1904 so se okrog Djakovice, Ljume in Peći vrstili oboroženi spopadi s turško vojsko in s tem je osvobodilno gibanje dobilo večji polet. Veliki kazenski pohod Šemsi paša z vojsko ni prinesel tako rekoč nikakršnih rezultatov. Mednarodna komisija za izvajanje reform je bila končno prisiljena popustiti in jih ni več izvajala v krajih, naseljenih z Albanci.

Leta 1905 je začel upor proti turški vladavini prehajati v fazo spreminjanja iz sponatnih, lokalnih vstaj v gibanje širšega obsega in splošnega nacionalnega značaja. V Bitoli je bil ustanovljen tajni komite *Za svobodo Albanije* s svojimi vejami v različnih krajih. Delovanje te organizacije je bilo usmerjeno k združitvi regionalnih gibanj okrog političnega centra. Komite je koordiniral svojo aktivnost s kolonijami albanskih izseljencev v Romuniji, Bolgariji, Ameriki, Argentini in Egiptu. Na pobudo Alberta Gjika (romunskega kneza albanskega rodu) je bil v Bukarešti kongres, ki so mu prisostvovali predstavniki vseh kolonij in odposlanci iz različnih krajev v Turčiji. Na ozemlju južne Albanije (Korča, Gjirokastra) so se spet začele akcije oboroženih čet, ki sta jih vodila brata Topuli (Topulli). Te čete so navezovalle stike tudi z makedonskimi četami, ki so se bojevale ne samo proti Turčiji, ampak tudi proti grškim pretenzijam v Makedoniji. Enak nacionalni položaj in skupen boj proti istim sovražnikom sta zbliževala oba naroda.

Obenem z razvijanjem albanskega gibanja je v evropskem delu Turčije vse bolj naraščal politični vpliv mladoturkov in njihove ile-

galne organizacije *Enotnost in napredek*. To gibanje je zbiralo okrog sebe družbeno plat izobražencev, katerih težnje so bile meščanske svoboščine, temeljite reforme in ukinitve absolutizma. Demokratični in protiimperialistični značaj mladoturškega programa se je ujemal z nacionalnimi težnjami zatiranih narodov. Zato so predstavniki albanske inteligence in mlade buržoazije pristopali k mladoturkom in se neposredno vključevali v njihovo gibanje; pri tem so računali, da je z bojem proti absolutizmu in z reorganizacijo Turčije mogoče doseči narodnostne pravice. Prvi je dvignil zastavo buržoazne revolucije (julija 1908) Albanec Nijazi Resnja in revolucija se je uspešno razvijala po zaslugi prejšnjega aktivnega sodelovanja narodnosti. Za zmago revolucije je bila odločilnega pomena močna podpora albanskega prebivalstva bitolskega in kosovskega vilajeta in pa Drugega korpusa, nastanjenega v Makedoniji, ki pa so ga pretežno sestavljali vojaki in oficirji albanske narodnosti.

Po padcu osovraženega absolutizma sultana Hamida II. in s proglasitvijo Hyrieta (svobode) v Turčiji so bile ustvarjene ugodne možnosti za nacionalno emancipacijo albanskega naroda. V novonastalih političnih razmerah so se rojevali komiteji in različni klubi, katerih delovanje je bilo predvsem usmerjeno na kulturno-prosvetno področje, v odpiranje šol, ustanavljanje listov in časopisov, v odpiranje tiskarn, poenotenje abesede in nastanek enotnega knjižnega jezika. Vse to naj bi prispevalo k nadaljnji krepitvi narodnostne zavesti in enotnosti.

Prva delna avtonomija

Novi turški režim se je do narodnostnih manifestacij in teženj Albancev in drugih narodnosti obnašal dokaj strpno toliko časa, dokler se ni utrdil na oblasti. Kmalu po zadušitvi protirevolucionarnega gibanja v Carigradu (1909) in potem, ko je prebrodil notranje politične krize, pa se je komite *Enotnost in napredek* odrekel vsem proklamiranim načelom svojega programa. Prejšnje geslo *Svoboda in enakost* je zamenjalo drugo panturško geslo *Turška enotnost*; s tem naj bi preprečili nacionalno emancipacijo narodnosti.

Mladoturki so svojo velikoturško politiko izvajali sinhronizirano, z uporabo ostrih gospodarskih, političnih, zakonskih in policijskih ukrepov. Ta politika je dosegla vrhunec s krvavo ekspedicijo Džavid paša na Kosovu (1909). Poskus carigradske vlade, da bi s silo pomirila te kraje in Albance sploh, da bi jih razorožila in prisilila v redno turško vojsko (6–7 let, daleč od rojstnega kraja) in jih obremenila z novimi davki, vse to je ustvarilo napeto ozračje in pripeljalo do naraščanja splošnega ogorčenja. Na obzorju je bila nova vstaja. Marca

1910 je bil v Gnjilanah zbor uglednih prvakov, kjer so se odločili, da bodo začeli vstajo.

Vstaja je bila dobro organizirana in izpeljana, v njej so sodelovale široke ljudske množice. V prvi fazi oboroženega spopada s turško vlado so uporniške sile, ki sta jih vodila Idriz Seferija in Isa Boljetini, turški redni vojski zadale močne udarce in velike človeške izgube. Z enako ostrino so se bojevali tudi proti številnim sijajno izvežbanim in sodobno oboroženim četam Šefqet Turgut paša in se v težkih bitkah v Kačaniku in Crnoljevu izkazali z mnogimi junaštvi. Turška vlada je bila prisiljena, da je v uporni kraj poslala vojnega ministra, ki je osebno vodil vojaške operacije.

Po skoraj petmesečnem boju je bila vstaja v krvi zadušena. Osnovni razlog za neuspeh tega oboroženega gibanja je bil v tem, ker je bilo omejeno na lokalno območje in ni bilo deležno podpore drugih krajev. Po drugi strani tudi voditelji vstaje niso bili dovolj povezani med seboj, v odločilnem trenutku boja pa so nekateri izmed njih gibanje tudi izdali.

Tudi mednarodne okoliščine niso bile naklonjene albanskemu gibanju, pač glede na politiko velikih sil (ohranjanje miru na Balkanu), in tako je Turčija dobila proste roke za krvavo obračunavanje z albanskim narodom. Kar pa se tiče balkanskih držav, je Srbija vodila turkofilsko politiko in je torej želela, da je upor zadušjen kar najbolj odločno in hitro. V ta namen je izkazovala dragocene usluge Šefqet Turgut pašu, in sicer s pomočjo srbskega življa na Kosovu. Črna gora, ki je bila zainteresirana za nemire, pa je upor podprla in kasneje celo sprejela begunce s Kosova in iz drugih krajev. Seveda pa se je gostoljubje kralja Nikola, ki je imelo osvajalno ozadje, razlikovalo od gostoljubja črnogorskih ljudi, ki so albanske emigrante toplo sprejeli.

Dušenje upora so spremljala uničenja celih naselij, javna bičanja ljudi, množična obešanja, internacija stotin ljudi v Anatoliji, nevidena nasilja, tudi posilstva. V albanskih organizacijah in v patriotskih krogih je šele tedaj dozorelo spoznanje, da je nacionalno osvoboditev mogoče doseči samo z oboroženim bojem v širokem smislu, z enotnim gibanjem na osnovi splošnega nacionalnega programa. Na teh osnovah je bil 1911 zasnovan in pripravljen nov upor. Iskra tega upora se je najprej zakresala v Skadrski Malesiji, vendar nekoliko prezgodaj, saj so v kosovskem vilajetu in v drugih krajih ljudstvo šele organizirali za oboroženi boj. Črna gora, ki je hotela albansko vstajo izkoristiti za svoje osvajalne cilje, je prisilila Malisore (emigrante), da so začeli oboroženo akcijo pred določenim časom in izolirano od drugih območij, zaradi česar je bila vstaja obsojena na neuspeh. K temu je veliko pripomogla tudi dunajska diplomacija.

Navzlic temu, da vstaja v skadrskem vilajetu ni prerasla v splošen upor, je močno vplivala na nadaljnji razplet dogodkov in razvoj gibanja nasploh. Njen največji pomen je v tem, da so se v celoti izkazale avtonomne težnje, česar ni mogoče trditi za predhodno vstajo na Kosovu. Z znanim *memorandumom* v Gerči oziroma z *rdečo knjigo* Ismaila Qemala so albanski prvaki v imenu vsega gibanja Carigradu postavili vrsto zahtev glede splošne nacionalne stvari. V okviru ozemeljsko administrativne avtonomije so zahtevali priznanje albanske narodnosti in spojitve štirih vilajetov (skadrskega, kosovskega, bitolskega in janjinskega) v ozemeljsko celoto. Z drugimi besedami, zahtevali so ustanovitev razširjene avtonomne Albanije v okviru turškega cesarstva, a pod okriljem velikih sil. Tak program v evropski diplomaciji, javnosti in tisku ni mogel ostati brez odmeva. Imperialistične države in balkanske dežele so hočeš nočeš morale priznati dejstvo, da albansko gibanje postaja pomemben politični faktor, ki vpliva tako na notranje razmere v Turčiji, kakor tudi na odnose med dvema nasprotnima blokoma velikih sil.

Konec 1911 je turška vlada začela voditi do Albancev politiko popuščanja. Ta sprememba je bila rezultat poslabšanja položaja Turčije na zunaj (vojna z Italijo) in pa krize mladoturškega režima, nastale zaradi krepitve gibanja liberalne opozicije. Toda Albanci se niso zadovoljili z minimalnimi – regionalnimi koncesijami. Njihovi poslanci so v carigrajskem parlamentu zahtevali takojšnje izvajanje političnih, gospodarskih in kulturnih reform. Vladni predstavniki pa so odločno zavrnila zahteve take narave.

Idejni vodje albanskega gibanja so sprevideli, da uresničitve narodnostnih teženj ne bo mogoče doseči s pomočjo parlamentarnega in političnega boja. Zato so sklenili, naj se spomladi 1912 organizira splošna oborožena vstaja. Na sprejetje take odločitve je vplivalo tudi prepričanje, da italijansko-turška vojna lahko pripelje do tega, da bo bojišče preneseno na Balkan, posledice tega pa bi bile velikanske. Obstajala je namreč upravičena bojazen, da bi bil ob razpadu turškega cesarstva albanski narod izpostavljen razkosanju, ki bi se ga lotile balkanske države.

Pri pripravljanju vstaje so albanski voditelji pripisovali velik pomen podpori v deželi in zunaj nje. Zato so navezali sodelovanje s turško liberalno opozicijo in si obenem prizadevali, da bi pregovorili druge narodnosti, naj se priključijo skupnemu boju, in ponudili sodelovanje Makedoncem. Po drugi plati so si poskušali zagotoviti podporo velikih sil (Anglije in Avstro-Ogrske), medtem ko so naslonitev na balkanske države pustili ob strani zaradi njihovih osvajalskih načrtov. Medtem ko se je Anglija do albanskega vprašanja obnašala tako rekoč ravnodušno, je habsburška monarhija zavzela do vstaje negativen odnos in jo je celo poskušala preprečiti.

Med pripravami na vstajo in tudi v začetku akcije se je pojavil problem oskrbovanja z orožjem in strelivom. Albanci iz severnih krajev niso imeli drugega izhoda, kot da so se obrnili na Srbijo in deloma na Črno goro. Srbska vlada je bila iz določenih vojaških in političnih razlogov pripravljena pošiljati orožje, nuditi denarno pomoč in nasploh podpreti albansko gibanje. Tako opredelitev je sprejela na osnovi dejstva, da je vstaja neizogibna in da nastopa v času, ko je Srbiji lahko samo v korist. Računali so namreč, da bi obračunavanje upornikov s turško vojsko samo izčrpalo njihove moči in tako bi imela srbska vojska proti sebi znatno oslabljenega nasprotnika. Srbski vojaški in politični ljudje so menili, da bo z nudenjem pomoči in s pridobivanjem prvakov (ob navidezni podpori narodnostnim težnjam) mogoče albansko gibanje obdržati pod nadzorom Srbije na eni strani, na drugi strani pa pripraviti ugodna tla za izpeljavo vojaških in političnih ciljev.

Splošna vstaja je ponovno izbruhnila v kosovskem vilajetu, takoj zatem pa se je razplamtela tudi v drugih krajih. Poskus turške vlade, da bi vstajo lokalizirala in položaj pomirila, je bil neuspešen. Resnici na ljubo je treba reči, da je po prvih manjših spopadih vstaja doživela nekakšen zastoj, vendar je kmalu dobila nov polet. Z osvoboditvijo Djakovice, Novega Pazarja, Mitrovice, Vučitrna in drugih manjših krajev so uporniške sile narasle na 40 000 borcev, ki sta jih vodila Isa Boljetini in Bajram Curri. Uporniki so nezadržno napredovali proti Kosovemu polju in 22. julija osvobodili Prištino. Porazena turška vojska se je umaknila v kasarne in utrjene kraje.

Uspehi upornikov so turško vlado in mladoturški komite pripekljali v resno politično krizo, iz katere ni bilo izhoda. Parlament je bil razpuščen in vlada je podala ostavko. Novoustanovljena vlada se je znašla v položaju, ko je upornikom morala ponuditi pogajanja za doseg sporazuma in na Kosovo so takoj poslali posebno komisijo z natančnimi navodili. Ker komisija ni sprejela programa avtonomije, kakršnega je predložil Hasan Prishtina, so predstavniki upornikov prekinili pogajanja, odločeni, da zastavljene zahteve izbojujejo z orožjem. Po pohodu upornikov v Ferizović, potem v Skopje in s prodorom na jugu vse do Velesa je bil turški kabinet Gazija Muhtar paša postavljen pred izvršeno dejstvo. Ko ga je stisnil v klešče še spopad z Italijo, vstaja v Jemenu in zaostritev odnosov z balkanskimi državami, Carigrad ni imel izbire, tako da je moral sprejeti albanske zahteve, izražene v 14 točkah, in uradno objaviti tekst danih koncesij.

S sprejetjem sporazuma s turško vlado ob določenem zoženju programa avtonomije se je splošna albanska vstaja končala. Njen pomen, kakor tudi pomen gibanja nasploh, je v tem, da je pretresel do temelja razmajano turško cesarstvo, pospešil razpad turške vla-

davine na Balkanu, pomembno prispeval k nacionalnim gibanjem drugih zaslužnjenih narodov na Balkanu in olajšal uspeh balkanskih zaveznikov v vojni s Turčijo.

Razglasitev samostojnosti

Splošna albanska vstaja ter italijansko-turška vojna sta jasno pokazali vso trhlost Turčije kot velike države in njeno vojaško nezmožnost. To je spodbudilo balkanske države k medsebojnemu zbližanju, sklepanju zvez in bojevanju proti Turčiji zaradi »nacionalne osvoboditve in združitve«, seveda pa tudi zaradi uresničitve osvajalnih načrtov – zaslužnjenja drugih narodov. Vojaški in politični cilji zaveznikov pa so Dunaju in Rimu dali v roke močan adut za še brutalnejše vmešavanje v balkanske zadeve; albanski narod so skupaj z drugimi narodi hoteli postaviti v svojo orbito.

Tik pred prvo balkansko vojno so si albanski rodoljubni krogi resno zastavili vprašanje usode albanskega naroda, opredelitve v balkanskem spopadu in zagotovitve nujnih ukrepov ob morebitni katastrofi Turčije. Zaradi tega je bilo ustanovljeno patriotsko *Društvo rešitve* in društvo *Rešitev* v Skopju, ki je imelo 14. oktobra sestanek z znanimi voditelji nacionalnega gibanja. Odločili so, da bodo velikim silam sporočili, da se bo albanski narod prisiljen bojevati z orožjem, ne zato, da bi se obdržala turška vladavina na Balkanu, ampak zaradi svojega obstanka, zaradi obrambe svojih ognjišč in svobode. Tekst sporočila udeležencev zbora so predali predstavnikom velikih sil v Skopju.

Sile balkanskih zaveznikov so zadale turški vojski močne udarce in prodrle globoko v evropski del turškega cesarstva. Albansko ljudstvo na Kosovu, v Makedoniji, Čameriji in v drugih krajih se je srečalo z novimi zavojevalci. Namesto svobode, bratstva in enakopravnosti, ki jih je Albancem zagotavljal manifest črnogorskega in srbskega vladarja tik pred začetkom vojne s Turki, je pohod balkanskih armad puščal za seboj dotlej neviden teror – krvavo maščevanje, iztrebljanje prebivalstva, vključno z ženskami, otroki in starci. Dimitrije Tucović je v svoji knjigi *Srbija in Albanija* zapisal, da je srbski buržoazni tisk zahteval neusmiljeno iztrebljenje albanskega naroda, vojska pa je to izvrševala. Tega genocida se niso vzdržale tudi druge balkanske države. To je pripeljalo do množičnega izseljevanja prebivalstva v Turčijo.

Po uspešnem izidu balkanske vojne so v diplomatskih krogih in v evropskem tisku začeli govoriti in pisati o ozemeljskih spremembah v korist balkanskih zaveznikov. Albanski patrioti, ki so živeli v tujini, so okrepili politično delovanje, da bi Albanijo rešili razkosa-

nja. Predtem so imeli sestanek v Bukarešti (novembra), kjer je bil ustanovljen nacionalni komite. Takoj potem je delegacija pod vodstvom Ismaila Ćemalija krenila v Evropo, da bi v kabinetih velikih sil branila narodnostne pravice, v Albaniji pa so se pripravljali na sklic nacionalnega kongresa, ki bi odločil o usodi albanskega naroda.

Ker so uspehi balkanskih zaveznikov prizadeli ekspanzionistične načrte Avstro-Ogrske, se je ta kočno zavzela za albansko vprašanje, toda samo do določene mere. Zunanji minister Berthold je izjavil Qemalu, da monarhija podpira avtonomijo Albanije v okviru Turčije. Toda v tedanjem položaju, ob splošnem porazu turške vojske na vseh frontah, taka avtonomija ni pomenila ničesar. Srbska vojska je zasedla Ljumo, Mirdito, Mati, nato pa še mesta Lješ, Drač in Elbasan in tako okupirala vso srednjo Albanijo. Črnogorska vojska je držala obkoljen Skader z okolico, medtem ko so grške sile obkolile Janjino in osvojile del južnoalbanskega primorja. S tem je bil obstoj Albanije postavljen pod vprašanje.

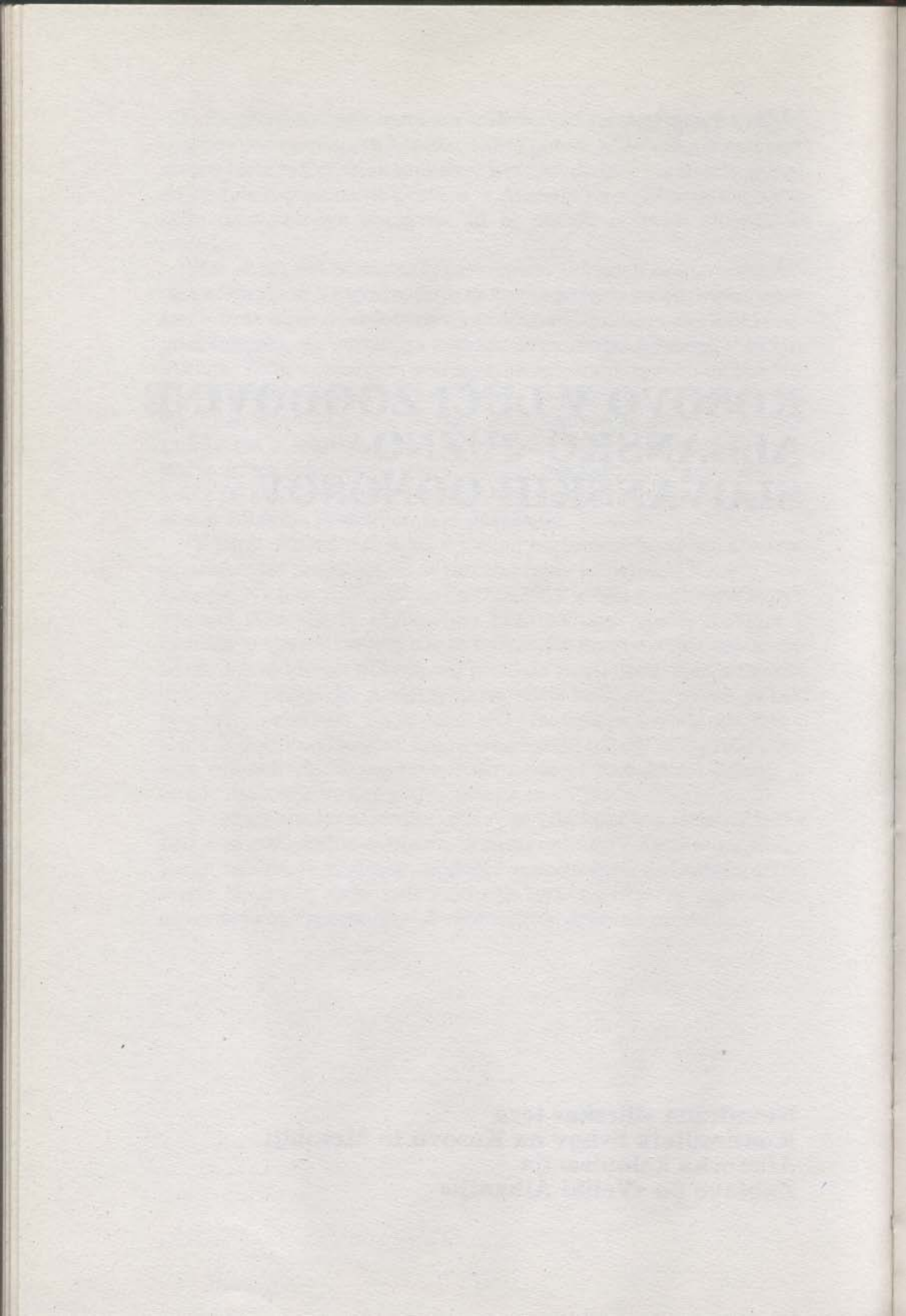
V takih okoliščinah je bil v Valoni nacionalni kongres, ki so mu prisostvovali predstavniki iz raznih krajev in delegati kolonij izseljencev. Na tem zboru 28. novembra 1912 je bila proglašena samostojnost Albanije in oblikovana prva začasna vlada. Kabinet I. Qemala je obvestil velike sile in balkanske države o tem zgodovinskem dejanju in jih pozval, naj priznajo novo neodvisno albansko državo. V brzojavki, naslovljeni na vlade balkanske zveze, je bilo posebej poudarjeno, da je edini cilj albanskega naroda, da živi v miru in dobrih odnosih z vsemi sosednjimi narodi in da zato pozivajo njihove vlade, naj prenehajo z vsemi sovražnimi dejanji in umaknejo svoje vojske z albanskega ozemlja.

Z ustanovitvijo albanske države je bila končana stoletna težka borba za nacionalno svobodo in neodvisnost. V zgodovini albanskega naroda je nastopilo obdobje narodnostne samostojnosti in njene obrambe, toda tudi razdobje težkega boja za ozemeljsko integriteto in vzpostavitev demokratične državne ureditve.

Peto poglavje

KOSOVO V LUČI ZGODOVINE ALBANSKO-JUŽNO- SLOVANSKIH ODNOSOV

**Nevzdržna »ilirski« teza
Kontinuiteta Srbov na Kosovu in Metohiji
Albanska kolonizacija
Zahteve po »Veliki Albaniji«**

Ko obravnavamo problem položaja in prihodnosti jugoslovanske avtonomne pokrajine Kosovo, moramo vsekakor upoštevati zgodovinske okoliščine. Albanski nacionalizem utemeljuje svoje zahteve v prvi vrsti s sedanjim demografskim stanjem: Albanci so na Kosovu v pretežni večini (po popisu iz leta 1981 jih je 77,5 odstotka), ozemlje pokrajine je v etničnem pogledu skoraj strnjeno albansko, zato s sklicevanjem na pravico do samoodločbe zahtevajo določene ustavne in politične spremembe. Vendar niti sama albanska iredenta ne meni, da bi sedanje demografsko stanje moglo biti zadosten argument v tem primeru. Zato se sklicuje na zgodovino in trdi, da so Albanci kot potomci Ilirov praprebivalci Balkanskega polotoka, torej tudi kosovskega območja, da so bili v teh krajih že zdavnaj pred naselitvijo Slovanov in da so jih Srbi v 13. in 14. stoletju samo začasno odrinili s »prvotne« albanske zemlje, potem pa se je po spletu naključnih dogodkov in brez kake resnejše diskontinuitete vzpostavilo poprejšnje stanje.

Očitno je, da se moramo lotiti tega vprašanja tudi z zgodovinske strani. To je treba storiti ne le zaradi »historiografskih« argumentov albanske iredente, temveč tudi zaradi dejstva, da sta stanje na Kosovu in položaj vseh narodnosti na tem območju posledica nepretrganega zgodovinskega dogajanja, drugačnega od tistega, ki ga prikazuje albanska nacionalistična propaganda.

Sicer pa je Kosovo le ena, čeprav osrednja sestavina velikoalbanskih pretenzij. Iredenta zahteva vsa ozemlja v Jugoslaviji in Grčiji, kjer živijo Albanci, to pa so nekateri deli Črne gore, Kosovo in deli Srbije zunaj SAP Kosovo, obsežna območja v Makedoniji, v Grčiji pa ves Epir do Arte. Zemljevid »Velike Albanije« zajema jugoslovanska mesta Bar in Titograd, Kraljevo in Kruševac, Leskovac in Vranje pa Skopje, Prilep, Tetovo, Gostivar, Bitolo in Ohrid. Vprašanja potemtakem tudi v naši razpravi ne moremo omejiti samo na Kosovo, čeprav je to v ospredju, ker so pač Albanci v zadnjih dveh stoletjih dosegli največjo demografsko koncentracijo in najgloblji prodor prav na tem območju; tu je težišče njihovega pri-

tiska, prek katerega bi se posredno morale uresničiti še druge, veliko večje in širše balkanske ambicije tega nacionalizma.

Nevzdržna »ilirska« teza

»Ilirska« teza je nesmiselna tako v znanstvenem kot v političnem pogledu. Evropa bi se je morala spominjati iz nekega drugega obdobja in v zvezi z drugimi narodi. Ilirski naziv se je uporabljal za južnoslovanske narode – Srbe, Hrvate in Slovence – že od 15. stoletja (»natio illyrica«) in tudi slovanski jezik se je imenoval »ilirski jezik«. Z bulo papeža Siksta V. je bil leta 1589 ustanovljen v Rimu kapitelj sv. Hieronima za »ilirsko nacijo« oziroma »pokrajino« (Dalmacija in Ilirik – Hrvatska, Bosna in Slavonija, brez Slovenije) in za tiste, ki so znali »ilirsko«, Zavod sv. Hieronima v Rimu pa je do nedavna ohranil tradicionalno ime Collegium Sancti Hieronymi Illyricorum in Urbe (leta 1971 so ga preimenovali v Pontificium Collegium Chroatorum). Sloviti Matija Vlačić, protestantski teolog, jezikoslovec in zgodovinar (1520–1575), se je imenoval Matthias Flacius Illyricus; njegovo pojmovanje ilirstva se kot oznaka za narodnost in jezik nanaša na južnoslovanske narode in jezike. Tudi Pavao Ritter Vitezović (1652–1713) vidi na samem začetku 18. stoletja v ilirstvu jugoslovanstvo, kar se zlasti izrazi v njegovih delih *Croatia rediviva* (1700) in *Stemmatographia* (1701); zadnje delo je bilo podlaga za »Stematografijo« Hristofora Žefarovića leta 1741. Na srbskem področju je za patriarha »vsega Ilirika« prvi imenovan Arsenije III. Crnojević (1672–1706), grof Đorđe Branković, nesojeni obnovitelj »Ilirske kraljevine«, pa ima od leta 1688 naslov »despot Ilirika«. Klasicistična in zlasti neoklasicistična Evropa uporablja na prehodu iz 18. v 19. stoletje za jugoslovanske pokrajine skorajda samo naziv »Ilirik«; pod francosko oblastjo (1809–1813) so to »Ilirske province« (Les Provinces Illyriennes). V tem smislu se tudi »ilirsko gibanje v Hrvaški«, »gibanje hrvaškega preporoda« v prvi polovici 19. stoletja vključuje v genezo jugoslovanstva.

»Ilirstvo« na Balkanu je potemtakem argument zgodovinske fikcije in dolgega veka – od baročne historiografije do nacionalne romantike. Albanski »ilirizem« prihaja v naše stoletje zelo pozno in anahronistično, čeprav na prvi pogled z več zgodovinskimi razlogi.

Če bi danes šli po poti argumentacije (seveda s pogoji, da jo jemljemo resno, in ne le kot propagandni simbol), bi se moralo kolo evropske zgodovine zavrteti vsaj za petnajst stoletij nazaj, v čas velikega preseljevanja narodov, pravzaprav še dlje. Evropski narodi so namreč že toliko stoletij razporejeni glede na rezultate teh velikih

selitev, premestitev in ustalitev etničnih množic na celotnem prostoru od Urala do Atlantika. Priselitev Slovanov na Balkan je sestavni del tega splošnega procesa.

Če že govorimo o argumentu za etnogenezo albanskega naroda, moramo na drugi strani vedeti, da je ilirska teorija le ena izmed obstoječih in da se ji v svetovni znanosti postavlja kot nasprotje traška teorija z močnimi jezikovnimi in arheološkimi razlogi. Predniki poznejših Albancev so se po tej teoriji v času preseljevanja narodov tudi sami preselili iz svoje domovine v gorah Hemusa (Balkana) in Rodopov na zahod; potem ko so v 2. do 3. stoletju n. št. preplavili ilirsko-dardanski etnikum v moravsko-vargarski dolini, so se pomikali kot živinorejci naprej na zahod proti ozemlju antičnega ilirskega plemena »Albanov« (okrog današnje Kruje), in tako se je kolonizacija »albanskih« planin končala šele ob koncu latinskega obdobja, tik pred doselitvijo Slovanov ali vzporedno z njo, torej v 6. stoletju. Med to prvotno kolonizacijo, ko se je albanska narodnost šele oblikovala, so bila naseljena gričevnata in planinska območja južno od Prokletij, medtem ko so ravnine, doline in prisoje, kjer je živeloromanizirano prebivalstvo najrazličnejšega izvora, kolonizirali poljedelci Slovani. To okoliščino potrjuje balkanska toponomastika: po vsej Albaniji je v obmorskih ravninah (Musakija) in v dolinah rek veliko slovanskih toponimov. Sicer pa so zgodovinsko znana slovanska območja v Albaniji tale: Altin ob steku Valbona, desnega pritoka Drima; Opari južno od reke Devoll, ki so ga še v 16. stoletju naseljevali Slovani (»dei Schiavoni«); Golo Brdo zahodno od Ohridskega jezera in Črnega Drima, kjer se je obdržala makedonska manjšina do najnovejših časov. Albansko mesto Berat ima pravzaprav slovansko ime (Beograd), slovansko je tudi ime Korče (Korča).

Zgodovinski viri pred 11. stoletjem n. št. Albancev ne omenjajo. Med preseljevanjem narodov o njih ni govora, kar je mogoče zlahka pojasniti »s politično in vojaško nepomembnostjo priseljenih živinorejcev, ki se v novi domovini precej dolgo ogibajo stikov z mestnim in kmečkim prebivalstvom, na katero so naleteli, saj se poleti zadržujejo v hribih, pozimi pa se spustijo na pobočja stran od prometnih zvez«. ¹ Ob koncu 12. stoletja so območje ob Drimu in mogoče ob izviru reke Fani, ki se je v srednjem veku imenovalo Pilot, vsekakor naseljevali Albanci, ker ga je Nemanja vzel »od Arbana-sov« in ga priključil srbski državi. ²

¹ H. Barić, *Lingvističke studije*, Sarajevo 1954, str. 29.

² Pravoslavni Srbi so v Pilotu do 17. stoletja. Malo pred letom 1628 prestopijo v katoliško vero, njihovi pravoslavni menihi zbežijo, leta 1692 pa se po ukazu pečkega paše preseli v Srbijo tudi ljudstvo. – J. Radonić, *Rimska kurija i južnoslovenske zemlje od XVI do XIX veka*, Beograd 1950, str. 24–25.

Ko se je nemanjiška država širila proti jugu, so bili zasedeni kraji naseljeni s slovanskim in albanskim prebivalstvom. Pri tem ne smemo pozabiti, da so Albanci takrat živeli v nomadskih živinorejskih skupnostih, organiziranih v planšarijah, in se sezonsko selili iz nižjih v višje živinorejske pasove. Vlahi, ostanek romaniziranih staroselcev v srbski državi, so v srednjem veku zaradi simbioze s srbskim narodom izgubili lastnost etnikuma in bili kot socialna kategorija živinorejcev slovanizirani. Albanski živinorejci so svojo etnično identiteto ohranili, vendar so podobno kot Vlahi spričo enake družbeno-gospodarske organizacije in statusa naseljevali določeno območje docela pogojno in sezonsko vse do teritorializacije planšarij v poznem srednjeveškem obdobju.

Srbska država se je na območju današnjega Kosova širila s priključevanjem in združevanjem srbskih etničnih ozemelj, ki so bila pod bizantinsko oblastjo. Kosovo in severna Albanija prideta v okvir srbske države že za Bodina (1081–1116), nekateri deli – Kosovo polje, Hvosno – pa za Časlava v prvi polovici 10. stoletja (927–950). Nemanjiška država je dobila na kosovskem ozemlju izhodišče za nadaljnje širjenje proti jugu v času od velikega župana Štefana Nemanje (ok. 1170–1196) do Štefana Dečanskega (1321–1331), zlasti pa Štefana Dušana (1331–1355), ki je kot »car in samodržec Srbov, Grkov, Bolgarov in Arbanasov« z listino iz leta 1348 zavzel celotno Albanijo, razen Drača. Po bitki pri Marici in razpadu srbskega carstva sta Kosovo in severna Albanija prišla v posest kneza Lazarja (1371–1389) in njegovih naslednikov Lazarevića, Brankovića in Balšića. Podlaga za to je bilo strnjeno srbsko prebivalstvo na Kosovu pa tudi osrednje mesto tega območja v političnem, cerkvenem in kulturnem življenju Srbov in Srbije v vsem 13. in 14. stoletju, deloma pa tudi v 15. stoletju.

Potrditve za srbski značaj te pokrajine najdemo v vseh listinah o njej: v hilendarski Štefana Nemanje (iz leta 1199), v žički (ok. 1220), svetoštefanski (1313–1318), dečanski (1330), gračaniški (1321–1322) in v arhangelški zlati buli (1348). Zlasti dečanska listina je svojevrsten popis prebivalstva, ker vsebuje imena starešin gospodarstev po vaseh, ki so bile pod samostansko fevdalno upravo. Prebivalci dečanske samostanske posesti so v pretežni večini Srbi. Obsega prostrano ozemlje od Komov v današnji Črni gori na zahodu do razvodja Belega Drima in Sitnice na vzhodu in od Pečke Bistrice na severu do Drima na jugu (posamezna posestva so tudi zunaj tega ozemlja), pri čemer povezano vključuje del Polimlja, Metohijo in pokrajino Altin na južnih pobočjih Prokletij, ki je v glavnem v današnji severovzhodni Albaniji. Vasi, ki jih danes naseljujejo Albanci, so bile takrat srbske. Albanske so samo tri naselbine (dve vasi v Altinu in Zeti in ena planšarija, prav tako v Zeti), tako da je od 2166 kmečkih

hiš in 266 v planšarijah samo 44 albanskih.³ Drugi viri iz obdobja Nemanjičev omenjajo tudi albanske planšarije vzhodno od današnje meje (skupino planšarij severno od Prizrena v svetoarhangelski zlati buli), ni pa zanesljivih lingvističnih dokazov za navzočnost albanskega etnikuma v krajih više proti severovzhodu za Nemanjičev.⁴

Listina o ustanovitvi žičkega samostanskega posestva v Hvosnu (severna Metohija) je zlasti pomembna zato, ker je bila izdana leta 1220, se pravi takoj po priključitvi tega območja k državi Štefana Prvovenčanega, vsa v njej omenjena naselja pa so slovanskega imena: Peć, Crni vrh, Stlpezi (Stup), Trebovitići, Goražda vas (Goraždevac), Nakla vas (Naklo), Čelpeki (Čelopek), Labljane itd.⁵

Kontinuiteta Srbov na Kosovu in Metohiji

Nesporno zgodovinsko dejstvo je, da se je na širokem območju Kosova in Metohije ohranjala kontinuiteta srbskega naroda ves čas od zgodnjega srednjega veka do propada srbske države (1459) in da je bilo vse ozemlje severozahodno, severno in severovzhodno od črte Skadarsko jezero–Komovi–Prokletije–Šara poseljeno s srbskim prebivalstvom, medtem ko so se številne planšarije vlaške tradicije v hribovitih krajih postopoma popolnoma posrbile. Upravičeno se lahko reče, da so bili »Kosovo, Metohija in drugi predeli današnje kosovske pokrajine v 13., 14., 15. in 16. stoletju etnično najbolj homogena območja srbske države«.⁶ Navzočnost drugih narodnosti na tem območju v srednjem veku ni sporna in tega dejstva ni treba dokazovati, vendar vse kolonije obrtnikov, trgovcev in rudarjev (predvsem Sasov, Grkov pa tudi Albancev, če Dubrovčanov sploh ne omenjamo), kakor tudi albanske planšarije v okolici Prizrena⁷ niso razlog, da bi dvomili o srbskem značaju celotnega območja. Od tod tudi njegova nadvse pomembna vloga v življenju srednjeveške Srbije.

Tu so bili najprej dvori srbskih kraljev in najuglednejšega plemstva: Brnjaci, Vrhlab, Priština, Novo Brdo, Pauni, Svrčin, Nero-

³ P. Ivić – M. Grković, *Dečanske hrisovulje*, Novi Sad 1976, str. 15–16 in opomba 15.

⁴ *Istorija srbskog naroda I*, Beograd 1981, str. 637 (P. Ivić).

⁵ S. Novaković, *Zakonski spomenici srbskih država srednjega veka*, Beograd 1912. O mejah dečanskega samostanskega posestva in ubikaciji albanskih vasi in planšarij v dečanski in svetoarhangelski zlati buli glej M. Pešikan v *Onomatoloških prispevkih II*, Beograd 1981, str. 1–91.

⁶ M. Lutovac, *Geografski i političko-geografski značaj pokrajine Kosova u Srbiji*, Glas SANU 282, Beograd 1972, str. 8.

⁷ Gl. v Svetoarhangelski listini (1348) pri S. Novaković, *navedeno delo*.

dimlja, Petrč, Prizren itd. Nedaleč od tega območja – samo nekaj deset kilometrov proti severu – sta bila tudi stari središči v Rasu in Ibru.

Poleg tega je Kosovo središčna srbska pokrajina tudi v cerkvenem življenju. V Peči je že od leta 1253 sedež neodvisnega srbskega arhiepiskopa, od leta 1346 pa patriarha. Pozornost zbuja velika koncentracija srbskih cerkva in samostanov (po nekaterih podatkih okrog 200 ohranjenih ali porušenih). Med njimi so velikanski dinastični mavzoleji in bivališča (cenobije): Banjska, Gradac, Gračanica, Dečani, Arhangeli. To so središča duhovnega življenja, v katerih se krepita in ohranjata nacionalno izročilo in zavest o pripadnosti krščanski, bizantinski civilizaciji. V številnih kosovsko-metohijskih samostanih so takrat in še veliko pozneje, vse do 18. stoletja, nastajale rokopisne knjige ter pomembna dela stare srbske književnosti, žitija in službe, ki so postala temelj nacionalnih pravoslavnih kultov, namenjenih predvsem tistim svetnikom, katerih relikvije so počivale v kosovskih samostanih. Relikvije Štefana Uroša III. Dečanskega leže še zdaj v Dečanih. Štefan Uroš II. Milutin je bil v Banjski do leta 1389, ko so ga zaradi Turkov verjetno najprej prenesli v Prizren, nato leta 1455 v Trepčo in leta 1460 v Sofijo, kjer je še danes. V prizrenskih Arhangelih hranijo posmrtno ostanke srbskega carja Dušana. V Crni Reki pri Ribarićih v Ibarskem Kolašinu so zdaj relikvije znamenitega metohijskega puščavnika sv. Petra Koriškega (konec 13.–začetek 14. stoletja); leta 1572 so jih tja prenesli iz Petrove puščavniške celice nad vasjo Koriše pri Prizrenu, da bi jih skrili pred Turki. Relikvije sv. Jelene Anžujske (umrle leta 1314) so bile v njeni zadužbini Gradcu Ibarskem še v 18. stoletju, potem pa so izginile.

Kosovsko-metohijske samostanske prepisovalnice so v 13. in 14. stoletju pa tudi pozneje (Dečani npr. zlasti v 16. stoletju) igrale pomembno vlogo pri sprejemanju bizantinske književnosti prek svetogorskih južnoslovanskih prevodov. Veliki srbski književniki Teodosij, Danilo Peški, Danilo Banjski, Jefrem, Marko pa tudi Camblak (vsaj dokler je bil v Dečanih) so iz teh krajev, iz njih vzdržujejo zvezo s Sveto goro in presajajo vanje svetogorsko bizantinsko duhovnost. Zlasti Danilu Jefremu in Marku gre zasluga, da se je prav na kosovsko-metohijskem območju, v središču srbskega naroda, izoblikoval prvi krog isihastične (hesihastične) duhovnosti v Srbiji, tako pomembne za kulturo in zavest srbskega naroda v času neposredno pred turško invazijo.

Umetniško ustvarjanje na ozemlju Kosova se nam tako v arhitekturi kot v slikarstvu kaže v največjih dosežkih srbske srednjeveške kulture. Po značilnem premiku od raško-primorsko-bizantinske sinteze v cerkvenem stavbarstvu k čistejšim bizantinskim obli-

kam so v prvi polovici 14. stoletja prav tu nastali takšni spomeniki srbske in evropske arhitekture, kot so Gračanica in Dečani. Tudi srbsko slikarstvo sledi spremembam v bizantinskem slikanju; opusti raško monumentalnost in v širšem, neposrednem stiku s pravoslavnim ljudstvom iz teh krajev ustvari velika dela narativnega sloga, medtem ko se je razkošna dekorativnost spomenikov Moravske Srbije iz 15. stoletja predhodno razvila v Peči. Kosovsko-metohijska skupina spomenikov je potemtakem eden temeljnih členov v zgodovinski verigi srbske kulture. Brez njih se ta kultura ne bi mogla ponašati s svojimi velikimi, evropskimi dosežki.

Z izgubo državne samostojnosti in svobode zaradi turške invazije so se spremenile življenjske razmere srbskega naroda na širšem območju Kosova, pa tudi v drugih srbskih pokrajinah. Ločnica med obdobjema, tj. med srbsko svobodo in turškim jarmom, je dogodek, ki postane simbol srbske zgodovine: kosovska bitka (15. junija 1389). Kosovska bitka se uvršča glede na svoj zgodovinski pomen ne le za srbski narod, temveč tudi za vso Evropo, med tiste velike oborožene spopade, kakršni so bitka na Kulikovskem polju pri Rusih (1380) ali bitka pri Poitiersu (732) ali v še bolj daljni preteklosti bitka pri Termopilah (480 pr. n. š.). Odločen odpor Srbije proti turškemu navalu je bil sicer na bojišču strt v vojaškem in fizičnem smislu, vendar je propad knez Lazarja z vojsko vred dobil v zgodovinski zavesti naroda pomen mučeniške smrti za »nebeško kraljestvo« in zato tudi duhovne zmage pri opredelitvi za ideal krščanske civilizacije. Kosovo je zato za srbski narod potrditev in pečat njegove identitete, ključ k dožemanju sporočila vse njegove zgodovine, vez z njegovo avtentično, izvirno državnostjo, zastava nacionalne svobode. Zgodovinska zavest, ki jo je v srbskem narodu pustilo Kosovo, ne živi samo v obdobju romantike, kot včasih trdijo, temveč traja že od same bitke leta 1389. Kosovski spisi v cerkveni književnosti in kosovski ciklus v ljudskem pesništvu so od konca 14. stoletja do danes izraz te zavesti. Potemtakem ne gre za nikakršen »kosovski mit«, temveč za zgodovinski spomin, s katerim se vzpostavlja zveza s svojo resnično zgodovinsko preteklostjo. Živa zavest o lastni srednjeveški državi je bila čez pet stoletij aktiven dejavnik v boju srbskega naroda za osvoboditev in združitev, zavest o Kosovu kot o svoji, srbski zemlji, pa je njen neodtujljivi del.

Vendar odnos do Kosova ni nikoli temeljil zgolj na predstavah o preteklosti. Dogajanje na tem srbskem ozemlju je ta odnos nenehno aktualiziralo, dokler ni bilo konec turškega jarma. Posledica turškega vdora na Balkanski polotok so sploh veliki premiki ljudi in narodov na vsem prostoru od Bosporja do Dunaja. Z uničenjem državnih formacij balkanskih narodov, ko je bila odpravljena stara in vzpostavljena nova družbeno-gospodarska ureditev, se je odprla

pot za otomansko kolonizacijo Balkana, a tudi za zelo nasilno, bojovito islamizacijo množic, ki so si jih podredili Turki v Bolgariji, Makedoniji, Grčiji, Srbiji, Albaniji in Bosni. S sprejemom islama sta se spremenila pravni status in gospodarski položaj, množice so pridobile določene privilegije in varstvo, izgubile pa svojo nacionalno in tudi civilizacijsko identiteto. Kljub temu se etnični in demografski odnosi na albansko-južnoslovanski meji niso tako hitro spremenili. Srednjeveško stanje se je zvečine ohranilo vse 15. in 16. stoletje. Iz tega obdobja imamo na voljo dovolj zgodovinskih virov, da lahko z gotovostjo zapišemo: čeprav so se razmeroma velike množice srbskega in makedonskega prebivalstva odselile pred Turki že po bitki pri Marici leta 1371 (v moravsko Srbijo), zlasti pa po padcu Smedereva leta 1459 (v južno Ogrsko do leta 1526), pa na tem ozemlju še ni bistvenega spreminjanja in zamenjave narodnosti. Trajna etnična meja med Srbi in Albanci v Metohiji začne razpadati šele konec 16. stoletja. »Do turške zasedbe je etnična meja med Srbi in Albanci na zapornicah Črnega in Belega Drima.«⁸ To je treba vzeti orientacijsko, ker je zahodno od te točke živel srbsko prebivalstvo Altina, vzhodno od nje pa je albanski »žep« na območju Paštrika in Ribnice. V sedemdesetih letih 16. stoletja pa se v zgodovinskih virih omenjajo prvi večji roparski napadi Albancev v okolici Prizrena, Djakovice in Peći v Metohiji in okrog Skadra na zahodu.⁹ Dragoceno pričevanje o dogajanju in demografskih spremembah na vsem srbsko-albanskem stičnem pasu od Skadra do Prizrena vsebujejo poročila katoliških popotnikov in misijonarjev kongregacije za širjenje vere, pa tudi latinskih škofov, ki so imeli na skrbi katoličane srbske in albanske narodnosti na tem območju.¹⁰ Te pokrajine pritegujejo pozornost katoliške cerkve in beneške republike zlasti zaradi možno-

⁸ M. Lutovac, *navedeno delo*, str. 8. Na dialektološkem zborovanju v Zagrebu marca 1982 je M. Pešikan (Beograd 7) razgrnil pomembne izsledke svoje raziskave *O granici srbskih i arbanaskih govora u XV veku*. Na podlagi turških zapisov iz l. 1485, črnogorskih zapisov z začetka 16. stoletja in beneške »Skadrške zemljiške knjige« iz l. 1416 je mogoče s precejšnjo gotovostjo trditi, da se etnično-jezikovna meja od morja do vznožja Komov približno sklada z današnjo državno mejo, z diasporami ali pretakanjem v obeh smereh; potem je nesporno, da je bila srbska pokrajina Altin ob zlivu Valbona v današnji severovzhodni Albaniji, medtem ko je večja albanska aglomeracija obstajala okrog Ribnice (Erenika) zahodno od Djakovice, kar pomeni, da so bila tudi tod odstopanje od današnje državne meje v obeh smereh.

⁹ Tu je treba pripomniti, da se etnična meja Črnogorcev in Albancev večinoma ni bistveno spreminjala od 15. stoletja sem. Razporeditev črnogorskih in malisorskih plemen se je končala z ustalitvijo planšarij v 15. stoletju. Albanske kolonizacije tu v večji meri ni bilo, le da se je občutno skrčilo slovansko srbsko prebivalstvo v Skadrski ravnini, vendar se je ta manjšina vseeno obdržala prav do najnovejših časov.

¹⁰ Vsa tu in na naslednjih straneh navedena poročila so povzeta po navedeni knjigi Jovana Radonića *Rimska kurija i južnoslovenske zemlje od XVI do XIX veka*, Beograd 1950.

sti, da bi osvobodilna gibanja, upore in vstaje vključili v načrte za križarsko vojno proti Turkom. Kosovski in metohijski Srbi so v teh vstajah močno udeleženi (1594).

Za beneške in latinske popotnike tvorita albansko-srbsko mejo Beli in Črni Drim. Tako pravijo beneški poslanik Jakov Soranco leta 1575 ter barska nadškofa Marin Bizzi leta 1610 in Petar Masarek leta 1623. Po zadnjem živijo katoliški Albanci mešano s pravoslavni Srbi v Zeti in severni Albaniji, Kosovo pa je polno »razkolniških« (pravoslavnih) vasi. Primas Srbije nadškof Petar Masarek, po narodnosti Albanec, daje še druge pomembne podatke. V Prizrenu in okolici živijo katoličani srbske in albanske narodnosti; na Prizrenskem polju so Albanci, a jih je vendar največ zahodno od Drima (1623). Po drugem nadškofu, Djordju Bianchiju (1638), je Prizren v Spodnji Srbiji (Servia inferiore) in je »najlepše mesto v vsej Srbiji«, ki, razdeljena na »Zgornjo« in »Spodnjo«, zajema vso pokrajino Kosovo, Toplico in severno Makedonijo. Po poročilu misijonarja fra Kerubina iz istega leta so v okolici Djakovice izključno Srbi, ki imajo »un bellissimo monasterio con chiesa bellissima« (prelep samostan s prelepo cerkvijo) – očitno so to Dečani. V samem mestu so katoliški Albanci in ti so večinoma sprejeli islam. Nadškof Bianchi je ob obisku 1641–1642 že ugotovil, da je v Djakovici samo 26 alban-
skih domov, pravoslav-
nih srbskih 16, »turških« pa 250. Na Kosovu (Servia inferiore) govorijo »tudi albansko« (lingua albanese), medtem ko v Servia superiore (kamor po njegovem spadajo Prokuplje, Novo Brdo, Trepča, Janjevo, Skopska Crna Gora, Skopje, Kratovo) vsi katoličani govorijo srbsko (in lingua illirica). Tudi za nadškofa Matija Benlića (okrog 1650) je Prizren še zmerom »capo di Servia« (glavno mesto Srbije).

Albanska kolonizacija

Po virih, ki so nam na voljo, se albanski etnikum očitno pojavlja na Kosovu v 16. in 17. stoletju predvsem kot maloštevilno katoliško prebivalstvo v nekaterih mestih (Djakovica, Prizren), nato pa tudi kot katoliška ali že islamizirana plemena, ki prihajajo iz hribovitih delov Albanije – Malesije in Dukagjina – ter občasno in v naskokih ropajo po Metohiji. Srbi so ves ta čas v absolutni večini kot narod na svoji zemlji.¹¹ Občutnejše spremembe nastanejo šele z avstrijs-

¹¹ Poskusov, da bi nekatere turške zapise iz 16. stoletja tolmačili kot statistiko domnevne albansko-muslimanske večine na Kosovu (M. Trnava), ne moremo imeti ne za resne ne za uspešne. Kot se je pokazalo v kompetentni znanstveni razpravi na onomastičnem zborovanju v Dubrovniku leta 1979, temelji ta statistika na jezikovno povsem zgrešenih interpretacijah in branju virov.

ko-turško vojno 1683–1699, ki je velike množice Srbov najprej spodbudila k uporu proti Turkom, potem ko so se Avstrijci morali umakniti čez Savo in Donavo, pa k velikemu preseljevanju. Pod vodstvom pečkega patriarha Arsenija III. Crnojevića so se velike množice Srbov s Kosova in Metohije izselile leta 1690 na Ogrsko. Računamo, da je svojo kosovsko domovino takrat zapustilo več kot sto tisoč Srbov, zlasti meščanov, obrtnikov in ljudskih starešin, pa tudi »navadnega« kmečkega življa; ta migracijski val je odnašal s seboj tudi veliko makedonskega prebivalstva.¹² Selitev je vsekakor zelo oslabila srbski etnični element na Kosovu, enako tudi makedonskega v severni in srednji Makedoniji, zlasti ob glavnih poteh iz gornjega porečja Vardarja skozi Kačanik prek Kosova polja do Novega Pazarja in naprej proti Valjevu in Beogradu. Še ena selitev na Ogrsko, iz istih razlogov kot prejšnja, zdaj pod vodstvom pečkega patriarha Arsenija IV. Jovanovića-Šakabente, je v letih 1738–39 zajela tudi del Klimentov, albanskega katoliškega plemena iz Malesije, ki se je skupaj s Srbi tolklo proti Turkom. Selitvi sta močno zredčili srbsko in makedonsko prebivalstvo, ki je bilo že tako ali tako oslabiljeno zaradi turško-muslimanskega nasilja, povrh tega pa se je moralo braniti še pred albanskimi vpadi, ki začenjajo ravno ob koncu 17. stoletja čedalje bolj dobivati značaj in razsežnosti hitre, trajne in množične kolonizacije, katere valovi sežejo celo do Toplice, južne Morave in Vardarja.

Tej kolonizaciji botrujeta dva dejavnika: gospodarske razmere in turška politika. Za obubožane živinorejce v albanskih hribih postanejo plodne ravnice in prisoje Metohije, Kosova, Moravske Srbije in zahodne Makedonije posebno privlačne. Turki pa so od začetka 18. stoletja iz strateških razlogov podpirali muslimansko kolonizacijo na občutljivih točkah in smereh. Albanska kolonizacija je torej potekala ob spodbudi in podpori turških oblasti v vsem 18. in 19. stoletju, spremljali pa so jo islamizacija, asimilacija in kruto nasilje nad srbskim in makedonskim ljudstvom. Antropogeografske raziskave so celo pokazale, da je veliko število albanskih rodovin v Makedoniji, na Kosovu in v sami Albaniji pravzaprav slovanskega izvora: to so »Arnavtaši«, albanizirani Srbi in Makedonci.¹³

Kljub vsemu temu se je v zgodovinskih virih, ki jih za 18. in 19. stoletje ni malo, ohranila zavest, da je kosovsko ozemlje srbsko. Tu so spet zelo zgovorna poročila katoliških prelatov in misijonarjev.

¹² Da je selitev leta 1690 zgodovinsko dejstvo, je mogoče nespodbitno dokazati s številnimi zgodovinskimi viri, zato je trditev nekaterih albanskih zgodovinarjev s Kosova (S. Rizaj, A. Hadri), da selitve ni bilo in da Srbov na Kosovu ni bilo nikoli več, kot jih je danes, nesprejemljiva ter povsem neznanstvena in politično tendenciozna.

¹³ J. Cvijić, *Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje. Osnovi antropogeografije*, Beograd 1966, str. 198–199.

Nadškof Vićentije Zmajević imenuje leta 1707 za Srbijo deželo, v kateri so mesta Skopje, Prokuplje, Novo Brdo, Priština, Trepča, Prizren in Peć oziroma utrdbe Kačanik, Tetovo, Janjevo, Vučitrn, Mitrovica, Djakovica in Novi Pazar. Poročilo nadškofa Matije Masarka iz leta 1760 priča, da so se albanske katoliške družine selile iz hribov v Srbijo, ker je Srbija »zelo rodovitna dežela«; turškemu pritisku izpostavljeni Albanci sprejemajo islam. Opisuje nasilstva poturčenih Albancev v Skopski Črni gori, medtem ko albanski cestni roparji (kesedžije) delujejo celo v severovzhodni Makedoniji okrog Kratova. V okolici Djakovice so novonastale kolonije Albancev, ki so zaradi lakote zapustile svoje strmine in se naselili v rodovitni Makedonij; iz kljubovanja sprejemajo islam, izrivajo pravoslavce in katoličane iz njihovih vasi ter se polaščajo njihovih domačij. Nadškofu Albancu in katoličanu zastaja srce, ko vidi v gozdičkih in gajih številne grobove pravoslavnih in drugih, ki so jih pobili Albanci: »et ogni boschalia piena di sepolture di scismatici et altri da essi uccis-si«. V okolici Prizrena je že veliko vasi, ki jih naseljujejo albanski kriptokatoličani, vendar so zlasti nevarni mohamedanski Albanci, ker so »Turki« in so zmožni storiti kakršno koli zlo, ki jim pride na pamet (»perche sono Turchi e possono farsi ogni male che li piace«). Masarkovo naslednje poročilo je datirano tri leta pozneje, 1767 (leto dni po ukinitvi pečke patriarhije in istega leta, ko je bila ukinjena ohridska arhiepiskopija). V zadnjih dvajsetih letih – to je od leta 1747 – se je Srbija, pravi Masarek, popolnoma spremenila: naselja so polna Makedoncev (Maceddoni) ali mohamedanskih Albancev (Albanesi turchi) in v vaseh le redko vidiš pravoslavce in katoličane, ker so se razkropili v Nemčijo, Sofijo, Vlaško in drugam. Vsak kotiček je poln »prekletih poturčenih Albancev, roparjev in morilcev, ki se koljejo med seboj in se grozovito znašajo nad katoličani. Celo Turki se jih bojijo, ker nikomur ne prizanašajo in hočejo kri za kri«. Slovanski element je čedalje šibkejši: misijonar iz Djakovice Josif Beriša piše leta 1782, da tu ni več ljudi, ki znajo srbsko, ampak samo albansko. Leta 1772 Masarek spet ugotavlja, da morajo pravoslavci trpeti »turško« nasilje in da so že precej iztrebljeni, »toda kljub temu jih je še dosti«.

Tudi pečki patriarh Vasilij Brkić omenja v svojem elaboratu za grofa Aleksija Orlova (1771) pustošenje prizrenskega območja med avstrijsko-turškimi vojnami in ugotavlja, da kristjanov skorajda ni več, »potem pa so se naselili Albanci in postali Turki ter napolnili kraje in vasi, naselili deželo in zelo obogateli«.

O albanskem nasilju nad Srbi v 17., 18. in 19. stoletju pričajo tudi številni zapisi v starih rokopisnih knjigah samostanov v Dečanih, pečki patriarhiji, Gračanici in drugih kosovskih središčih. Po vsem Kosovu je veliko razvalin starih pravoslavnih pa tudi katoliških cer-

kva in zapuščenih pokopališč. Atanasije Urošević našteva samo na območju gornje Morave 66 podrth cerkva, ki pa »so gotovo tudi okrog arbanaških vasi, a so jih prebivalci iz strahu namenoma prikrili, ker za marsikatero od teh cerkva tudi sami Arbanasi pravijo, da pripada tistim Srbom, ki so tu živeli pred njihovo naselitvijo, ali onim, ki so se izselili iz svojih vasi po njihovem prihodu«. ¹⁴ Vas Končulj ob Moravi v Izorniku, ki je danes povsem albanska, je bila srbska; za kralja Milutina (1282–1321) je bil tu celo sedež končuljske eparhije.

Naši raziskovalci z Jovanom Cvijićem kot prvim so s preučevanjem naselij in izvora prebivalcev ugotovili tok albanske kolonizacije za največji del Kosova in zahodne Makedonije. Ti kraji so bili cilj albanskih kolonistov iz severne Albanije (»malisorski tok« in »dukadjinski tok«) in iz srednje Albanije (»škumbijski tok«). Najsilovitejši je bil dukadjinski tok, s katerim so prišli Albanci najdlje na vzhod, do Masurice in Leskovca, kakih 200 km proč od svoje matice. ¹⁵ Začetek kolonizacije je 180 do 200 let pred obdobjem raziskav, se pravi v času preseljevanj leta 1690 in 1738. Naslednji val množične kolonizacije je bil med zadnjo avstrijsko-turško vojno 1788–1791, nato pa v začetku 19. stoletja, v času srbskih vstaj 1804. in 1815. leta. Način kolonizacije je jedrnato opisal Jovan Cvijić: »Najprej pridejo arnavtske čete ter odpeljejo otroke in odrasle ter jih izsiljujejo; prebivalstvo se neha ukvarjati z živinorejo in tudi neha obdelovati od vasi oddaljene njive, ker si ne upa. Glavni zaslužek postane zanj pečalba. Vsi odrasli moški gredo v pečalbo in mnogi ostanejo v kraju zaslužka. V tako oslabljenih in zastrašenih vaseh se najprej naselijo dve do tri arbanaške družine. Ti Arbanasi ohranjajo tesne stike s sorodniki v matici in s celim plemenom, ki jim po potrebi pomaga; tako Arbanasi postopoma preženejo slovanske kmete iz vasi.« ¹⁶ Nasilstva, s kakršnimi so srbske staroselce preganjali iz njihove domovine, so segala od najrazličnejšega izsiljevanjam, umorov, preganjanja s posestev in odvzemanja premoženja do »pečenja« z razbeljenim pokrovom za peko kruha, »streljanja« iz zasede, »napadov na čast« (posilstev), poturčevanja itd. ¹⁷ Albanci so z načrtno likvidacijo uglednejših ljudi dosegli, da so se izselile številne družine. V vasi Lazarovci v Kičeviji je ob cerkvi pokopališče z napisi, iz katerih je mogoče razbrati, da je redkokateri gospodar umrl naravne smrti, ampak so jih neusmiljeno pobili Albanci. ¹⁸

¹⁴ A. Urošević, *Gornja Morava i Izornik*, Naselja i poreklo stanovništva 28, Beograd 1935, str. 25.

¹⁵ J. Cvijić, *navedeno delo*, str. 139.

¹⁶ J. Cvijić, *navedeno delo*, str. 140.

¹⁷ A. Urošević, *navedeno delo*, str. 88.

¹⁸ T. Smiljanić, *Kičevija*, Naselja i poreklo stanovništva 28, Beograd 1935, str. 400–427.

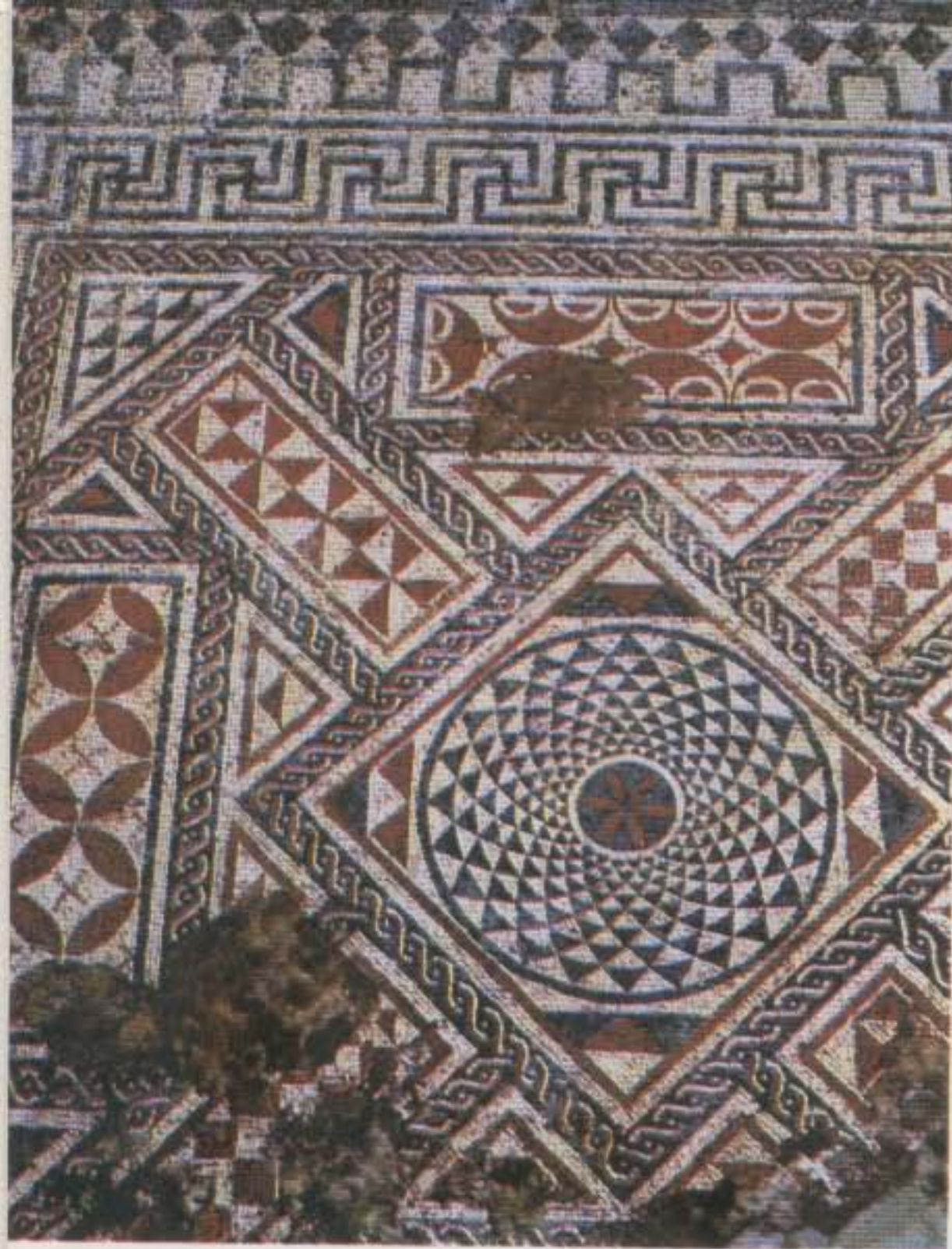

Nožnica z bojnim prizorom. Trije konjeniki in pešec v reliefu. Nožnice so v ilirski umetnosti zavzemale posebno mesto. 2. stol. pr. n. š. (zgoraj). Vaza z rdečimi figurami, ki so jo običajno uporabljali za vino. Apollonia, 4. stol. pr. n. š. Lončena posoda v obliki otroške glave. Tren v bližini Korče, začetek našega štetja (desno).

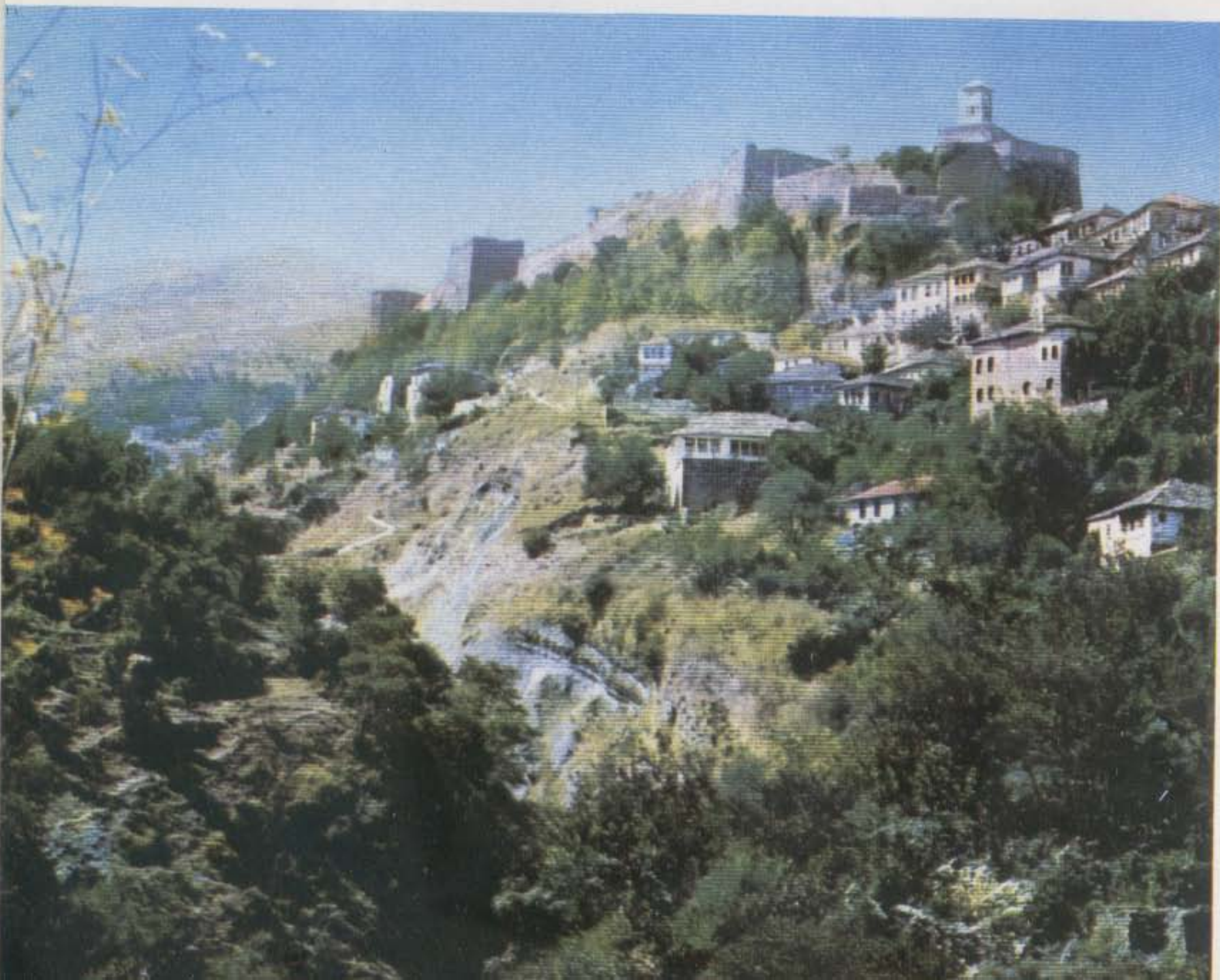
Ruševine rimske stanovanjske hiše s kolonadami. Antigonea, 2. stol. pr. n. š. (spodaj).

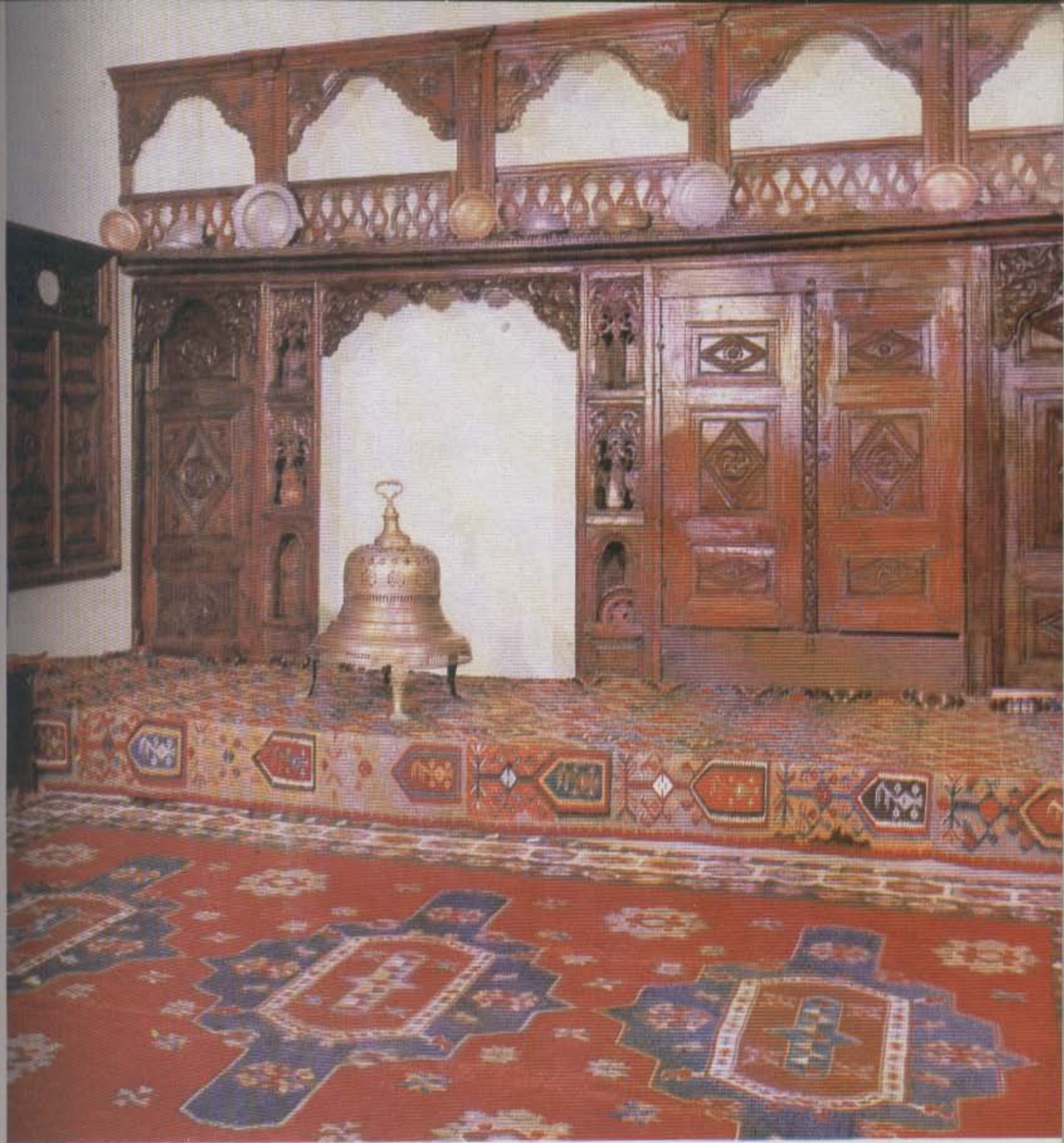

Bogataške hiše so bile tlakovane z marmorjem ali okrašene z mozaiki. Hišna tla, tlakovana z večbarvnim mozaikom z geometrijskim vzorcem. Apollonia, 2. do 3. stol. n. š. (zgoraj).

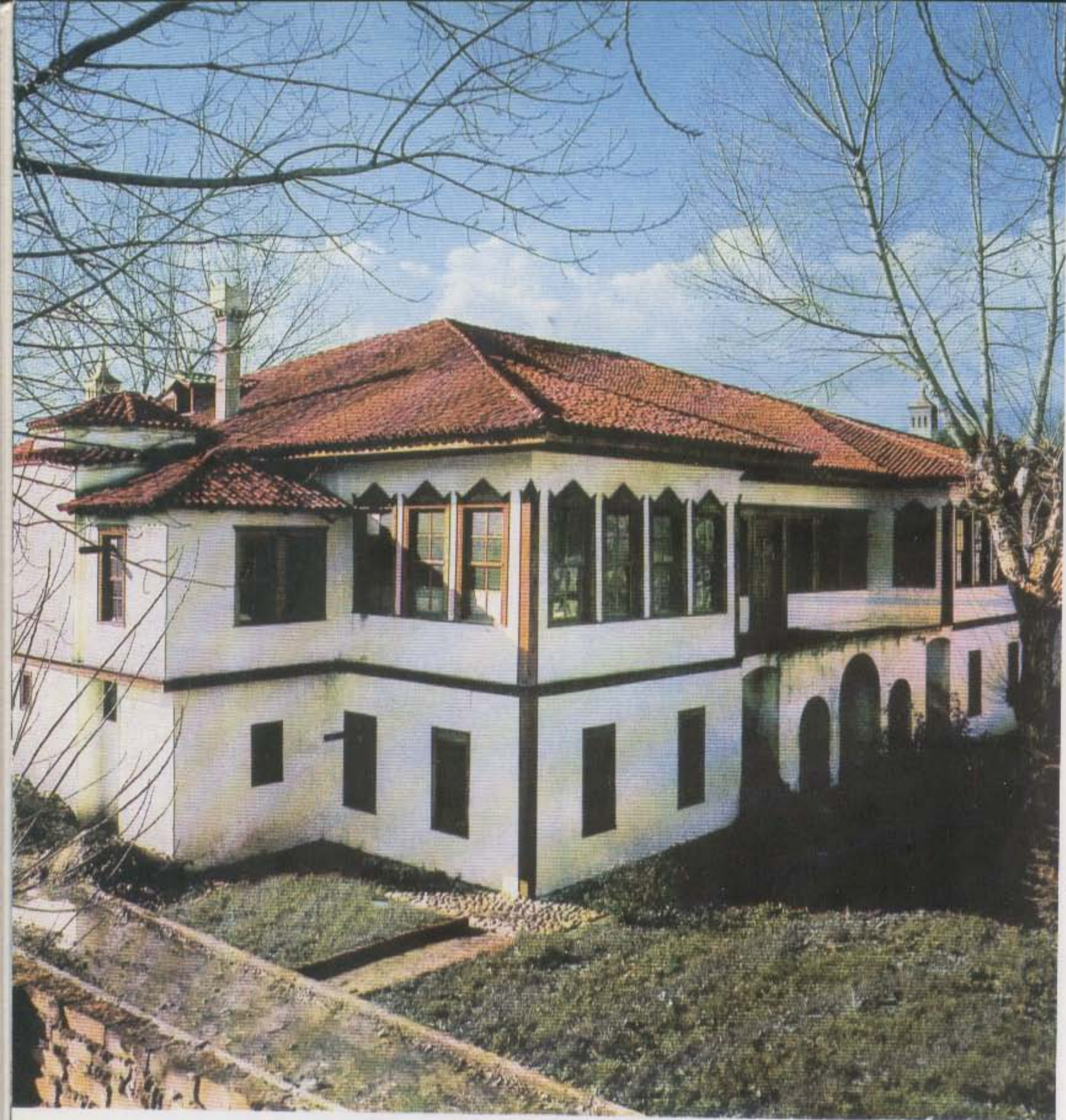
Ob vznožju gore Mali i Gjerë stoji mesto-muzej Gjirokastër. Na skali sredi mesta dominira mogočna utrdba, ena najlepših in najbolj utrjenih v Albaniji. Njeni začetki segajo v 6. stol. n. š. (spodaj).

Notranjščina mestne albanske hiše v Skadru z značilno balkansko-orientalsko opremo (zgoraj). Les v albanskih hišah (stropi, vrata, pohištvo, orodje, glasbila) je bil skoraj brez izjeme bogato izrezljan, kot na primer stol iz Dukagjina (spodaj).

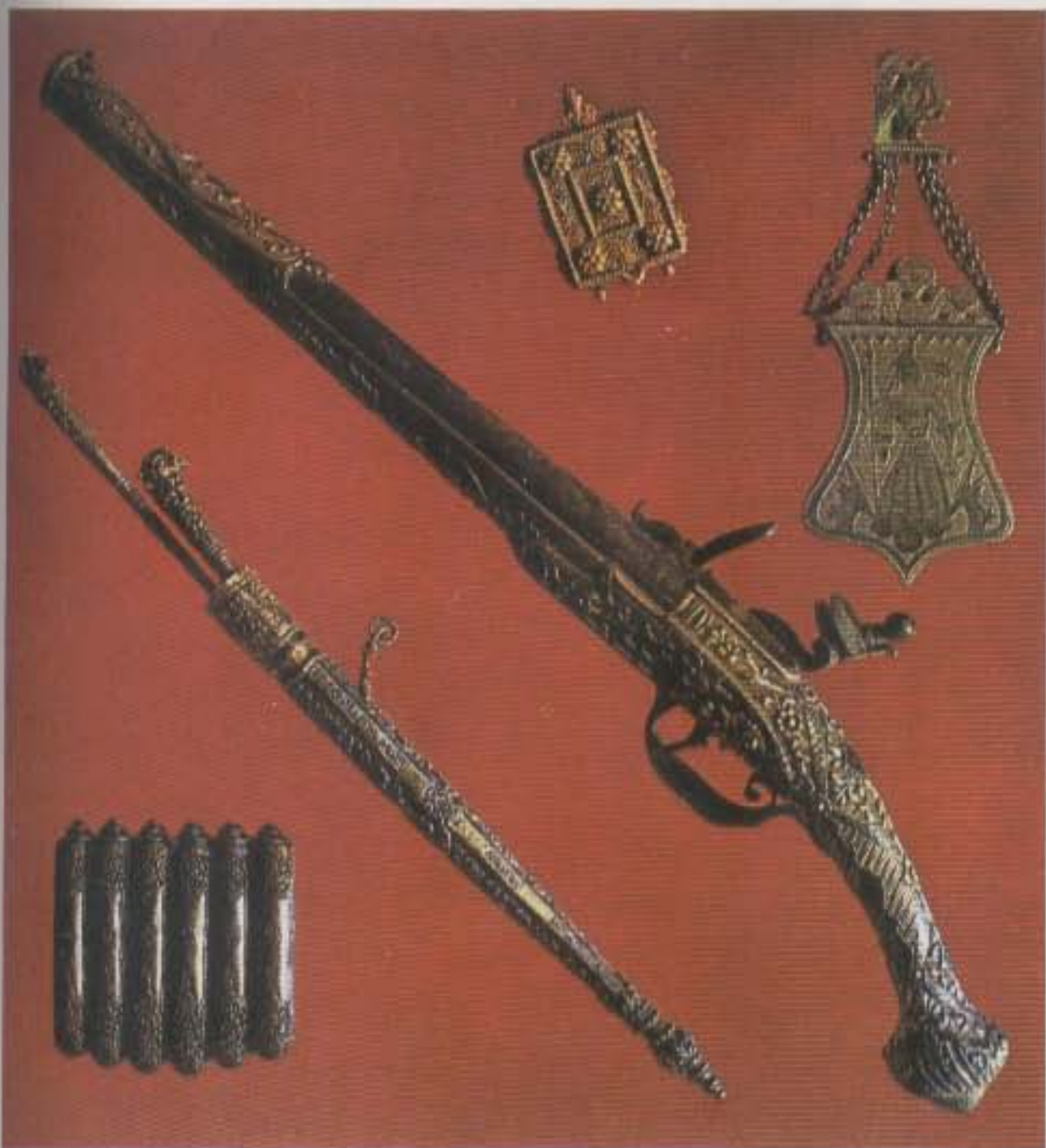
Lepo ohranjena tipična mestna albanska hiša v Tirani (zgoraj).

Umetelno oblikovana in izrezljana otroška zibka iz Mirdite (desno).

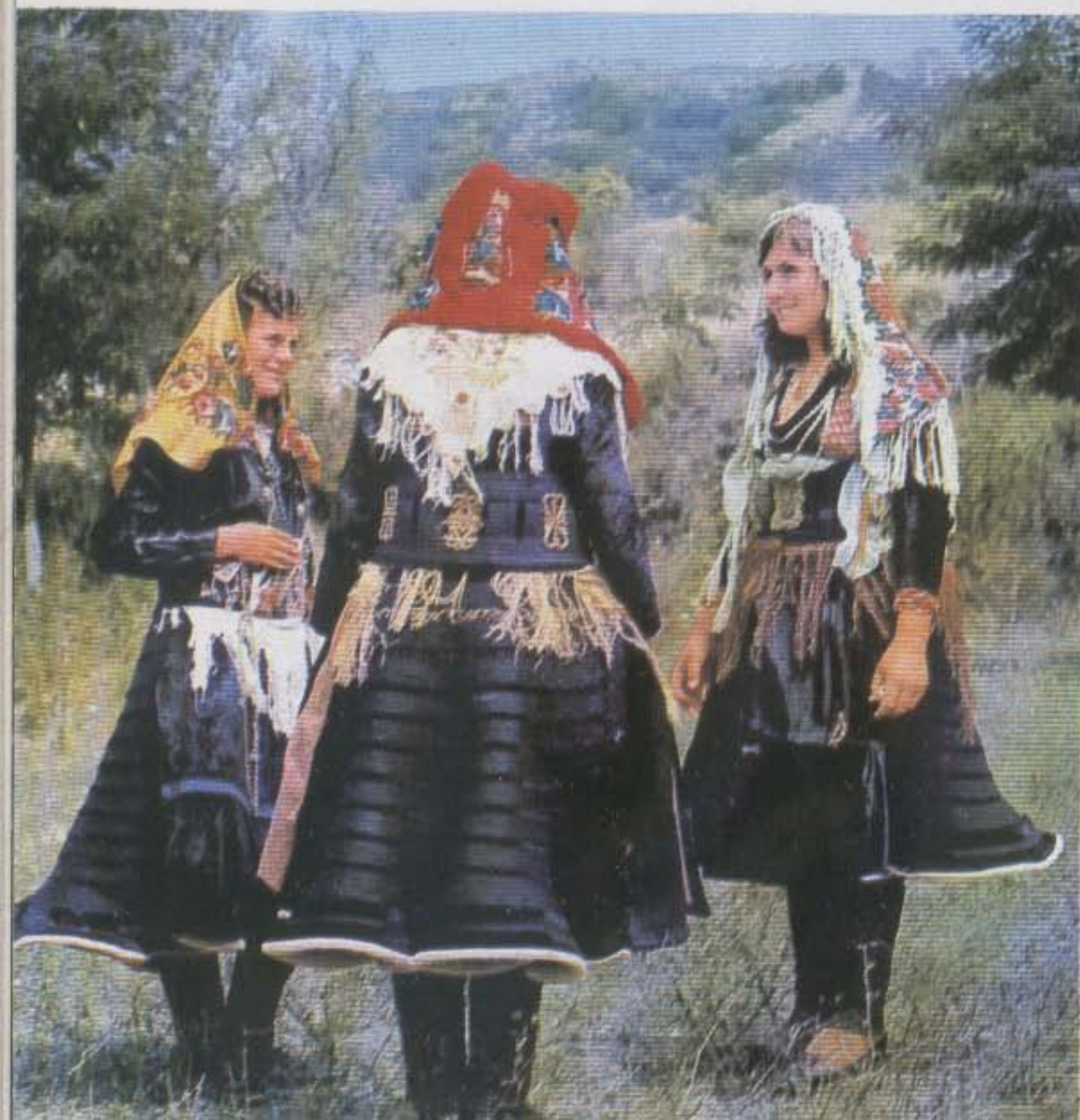
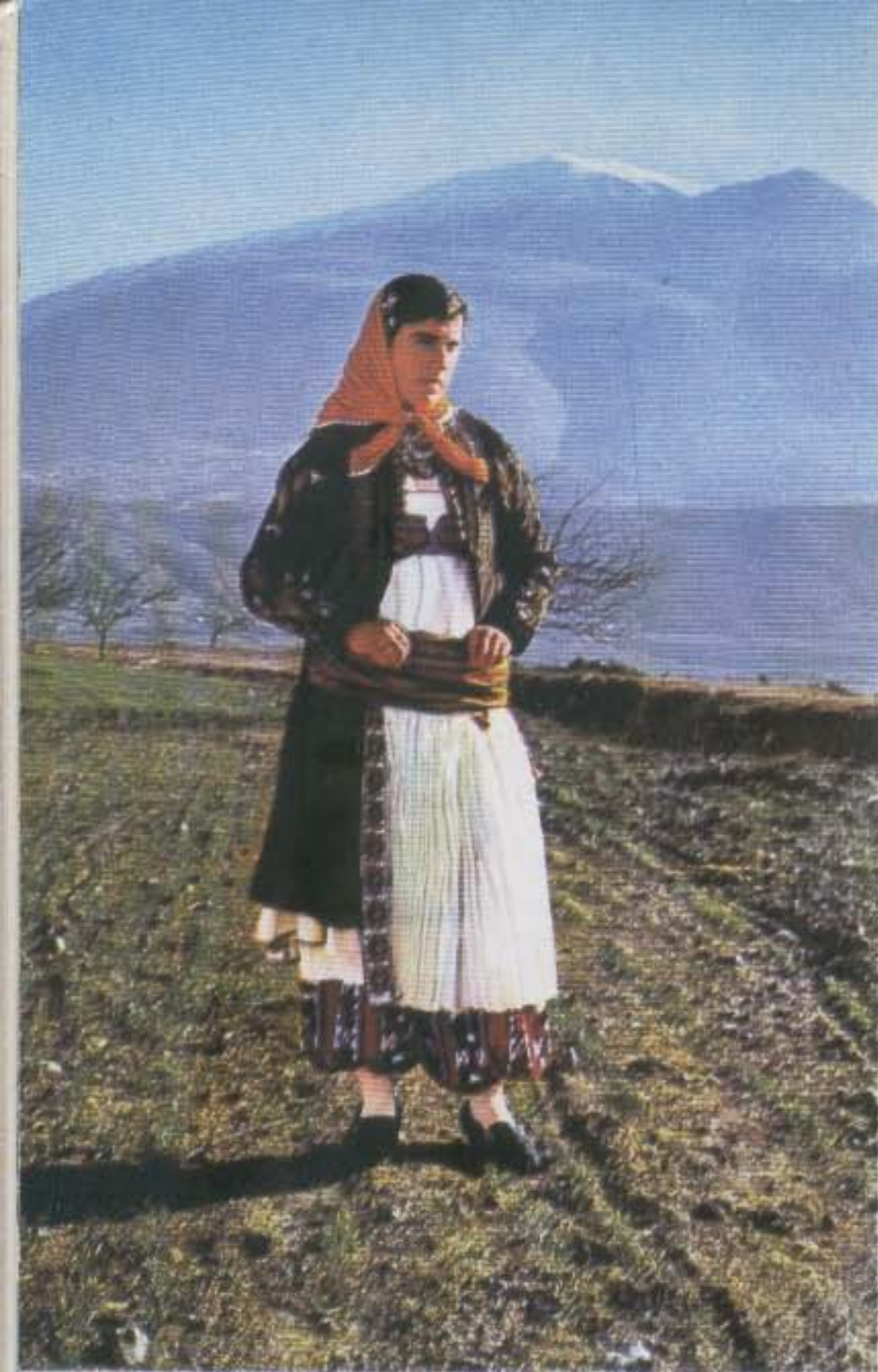
Celo najbolj vsakdanji predmeti, kot sta sedelni torbi iz Hasa, so izdelani natančno in z velikim občutkom za estetiko.

Orožje je ponos vsakega Albanca, zato so njegovi izdelavi in opremi namenjali posebno pozornost (*levo*).

Rezbarstvo je posebno razvito v hribovskih krajih in vaseh ob vznožju Prokletij in Šare. Lesorez na sliki je iz Leuse v južni Albaniji (*spodaj*).

Ženska narodna noša pri Albancih je raznovrstna in bogato okrašena z vezeninami, posebno na tistih delih, ki jih je mogoče videti. Ženska noša iz Ljume (zgoraj levo).

Pri albanski moški narodni noši prevladuje sukno bele ali črne barve, okrašeno z ornamentami iz črne predene ali pletene vrvice. Zanimivo je, da razne tipe noš karakterizirajo spodnji deli oblačil. Moška noša iz Malëshi e Madhe (zgoraj).

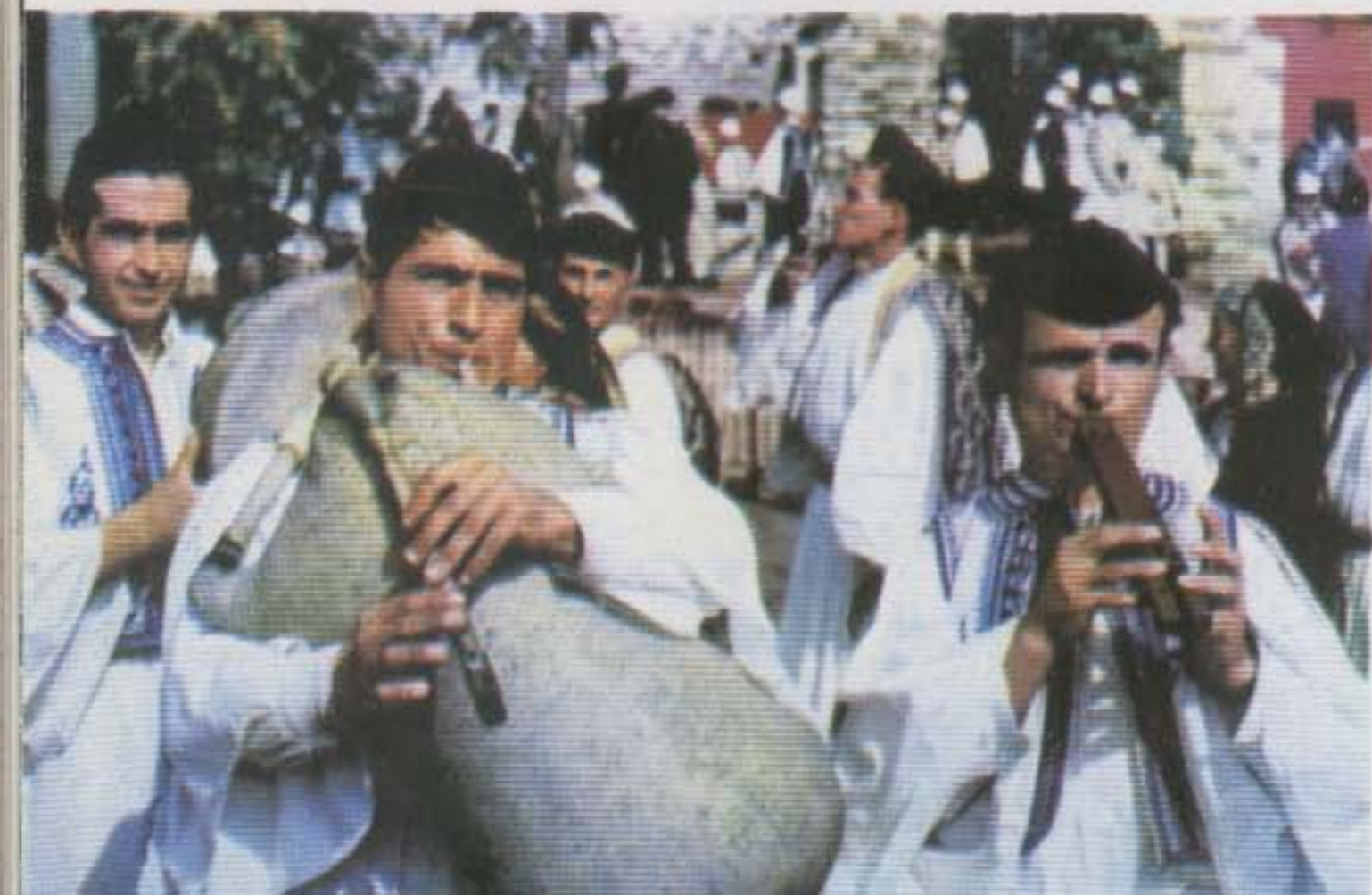
Ženska noša z džubleto, Malëshi e Madhe, severna Albanija (spodaj).

Noša z dolgo srajco in predpasnikom je najbolj razširjen tip ženske narodne noše pri Albancih. Ženska noša iz Zadrima (zgoraj).

K praznični narodni noši sodi tudi nakit. Filigranski uhani iz severne Albanije (desno).

Skupina godcev s piščalmi iz Gramsha, srednja Albani-ja (zgoraj).

V albanski ljudski glasbi se je ohranilo veliko avtohto-nih oblik ritmike, melodike in lestvic. Med najpogostej-ša ljudska glasbila sodijo »diare« in »cyle«, dude in piščali (spodaj).

Ta val kolonizacije je dosegel vrh leta 1878 po srbsko-turški vojni. Iz osvobojenih krajev južne Srbije (Toplica, Leskovac, Vranje), ki so bili s sklepom berlinskega kongresa dodeljeni Srbiji, je iz strahu pred maščevanjem takrat pobegnil ves tako naseljeni albanski živelj, in sicer deloma v vzhodne kosovske predele tik ob novi meji, deloma pa celo do Tikveša v Makedoniji. Premestitev in kolonizacijo teh Albancev »muhadžirov« je spremljalo veliko nasilje, požiganje vasi in pobijanje vsega srbskega in makedonskega prebivalstva, na katero so spotoma naleteli. Muhadžiri so občutno okrepili obmejni pas kosovskega vilajeta ob Srbiji in bili do prve balkanske vojne vir nenehnih nemirov in obmejnih spopadov.

Širjenje Albancev na Kosovu sta vzporedno spremljali invazija in kolonizacija zahodne Makedonije na vsej črti od Skopja do Ohrida. Odporu makedonskih Mijakov in Brjakov gre zasluga, da se je ta val lomil, vendar se je Albancem iz doline reke Mat in Škumbije vseeno posrečilo naseliti nekatere slovanske prisoje v debrskem, kičevskem in ohridskem okrožju. Roparska krdela so vdirala v Tikveš in kolonisti so prišli čez Vardar. Ker so bili preveč oddaljeni od matičnih pokrajin in že islamizirani, so se v poturčenih naseljih vzhodno od Vardarja popolnoma izgubili. Strnjena albanska naselja so se obdržala samo zahodno od njega. Debar in Kičevska kotlina sta bila v 19. stoletju izhodišče za krute albanske pohode, ki jih pomnijo v vsej zahodni Makedoniji.

Posledice vsega tega etnološko-antropogeografskega dogajanja so strnjeno in natančno opisane takole: »S širokim pasom v smeri zahod-vzhod, tj. od Kosova čez Kačanik, Kumanovo in Bujanovac do Pčinje, so albanski naseljenci kot živ zid razdelili jugoslovansko prebivalstvo na severu od tistega na jugu. Tako je bila postavljena ovira za medsebojno preseljevanje in medsebojne stike med jugoslovanskimi pokrajinami na jugu in severu. Za vsa območja južno od albanskega pasu so bile presekane kulturne vezi in onemogočeno mešanje z drugimi jugoslovanskimi območji na severu. Razdalja med temi našimi pokrajinami je postala večja, kot če bi jih ločevale stotine kilometrov.«¹⁹

Zahteve po »Veliki Albaniji«

Za razvoj srbsko-albanskih odnosov je leto 1878 pomembno tudi zato, ker je bila tega leta ustanovljena prizrenska liga (Liga za obrambo pravic albanskega naroda). Namen in načrt lige je bila usta-

¹⁹ Po J. Trifunoskem, *Doprinos Sretena Vukosavljevića proučavanju migracija u Makedoniji*, Seoski dani Sretena Vukosavljevića 9, Prijepolje 1981, str. 54.

novitev »Velike Albanije« kot samostojne enote v sklopu otomanskega cesarstva, ki bi obsegala vsa z Albanci naseljena ozemlja (»etnična Albanija«). Glede na zahtevo lige na kongresu v Skadru leta 1880 so pričakovali od sultana notranjo avtonomijo, »ki bi zajela vse albanske kraje«. To bi bila pravzaprav uradna potrditev stanja, ki je nastalo s trajnim, načrtnim genocidom nad srbskim in makedonskim narodom, spodbujale in omogočale pa so ga turške oblasti. Izrazito velealbanski program prizrenske lige je bil naperjen proti osvobodilnim težnjam in gibanju narodov Srbije, Črne gore in Makedonije in je pomagal ohranjati integriteto preživelega otomanskega cesarstva. (Med drugo svetovno vojno, leta 1943, je ta organizacija spet zaživela kot militantna, fašistična in kvislinška »druga prizrenska liga«.)

Srbom in Makedoncem je grozilo iztrebljenje. Izseljivanje s Kosova zaradi nasilja in kratenja osnovnih življenjskih možnosti je dobilo značaj kronične emigracije. Samo v času od 1876. do 1912. leta je bilo iz kosovskega vilajeta severno od Šare pregnanih v Srbijo okrog 150 000 Srbov.²⁰ O razmerah na Kosovu zgovorno piše vrsta publikacij in dokumentov iz tistih časov. *Plač Stare Srbije* Serafima Ristića, dečanskega arhimandrita (Zemun 1864), je posvečen angleškemu duhovniku Williamu Dentonu, »velikodušnemu prijatelju in zagovorniku srbskega naroda«, in s tem tudi mednarodni javnosti. Delo v celoti navaja na Porto naslovljeno tožbo »proti krutim Arnavtom in nasilnikom, katerih zlorabe so presegle vsakršno mero in bi jim bilo treba stopiti na prste, sicer se bomo še naprej morali seliti z zemlje, prepojene s krvjo naših prednikov, in s svojih pogorišč«. Glavni tirani, ki so dali povod za tožbo, so Albanci iz šestih vasi pečke nahije (Ukče, Istinić, Streoc, Dečane, Crveni Breg, Vokša), njihova številna grozodejstva pa so navedena v 68 točkah. To so ropi, posilstva, ugrabitve, umori in pohabitve; »poljska škoda« – uničevanje posevkov, letine, živine, orodja; omenjeno je tudi preprodajanje odvzetega premoženja, nasilno prilaščanje planin (pašnikov) in gozdov itd. Turška oblast, policija in sodstvo vse to dovoljujejo in podpirajo. Celó za samo Peć, v kateri je sedež oblasti, so navedena nasilna in nezakonita dejanja – »s prebivalci se grdo ravna, ropajo jih in morijo« – in to vse z imeni in priimki tako albanskih nasilnežev kot srbskih žrtev. A vse je zaman, »saj ubogo rajo napadajo in z njo grdo ravnaajo celo vpričo paš, podobne in še hujše prestopke pa delajo isti hudodelci in še mnogi drugi tudi v djakoviški, prizrenski, vučitrnski, prištinski, novobrdski, gnjilanski, tetovski, vranjski in drugih nahijah in krajih«. Tudi evropski konzuli in poslaniki v tem obdobju čedalje pogostejše opozarjajo svoje vlade na

²⁰ J. Cvijić, *Balkanski rat i Srbija*, Beograd 1912, str. 8.

nezaslišano nasilje, ki ga v teh krajih otomanskega cesarstva prestaja krščansko prebivalstvo.

V prvi balkanski vojni leta 1912 so oborožene albanske enote samostojno in skupno s turškimi četami sodelovale v bojih proti srbski vojski na kosovski liniji, čeprav sta si srbska vlada in vrhovna komanda prizadevali doseči sporazum z albanskimi glavarji. Zavezniški sporazum z Bolgari (1912) je Srbiji resda priznal pravico, da anektira Albanijo in Kosovo, pod določenimi pogoji pa tudi celotno severno in zahodno Makedonijo, kjer albanskega prebivalstva ni bilo tako malo. Tudi sporazum z Grčijo (1913) je predvideval razdelitev, pri čemer je dopuščal možnost samostojne albanske države na območju srednje Albanije. S tem so odstopili od prvotnega balkanskega koncepta Ilije Grašanina (*Načertanije* 1844), ki je še leta 1862 računal, da bodo albanska plemena sodelovala v vstaji proti Turkom in izrecno poudarjal, da Albanije po osvoboditvi ni treba vključiti v novo, tedaj zamišljeno srbsko-bolgarsko državo, ampak mora postati svobodna in neodvisna. V močno spremenjenih okoliščinah so prizadevanja srbske vlade, da bi dobila Jadransko morje brez združitve s Črno goro, prišla navzkriž z državnostjo Albanije, ki se je porajala v veliko korist tistih evropskih sil (predvsem Avstro-Ogrske), ki so skušale zadušiti Srbijo in onemogočiti uresničitev velikega jugoslovanskega nacionalno-revolucionarnega programa. Zasedba severne in srednje Albanije je torej zadela na oborožen odpor Albancev. Septembra 1913, tako rekoč takoj po operacijah druge balkanske vojne, so na pobudo Avstro-Ogrske napadli srbske čete v Makedoniji (Debar). Albanci so zahrbtno napadli in oropali srbske čete in ljudstvo pri umiku iz Prizrena in Peći proti Jadranskemu morju leta 1915. V spominu srbskega naroda, in ne le njega, je ta epizoda nacionalne in evropske zgodovine ostala trajno zapisana kot »albanska Golgota«.

S sklepom konference veleposlanikov evropskih sil (Anglije, Italije, Francije, Rusije, Avstro-Ogrske in Nemčije) v Londonu leta 1913 je bila ustanovljena – prvič v zgodovini – samostojna albanska država. Za »dednega suverenega kneza« Albanije je bil izvoljen nemški knez Wilhelm von Wied, a se ni dolgo obdržal na prestolu. Obdržali se niso niti drugi pretendenti, prijatelji Srbije v Albaniji, predvsem Esad paša. Vprašanje o razmejitvi nove države so reševali v prvi polovici 1913. leta (za severno in vzhodno mejo do 10. aprila, za južno do 11. avgusta). Avstro-Ogrska je zahtevala »Veliko Albanijo«, pri tem jo je nekaj časa podpirala Italija. Peć, Prizren in Ohrid bi bili morali priti po avstro-ogrskem načrtu kot kompenzacija pod Albanijo, poleg tega pa vsekakor tudi Djakovica, Debar, Korča in Janjina. (Vendar niti po tem predlogu Albaniji ni bilo treba dati Ko-

sovskega polja s Prištino.²¹⁾ Italijanski predlog je prepuščal Črni gori Skader, Medovo in obalo do Lješa, toda po avstro-ogrskem načrtu bi bilo to treba dati Albaniji. Nasprotno pa je srbsko-črnogorski predlog potisnil mejo Albanije celo na razvodje Drima in Fani oziroma Črnega Drima in Škumbe. Nekoliko ugodnejši je bil za Albanijo ruski predlog: Črni Drim na vzhodu, razvodje Drima in Fani na severu. Mejo so nazadnje potegnili pretežno kompromisno, in to je z manjšimi popravki leta 1925 (oziroma 1926) današnja meja med SFRJ in LR Albanijo. Od etničnega načela so odstopili iz zgodovinskih razlogov. Konferenca veleposlanikov je očitno upoštevala položaj, v kakršnem sta se znašla srbski narod na Kosovu in makedonski v Makedoniji po večstoletnem nasilju, ki se je zadnja desetletja pred balkansko vojno še zlasti povečalo. Konferenca v svojem sklepu ni potrdila etnično-demografskih sprememb, ki so nastale po 16. stoletju. Državna meja je bila načrtovana kot »uravnotežena« etnična meja po stanju iz 15. stoletja. Razloge za to je najbolje formuliral Jovan Cvijić: »Kadar je mogoče nespodbitno dokazati, da je nasilje zreduciralo neki narod v manjšino na njegovem pomembnem zgodovinskem območju, ali da je bil ta narod prisiljen spremeniti vero in narodnost, potem je zatrtemu narodu vsekakor treba priznati pravico, da zahteva to območje zase; če se zaradi ustaljenih načel tega ne prizna, se instinkt zatrtega naroda ne bo s tem nikoli sprijaznil, če ima narod kaj zgodovinske zavesti.«²²

Nova država Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev oz. Jugoslavija je skušala popraviti položaj srbskega naroda, s tem da je spodbujala izseljevanje muslimanskih Albancev v Turčijo, še bolj pa s kolonizacijo Srbov in Črnogorcev. Zemljo, ki jo je dobila z odpravo spahilukov oziroma z zemljiško reformo, je razdeljevala priseljencem. (V okviru zemljiške reforme se je priselilo okrog 60 000 Srbov in Črnogorcev.) Albanske upore, najprej tistega v letu 1913 in potem po vojni, zlasti akcijo »kačakov«, albanskih oboroženih tolp in diverzantov (1920), so jugoslovanske oblasti krotile s strogimi in tudi surovimi policijskimi in vojaškimi ukrepi, nestabilno stanje na tem območju pa ni dovoljevalo že tako okrnjene gospodarske in kulturno-prosvetne dejavnosti. Po kapitulaciji jugoslovanske vojske leta 1941 je bil večji del Kosova s širokim pasom zahodne Makedonije pripojen Albaniji (ta je bila od leta 1939 pod italijansko krono

²¹ D. Djordjević, *Izlazak Srbije na Jadransko more i Konferencija ambasadora u Londonu 1912*, Beograd 1947, str. 47. »Vojna stranka« Franca Ferdinanda v Avstro-Ogrski je zahtevala Veliko Albanijo v velikost 70 000 km²: Albanija meri danes 28 748 km². Takšna Velika Albanija bi zajemala vse Kosovo in segala do Skopja. Pretenzije sodobnega albanskega iredentizma so še večje.

²² J. Cvijić, *Granice i sklop naše zemlje*, Cvijićeva knjiga, SKZ 201, Beograd 1927, str. 1–23.

in zasedbo), manjši del pa Srbiji pod nemško zasedbo (Kosovska Mitrovica, Trepča). Z zasedbo in aneksijo Kosova se je ohranilo nasilje nad srbskim in črnogorskim prebivalstvom Kosova in nad Makedonci v zahodni Makedoniji. Predsednik albanske kvislinške vlade Mustafa Kruja je ob obisku na Kosovu junija 1942 dejal, »da si je treba prizadevati, da se srbski živelj na Kosovu in v Metohiji čimprej zamenja . . . Vse srbske staroselce je treba razglasiti za koloniste in kot take naj jih albanske in italijanske oblasti pošljejo v koncentracijska taborišča v Albaniji. Srbske naseljence je treba pobiti«. Tako so pregnali in pobili veliko Srbov in Črnogorcev, ne le tistih, ki so se priselili med obema vojnama, ampak tudi prvotnih prebivalcev Kosova. Po nekaterih raziskavah je moralo takrat zapustiti Kosovo več kot 70 000 ljudi, po drugih pa vseh 100 000 ljudi, katerih večina se ni nikoli vrnila na Kosovo.²³ V avtonomni kosovsko-metohijski oblasti (AKMO), ki je bila z ustavo FNRJ ustanovljena leta 1946, so Srbi v manjšini – te je po popisu prebivalstva leta 1948 vsega 23,6 odstotka od celotnega števila prebivalcev te pokrajine (s Črnogorci vred šteje 27,4 odstotka), medtem ko je Albancev po tem popisu 68,4 odstotka. Približno takšen odstotek Srbov in Črnogorcev se obdrži do leta 1961, ko jih je okrog 23,5 odstotka (oz. 27,4 odstotka), nato pa se zniža: leta 1971 jih je 18,3 odstotka (oz. 20,8 odstotka), deset let pozneje pa 13,2 odstotka (oz. 14,9 odstotka) od skupnega števila prebivalcev SAP Kosovo.

* * *

Zgodovina južnoslovansko-albanskih odnosov na območju sedanje pokrajine Kosovo, pa tudi na makedonskem in črnogorskem območju, ugotavlja nekatere pomembne okoliščine: 1. pravico srbskega, črnogorskega in makedonskega naroda, da živi na svoji zemlji, je omejevalo trajno nasilje v času turškega jarma, zlasti od konca 17. stoletja, in to nasilje ima po vseh svojih lastnostih in obsegu značaj genocida; 2. skrčenja srbskega naroda v manjšino v njegovi matični nacionalni deželi, zlasti pa preganjanja Srbov in Črnogorcev s tega območja ni mogoče opravičevati z nekakšno »staroselsko«, »ilirsko« pravico Albancev na Kosovu, ker bi se v mednarodnih odnosih s tem priznala pravica do spreminjanja narodov v imenu že pred tisoč in več leti zgodovinsko preseženih stanj; 3. odnos Srbije do Kosova kot srbskega nacionalnega ozemlja ni bil nikoli pretrgan in prav tako ni bil pretrgan boj za osvoboditev kosovskih Srbov ter njihovo združitev z drugimi deli srbskega naroda. Sedanja razpore-

²³ S. Milošević, *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije 1941–1945*, Beograd 1981, str. 53–56.

ditev in statistično demografsko razmerje narodnosti potemtakem ne moreta biti odločilna pri razsojanju o statusu tistih območij, kjer Albanci še zdaj živijo. Brez upoštevanja dejanskih zgodovinskih okoliščin se utegne zgoditi, da bodo uzakonjeni sadovi dolgotrajnega nasilja, ki je v novejših časih celo načrtno usmerjeno v to, da se slovansko prebivalstvo teh pokrajin, zlasti pa Srbi na Kosovu, uniči in kot narod dokončno eliminira. S tem bi bilo pravzaprav grobo kršeno prav etnično načelo. V imenu pravice albanskega naroda do samoodločbe bi bilo sankcionirano nasilje nad jugoslovanskimi narodi in poteptana njihova pravica, da živijo svobodno in suvereno na svoji zemlji, v svoji državi. Srbi, Črnogorci in Makedonci nimajo razloga, da bi se odpovedali ozemlju, ki so njihove zgodovinske matične pokrajine in v katerih še zmeraj živijo.

V obdobju fevdalnih srednjeveških držav na Balkanu je bilo v teh krajih prostora za vse. Nikakršnega objektivnega razloga ni, da ravno danes na tem prostoru in v tem civiliziranem veku enakopravnega sožitja ne bi branili kot model mednarodnih odnosov ob strpnosti in spoštovanju do vseh človeških pravic.

Šesto poglavje

ALBANCI V ITALIJI

**Beg pred Turki
Zvestoba izročilu
Nastanek arbëreške literature
Fašistični pritisk
Albanska »otočja«
Značilnosti arbëreške kulture
Današnji položaj albanske manjšine**

Vseh Albancev je po ocenah za leto 1982 do pet milijonov. Glavnina naroda živi v Albaniji (okrog 2,8 milijona), zelo velik del v Jugoslaviji (okrog 1,8 milijona), ostali pa v Italiji, Grčiji, Bolgariji, Romuniji, Turčiji, ZDA, Sovjetski zvezi in manjše skupine še v drugih državah.

Če izvzamemo Albance v Jugoslaviji, o katerih je v tej knjigi govor posebej, je med Albanci v tujini daleč najštevilnejša in najbolj pomembna albanska narodnostna skupnost, ki živi v Italiji. Tu, predvsem na jugu, živi okrog 200 000 ljudi albanskega rodu, ki v precejšnji meri še ohranjajo svojo nacionalno zavest, jezik in kulturo. Prav v najnovejšem času albanska skupnost v Italiji celo doživlja opazen nacionalni preporod.

Usoda in življenje albanske skupnosti v Italiji sta zanimiva z različnih plati, od nacionalnih do političnih. Prav zato v knjigo o albanskem narodu uvrščamo tudi posebno poglavje o albanski narodnostni skupnosti v Italiji. Na našo pobudo in prošnjo ga je posebej za to knjigo napisal Francesco Altimari, lektor za albanščino na fakulteti za literaturo in filozofijo univerze v Kalabriji.

Beg pred Turki

Emigracija Albancev v Italijo je potekala v obdobju, ki je trajalo približno tri stoletja, od srede 15. do srede 18. stoletja. Čabej ugotavlja, da »je bilo eno izmed gibal, ki so v zgodovini albansko ljudstvo prisilila, da je zapustilo rodne kraje in si v deželah onstran morja poiskalo novo domovino, ko je Albanija prišla pod turško gospostvo, poleg ekonomskih in družbenih razlogov še svobodnjaški in neodvisni duh«. Izselsevanje se ni zgodilo na mah, temveč v valovih, čeprav so večino albanskih kolonij ustanovili po letu 1468, to je po letu, ko je umrl narodni junak Gjergj Kastriot Skenderbeg. Izselsevanje se je s presledki nadaljevalo v naslednjih stoletjih vse do 1744. leta, ko so v Abruzziju ustanovili Villo Badesso. V 15. stoletju – pred oto-

mansko invazijo in padcem Skadra (1479), zlasti pa po njej – so se Albanci v skupinah izseljevali v Benetke, kjer so ustanovili cvetočo kolonijo, in na področja, ki so bila podrejena Beneški republiki. V novih deželah je bilo ugodno kulturno okolje, ki jim je omogočalo, da so se v okviru evropske renesanse vključevali s pomembnimi in izvirnimi deli in idejami; v skupini albanskih intelektualcev, ki so jih dramatični dogodki na Balkanu v 15. stoletju prisilili, da so zapustili prvotno domovino in se izselili v Italijo, so bili: humanisti Giovanni, Paolo in Andrea Gazulli, Michele Marullo, Mario Barlezio, Niccolò Tomeo, Marion Bacichemi in Michele Artioti, kipar Andrea Alessi, slikarja Vittore Carpaccio in Marco Basaiti.

Iz dokumentov, ki so nam na voljo, zvemo še, da so albanske skupine kdaj pa kdaj prešle v Italijo tudi pred otomansko invazijo, natančneje, v letih 1271, 1388 in 1393. Druge skupine so se naseljevale predvsem v Pugliji, pa tudi v Kalabriji in na Siciliji, v fevdih, ki so jih Skenderbeg in drugi albanski vojskovodje dobili od neapeljskega kralja Alfonza I. Aragonskega v zameno za vojaško pomoč, ki so mu jo bili dali v času nenehnih bojov s krajevnimi baroni.

Potemtakem se je albanska emigracija zaradi zemljepisne bližine pa tudi zaradi dobrih odnosov med Kastriotom in neapeljskimi kralji iz Aragonske hiše usmerjala tudi na obalna področja neapeljskega kraljestva, ne pa zgolj na področja Beneške republike, ki je bila politično in trgovsko dolga stoletja povezana z Albanijo.

Albanci so v Italiji ustanovili ali na novo poselili skoraj sto naselij, največ v Kalabriji. Albanski naseljenci so se tu združevali v kolonije kmetov in vojakov in dobili popolno upravno avtonomijo; potem ko so sklenili ugodne sporazume s krajevnimi fevdalci, so jim dovolili, da ustanavljajo nova naselja ali se na novo naselijo v zapuščenih.

Kakšne pa so bile v 15. stoletju politične in ekonomsko-socialne razmere v tej pokrajini? De Leo v zvezi s tem ugotavlja, da »je Kalabrija, ki je opešala v bojih med Aragonci in Anžujci – te boje je netila pogoltnost nemirnih in upornih baronov – v zadnji četrtini 15. stoletja kazala očitna znamenja družbenega in gospodarskega nazadovanja, ki so jim botrovali še naravni razlogi – denimo kuga in propadanje naselij – ter upadanje števila prebivalcev zaradi širjenja močvirnih območij; ta so se širila zato, ker so zaradi prodaje lesa izsekavali gozdove; posledica so bili plazovi in strahovite poplave«. Če k omenjenim razlogom prištejemo še v tej deželi precej pogoste potrese – denimo strahotni potres leta 1456, ki je povzročil neznansko škodo in terjal tisoče žrtev na širšem področju Juga s Kalabrijo vred – dobimo malone popolno podobo, ki nam omogoča, da razumemo ugodne ponudbe, ki so jih cerkveni in posvetni baroni na svojih fevdih dajali albanskim beguncem.

Z albanskimi imigracijami se je v Kalabriji in sploh na Jugu začelo novo obdobje demografske ekspanzije, ki je postala bolj intenzivna na koncu 15. stoletja in se je nadaljevala še v vsej prvi polovici 16. stoletja; hkrati s tem in v povezavi s tem je prišlo do silovitega vzpona, ki je značilen za evropsko (in kalabrijsko) ekonomijo med letoma 1450 in 1550. In prav v tej družbi močnega ekonomskega vzpona, v kateri pa ni bilo dovolj delovne sile, da bi jo vzdrževala, je to nomadsko ljudstvo, ki se že od prvih selitev ni nikoli nikjer ustalilo, dobilo ugodne možnosti.

Tudi Gambarara trdi, da »albanske skupnosti niso nastale naenkrat – se pravi tako, da bi se kar za vselej naselili – v tradicionalnem času njihovega priseljevanja v Italijo, v 15. in 16. stoletju, temveč so rezultat dolgega in burnega procesa, ko so neprenehoma prehajali skozi različna središča, ko so začasni aglomerati na hitro nastajali in na hitro propadali, ko so italijanske skupnosti vsrkale manjše skupine Albancev, ko so se zlivali Albanci iz različnih krajev ter Albanci in Italijani, poleg tega pa so se selili od enega albanskega središča do drugega«. Albanci, ponosno ljudstvo, obdarjeno z močnim etničnim in skupnostnim duhom, so težko prenašali že objestnost baronov, če pa se jim je zgodila krivica ali pa se niso hoteli podrediti hudim davčnim zahtevam (denimo, družinskemu davku), so zažgali senike in se odpravili drugam (*»... v teh gorah se velikokrat pojavljajo ljudstva, ki nimajo zidanih hiš, pač pa živijo v pastirskih bajtah in kočah iz desk...«*; v *Croniche et antichità di Calabria*, G. Marafioti, Padova 1601, str. 273). Šele na koncu 15. in na začetku 16. stoletja nastajajo resnične in prave albanske skupnosti z lastnim verskim obredom, lastnimi prazniki, lastnimi šegami in lastnim jezikom.

Zvestoba izročilu

Albanci, ki so se priselili v Italijo, so imeli bizantinske verske obrede v grščini, zato so prebivalce teh skupnosti nekdanje imeli zdaj za Grke zdaj za Albance. Nekateri izmed njih so že bili povezani z rimskokatoliško cerkvijo; drugi so se, ko so prišli v Italijo, sicer podredili, a so se še naprej vztrajno oklepali svoje bizantinske verske identitete. To pa ni bilo lahko, Masci pravi, da zato, ker »latinski škofje v škofijah, kjer so se naselili Albanci, pri njih niso hoteli razvijati izobraževanja, niso jih hoteli razsvetljevati, ne varovati njihove znanosti in umetnosti; zaradi vere, ki so jo napačno razumeli, so skrbeli le za to, da bi zatrli grški obred, ki so ga opravljali (Albanci). Zaradi vsega tega je nenehno prihajalo do zdrah in vzajemnih sovražnosti«.

Boj za obrambo grško-bizantinskega obreda ni imel zgolj verske narave, temveč je bil v zgodovini arbëreshkih (ali italo-albanskih) skupnosti pomemben dejavnik v odporu zoper asimilacijo, ki so jo izvajale oblast in vladajoče skupine (laični in cerkveni fevdalci) iz italijanskega okolja, v katerem so bile skupnosti – zlasti v Molseju, v Pugliji, deloma pa še v Basilicati in v Kalabriji – nazadnje prisiljene – bodisi zaradi pomanjkanja duhovnikov bodisi zaradi prisiljevalnega ravnanja latinskih škofov ali krajevnih baronov – opustiti domač verski obred in se podrediti latinski cerkvi. Večini pa se je navzlic temu posrečilo zdržati te pritiske in hkrati z jezikom ohraniti grški obred, ki je bil pomemben instrument za lastno zavest teh skupnosti. Vse do srede 16. stoletja se je tem skupnostim posrečilo vzdrževati stalne zveze z Ohridskim patriarhatom, ki so mu bili podložni in ki je Italo-Albance nenehno uvrščal v svojo kanonično jurisdikcijo. O tem priča med drugim tudi to, da so od tam pošiljali škofove, ki so velikokrat obiskovali skupnosti, ker le-te do 1564. niso bile pod nadoblastjo in jurisdikcijo latinskih krajevnih rednih škofov. Z zmago protireformacije, zlasti pa z disciplinskimi normami, ki so jih določili na Tridentinskem koncilu (1545–1563), so hoteli iz italijanskega juga izbrisati sleherno sled ortodoksne škofovske jurisdikcije; s papeškim pismom »Romanus Pontifex« je papež Pij IV. leta 1564 podredil te skupnosti latinskim krajevnim škofom; Benedikt XIV. je 1742. izdal »Etsi Pastoralis«, ki je uveljavil načelo, da je latinski obred odličnejši od grškega. Med pontifikatom papeža Klementa XI. (1700–1721), ki je bil po rodu Albanec, in Klementa XII. (1730–1740) se je sveta stolica – glede tega je bila gotovo bolj rahločutna in strpna kakor krajeвне cerkve – začela spet zanimati za bizantinsko cerkveno tradicijo; na to kaže ustanovitev kolegija »Corisini« v S. Benedettu Ullanu (1732), pozneje, leta 1794 so ga prestavili v S. Demetrio Corone, v kolegij »S. Adriano«, za bizantinsko-albanske skupnosti v Kalabriji in ustanovitev Palermskega kolegija (1734) za skupnosti na Siciliji. Ta ukrepa sta bila pomembna, saj semenišči nista le odločilno pripomogli k ohranitvi grškega obreda v Italiji, temveč sta bili največji središči za teološko in kulturno izobraževanje velikega dela arbëreshkega klera in inteligence vse do 19. stoletja.

Navzočnost teh dveh kulturnih središč je albanskim skupnostim v provincah v Cosenzi in v Palermu zagotavljala precejšnjo zgodovinsko in kulturno dediščino, iz katere je zrastle družbena in intelektualna vnema, ki se je usmerila k liberalnim in demokratičnim instancam italijanske družbe. Vendar pa ti dve instituciji nista zgolj vzgajali naprednih intelektualcev in pripadnikov klera, ki so v italijanskem preporodnem gibanju igrali vlogo protagonistov, temveč sta z razširjanjem novih romantičnih idej ugodno vplivali na nasta-

nek bolj zrele in široke narodne zavesti med italo-albanskimi skupnostmi. Res pa je, da ni nikoli zginila zavest o skupni etnični pripadnosti, o pripadnosti albanskemu narodu, *gjaku ynë i shprishur* (prev.: naši razpršeni krvi), čeprav je bil razbit in razpršen. Na to kaže tudi folklor, ki je zrcalo življenja nekega ljudstva in varuh njegovega zgodovinskega spomina. Glede tega so zanimiva in številna pričevanja, ki zadevajo navzočnost tega motiva v italo-albanski folklori.

Čeprav so se Albanci od 15. stoletja naprej naseljevali v južnih italijanskih pokrajinah, niso Arbëreshë (Italo-Albanci) nikoli prenehali misliti na Albanijo, deželo prednikov. Italo-Albanci so sicer živeli v majhnih podeželskih naselbinah, ki so bile ločene druga od druge in jih je obkrožalo prebivalstvo, ki je bilo drugačno po jeziku, tradicijah in kulturi, vendar so v duhu močne solidarnosti in etnične kohezije ohranili značilen videz svoje lastne nacionalne osebnosti. Še zlasti hrepenenje po izgubljeni domovini, spomin na legendarna junaštva Skenderbega in na njegovo epopejo (*»moti i madh«*) izražajo skupno občutje vseh Arbëreshëv (Italo-Albancev) in so bistven del njihove kulturne dediščine in tradicije. Taki motivi velikokrat odmevajo v ljudskih pesmih. Najbolj znana arbëreška epska pesnitev je tako imenovana *»Pesem o Skenderbegu«*, ki pripoveduje zgodbo o dolgi turško-albanski vojni, in sicer o tretjem obleganju mesta Croja (27. aprila 1467). Spomin na to slavno zmago Skenderbega in drugih albanskih vojskovodij nad otomansko vojsko obujajo – po tradiciji, ki se ohranja že več kot pol tisočletja – na velikonočni torek, na praznik, ki ga lahko imamo za nacionalni praznik Albancev v Kalabriji, to se pravi, na praznik *»vallje«*, ki ga praznujejo v Frascinetu, Eianini in Civiti, arbëreških skupnostih province Cosenze.

Sledov spomina na Skenderbegovo obdobje, na boje, ki jih je albansko ljudstvo v 15. stoletju bilo proti otomanskemu imperializmu, da bi ubranilo svobodo in neodvisnost dežele, ne najdemo zgolj v tradicionalnih pesmih (v tako imenovanih *»rapsodijah«*), temveč tudi v ljudskih legendah in verovanjih, ki še danes živijo v nekaterih arbëreških skupnostih.

Med legendarnimi pesmimi, ki so najbolj razširjene na področju, kjer živijo italo-albanske skupnosti, in ki jih najdemo v folklori balkanskega področja, bi tu omenil motiv *Konstantina Malega* (v Albaniji ga poznajo kot balado Aga Ymerija), ki govori o snidenju moža in žene po dolгих letih čakanja; pa še motiv *Konstantin in Jurendina* (znan je tudi kot *Konstantin in Garentina*, v Albaniji pa kot Konstandini in Dhoqina ali Halil Garrija), v katerem mladenič – da bi izpolnil obljubo (*»besa«*), ki jo je bil dal materi še za življenje

– vstane iz groba in ji pripelje nazaj hčerko, ki je bila poročena v tujini.

Ljudska poezija in pripovedništvo sta bila v preteklosti najbolj izrazit, neposreden in spontan prenašalec vrednot, na katerih temelji arbëreška kultura. Izražata način življenja in miselnost skupnosti, ki jo danes uničujejo etnocidni naklepi naše dobičkarske družbe, naklepi, ki bi utegnili uničiti to antično in svojevrstno dediščino civilizacije, namesto da bi jo zares varovali in cenili. Motivi, ki prevladujejo v italo-albanski ljudski literaturi, so zvezani z delovnim vsakdanjikom (pastirstvo, kmetijstvo, obrt), z družbenim okoljem »katundov« (vasi), z verovanji in verskimi praznovanji, z vsakdanjim družinskim življenjem itn. – se pravi, z motivi, ki v določenem smislu izražajo arbëreško eksistencialno koncepcijo.

Nastanek arbëreške literature

Arbëreška literatura je nastala v zadnji četrtini 16. stoletja s publikacijo *Krščanske doktrine jezuita Ladesma: Embsuame e chraesteræ* (1592), ki jo je iz italijanščine v albanščino prevedel papàs (duhovnik grško-bizantinskega obreda) Luca Matranga (1567–1619) iz Piana degli Albanesi. Zanimivo je, da je v tem delu, ki je najstarejši dokument albanskih dialektov v Italiji, prva verska poezija v albanščini.

Od 17. do 18. stoletja je opaziti splošno prebujanje kulturnega življenja v arbëreških skupnostih, zlasti na Siciliji; intelektualci, predvsem cerkveni izobraženci, so se začeli zanimati za zgodovinsko preteklost domovine, zbirali so pričevanja o svoji folklori, podatke in dejstva, ki so zadevali izročila, šege in običaje. Drugi fenomen, ki je pomemben za to zgodovinsko obdobje, je na literarnem področju; to je razcvet poezije, ki je bila ljudska po obliki in verska po vsebini; čeprav ni imela nikakršnih umetniških namenov, je bila zelo razširjena in priljubljena oblika in je postala del tradicionalne folklore.

Nilo Catalano (1637–1694), ki so ga vzgojili v samostanu v Mezzojusu in je pozneje postal nadškof v Draču, je uredil prvo zbirko tradicionalnih arbëreških pesmi s Sicilije in je avtor albansko-italijanskega in italijansko-albanskega slovarja, ki ga v rokopisu hranijo v Kraljevi biblioteki v Köbenhavnu; Giuseppe Niccolò Brancato (1675–1741), višji duhovnik iz Piana degli Albanesi, je spesnil več pesnitev z verskimi motivi, večinoma v folklornem slogu; P. Giorgio Guzzetta (1682–1756), ki je bil prav tako iz Piana degli Albanesi, je bil v določenem smislu animator tega kulturnega gibanja in ustanovitelj grško-albanskega semenišča v Palermu; njegov učenec

Paolo Maria Parrino (1721–1765), ki je bil pozneje rektor tega seme-
nišča, je napisal neobjavljeno delo o zgodovini arbëreških naselbin
in o izvoru albanskega ljudstva; Nicolu Chettu (1693–1769), ki se je
rodil v Mezzojusu in je kot župnik služboval v Chieutu, pripisujejo
očetovstvo tako imenovanega *chieutskega zakonika* (*codice
chieutino*) (1763), ki ga je Marchianò ponovno našel šele v našem
stoletju – natančneje, leta 1901 – in ki poleg zbirke sicilijansko-al-
banskih ljudskih pesmi vsebuje katekizem v arbëreškem dialektu iz
Mezzojusa. Zadnji iz tega obdobja, ki bi ga lahko označili za pred-
preporodno obdobje sicilijansko-albanske literature, je Nicolè Chet-
ta (1740–1803) iz Contesse Entelline, eden izmed predhodnikov al-
banske »renesanse«; tudi on je bil učenec palermskega semenišča in
pozneje njegov rektor, ustvaril je več del, ki so vsa v rokopisu in jih
hranijo v Kraljevi biblioteki v Kjöbenhavnu. Med njegovimi deli
naj omenimo: italijansko-albanski leksikon in *Zbirko zapisov o
Makedoncih* (*Tesoro di notizie su de'Macedoni*) (1777), v kateri za-
stavlja problem izvora albanskega jezika.

Prva pomembna kalabrijsko-albanska osebnost, ki sodi v to kul-
turno gibanje, je bil Francesco Avati (1717–1800) iz Macchie. Naj-
prej je bil učenec, nato pa rektor kolegija »Corsini« v S. Benedettu
Ullanu, pozneje pa je postal docent za grško literaturo na urbinski
univerzi. Avati je sestavil prvo zbirko arbëreških ljudskih pesmi iz
Kalabrije, ki pa se je žal izgubila.

A šele z Giuliem Varibobom (1724–1788) iz S. Giorgia Albanesa
se je kvaliteta arbëreške literature močno izboljšala. S svojo pesniško
nadarjenostjo je znal preseči vse omejitve, ki mu jih je postavljala
religiozna tema, ki jo je obdeloval, in znal je ustvarjati prave bisere
kultivirane ljudske poezije. Njegova verska pesnitev *Gjella e Shën
Mërisë Virgjër* (Življenje Device Marije), ki je 1762. izšla v Rimu in
ki je edino delo, napisano v arbëreščini, ki je bilo objavljeno v 18.
stoletju, je brez dvoma najbolj originalno delo stare albanske litera-
ture.

Na koncu 18. stoletja in vse 19. stoletje se je zaradi odločilnega
vpliva grško-albanskih kolegijev v Kalabriji in na Siciliji – to sta bili
izobraževalni središči, hkrati pa središči domoljubne vzgoje – razvi-
jala in intenzivno rastla vrsta intelektualcev albanskega rodu, ki so
bili sprva le duhovniki, pozneje pa je bilo med njimi čedalje več lai-
kov; pri njih je vse bolj naraščala izrazita etnična zavest, tako da so
se kmalu izkazali na različnih področjih italijanske družbe
(političnem, upravnem, literarnem in izobraževalnem).

Naj v pričujočem sestavku zgolj opozorimo na prispevek arbë-
reške inteligence (zlasti škofov Francesca Bugliarija in Domenica
Belluscija, Pasquala Baffija in Angela Mascija) pri akciji za kulturno
in upravno prenavo, ki so se je lotili neapeljski prosvetljeni krogi,

predvsem pa na množično sodelovanje Arbërešev, ki so z radikalnih in liberalnih pozicij sodelovali pri italijanskem političnem preporodnem gibanju (naj omenim le Pasquala Scuro in Luigija Giuro, ki sta postala ministra v Garibaldijevi diktatorski vladi v Neaplju, Domenica Maura, Agesilaa Milana, Attanasia Dramisa in Francesca Crispija, ki je pozneje postal predsednik ministrskega sveta).

Vnema arbëreških intelektualcev ni bila usmerjena zgolj k zahtevam po svoboščinah in po politični združitvi Italije, temveč tudi k priznanju političnih in kulturnih pravic prve domovine, Albanije, ki je bila v tistem obdobju še zmeraj pod otomansko oblastjo. Arbëreška podpora albanski neodvisnosti je postala še bolj odločna in krepka po ustanovitvi Prizrenske lige (1878), v kateri so albanske patriotske in demokratične sile, ki so bile dotlej razcepljene in niso delovale usklajeno, dosegle močno in pomembno enotnost, se uprle ekspanzionističnim namenom drugih balkanskih držav in za svoj narod zahtevale politično in upravno avtonomijo.

Tak porast politične zavesti italo-albanskih množic je hkrati s sodelovanjem v boju zoper absolutizem in za uveljavitev demokratičnih in svobodnjaških idej v 19. stoletju dal nov zagon razvoju njihove kulture v materinščini in nastanku nove literature; folklorna, religiozna in poučna literatura prejšnjih stoletij se je spremenila v neomajno »angažirano« in militantno literaturo, ki je v evropskih političnih in kulturnih krogih učinkovito razglašala »albansko vprašanje«.

Pobudnik tega »preobrata«, ki je mladi italo-albanski literaturi omogočil, da je prestopila ozke okvire province in se uvrstila v širši evropski krog, je bil Girolamo De Rada (1814–1903) iz Macchia Albanese, najpomembnejši predstavnik arbëreške romantične literature. De Rada je s svojim širokim delovanjem na političnem, literarnem, publicističnem in drugih področjih postal pobudnik in vodja kulturnega gibanja albanskega preporoda. Leta 1848 je ustanovil in urejal *L'Albanese d'Italia* (Albanec iz Italije), prvi albanski časopis, in *Fjamuri Arbërit* (1883–1887), ki je postal glasilo albanskih patriotskih sil v diaspori. Napisal in objavil je več literarnih del, zlasti epsko-liričnih pesnitev, ki jih je nenehno predeloval. Naj iz njegovega bogatega opusa omenimo *Il Milosao* (1836), prvo odmevno umetniško albanske literature, ki je med drugim zbudila občudovanje Mistrala in Lamartina; *Serafina Thopia* (1839), *Scanderbeccu i pafaan* (1872–1884); pomembno zbirko ljudskih pesmi, več estetskih in slovničnih publikacij.

Ob De Radu je bila v kalabrijsko-arbëreškem okolju precejšnja skupina intelektualcev, ki so se skoraj vsi izobraževali v šoli Sv. Adriana in ki so z njim sodelovali pri narodnostnem osveščanju. Še zlasti oče Francesco Antonio Santori (1819–1894) iz San Catarine Al-

banese, ki je bil mnogostranski in ploden pisatelj; napisal je nekaj neobjavljenih študij o albanski slovnici in leksiki, poleg tega pa še veliko del v različnih literarnih žanrih; vendar je objavil le *Il Canzoniere Albanese* (Albanska pesmarica, 1864) in *Il Prigioniero Politico* (Politični jetnik, 1848), dramo *Emira* pa mu je, četudi ne v celoti, objavil De Rada v »Fjamuri Arberit«.

Vincenzo Dorsa (1822–1885) iz Frascinata je napisal nekaj pomembnih etnografskih študij in prevedel Matejev Evangelij v krajevno govorico. Zaslovel pa je v glavnem z delom *Su gli Albanesi, Ricerche e Pensieri* (O Albancih, Raziskave in misli, 1847), s katerim je tedanjo izobraženo Evropo seznanil z zgodovino albanskega naroda.

Angelo Basile (1813–1848), župnik iz Platacija in protagonist revolucije 1848. v Neaplju, se je pozorno ukvarjal z zbiranjem arbëreške tradicionalne folklore, leta 1847 pa je priobčil tragedijo *Ines de Castro*.

Giuseppe Serembe (1843–1901) iz S. Cosma Albanese je gotovo najbolj izstopajoča osebnost albanske romantične poezije. Njegove pesmi z lirično in domoljubno vsebino, ki kažejo globoko iskren in strasten temperament, je po njegovi smrti zbral vnuk Cosmo Serembe in jih objavil (1926) z naslovom *Vreshe* (Poezije).

Tudi v sicilijansko-albanskih skupnostih je v tem stoletju cvetela zelo angažirana politična in meščanska literatura, ki je del cvetoče kulturne tradicije preteklih stoletij. Zlasti Emmanuele Bidera (1784–1858), mons. Giuseppe Crispi (1781–1859) in mons. Pietro Matranga (1807–1855) predstavljajo prehod med tema dvema pomembnima momentoma arbëreške literarnokulturne zgodovine na Siciliji. Od druge polovice 19. stoletja do začetka našega stoletja – natančneje, do neodvisnosti Albanije (1912) – je ta literatura, ki je zanjo značilen močan romantičen navdih, doživela dokajšen polet.

Med osebnostmi, ki so izšle iz tega kulturnega gibanja, ki ni bilo tesno zvezano le z italijanskim preporodnim gibanjem, temveč tudi s skupinami albanskih intelektualcev iz Kalabrije in diaspore, naj omenim Gabriela Dara mlajšega (1826–1885), ki se je rodil v skupnosti v Palazzo Adriano in je avtor epske pesnitve *L'Ultimo Canto di Bala*, ki jo je leta 1900, po njegovi smrti, objavil Anselmo Lorecchio v »La Nazione Albanese«; Dara je po »običaju«, ki je bil tedaj skupen vsem romantičnim literatom, to svojo pesnitev – v kateri je obujal trenutke in dogodke iz albanskega življenja v 15. stoletju, to se pravi iz Skenderbegovega obdobja – posvetil ljudskemu izročilu.

Romantični in preporodni motiv je navzoč tudi pri Francescu Crispiju Glavianu (1852–1933), čigar obsežni literarni opus je žal ostal v veliki meri neobjavljen. Pesnik v epski pesnitvi *Mbi Malin e Truntafilevet* (Na gori vrtnic), ki jo je leta 1963 objavil Matteo

Sciambra – navdihuje se pri tradicionalnem obredu, ki so ga vsako leto opravljali v pesnikovem rodnem kraju – opisuje dogodke, šege in običaje Albancev iz Palazza Adriana in poziva vse Albance, naj se združijo in osvobodijo domovino izpod osovraženega otomanskega jarma.

Ta kulturni trenutek in še vso albansko literaturo na Siciliji pa je brez dvoma najbolje zastopal Giuseppe Schirò (1865–1927). Boga-ta in posebna folklorna dediščina teh skupnosti so bila plodna tla, v katera je Schirò zasejal svojo mnogostransko in obsežno literarno dejavnost. Med njegovimi deli naj omenimo *Rapsodie Albanesi* (1887), zbirko pesmi, ki jo je navdihnili tradicionalna folklor; več pesnitev, med njimi: *Mili e Hajdhia* (1891), *Kënkat e luftës* (Bojne pesmi, 1879), *Te dheu i huaj* (Na tuji zemlji, 1900), *Këthimi* (Vrnitev, 1964); in še nekaj pomembnih zbirk ljudskih pesmi.

Schirò je nadaljeval De Radovo delo – bil je tudi docent za albanščino na Orientalističnem inštitutu univerze v Neaplju – ter se aktivno udeležil albanske »Rilindje« (preporoda) in bistveno obogatil kulturno in literarno izročilo sicilskih Albancev.

Med najbolj vidnimi osebnostmi tega obdobja moramo omeniti papasa Demetria Camarda (1821–1882), ki je bil ugleden filolog in lingvist ter avtor znanega *Saggio di Grammatologia Comparata sulla lingua albanese* (1864) (Esej o primerjalni gramatologiji albanskega jezika), s katerim je zbudil pozornost največjih italijanskih in tujih jezikoslovcev.

Fašistični pritisk

Na koncu lahko rečemo, da so arbëreška inteligenca in drugi intelektualni meščanski sloji – potem ko se je z združitvijo in neodvisnostjo Italije (1860–1870) izčrpala preporodna faza – v glavnem negativno občutili novo politično in kulturno usmeritev, ki jo je določala hegemonija nacionalistične ideologije in ki se je začela kazati na koncu preteklega stoletja. V tej zvezi je velikokrat prišlo do »vmešavanj«, ki so hotela izrabiti arbëreška prizadevanja za politično in kulturno neodvisnost albanskega naroda; do vmešavanja je prihajalo predvsem zaradi ekspanzionistične politike, ki jo je v tistem času izvajala italijanska vlada na Balkanu. Da bi nevtralizirali vpliv in prodor avstro-ogrskega cesarstva na to področje Evrope, je italijansko ministrstvo za zunanje zadeve leta 1900 spremenilo italo-albanski kolegij Sv. Adriana v Mednarodni znanstveni inštitut, kamor so sprejeli številne mlade študente iz Albanije, Kosova in Makedonije. Med drugimi so tam študirali tudi: Kolë Kamsi, Ndoc Mar-

tin Camaj, Luigi Gurakuqi, Aleksandër Xhuvani, Kostaq Cipo in Vinçenx Prenushi.

Z neodvisnostjo Albanije (1912) se je končalo naslednje pomembno poglavje v zgodovini in kulturi italo-albanske manjšine: izginil je namreč motiv, h kateremu so se usmerjali ideali in kulturna prizadevanja arbëreške inteligence, ki jo je zdaj omejevala imperialistična politika italijanske države. Nacionalizem, ki je dosegel vrh v času fašistične diktature, je še pospešil naraščanje italijanizacije šeg, vrednot in jezika, še zlasti pri srednjih slojih in intelektualcih teh skupnosti. Celo samo gibanje za ohranitev albanstva je v tem obdobju (1912–1943) ponovno zašlo v dvoličnost, retoriko, vsekakor pa v podrejenost, in ni zmoglo tiste intelektualne živahnosti in tiste kulturne pestrosti in izvirnosti, ki je bila zanj dotlej značilna.

Iz tega sivega in praznega konformizma, ki ga je vsiljeval fašistični režim, je vznikla velika osebnost albanskega rodu, ki je z življenjem plačala zvestobo svojim idealom in nepopustljivo nasprotovanje diktaturi, njena dejanja in misli pa so močno vplivali na italijansko politiko in kulturo po drugi svetovni vojni: Antonio Gramsci (1891–1937).

Albanska »otočja«

V Italiji je danes 50 območij (41 občin in 9 okrajev), kjer živijo predstavniki italo-albanske jezikovne manjšine in kjer se še vedno govori po albansko; ta območja so porazdeljena po sedmih pokrajinah na italijanskem jugu: po Abruzziju, Moliseju, Campaniji, Pugliji, Basilicati, Kalabriji in Siciliji.

Poleg teh območij – imenujmo jih »tradicionalna« – na katerih se je v zgodovini utrdila albanska navzočnost v Italiji, je še precej albanofonih skupin in skupnosti v velemestnih in industrijskih področjih Severa; zlasti v Milanu in Torinu, kamor se je v zadnjih tridesetih letih usmeril migracijski tok iz arbëreških vasi (kot tudi sicer z italijanskega juga).

Precej številčne in trdne arbëreške skupnosti so še v Rimu, Neaplju, Bariju, Cosenzi, Crotoneju in Palermu. Zelo strnjene arbëreške skupnosti živijo tudi v obeh Amerikah – zlasti v ZDA in Argentini – kamor se je ob koncu prejšnjega stoletja in do petdesetih let našega stoletja usmerjala emigracija iz italo-albanskih središč; te skupnosti so ohranile jezik, šege in navade krajev, iz katerih so prišle.

Je pa še vrsta skupnosti, v katerih je arbëreška zgodovinsko-kulturna dediščina sicer izrazita, ne uporabljajo pa več albanščine, namesto nje pa velikokrat govorijo mešanico obeh jezikov ali pa dialekt,

ki je podoben dialektu dialektofonega območja, ki jih obdaja in v katerem je več besed albanskega izvora oziroma izrazitih ali idiomatskih fraz albanskega izvora.

V okviru terminologije, ki jo ponavadi uporabljamo, da bi opozorili na različne jezikovne manjšine v italijanski državi in da bi jih klasificirali, se arbëreške manjšine (ali italo-albanske manjšine) kažejo kot jezikovno »otočje«. Kot jezikovne »polotoke« pa lahko opredelimo tako imenovane obmejne manjšine (denimo Valdostvance, Južne Tirolce, Slovence), ki živijo na bolj ali manj razsežnih ozemljih, ki pa so vselej »kontinuirana« in ki vsaj z eno stranjo mejijo na ozemlja z isto jezikovno skupnostjo v političnih mejah sosednje države. Jezikovni »otoki« pa pravimo tistim skupnostim, ki živijo na ozemljih, katerih jezik je drugačen od italijanščine in na katerega z vseh strani mejijo ozemlja, kjer žive italofoni. To ne velja za arbëreške skupnosti, ki so sicer raztresene po različnih območjih italijanske države, vendar pa gre, vsaj na posameznih homogenih geografskih področjih, za minimalne geografske agregacije treh ali štirih skupnosti.

Za sedaj ni natančnih statističnih podatkov o številu pripadnikov albansko govoreče manjšine, ki živi v Italiji. Pri splošnih ljudskih štetjih od 1921. naprej niso več upoštevali jezika, ki ga govorijo državljani. Paradokсно je, da si je kraljevina Italija prizadevala, da bi ugotovila bivališča in številčnost različnih drugojezičnih manjšin (gl. podatke štetij iz 1861, 1901, 1911 in 1921), medtem ko italijanska republika ne kaže take občutljivosti, čeprav jo poseben člen ustave obvezuje, naj varuje manjšine (člen 6: »*Republika varuje jezikovne manjšine s posebnimi normami*«); še naprej ravna neodgovorno in ne upošteva varstva, na svojem ozemlju celo ne priznava navzočnosti neobmejnih manjšin, kakršna je albanska. Z drugimi besedami, štetja, ki so jih opravili v republikanskem režimu, niso nadaljevala predfašistične in liberalne tradicije, pač pa so prevzela fašistično (pri štetju so opustili rubriko »manjšina«), čeprav 3. člen ustave zagotavlja enakopravnost vseh državljanov republike: »*Vsi državljani imajo enako družbeno dostojanstvo in so enaki pred zakonom ne glede na spol, raso, jezik in vero.*«

V raziskavi, ki jo je pred kratkim opravil nemški učenjak Klaus Rother, so bolj ali manj verjetni podatki o trenutnem številu albanofonov, vsaj tistih, ki živijo na »tradicionalnih« področjih. Gre za 90 000 italijanskih državljanov, katerih materinščina je albanščina. Če jim prištejemo Arbëreshë, ki so se preselili na industrijska in vele mestna področja na severu ter v velika urbana središča na jugu in v srednji Italiji, dobimo približno število 200 000 albanofonov, ki danes živijo v Italiji.

Dejstvo, da ni resnega državnega političnega varstva, ozemeljska razdrobljenost, množično šolanje in opismenjevanje, ki ga opravljajo le v italijanščini, vpliv množičnih občil, ki »govorijo« in »pišejo« zgolj v italijanščini, in odseljevanje so glavni razlogi za zdajšnje nazadovanje albanskih skupnosti v Italiji, ki so žal delno izgubile svojo etnično in kulturno identiteto in se znašle v položaju, ki je čedalje bolj podrejen in obroben.

Solano je zapisal, da zaradi ozemeljske razdrobljenosti italijanski element čedalje bolj prenika v albansko narečno raznovrstnost in onemogoča vzajemno interferenco govorov, ki je priznan dejavnik pri jezikovnem bogatenju, s tem pa hkrati povzroča njihovo počasno, a progresivno siromašenje.

Šola pa je pravzaprav še danes tuja, če že ne sovražna družinskemu in socialnemu okolju učencev albanskega rodu in se ravna po vzgojnem (pedagoškem, jezikovnem in kulturnem) načrtu, ki poteka zgolj v italijanščini, ne pa v materinščini, to se pravi v arbëreshčini. Tako nastane konfliktno vzdušje med šolo ter družino in zunanjim socialnim okoljem, saj imata različna kulturna (italijanski – vladajoči = šola in arbëreshki – podrejeni = družina) in jezikovna modela (italijanščina – gosposki jezik = šola, arbëreshčina, nižji jezik = družina).

Velika družbena komunikacijska sredstva (denimo televizija, radio, časniki) zaradi močnega vpliva na sodobno družbo še stopnjujejo prenikanje enojezičnega nacionalnega modela, ki je izključno italijanski, v arbëreshko okolje.

Nazadnje pa – last but not least – še izseljevanje. Ker so italo-albanske skupnosti razvrščene po hribovitih in gričevnatih notranjih področjih, v že tako nerazvitih in obrobni razmerah juga, se v njih močno čutijo negativni učinki, ki jih ima izseljevanje. Odšlo je na tisoče Italo-Albancev, ki so se bili prisiljeni izseliti na industrijska področja severne in zahodne Evrope ter na sever Italije, kjer so iskali delo, tako da so se te skupnosti, kjer je povprečni dohodek zelo nizek – okrog 50 % nacionalnega povprečja – nazadnje strahovito spraznile. Ekstrapolirani podatki štetij med 1951. in 1971. kažejo, da so občine z albanskim prebivalstvom v teh dveh desetletjih izgubile povprečno približno 20 % stalnega prebivalstva.

Opišimo še jezikovni položaj na arbëreshkih območjih. Verjetni podatki pravijo, da vsaj 70 % prebivalcev večine italo-albanskih skupnosti govori arbëresh, ostalih 30 % pa govori italijanščino ali narečje, navadno pa vsaj pasivno oblada arbëresh. Družba komunicira verbalno v teh treh jezikovnih različicah: v italijanščini, v krajevnem narečju, v arbëresh. Tak položaj opredeljujejo sociolingvisti kot diglosijo z družbenim plurilingvizmom; zanjo je značilen jasen razloček med okolji, v katerih se uporabljata oba jezika (italijansko-

albanska diglosija): italijanščina je višji jezik ali izdelan kod, je privilegirana v uradnih odnosih, v šoli itn., albanščina pa je nižji jezik ali omejen kod, govorijo in uporabljajo jo zgolj in predvsem v družinskem okolju, v medosebnih odnosih itd. V takih razmerah se še širi znanje italijanščine, zmanjšuje pa se uporaba albanščine, in sicer zato, ker v tem kontekstu arbëresh pomeni »nepokrito narečje« – če uporabimo izraz nemškega jezikoslovca Heinza Klossa – to je narečje, ki se prenaša in uči ustno in ga zato ne varuje streha knjižnega jezika, ki se z njim ujema, to se pravi, knjižne albanščine – te v šolskih ustanovah še ne učijo; zato je še toliko bolj izpostavljena vplivu državnega uradnega jezika, se pravi italijanščine.

Poskusimo bolje opredeliti značilnosti albanščine, ki jo govorijo v Italiji. Ta albanščina se navzlic razlikam med narečnimi različicami kaže kot določena enota, kot enota v raznovrstnosti vseh narečij albanščine. Ja narečna oblika zase, ki ni enaka nobenemu narečju v prvotni domovini. Če italijanska albanščina v svojih strukturnih elementih enako kakor grška albanščina pripada južni toščini in vsebuje skupne značilnosti z južnimi albanskimi narečji (Labëria in Ciamuria), pa ima zaradi nekaterih konservativnih potez skupne značilnosti – fonetične, morfološke, sintaksične in leksikalne – z jezikom starih piscev iz severne Albanije iz 15.–17. stoletja, zlasti z jezikom iz *Misala* Gjona Buzukuja, ki je izšel 1555. Poleg teh konservativnih potez, ki jih je italijanska albanščina prinesla iz domovine, vsebuje še novosti, zlasti na leksikalnem področju, ki jih je povzročil jezikovni stik z romanskim okoljem, ki se je začel že v času naseljevanja v Italijo v 15. in 16. stoletju. Vpliv italijanščine in njenih narečij se je marsikje povsem prilagodil fonetični in morfološki strukturi albanščine, vendar sta albanščina in italijanščina v zavesti govorcev ostali dva posebna jezikovna sistema.

Značilnosti arbëreške kulture

Pustimo jezikovne značilnosti in poskusimo orisati kulturne značilnosti Arbërije, to se pravi, celote arbëreških skupnosti v Italiji.

Najbolj značilna poteza arbëreške kulture v primerjavi z vladajočo italijansko je, da gre za ustno in predpisno kulturo, ki se skoraj izključno opira na govorni, ne pa na pisan jezik (to je na arbëreščino) ter na značilne manifestacije, vednost in način izražanja, ki se prenaša ustno. Vsa verovanja, vrednote in poznavanja se prenašajo z neposrednimi stiki ter se tako upodabljajo v individualnem in kolektivnem spominu. Odnos do drugih, do prostora in do okolja je v družbi govorne in predpisne kulture drugačen, kakor v pismeni in urbanizirani družbi. Pri tem sodijo *gjitionia*, to je sosedstvo,

mikpritja, to je gostoljubnost, in besa, to je dana beseda, med najbolj izvirne in tradicionalne elemente arbëreške kulture. Poudariti pa moramo še, da je nekaj značilnosti arbëreške kulture nasledek tega, da je ta kultura značilno kmečka in da potemtakem ne gre vselej za etnično specifične značilnosti: denimo, močna poveznost družine, večja solidarnost družbenega tkiva itd.

Odveč bi bilo, če bi poudarjali, da ima arbëreška kultura kot manjšinska kultura svoje lastne načine izražanja in posebnosti. Gre za živo kulturo, ki ima natančno določeno združevalno funkcijo, saj daje pripadnikom skupnosti določeno identiteto in odvrča nevarnost razdruževanja in dezintegracije, ki grozi od zunaj. Zgled za to je odklonilno obnašanje arbëreške skupnosti do člana, ki si drzne govoriti v italijanščini, ne da bi bili navzoči italijanski sogovorniki: tako »izdajo« takoj ustavijo s smešenjem kršilca vedenjske norme, ki zagotavlja tisto enotnost, ki je življenjskega pomena in nepogrešljiva za preživetje same skupnosti.

Tako v preteklosti kakor danes je za arbëreško kulturo značilno, da je »obkoljena kultura«. Gotovo je, da razmerja med obema etničnima skupinama, to je med domačo italijansko in tujerodno albanško, niso bila vselej najbolj prijateljska. Zaradi vrste nesporazumov, ki so jih povzročili jezikovna različenost, različenost verskih obredov, tradicij itd., je nastala med obema skupinama sovražna pregrada, nenehno sta bili v konfliktu, zaradi česar je prihajalo do prepиров, nasilnih dejanj, fanatizma in nestrpnosti, to pa gotovo ni bilo v prid urejenemu in mirnemu napredku obeh skupnosti. Ostanke te konfliktnosti med obema etničnima skupinama najdemo še danes v pregovorih: *Se ncontri nu gheghiu e nu lupu, spara prima u gheghiu e lascia u lupu* (Če srečaš Albanca in volka, ustrelj Albanca in pusti volka); temu ustreza pri Albancih: *Dirq e lëti mos i këllit mbë shpë se të çan poçë edhe kusi* (Ne puščaj svinj in Italijanov v hišo, ker ti bodo razbili pisnik in kotel). Naj bo tako ali drugače, ugotoviti moramo, da je bila konfliktnost med arbëreško kulturo na eni strani in kmečko kulturo juga na drugi strani eden izmed načinov, ki sta ga ti kulturi v zgodovini prevzeli, da bi preprečili notranje razdruževanje in tako svojim članom zagotovili ohranitev različenosti in s tem njihove identitete, kar je bilo bistveno za preživetje teh skupnosti.

Italijanska socialna in kulturna realnost je danes bistveno drugačna, manjšinska in kmečka kultura se ne spopadata več, pač pa smo priče širokim procesom razlaščenja, ki ga vladajoča kultura izvršuje na stroške manjšinskih in podrejenih kultur z arbëreško vred. Tako v Italiji asimilacija resno ogroža preživetje etničnih in lingvističnih manjšin, in sicer zaradi načrta za monokulturizacijo, poenotenje, masifikacijo, ki temelji na modelu danes prevladujoče

potrošniške urbano-industrijske družbe. Očitno gre za neenak boj, ki ga italo-albanska kultura, kakor tudi sleherna manjšinska kultura, danes bije zoper vladajočo kulturo, ki je izraz razvite kapitalistične družbe, kakršna je italijanska.

Omenili smo že, da so bili poleg družbenih in kulturnih dejavnikov tudi verski dejavniki – in so še danes – v veliki meri odločilno pomembni za asimilacijo in za kulturni odpor ogrožene etnije, kakršna je italo-albanska. Medtem ko je, denimo, pri albanskem življu v Grčiji grško-ortodoksna veroizpoved, ki je v grškem okviru skupna, odločilno pripomogla k jezikovni asimilaciji, pa je v Italiji opaziti, da je izpovedovanje vere v obliki grško-bizantinskega obreda, čeprav v okviru rimsko-katoliške cerkve, ohranjalo jezik in albansko narodno identiteto.

Znano je, da je naraščajoči asimilacijski pritisk »latinskih«¹ laičnih in cerkvenih fevdalcev v preteklosti spremenil versko vprašanje v element etničnih zahtev; za številne arbëreške skupnosti, ki se jim je po težkih bojih posrečilo ohraniti bizantinski obred, ki so ga prinesle iz domovine, in niso prevzele latinskega, pa je bil verski dejavnik skupaj z jezikom pomemben in v marsičem odločilen dejavnik identifikacije in združevanja arbëreške etnije. Kar pomislimo na vlogo »organskega intelektualca«² in na avantgardno vlogo, ki jo je imela albanska pravoslavna duhovščina v boju za obrambo pravic arbëreške manjšine, in na pomen, ki sta ga v zgodovini albanske kulture imeli semenišči Sv. Adriana v Kalabriji (1732) in v Palermu (1734) na Siciliji, kjer so vzgojili velik del arbëreške inteligence. Z ustanovitvijo pravoslavne nadškofije v Lungro (1919), ki zajema bizantinsko-albanske skupnosti Abruzza, Basilicate in Kalabrije, in v Piani degli Albanesi (1937), ki zajema albanske skupnosti na Siciliji, je dobila obramba etnične, duhovne in kulturne arbëreške dediščine nov močan zagon, ki je po II. ekumenskem vatikanskem koncilu pripeljal do tega, da je albanščina postala obredni jezik v teh dveh škofijah. Na institucionalni ravni lahko potemtakem trdimo, da je bila v Italiji Cerkev edini »subjekt«, ki je doslej »priznal«³ in varoval albansko manjšino.

Današnji položaj albanske manjšine

Preidimo k orisu sedanjega položaja arbëreških skupnosti v Italiji in začnimo z razmerami, kakršne so bile na predvečer druge svetovne vojne.

S koncem fašistične diktature in z uvedbo republikanskega demokratičnega sistema se v Italiji uveljavi politična in državljanska zavest, ki postane bolj pozorna do obrambe pravic in svoboščin

državljanov, s tem pa se – vsaj na teoretski ravni – poveča občutljivost za pravice tujejezičnih manjšin. Takšna zrela in na novo pridobljena demokratična zavest je našla pomembno in konkretno mesto v Ustavni listini (člena 3 in 6). Kar zadeva albansko manjšino, pa stvari v zadnjih petinštiridesetih letih niso nikoli presegle formalnega razglašanja načela varstva zakonske ureditve in predstavitve več zakonskih predlogov v parlamentu, ki pa so jih vse po vrsti ignorirali; to pomeni: v praksi so de facto še naprej ignorirali dejansko priznanje pravic italijanskim državljanom albanskega rodu, zato danes za italijanskega zakonodajalca ne obstaja albanska »manjšina«, ki bi jo priznaval.

Po drugi svetovni vojni pa je ponovno in v še večjem obsegu prišlo do emigracijskega toka, ki se je ob koncu petdesetih in v šestdesetih letih usmeril proti industrijskim področjem severne Italije in zahodne Evrope. Albanska skupnost, ki se je soočala z emigracijo, se je hkrati začela soočati z novimi urbano-industrijskimi modeli razvoja, ki niso ogrožali le šibke družbeno-ekonomske in v temelju ruralne strukture, na kateri je ta skupnost vse dotlej temeljila, temveč tudi samo njeno etnično zavest. Z izboljšavami cestnega in nasploh komunikacijskega sistema in zaradi čedalje bolj množičnega in razširjenega obveščanja je izginila tista stoletna osamitev, ki je v preteklosti bila dejanska ovira za asimilacijo. Ker so se Italo-Albanci čedalje bolj vključevali v državno ekonomsko strukturo in se s tem čedalje bolj umikali na obrobje, se ni porušilo zgolj ekonomsko ravnovesje in so obubožali, marveč je tudi materin jezik zgubil nekdanjo družbeno funkcijo.

A prav tedaj, ko je bila nevarnost največja, je albanska skupnost z novim državljanskim in moralnim zagonom – ko je minilo fašistično obdobje – znova začela tkati živo tkivo združenj in kulturnih krožkov; ti so se pridružili akciji za povečanje etnične občutljivosti in za obrambo identitete ogrožene manjšine, vselej dejavni in spodbudni navzočnosti bizantinske duhovščine in novim katedram za albanologijo, ki so medtem nastale na univerzah v Rimu, Palermu in Bariju. Ti krožki in združenja so se kasneje uvrstili med najpomembnejše kulturne »subjekte«, ki so imeli vodilno vlogo v arbëreshki kulturni zgodovini v zadnjih tridesetih letih.

Izmed teh združenj, ki so se najbolj uveljavila v kalabrijsko-arbëreshkem okolju od druge polovice 50. let naprej, naj omenimo B. A. M. K. (*Bashkimi i Arbëreshve e Mesës e Kalavris* – Združenje Albancev srednje Kalabrije – *Unione degli Albanesi della media Calabria*), katerega pobudnik je bil prof. Giuseppe Gangale, deluje pa v provinci Catanzaro; »Italijansko združenje za italijansko-albanske kulturne odnose« (*Associazione Italiana per i Rapporti Culturali Italo-Albanesi*), ki je spodbudilo več založniških akcij (glej re-

vijo Rassegna di Studi Albanesi – 1961–1963) in pomembnih shodov, med katerimi je bilo nekaj mednarodnih (1953, 1957, 1961 in 1963). V to akcijo kulturnega animiranja se od leta 1963 naprej vključuje tudi arbëreška revija ZGJIMI (Prebujenje) iz S. Benedetta Ullana, ki se ji je od konca 60. let naprej posrečilo združevati (redke) mlade intelektualne sile, ki so tedaj imele občutek za arbëreško problematiko, in A. I. A. D. I. (Združenje albanskih učiteljev v Italiji – Associazione Insegnanti Albanesi d'Italia), gibanje italo-albanskih učiteljev, ki so ga ustanovili papas Francesco Solano, profesor Luca Perrone, papas Emanuele Giordano in učiteljica Rosa Bruno. Tudi zaradi uspešne kulturne senzibilizacije, ki jo je opravil Inštitut za albanski jezik in literaturo na rimski univerzi, ki ga je vodil profesor Ernest Koliqi, in zaradi dejavnosti revije *Shêjzat* (Plejade) se je v šestdesetih letih razvilo nekaj pomembnih pobud (denimo proslave ob 150. obletnici rojstva De Rade leta 1964; sistematično zbiranje bogate in dragocene arbëreške folklorne dediščine itd.), s tem pa se je čedalje bolj širil interes za varstvo in ovrednotenje albanske manjšine v Italiji.

Prva velika novost, ki se je rodila iz prvega »pregleda« kulturnih dogodkov tistega obdobja, je zanimanje čedalje trdneje povezanih skupin intelektualcev za arbëreško problematiko tudi v tistih »obrobni« krajih (v Basilicati, Moliseu, Puglii), kjer dotlej na tem področju aktivne intelektualne sile ni bilo.

Na Siciliji pa so temelji za bogato in pomembno kulturno politiko valorizacije arbëreške zgodovinske, duhovne in etnične dediščine zrastle iz slavnostnih manifestacij ob petstoletnici prihoda Albancev v to pokrajino (1948); to politiko spodbujajo in zastopajo Eparhija v Piani degli Albanesi, Mednarodni center za albanske študije »R. Petrotta« in Inštitut za albanski jezik in literaturo na palermski univerzi. V italijanskem in tujem znanstvenem svetu pa so še zlasti odmevni mednarodni kongresi za albanske študije, ki jih redno prirejajo v Palermu pod pokroviteljstvom katedre za albanologijo na tej univerzi; njen prvi rektor je bil P. Giuseppe Valentini (1952–1973), nato pa profesor Antonino Guzzetta (od 1974).

Ob slavnostnih proslavah ob petstoletnici Skenderbegove smrti sta eparhiji v Lungru in v Piani degli Albanese dali leta 1968 pobudo za kar najtesnejše sodelovanje med Arbëreshi iz različnih pokrajin. V tem obdobju so v malone vseh skupnostih cvetele pobude: organizirali so srečanja, debate, konference; ulice, trge, šole so imenovali po albanskem narodnem junaku; v številnih središčih so ustanovili krožke, združenja in krajevne časnike, nekateri izmed njih so v nacionalnem okviru postajali čedalje bolj pomembni. Še posebej bi omenil: *Zjarri* (Ogenj), publikacijo kulturnega centra z enakim imenom v S. Demetrio Corone, ki jo tiskajo od leta 1969; periodični

publikaciji *Gjellë* (Življenje) in *Gjuha jonë e bukur* (Naš lepi jezik), ki sta se pojavili med 1968 in 1969 v Ururiju; *Katundi Ynë* (Naša dežela), informativna publikacija – zdaj izhaja vsak tretji mesec – kulturnega krožka »G. Placco«, ki od 1970 izhaja v Civiti; *Zëri i Arbëreshvet* (Glas Italo-Albancev), kulturna publikacija, ki izhaja od leta 1972 v Eianini; satirični list *Arza* (Čebela), ki ga je od 1971 do 1974 izdajal kulturni krožek »G. De Rada« v S. Cosmu Albanese; *Rinascita Sud* (prej *Hordeulum*), ki od leta 1977 izhaja v Farneti; enkratna izdaja *Dita jote* (Tvoj dan), župnijska kronika S. Sofie d'Epiro; *Lajmtari i Arbëreshëvet* (1972–1975), *Jeta Arbëreshe* (1975) in *Mondo Albanese*, kulturne publikacije, ki izhajajo v Piani degli Albanese.

Skenderbegovske slovesnosti so za Italo-Albance pomenile trenutek velikega kulturnega kipenja in pomemben združevalni trenutek, ki je presegal značilno razdrobljenost in razdeljenost, ki je obstajala v preteklosti – to dobro izraža etnonim *gjaku ynë i shprishur* (naša razpršena kri). Takšno razdrobljenost sta pogojevali geografska diskontinuiteta in izolacija, ki sta bili malone pogoj za obstoj in poroštvo za etnično preživetje, kar je Arbëreshe sililo, da so dajali prednost svoji *katund* (vasi) pred etnio, to se pravi, pred zavestjo, da pripadajo isti manjšinski skupnosti.

Leta 1969 je bila ustanovljena U. C. I. A. (Združenje italo-albanskih skupnosti – *Unione delle Comunità Italo-Albanesi*), prvi zares demokratičen in predstavnikiški politični organizem albanskih skupnosti v Italiji s sedežem v Cosenzi, kjer so prvič poleg intelektualcev zbrani še predstavniki 18 krajevnih uprav, ki se ukvarjajo z varovanjem in razširjanjem arbëreške kulture. Ta organizem je kljub neogibnim nasprotovanjem in negotovostim od 1970 do 1974 uresničeval stimulatивно politiko v arbëreškem okolju in na upravnem področju ter je aktivno in konkretno podprl arbëreško stvar tedaj, ko je demokratična obnovitev italijanske in kalabreške družbe po letu 1968 dobila novi zagon z upravno decentralizacijo, ki jo je sprožila institucionalizacija pokrajin (1970), varovanje ogroženih manjšinskih kultur pa je v Kalabriji na univerzi v Cosenzi (1972) dobilo novo in pomembno referenčno točko.

V sedemdesetih letih je bilo veliko kongresov, študijskih seminarjev in albanoloških raziskav ter raziskav, ki so bile večinoma dialektološke in sociološke (glej dela Camaja, Solana, Guzzetta, Gangala, Lombardi-Satriana, Harrisona, Calari-Gallija, Cafiera, Ciresa, Famigliettija itn.); po njihovi zaslugi se je v znanstvenih in intelektualnih okoljih – ne le v italijanskih – začela plodna razprava o tem, da je treba različne tujejezične manjšinske realnosti, med njimi arbëreško, ki jih italijanska vlada še ne varuje in ne »jamči« zanje, braniti pred nevarnostjo asimilacije.

Hkrati se je v albanski skupnosti razvila vrsta kulturnih in založniških pobud, ki je nanje ugodno vplivalo to novo »zunanje« vzdušje; pomembno pokroviteljsko središče teh pobud je bila revija ZJARRI v S. Demetrio Corone, ki jo je ustanovil papas Giuseppe Faraco. ZJARRI je nastala zato, da bi razpravljali o temah, ki so se tedaj pojavljale v svetu mladih, kasneje pa je začela znova odkrivati italo-albanska kulturna izročila; ZJARRI je zaradi strokovnih prispevkov nekaterih najpomembnejših italijanskih in tujih strokovnjakov za albanistiko v zadnjih letih postala najbolj ugledna revija za albanološke študije v Italiji. Ta revija je, da bi za svoj načrt za etnično in kulturno osveščanje pridobila čimveč Arbëreshov, ustanovila še specializirano biblioteko za arbëreško problematiko; to je biblioteka »Filomena Faraco« v Vaccarizzu Albanese, ki ima več kakor 4000 knjig; skupaj s študijskim središčem ZJARRI je ta knjižnica ena izmed redkih informacijskih in dokumentacijskih javnih ustanov, ki so na razpolago albanskim skupnostim v Italiji. Na pobudo te revije so v »zbirki« *Quaderni di Zjarri* priobčili tudi vrsto pomembnih didaktičnih in znanstvenih pripomočkov, ki so nepogrešljivi pri nadaljnjem opismenjevanju v albanščini. Tu gre predvsem za *Manuale di lingua albanese* (1972) (Priročnik za albanščino) in za *Guida alla conversazione albanese* (1975) (Vodič po albanski konverzaciji); obe deli je pripravil profesor Francesco Solano, redni profesor na katedri za albanščino univerze v Kalabriji.

Katedra za albanologijo v Cosenzi, to se pravi, v središču province, h kateri teži največji del arbëreških skupnosti, je v drugi polovici sedemdesetih let učinkovito pomagala pri ponovni utrditvi kulturnih odnosov med Arbëreshi in akademskimi in univerzitetnimi ustanovami Socialistične ljudske republike Albanije in Socialistične avtonomne pokrajine Kosova (Jugoslavija); udeležba italo-albanskih univerzitetnih študentov, docentov in šolskih delavcev pri poletnih tečajih albanščine, ki jih v okviru mednarodnih seminarjev za albansko kulturo organizirata univerzi v Prištini in v Tirani, je bila doslej množična.

Ti prijateljski in kulturni stiki z albanskimi nacionalnimi področji so se postopoma še poglobili z izmenjavo obiskov docentov in raziskovalcev, folklornih in gledaliških skupin itd. v okviru že tradicionalnega »tedna albanske kulture« (1977, 1978, 1979 in 1981) in »prvega tedna kosovske kulture v Italiji« (1980).

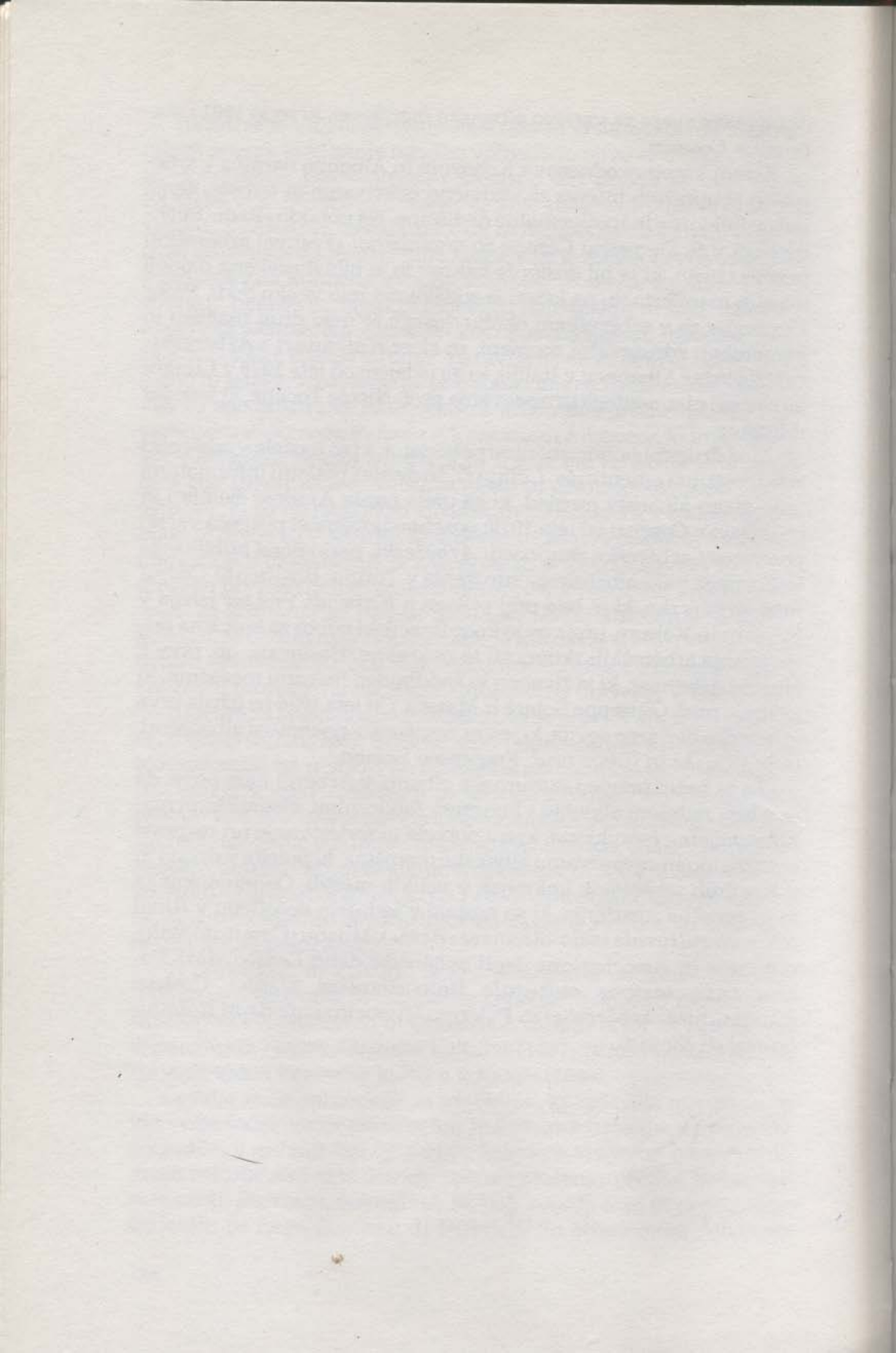
Čedalje večje zanimanje za probleme, ki zadevajo manjšino, in vse večje sodelovanje pri tem, kar je kulturna izmenjava s tujino še pospešila, v sedanji fazi usmerjajo nekatere krajevne ustanove, ki imajo več občutka za ta demokratična vprašanja (občine, hribovske skupnosti, province, pokrajine), na bolj koordiniran in predstavniški način pa *Lega Italiana di Difesa della Minoranza Albanese*

(Italijanska zveza za varstvo albanske manjšine), ki so jo 1981 ustanovili v Cosenzi.

Zaradi krepitve odnosov s Kosovom in Albanijo narašča v arbëreških skupnostih interes za vnovično odkrivanje in ovrednotenje lastne folklorne in tradicionalne dediščine. Na pobudo »Radia Scanderbeg« v S. Demetriu Corone so organizirali »Festival arbëreških pesmi« (1980), ki je bil doslej že trikrat; to je bila doslej ena najbolj uspelih manifestacij, na kateri je sodelovalo zelo veliko ljudi. Poleg »festivala« so v arbëreškem okolju dosegli še neki drug značilen in pomemben združevalni moment, in sicer *Kalendari i Arbëreshëvet* (Koledar Albancev v Italiji), ki ga izdajajo od leta 1978 v Lungru po zaslugi plemenitega prizadevanja prof. Nicola Toccija, ki koledar usklajuje.

Med drugimi publicističnimi pobudami, ki so nastale v arbëreški skupnosti, naj omenim še: *Lidhja* (Združenje), polletni informativni italo-grško-albanski pregled, ki ga ureja papas Antonio Bellusci in ga tiskajo v Cosenzi od leta 1979; posebno pozornost posveča verski posebnosti arbëreške skupnosti; *Arbëreshi*, periodična publikacija kulturnega italo-albanskega združenja v Torinu; *Basilicata Comunità Arbëreshe*, ki je bila prej priloga h *Katundi Ynë* ter izhaja v Rioneru in Volture, ureja pa jo koordinacijski odbor za kulturna prizadevanja arbëreških skupnosti te pokrajine (Basilicate, op. prev.); *Mondo Albanese*, ki je živahen in spodbuden literarni mesečnik, ki ga ureja prof. Giuseppe Schirè iz Maggia. Od leta 1976 pa izhaja prva arbëreška literarna revija, ki je vsa napisana v poenoteni albanščini: to je *Vija*, ki jo izdaja prof. Francesco Solano.

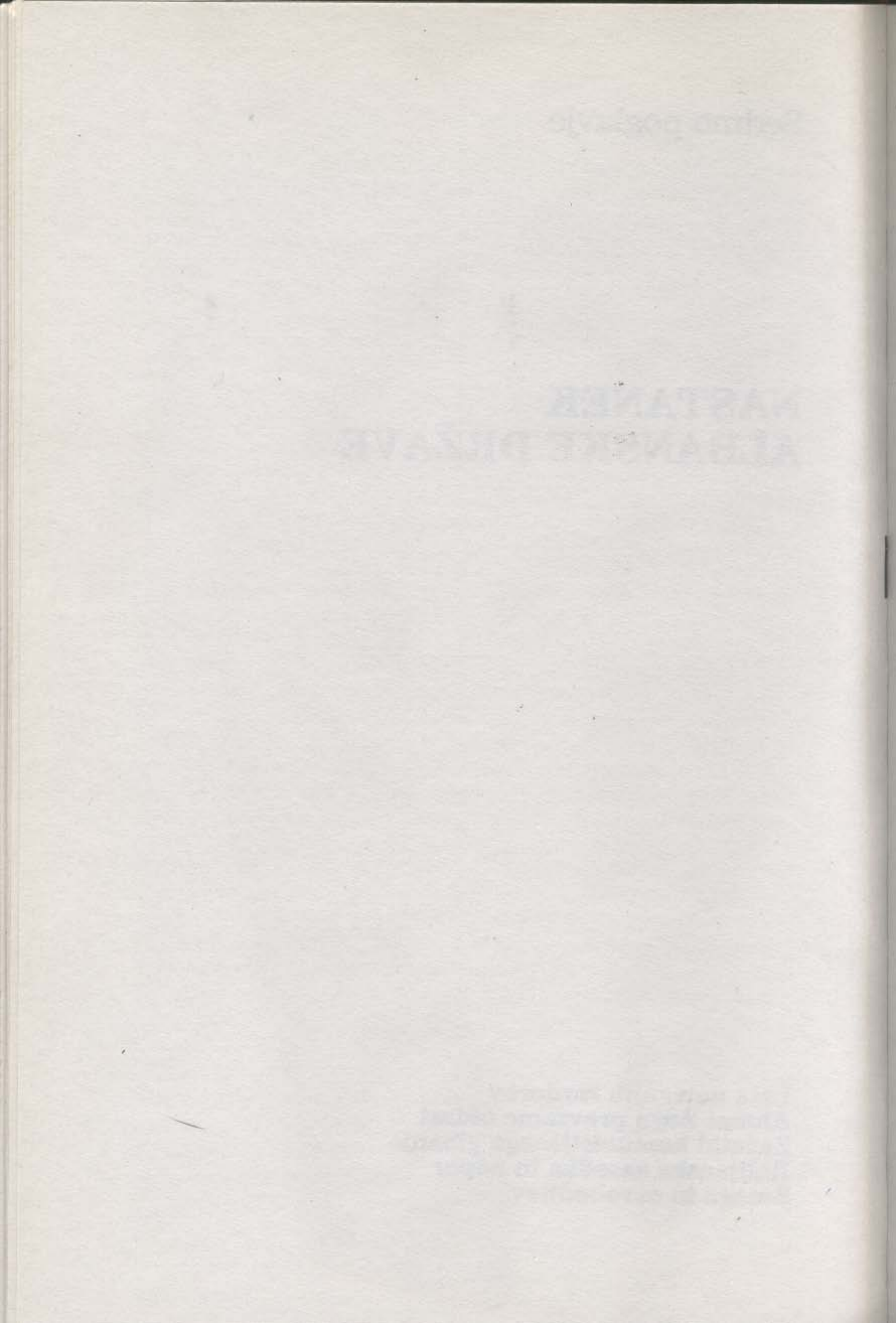
Že ta bežni pregled kulturnega gibanja v Arbëriji nam pove, da se v tem zadnjem obdobju s kongresi, folklornimi, gledališkimi manifestacijami, časniki ipd. krepi pobuda in sodelovanje pri razpravi o priznanju in zavarovanju albanske manjšine, ki poteka v državi in v številnih arbëreških kolonijah v velikih mestih. Očiten dokaz za to so različna združenja, ki so nastala v zadnjem desetletju v Rimu (*Circolo culturale italo-albanese »Besa«*), Milanu (*Comitato italo-albanese in Associazione degli arbëreshë della Lombardia*), Torinu (*Associazione culturale italo-albanese »Jeta«*), Cosenzi (*Comunità Arbëreshe*) in Palermu (*Associazione degli italo-albanesi di Sicilia*).

Sedmo poglavje

NASTANEK ALBANSKE DRŽAVE

**Leta notranjih razdorov
Ahmet Zogu prevzame oblast
Začetki komunističnega gibanja
Italijanska zasedba in odpor
Zmaga in osvoboditev**

V začetku tega stoletja je bilo na albanskih ozemljih razvito gibanje za osvoboditev Albanije izpod turške nadvlade. V letih 1910, 1911 in 1912 je prišlo tudi do večjih oboroženih vstaj. Največja je bila vstaja leta 1912; vodili so jo albanski fevdalci, ki pa so na višku vstaje avgusta 1912 sklenili s turško vlado sporazum, ki jim je obljubljal avtonomijo Albanije.

Toda oktobra tega leta je izbruhnila prva balkanska vojna, ki je položaj spremenila. Albansko ozemlje so zasedle armade Črne gore (oktobra), Srbije (oktobra–novembra) in Grčije (decembra). Ker je kazalo, da bo Turčija v vojni poražena, Albanija pa razdeljena med sosednje države, je vprašanje neodvisnosti postalo zelo pereče.

28. novembra 1912 so v Valoni na sestanku predstavnikov različnih delov dežele in emigrantskih centrov v tujini razglasili neodvisnost in ustanovili začasno vlado na čelu z Ismailom Ćemalijem. Avstro-Ogrska in Italija, ki sta skušali okrepiti svoj položaj na Balkanu in preprečiti dostop Srbije k Jadranskemu morju, sta izjavili, da podpirata neodvisnost Albanije. Julija leta 1913 je bila v Londonu konferenca predstavnikov Avstro-Ogrske, Velike Britanije, Nemčije, Italije, Rusije in Francije, na kateri so potrdili albansko neodvisnost od Turčije, vendar hkrati dejansko uvedli protektorat navedenih šestih držav, ki so tudi določile meje nove države, njeno upravljanje pa izročile nemškemu knezu Wilhelmu, ki je deželo upravljal do septembra 1914. Vendar je njegova vlada nadzorovala samo področje Drača, vsa ostala dežela pa je bila pod oblastjo fevdalnih skupin, ki so bile tesno povezane z Avstro-Ogrsko ali Italijo ali Srbijo.

Med prvo svetovno vojno je bil nevtralni status Albanije prekršen in vojna se je razširila tudi na njena tla. Aprila 1915 so države antante in Italije sklenile tajni londonski sporazum, ki je dejansko odpravil albansko neodvisnost. Proti koncu vojne so Albanijo okupirale italijanske, srbske in grške sile in znova se je začel boj za osvoboditev.

Leta notranjih razdorov

Albanija je bila od 1917 do 1920 razkosana. Demagogija italijanskih političnih struktur se je izkazala 3. junija 1917, ko je general Fenaro objavil proglas, češ da je vsa Albanija neodvisna. Ta proglas je bil povezan z obletnico italijanske ustave. Njegov smisel pa je bil, da mora albanski narod še naprej ostati pod varuštvom Italije. Ta svoj načrt je Italija razlagala s tem, češ da želi naravno obrambo albanskih meja. Mehdi Frashëri in Mustafa Kruja, ki sta v tem času živela v Italiji, sta si ves čas prizadevala, da bi se v Italijo vrnila tudi druga skupina somišljenikov, kakor so Turhan Pashë Përmeti, Syrja bej Vlora, Visar Dodani, Eqrem bej Lohova in drugi. Italijanska diplomacija si je obetala, da bo s pridobitvijo teh politikov lahko okupirala tudi predele tako imenovane avstro-ogrske okupacijske cone Albanije.

Albanski politiki so si bili na jasnem o načrtih, po katerih naj bi bila Albanija še naprej razdeljena na interesne sfere, zato so ustanovljali *tajne komiteje za ohranitev albanske neodvisnosti*. Pri tem prizadevanju so se posebno izkazali Avni Rustemi, Halim Gjelua, Bajram Curri, Hasan Prishtina in drugi. Za neodvisnost Albanije so se zlasti zavzemali: Združenje Ogenj v ZDA, nekatere kolonije v Romuniji, Turčiji in komite Mbrojtja kombëtare e Kosovës (7. novembra 1918), ustanovljen za obletnico zmage oktobrske revolucije. Ta komite je bil, kot je videti iz stališč KPJ, revolucionarno usmerjen v boj za osvoboditev albanskega naroda. Za zaključek lahko navedemo, da je celotno njihovo delo sprejel dresdenski kongres Komunistične partije Jugoslavije (1928).

Italijanska diplomacija se je zbala revolucionarnih vrenj, ki so zajela množice ljudstva (28. novembra 1918), zato je v začetku decembra poslala iz Rima v Albanijo Myfida bej Libohova, Mehmeta Konica, Mustafa Kruja in Mehdiya Frashërija. Kot odgovor na te spletke italijanske vlade so patriotsko razpoloženi Albanci nanaglo ma pripravljali nacionalni kongres, na katerem bi razpravljali o bodočnosti Albanije kot nekoč Skenderbeg v Kruji. Ker v Kruji ni bilo mogoče sklicati nikakršnega zbora, se je kongres začel 25. decembra 1918 v Draču. Kongres je zahteval, naj se ustanovi nova albanska vlada, ki bo zagovarjala interese naroda. Vlada, ki je rezultat tako imenovanega *draškega kongresa*, je bila sestavljena iz 14 članov na čelu s Turhanom Pashë Përmetijem. Ta vlada je tedaj določila albansko delegacijo za sodelovanje na mirovni konferenci v Parizu. Delegacija, ki je prišla v Pariz kot predstavnik draške vlade, je 15. in 24. februarja 1919 mirovni konferenci predstavila memorandum. Istega leta (7. marca) je predložila noto, s katero je zahtevala, da se ustanovi albanska država, s tem da bodo nekatere dele upravljale

ZDA, in to dve leti ter izključno tista ozemlja, ki so ostala zunaj meja, priznanih v Firencah pred prvo svetovno vojno. 17. marca so mirovni konferenci izročili noto, v kateri se je delegacija v celoti postavila po robu politiki Italije do Albanije in namenom, da bi uveljavili tajni londonski pakt o razdelitvi Albanije.

Draška državna delegacija se je 26. decembra 1919 odkrito uprla velikim silam, ki so same nameravale in so tudi balkanske države hujskale k temu, da bi razdelile Albanijo. V takih okoliščinah se je položaj v Albaniji po uboju velikega patriota Saliha Nivica (10. januarja 1920), ki so ga ubili italijanski agenti, skrajno poslabšal. Salih Nivica je bil urednik časopisa *Populli*, ki so ga ljudje veliko brali in je bil priljubljen. Uboj je bil viden povod za sklicanje zborovanja, na katerem naj bi razpravljali o nadaljnji usodi dežele oziroma o izdajalskih silah v Albaniji. *Kongres* se je začel 28., končal pa 31. januarja 1920. leta v *Lushnji*. Vsi prisotni (50 delegatov) so bili globoko zaskrbljeni za nadaljnjo usodo dežele in pa zaradi stališč, ki jih je zavzela mirovna konferenca v Parizu. Kot rezultat notranjega revolucionarnega razpoloženja je albanski nacionalni kongres v Lushnji sprejel odločitev, naj se ustanovi neodvisna in svobodna Albanija. Draško vlado so v Lushnji označili kot oportunistično. Kongres je izvolil novo vlado na čelu s Sulejmanom Delvinom, za podpredsednika vlade pa je bil izvoljen Eshref Frashëri. Ustanovljena so bila tudi ministrstva; za ministra za zunanje zadeve je bil izvoljen Mehmed Konica, minister za notranje zadeve je bil Ahmet Zogu, sodni minister Hoxha Kadriu, minister za prosveto Sotir Peci in finančni minister Ndoc Çolla. Kongres je izvolil delegacijo, ki je sodelovala v delu mirovne konference v Parizu, v njej pa so bili: Mehmet Konica, Mihail Turtulli in Imzot Bumçi.

Na kongresu so pretresli državno ureditev z vseh strani. Ustanovljen je bil *regentski odbor*, ki je imel štiri člane; to so bili: Açıf Pashë Elbasani, Mihail Turtulli, Luigj Bumçi in Abdi Bej Toptani. Izvoljen je bil *nacionalni odbor – senat* s 37 člani. Vlada Sulejmana Delvina je 31. januarja na ljudstvo naslovila proglas s pozivom, naj se združi okrog nje. Množice so tedaj životarile v težkih gospodarskih razmerah. Izkoriščanje in revščina sta vladala v vsaki vasi in mestu. Zato so ljudje zahtevali demokratsko vlado, ki se bo v največji meri zavzela za izboljšanje položaja ljudi. Da bi imela jasnejši pregled, je bila vlada 11. februarja 1920 ustoličena v Tirani, ki je od tedaj glavno mesto Albanije. V začetku si je vlada prizadevala, da bi spremenila položaj, vendar pa so bile iz dneva v dan vse bolj vidne njene slabosti. Tudi bivša draška vlada je želela oslabiti novo vlado, zato je z nenehno propagando poskušala kompromitirati njene ukrepe. Turhana Pashë Përmetija je podpirala kot eksponenta draške vlade Italija. Na drugi strani pa je bil proti nacionalni vladi

Sulejmana Delvina tudi Esad Pasha, preizkušeni izdajalec in pristaš razkosa Albanije. V takih okoliščinah se je senat ob nastopu v Tirani odkrito izjavil za dobre sosedske odnose. Kljub takemu stališču pa so novo albansko državo napadali z vseh strani. V boju za boljše življenje, za svobodo je ljudstvo zbralo moči in zadalo težke udarce v prvi vrsti italijanskemu okupatorju v dolini Valone. Valonski boj za svobodo je bil zgled tudi za druge, da se bojujejo proti okupatorju in zavojevalcu. Da bi ohranila svojo neodvisnost in s tem pridobila in združila ljudstvo, je albanska vlada 12. oktobra zaprosila, da jo sprejmejo v Društvo narodov. S tem je vlada želela tudi zaščito pred velikimi silami, ki so vodile tudi Društvo narodov.

Kljub največjim prizadevanjem za utrditev narodnega gospodarstva, za mednarodno priznanje, za ozemeljsko in administrativno ureditev na ravni buržoazno-demokratske vlade, napadena tako od zunaj kot od znotraj, je bila vlada Sulejmana Delvina prisiljena dati ostavko. Nova vlada Iliaza Vrionija je šla še korak dalje v poslabšanju v prvi vrsti nacionalnega gospodarstva, brez svoje nacionalne valute, brez centralistične finančno investicijske politike, brez zdravega državnega aparata, a pripravljena na velike žrtve glede obveznosti do ljudstva. Četudi so bile izpeljane parlamentarne volitve (izbranih je bilo 75 poslancev), je bila Albanija v tem času na robu popolnega notranjega kaosa. Pomanjkanje najosnovnejših življenjskih potrebščin je vladalo po vsej Albaniji; kmet je moral vse to prenašati, moral je zdržati tudi najtežje napore, nobena vlada pa ni izpolnila obljub, ki jih je dala ljudstvu. Iz meseca v mesec se je kriza poglobljala.

Albanska družba se je v teh razmerah polarizirala v dva nasprotna tabora; eni strani sta stala na čelu Fan Noli in Stavro Vinjau, drugo pa sta vodila Hoxha Kadriu in voditelji kosovskega komiteja. Nobena od obeh strani pa ni bila sposobna, da bi deželo potegnila iz revščine in bede. Razdor in nestrpnost, karieristične zablude so pripeljali v propad vse nacionalno gospodarstvo. Intrige in spletke so bili redni pojavi vsakodnevnega življenja. Patriotski glasovi so v tridesetih letih vse močnejši in glasnejši; ljudstvo je živelo bedno življenje in ni več slepo verjelo domačim agentom, ki so bili skorumpirani in dobro plačani, ker je videlo njihovo škodljivo delovanje; javno je pokazalo svoj prezir spričo izdajalskega ravnanja političnih destruktivnih krogov. V tem se je posebno izkazal Ahmet Zogolli s Shefquetom Vërlacijem in Cenom begom Crnoglavičem. Proti njihovu izdajalskemu delovanju so nastopili patriotsko usmerjeni učitelji, ki so se zbirali v rodoljubnih klubih za obrambo življenja, svobode in demokracije.

Albanska vlada si je v prvi polovici leta 1921 prizadevala, da bi normalizirala odnose s sosedi, zato je poslala mirovno delegacijo v

Beograd, Atene in Rim. Prav tako je določila Fana Nolija, da bo branil albanske interese na pariški mirovni konferenci. S široko diplomatsko aktivnostjo je političnim krogom v Beogradu, ki so jih podpirali Francozi, uspelo, da so spodbudili Gjona Marka Gjonija, voditelja Mirdite, ki je izrazil separatistične težnje in se postavil po robu albanski vladi. Gjon Mark Gjoni je s pomočjo tujih agentov 17. julija 1921 ustanovil tako imenovano *Mirditsko republiko*. V takih okoliščinah se je vse bolj kazala neenotnost albanskih prvakov. Kljub temu pa so poskušali postaviti novo vlado, v kateri ne bi bilo tako imenovanih predstavnikov fevdalnih družbenih slojev. Toda tudi ta prizadevanja v letih 1921 in 1922 niso prinesla nikakršnih rezultatov.

Ahmet Zogu prevzame oblast

Vse do konca 1923 je v Albaniji vladala vsesplošna destabilizacija družbenih, ekonomskih in političnih razmer. Vlade, ki so bile nesposobne, so se menjavale druga za drugo. Ta dogajanja so spremljala kmečka gibanja, ki niso bila samo agrarnega značaja. Vsa kmečka gibanja so bila razredno obarvana in njihov cilj je bil utrditev albanske politične družbe na eni in stabilizacija nacionalnega gospodarstva na drugi strani. Ker je bila industrija za albansko družbo samo predstava, se je v teh okoliščinah delavsko gibanje, čeprav so bila delavska društva v Skadru, Korči, Draču, Tirani, Elbasanu in drugod, le počasi razvijalo. Kljub težavnim razmeram pa so se začele razvijati revolucionarne demokratske organizacije, ki so jih vodili rodoljubi kot Avni Rustemi, Fan Noli, Hoxha Kadriu in drugi. Navzlic poskusom Ahmeta Zogollija, da bi uničil demokratsko gibanje, je Avniju Rustemiju od druge polovice 1924 dalje uspelo, da je med albansko mladino zanetil do tedaj neznano patriotično demokratsko vrenje. Avgusta 1923 se je sestal senat in tedaj je Ahmet Zogu poskušal kompromitirati demokratsko gibanje, češ da je nesposobno, v resnici pa si je poskušal prilastiti vse prerogative vlade. Po likvidaciji Avnija Rustemija, ki so jo izvedli Ahmetovi plačanci, so se demokratsko usmerjeni krogi zbrali okrog Fana Nolija, Bajrama Currija in Luigja Gurakučija v Valoni. Kot reakcija proti domačim in tujim spletkam se je dvignila demokratsko revolucionarna buržoazna vlada na čelu s Fanom Nolijem. Z ustanovitvijo demokratske vlade Fana Nolija se je v Albaniji začela nova etapa prizadevanj za politično in socialno emancipacijo množic.

Vlado Fana Nolija, ki je uživala simpatije vseh rodoljubnih sil, so nenehno napadali, največ iz Jugoslavije, kamor se je bil umaknil Ahmet Zogu in pa Ceno Bej, v Italiji pa je vodil široko propagando

Shefqet Vërlaci. Vlada Fana Nolija, ustanovljena junija 1924, je bila med najbolj naprednimi vladami na Balkanu. Prizadevala si je, da bi vzpostavila diplomatske odnose s Sovjetsko zvezo, toda v Jugoslaviji se je naselilo več belogardistov, ki so pobegnili iz Sovjetske zveze po zmagi oktobrske revolucije. Decembra 1924 so vlado Fana Nolija napadle bande Ahmeta Zogollija, Cena bega Crnoglaviča in vojaške sile ter inštruktorji Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev; ti so kot oficirji vodili intervencijo kontrarevolucionarnega tipa. Tuja intervencija je prinesla nove spore v albansko družbo oziroma privedla na oblast Ahmeta Zoguja.

S prihodom Zogujev na prestol se je začelo novo trpljenje albanske države. V letih 1925 do 1928 je družbeni in gospodarski razvoj Albanije doživel še večjo destabilizacijo. Čeprav je bila ustanovljena republika, je ljudstvo po likvidaciji Luigja Gurakučija, Bajrama Currija in drugih v celoti zavračalo satrapske metode Ahmeta Zogollija. Kot politični uporniki so se odlikovali Fan Noli, Hasan Prishtina in drugi, ki so pobegnili iz Albanije. Navzlic temu, da je vladi Ahmeta Zoguja uspelo organizirati relativno sposobno administracijo, jo je kmalu preplavila korupcija in spričo finančne krize je prišlo do gospodarske in politične odvisnosti od Italije. Zlasti veleposestniki so proti delovnim ljudem izrabljali svoj položaj. Deželo je zajelo pomanjkanje najosnovnejših življenjskih potrebščin, kot so kruh, sladkor in drugo. Na nadaljnje poslabšanje življenja v Albaniji so vplivali tudi veliki stroški vlade Ahmeta Zoguja, pa tudi spletke okrog tega, katera rodbina bo imela primat: Vërlaciji na eni ali Ceno bej Crnoglavič na drugi strani. Čeprav je Ahmet Zogu marca 1925, junija 1931 in marca 1936 sklenil z Italijo znane pakte, so finančni problemi ostali nerešeni. Italijanska politika je šla tako daleč, da je predlagala celo carinsko unijo. Albanski družbi ni pomagalo, da se je Ahmet Zogu proglasil za kralja. S tem je še bolj odprl vrata tujemu kapitalu, ki je razdiralno vplival na malo, nerazvito nacionalno gospodarstvo. Kljub temu pa so ustanavljali prve delavske organizacije. Pojavili so se prvi sindikati z razredno političnimi cilji; ustanovili so sindikalna društva kot: Përparimi, društvo krojačev, naftarjev, kamnosekov itd.

Ob tem, ko so odpirali šole v materinem jeziku, je bilo čutiti tudi duha oziroma težnje po vplivu italijanske kulture, kar zlasti učiteljem ni bilo po godu. Albanci so glede izobraževanja med dvema vojnama zavzemali zadnje mesto v Evropi, saj so bile novoodprte šole tako rekoč prve. Namesto da bi se s pomočjo svoje vlade, ki jo je sam imenoval, kralj zavzel za napredek gospodarstva, to je proizvodnje, povezovanja goratih območij z mesti, za obdelovanje zemlje, za gradnjo novih poti in mest, za izboljšanje zdravstvenih razmer prebivalstva, je povečeval žandarmerijo, vse kredite pa je porabil za

gradnjo vojaških kasarn in za vzdrževanje dvora. Od kredita, ki ga je dobil 15. marca 1925, bi morali po planu za poljedelstvo porabiti 51,07 %, porabljenega pa je bilo v ta namen samo 2,42 %. Čeprav je 1929 vlada postavila neko komisijo za reforme, kot je bila agrarna reforma (objavljena 3. maja 1930), ta ni sprejela nikakršne novosti. V letih 1930–35 je v Albaniji desetkalo ljudi tako imenovano pomanjkanje kruha, med ljudmi znano kot »zija e bukës« (črno pomanjkanje kruha).

Ko govorimo o splošni sliki albanske družbe vse do njene kapitulacije med dvema vojnoma, to je vse do 1939, jo je najbolje opisal znani albanski pisec Millosh Gjergj Nikolla – Migjeni; v svojih spisih je naslikal bedo in revščino albanskega ljudstva. Posebno žalostni so, poudarja Migjeni, glasovi nesrečnikov, ki nimajo kruha, se pa polglasno pogovarjajo o tem, da bi v mestu kupili kak kilogram koruze, da bi lahko životarili. Po *fijerski revoluciji*, ko se je vlada odkrito spopadla z ljudstvom, ko se je ljudstvo dvignilo proti totalitar-nemu kraljevemu režimu v Albaniji, so se začele pojavljati komunistične skupine. Tako imenovana liberalna vlada Mehdijsa Frashë-rija je morala javno priznati obstoj komunističnih skupin v Albaniji. Minister za notranje zadeve Musa Juka, kljub terorju in kljub množičnim aretacijam zlasti v Fieru, ni mogel zadušiti revolucionarnega vrenja zlasti med mladino. Medtem ko je bil v sami Albaniji vse bolj viden spopad generacij, je Fan Noli pozival ljudi: »Kmetje in delavci od Skadra do Valone, dvignite se proti tiraniji in izdajalski politiki profašistične skupine v Albaniji.« Albanska družba je v štiridesetih letih dosegla rob propada.

Začetki komunističnega gibanja

V Albaniji pred vojno komunistična partija ni bila organizirana. 1928 se je v Moskvi zbrala skupina Albancev, med katerimi se je odlikoval Ali Kelmendi. V Albaniji pa so obstajale tako imenovane *komunistične skupine*, in to komunistična skupina mladih s središčem v Korči, komunistična skupina Zjarri in komunistična skupina s sedežem v Tirani, ki je bila trockistično usmerjena. Obstajanje komunističnih skupin je bilo javno priznано po revoluciji v Fijeru. Ko govorimo o komunistični dejavnosti v Albaniji, velja omeniti ohranjeno dokumentacijo. Uradna dokumentacija poudarja, da so v štiridesetih letih vse bolj vidni znaki širjenja komunizma po alban-skih vaseh in mestih. Prve komunistične akcije neposredno po koncu vojne so se izgubile v močnem trenju, ki je nastalo ob ustanovitvi »arbanaške« države in organiziranju nacionalnega življenja. Cela vrsta revolucij, uporov in spopadov je vse preveč močno pritegnila

pozornost Albancev, tako da psihološko ni bilo mogoče izvajati sistematične komunistične propagande in aktivnosti. Toda tako stanje je obenem ustvarjalo možnosti za razvoj komunizma, brž ko so prenehala notranja albanska obračunavanja. Ta obračunavanja so bila pretrgana s prihodom Ahmet bega na oblast, potem pa tudi na albanski prestol.

Brez dvoma so aktivisti Tretje internacionale v tem času delali po svojih močeh, vendar v resnici še ni prišel čas za spontan prehod ljudstva h komunizmu – čas tako imenovanega avtonomnega komunizma, ki se je pojavil tako v Bolgariji kot tudi v Grčiji. Avtonomni komunizem je veliko bolj množičen kot knjižni komunizem, ki je pritaknjen ob strani in ki zajema samo neznatno plast intelektualcev in izobraženih delavcev. Privlačnost Ahmetovega režima je izginila v tridesetih letih, kmalu po njegovi proglasitvi za kralja Albanije. Nedolgo potem je nastopila gospodarska kriza, ki je počasi, a zanesljivo in vse močnejše stiskala tudi slabotno albansko narodno gospodarstvo. Ta pritisk je konec tridesetih let dosegel višek. Vse bolj so se začeli kazati vidni znaki, vse očitnejši dokazi, da je velikansko število mladih Albancev že na liniji komunizma.

Kot dokazujejo dokumenti, je bila Albanija sredi tridesetih let tega stoletja že na križpotju med fevdalizmom, kapitalizmom in malo posestjo. Noben od teh sistemov ni prevagal. Ohranili so se fevdalnolastniški odnosi, čeprav so bili še kako razmajani in ogroženi. Kapitalizem se je v Albaniji že prav na začetku spremenil v zele-naštvo v javnem življenju. V takih razmerah so bili mali posestniki izpostavljeni udaru surove ekonomske krize, ki je težko prizadela celo daleč naprednejša narodna gospodarstva z izdelanimi sistemi in globoko tradicijo. Tak teren pa je bil ugoden za klitje samo najbolj radikalnih idej. Tako se je prav v najbolj odročnih albanskih krajih pojavil agrarni komunizem, skoraj istoveten s tistim v Bolgariji, ki je prinesel toliko pretresov in sprememb. Samo zaradi slabšega življenjskega standarda Albancev je ta agrarni komunizem v Albaniji v tridesetih letih postal radikalnejši kot v bolgarski buržoazni družbi. Gibal se je skoraj po robu, ki tvori tudi znatno razliko med ekstremnim komunizmom na eni in anarhijo na drugi strani. Seveda pa tu ni šlo za doktrino.

Zanimivo je citirati dokument iz 1937, kjer je rečeno: »Širjenje komunizma v šolah je šlo do presenetljivih meja. Anketa, ki jo je izvedlo prosvetno ministrstvo v teh dneh, je potrdila, da skoraj polovica učiteljskega kadra po albanskih šolah pripada komunistom. Iz tega je zlahka mogoče sklepati, kolikšen odstotek šolske mladine pripada komunistom. Morda je največja nesreča Albanije,« je nadalje rečeno v dokumentu, »da so njeni politiki v trenutku, ko je bilo arbanaško državno življenje še v povojih, svoje vesti prodali tistim,

ki so bili zainteresirani za ta nakup,« misleč na komuniste. V dokumentu je naprej rečeno, da albansko narodno življenje ni bilo usmerjeno na lastne sile, ampak na tujo moč. »Ni bilo težavne požrtvovalnosti in prizadevnosti, ki zadajata veliko truda celim generacijam, ki pa obenem kalita zdravega, močnega in odpornega nacionalnega duha. Vsega tega ni bilo in Albanci so ostali v svojem jedru množica, izpostavljena najbolj zapeljivim idejam. Za gole, bose, lačne in prezeble Albance, torej tudi na zelo nizki kulturni stopnji, je bil najbolj privlačen komunizem, seveda pa tak, kakršnega vidijo in si ga želijo.« »Demonstracije v Korči, pretepanje profesorjev gimnazije v Skadru in pa globlja analiza splošnih albanskih razmer daje pravico do predpostavke, da bo boj proti komunistični nevarnosti v Albaniji zelo težak,« je zapisal Musa Juka, minister za notranje zadeve. »Boj proti komunizmu v Albaniji bo moral voditi samo režim, ki se naslanja na majhno število ljudi, ki pa bodo pripravljeni iti za vsakim režimom, to pa ne bodo mogli biti borci, ki bi bili kos obrambi pred komunizmom,« je poudaril izkušen novinar, akreditiran kot tiskovni ataše v Albaniji. Ljudstvo je v teh razmerah zahtevalo spremembe, komunisti akcije, uradna oblast, ki je prezrla vsako politično perspektivo, pa je pripeljala državni aparat in politike do kaosa in propada.

Italijanska zasedba in odpor

V začetku januarja 1939 je Benito Mussolini sprejel načrt za okupiranje Albanije. Od 18. do 23. januarja je italijanski minister za zunanje zadeve Ciano imel v Beogradu razgovore z Milanom Stojadinovićem v zvezi z razdelitvijo Albanije na interesne sfere. V zvezi s tem je Stojadinović poudaril, da je treba Ahmeta Zoguja zamenjati z drugim človekom, ki bo primernejši za albanskega vladarja. Gospodarska in politična kriza v Albaniji se je v januarju in februarju poglobljala, tako da se je ministrstvo za notranje zadeve odločilo za množične aretacije in za preganjanje komunistov. Ko je Milan Stojadinović 4. februarja podal ostavko, se je naslednji dan Benito Mussolini odločil, da bo okupiral Albanijo brez Jugoslavije. Da bi izzivala albansko vlado, je Mussolinijeva vlada 25. marca Ahmetu Zoguju poslala načrt – traktat, po katerem je imela Italija pravico nadzorovati vse poti in strateška mesta v Albaniji tako na morju kot na kopnem. Zanimivo je, da je to odkrito provokacijo Ahmet Zogu zavrnil. Mussolinijeva vlada je 2. aprila Albaniji ponovno poslala novo zahtevo za uporabo strateških krajev v Albaniji. Ker je 6. aprila parlament italijansko zahtevo odbil, je naslednji dan, 7. aprila, Italija z vsemi sredstvi napadla celotno ozemlje Albanije. Italijanske napade

so podpirale tudi notranje agenture. Poudariti je treba, da je Xhafer Ypi, dvorni minister, prihod Italijanov podpravljal z besedami, da Italijani »prihajajo kot rešitelji Albanije pred tiranijo Ahmeta Zoguja«.

Proti okupaciji Albanije so se dvignili komunisti Italije, Francije, Jugoslavije, Sovjetske zveze in nekaterih arabskih držav. Zlasti na Kosovu so se javljali prostovoljci, da bi sodelovali pri obrambnih delih na albanski fronti proti fašističnim osvajalcem. Društvo narodov je okupacijo Albanije priznalo na tih in miren način. Tudi velike sile so izjavljale, da jim ni bilo znano nič o tem italijanskem podvigu. Kraljevina Jugoslavije je okupacijo Albanije sprejela kot izvršeno dejstvo, medtem ko jo je papež Pij XII. blagoslovil.

Dva dni po okupaciji, 9. aprila 1939, je bila v Albaniji ustanovljena fašistična vlada (tako imenovani Začasni administrativni komite) na čelu z Xhaferjem Ypijem. Dva dni kasneje se je v Tirani zbrala tako imenovana asambleja (parlament), kamor so vstopili italijanski agenti in domači izdajalci. Ta parlament je sestavljalo 159 članov, od tega: 68 begov in posestnikov, 25 bajraktarjev, 46 trgovcev, 20 klerikalcev in oficirjev, kakor tudi fašističnih intelektualcev. Prav tako 12. aprila je bilo objavljeno, da asambleja sprejema personalno unijo Albanije z Italijo in dopušča možnost, da se ustanovi izdajalska vlada, ki jo vodi posestnik Shefqet Vërlaci. Štiri dni po ustanovitvi vlade Shefqeta Vërlacija je delegacija asamblee ponudila Skenderbegov venec Viktorju Emanuelu III., ki se je istočasno proglasil za kralja Italije in Albanije, kakor tudi za cesarja Etiopije.

Gospodarska in politična kriza v Albaniji se je iz dneva v dan poglobljala, tako da so se ljudje začeli upirati režimu in prodiranju italijanskega kapitala, ki je v celoti porušil nacionalno proizvodnjo in gospodarstvo. Vlada Shefqeta Vërlacija se je dosledno držala navodil Benita Mussolinija za fašizacijo dežele, tako da je bila 2. junija 1939 ustanovljena albanska fašistična organizacija na čelu s Kolëm Bibë Mirakujem. Albanska nacionalna zastava je dobila oznake liktorjev z emblemom fašistične Italije. Dan kasneje je bilo razpuščeno ministrstvo za zunanje zadeve, Shefqet Vërlaci, Mark Gjoni, Vangjel Turtulli in Mustafa Kruja pa so bili imenovani za »senatorje kraljestva«. Fašistična partija Albanije je takoj začela izdajati tudi svoja glasila Fashizmi, Tomori, Tomori i vogël, Shkëndia, kakor tudi druga glasila fašistične ideologije. Po albanskih šolah so se začele pojavljati knjige in brošure fašističnega duha in vsebine. Reakcionarne sile so na ta način hotele doseči popolno fašizacijo dežele in vseh oblik albanske družbene nadgradnje.

Komunistične skupine so bile nepovezane in nenačrtno vodene iz enega centra; predstavljale pa so operativno politično silo. Uspelo jim je, da so se na neki način uprle okupatorju in domačim izdajalcem. Vendar so bile hermetično zaprte, niso sodelovale z množica-

mi, tako da take kot so bile, niso imele nikakršne perspektive. Delavski razred je bil nekaj časa prepuščen sam sebi. Toda v okoliščinah v prvi vrsti gospodarske in politične totalne krize so začele iz ljudstva vreti posebne pobude, ki so do junija 1941 že dale ilegalne oborožene čete. Najbolj znana je bila četa Myslima Peza. Kot nasprotna utež ilegalnim akcijam in diverzijam, ki so jih opravljale tako rodoljubno razpoložene čete, kakor tudi komunistične skupine, je fašistična oblast v Albaniji do maja 1941 nadzorovala 1130 hiš, 21 130 ljudi, 5279 ljudi pa so internirali v koncentracijskih taboriščih v Italiji. Toda odpor proti okupatorju in domačim izdajalcem je bil vse večji.

V oktobru so se pojavili načrti, kako bi komunistične skupine v Albaniji našle skupni jezik, da bi oblikovale močno partijo, ki bi jo vodil en center oziroma centralni komite. Seveda je bil za to izredno pomemben notranji faktor, to je prizadevanje albanskih komunistov, da bi oblikovali disciplinirano komunistično partijo, ki bi vodila množice v boju proti okupatorju in domačim izdajalcem. Nič manjši ni bil prispevek jugoslovanskih komunistov, zlasti Miladina Popovića. Na temelju teh prizadevanj je bila od 4. do 8. novembra 1941 ustanovljena *Komunistična partija Albanije*. Na tem zboru je bil izvoljen začasni centralni komite albanske komunistične partije z začasnim sekretarjem. Politični program Komunistične partije Albanije je bil, da se skupaj s širokimi ljudskimi množicami odpre fronta za boj proti okupatorju in domačim izdajalcem, za nacionalno svobodo, za demokratično vlado, ostvaritev vsega tega pa je možna samo z oboroženo silo. V začasni centralni komite so prišli: Enver Hoxha, Qemal Stafa, Koçi Xoxe, Nako Spiro, Ramadan Çitaku, Kristo Temelko in Tuk Jakova. Osnovno izhodišče tega začasnega centralnega komiteja je bil oboroženi boj proti okupatorju in izdajalcem.

Ob ustanovitvi albanske komunistične partije je bilo število komunistov, kot kažejo dokumenti, relativno majhno. Tako si je začasni centralni komite zastavil za nalogo, da se posveti organizaciji antifastične mladine po albanskih mestih in vaseh. Rezultat množičnega pristopanja je bilo 23. novembra organiziranje Albanske komunistične mladine s političnim sekretarjem centralnega komiteja Stafom na čelu. Pomnožila se je tudi partija tako z delavci kot s kmeti.

Kot rezultat teh prizadevanj so poleg čete Myslima Peza začele bojne akcije partizanske čete lokalnega značaja v krajih Kurvelesh, Gori, Skrapar, Mokër, Devollë, Dibër, Mat in Kolonja. Tem četam so partijske organizacije postavile nalogo, da se bojujejo in pridobivajo rodoljubno razpoložene ljudi, propagirajo albansko komunistično partijo med vaškim prebivalstvom in mobilizirajo ljudstvo za

oboroženi boj. Jedro čet so v začetku tvorili komunisti. Imele so določene vasi kot baze za politično in patriotsko revolucionarno dejavnost. Četam so poveljevali komandanti, medtem ko je politično vzgojo običajno vodil član komunistične partije – politični komisar. V takih okoliščinah v vaseh in mestih v Albaniji do konca 1941 niso delovale le organizirane in oborožene čete, ampak tudi ilegalne zaledne skupine, ki so širile politični boj in skrbele za priliv v vojaške enote.

Aprila 1942 je bilo *prvo posvetovanje Albanske komunistične partije*, kjer so določili naloge narodnoosvobodilne fronte in narodnoosvobodilnih odborov. Tu je bilo določeno, da skličejo narodnoosvobodilno konferenco nacionalnega značaja. *Konferenca* je bila 16. septembra 1942 v *Pezu*. Prisotnih je bilo 20 delegatov. Konferenca je izvolila prvi narodnoosvobodilni odbor s sedmimi člani. Slovesno se je zavezala, da se bo s pomočjo oboroženih čet (kar pomeni z oboroženim bojem) zavzemala za svobodno Albanijo in pa za organiziranje skupne narodnoosvobodilne fronte ter za ustanavljanje narodnoosvobodilnih odborov po vaseh, mestih in ulicah. Do konca 1942 je v Albaniji delovalo 22 partizanskih čet, v glavnem sestavljenih iz manjšega števila ljudi, ki pa so bili patriotsko usmerjeni in v vojaškem in političnem pogledu vedno pripravljeni, da se spopadejo s sovražnimi in izdajalskimi profašističnimi silami.

Kot odgovor na revolucionarna stališča, ki jih je zavzela konferenca v *Pezu*, kot tudi na dejavnost partizanskih čet, je bila na pobudo Italijanov in drugih plačancev konec 1942 ustanovljena izdajalska politična organizacija *Balli Kombëtar*; v svojem programu se je odkrito opredelila za italijanski fašizem. Do februarja 1943 so bile ustanovljene nove partizanske čete in opravljene zelo učinkovite vojaške akcije po albanskih mestih in vaseh. Zlasti je treba omeniti partizanski četi *Tropoje* in *Vlore*. V tem obdobju se je narodnoosvobodilno gibanje v albanskih mestih vidno razmahnilo.

Partizanske čete so učinkovito razkrinkavale okupatorja in pridobivale albanske kmete za splošen boj proti okupatorju in domačim izdajalcem. V takih okoliščinah je bila od 17. do 22. marca 1943 v *Labinotu* *prva pokrajinska konferenca Albanske komunistične partije*. Na konferenci so razpravjali o številčni rasti narodnoosvobodilnega gibanja, kakor tudi o odnosu partije do množic, o vlogi narodnoosvobodilne fronte pri ustanavljanju narodnoosvobodilne vojske, pri pomoči antifašistični fronti žensk in pa o volitvah novega centralnega komiteja. Izvoljen je bil novi centralni komite KPA. Če ne upoštevamo uspehov pri delu z množicami, zlasti na vasi, so bili kot rezultat te konference do maja 1943 v Albaniji ustanovljeni prvi bataljoni. Do julija 1943 je bilo ustanovljenih že več kot 20 bataljonov. Ker so se oborožene enote z vsakim dnem vse bolj povečevale,

je 4. julija centralni komite Komunistične partije Albanije v Labi-notu skupaj s splošnim narodnoosvobodilnim odborom dal pobudo, da se ustanovi glavni štab Narodnoosvobodilne vojske Albanije. Glavni štab se je konstituiral 5. julija na prvem sestanku; tedaj je bil za komandanta štaba izvoljen Spiro Mojsiu, ki je opravljal to nalogo vse do maja 1944. Za politkomisarja je bil izvoljen Enver Hoxha. V juliju je glavni štab izdal ukaz za vsesplošno oboroženo vstajo; v tem času je bil protifašistični boj glavna naloga množice albanskih ljudi.

V splošnem revolucionarnem vrenju je bila 15. avgusta 1943 ustanovljena prva udarna narodnoosvobodilna brigada Albanije; določeno je bilo, da bo delovala v prvi operativni coni: Valona–Gji-rokastra. Do tega časa je bilo po uradnih virih v oboroženih enotah Narodnoosvobodilne vojske Albanije zajetih več kot 10 000 borcev, pa tudi 20 000 drugih, ki so pripadali gverilskim četam po mestih in vaseh po vsej Albaniji.

Reakcionarne sile so si na vso moč prizadevale, da bi uničile narodnoosvobodilno gibanje Albanije. Nekateri plačanci, ki so jim bili dostopni uradni dokumenti po okupaciji Albanije in so bili protiitalijansko usmerjeni, so pobegnili v Jugoslavijo. Te plačance so vodili Abez Kupi, Hasan Reqi, Islam Radovica in drugi. Zlasti aktivni so bili ti plačanci po ustanovitvi Komunistične partije Albanije, in to predvsem anglo-ameriški plačanci, ki so se zbirali okrog Abaza Kupija; njemu so okupatorji zadali nalogo, naj se politično in vojaško bojuje proti albanskim narodnoosvobodilnim enotam.

Zmaga in osvoboditev

V takih okoliščinah in ob odkritem nasprotovanju centralnemu komiteju komunistične partije in narodnoosvobodilnemu gibanju so tajni viri decembra 1942 odkrili, da so bili narejeni novi načrti o razdelitvi Albanije med Grčijo in jugoslovansko begunsko vlado. Prav tako med vojno so bili odkriti pomembni tajni dokumenti z julija 1943. leta, ki so odkrito govorili o razdelitvi Albanije med Grčijo in begunsko jugoslovansko vlado. V zvezi s tem je treba posebej poudariti informacijo Miladina Popovića, ki jo je iz Albanije poslal centralnemu komiteju Komunistične partije Jugoslavije. Miladin Popović je navedel, da je v Albanijo prišlo okrog 25 Angležev, od teh 5 majorjev, 3 kapetani in pomožno radiotelegrafsko osebje. Kot je poročal Miladin, so imeli 8 radijskih postaj, usmerjenih v različne cone, ki so delovale neodvisno druga od druge. Takoj po prihodu so se začeli vmešavati v notranje zadeve Albanije. Miladin Popović je v pismu 19. oktobra 1943 poudaril, kako je Maclean na nekem sestanku splošnega narodnoosvobodilnega odbora rekel, da je prišel

z orožjem pomagat narodnoosvobodilnemu gibanju Albanije, v resnici pa pomaga Balli Kombëtar. Tuje misije (anglo-ameriške) so v Albaniji našle ugoden teren. V zvezi s tem je bilo rečeno, da je bil major Neal oficir za zvezo pri kriminalcu Marku Gjoniju. Angleška vojna misija je bila tudi v štabu Fiqra Dina, Xhemëja Gostivarija in Hisnija Dema. V njihovem štabu so bili: major Peter Kempon, major Ridell, kapetan Hunston.

Te tuje agente, ki so delovali v albanskem prostoru, je najbolje opisal Miladin Popović v svojem poročilu 24. aprila 1944: angleški oficirji tekajo k vsakemu in se z vsakim pogovarjajo. Menijo celo, da bi sestavili blok bivših kvislinških ministrov Vërlacija, Mustafa Kruja, Vrionija in Abaza Kupija. Tako daleč torej gredo. Ob teh načrtih je videti, da se je Abaz Kupi vtihotapil v vrste narodnoosvobodilnega gibanja. Svoje načrte je izpeljal v Muki, kjer mu je uspelo, da je Balli povezal z glavnim narodnoosvobodilnim odborom. V pogovorih Mustafa Gjinishija in Ymerja Dishnica s predstavniki NOB so ti sprejeli idejo Ballija, da se ustanovi nekakšen komite za rešitev Albanije. Na sestanku, ki je bil v Muki 1. in 2. avgusta 1943, je bilo jasno videti, da hoče Abaz Kupi odkrito sabotirati narodnoosvobodilno gibanje. Da bi preprečili popolno kapitulacijo pred Abazom Kupijem, je bilo sklenjeno, da z Balli Kombëtarom ne more biti nikakršnih kompromisov in tudi ne bo dana nikakršna koncesija v političnem pogledu. 4. septembra 1943 je bila v Labinotu *druga konferenca narodnoosvobodilnega odbora*, ki je izvolila nov splošni LO s 67 člani, od teh so jih 7 izvolili na konferenci v Pezu.

Ko je septembra Italija kapitulirala, je ponovni zasedbi Albanije poveljeval nemški general Besel, pozneje pa general Gaib. O tem je Besel zapisal, da bo ob prihodu nemških sil »neodvisnost Albanije ohranjena«. Taka demagoška politika je prinesla tako imenovani začasni izvršni komite na čelu s posrednikom Ibrahimom Biçakom, ki je 11. septembra »objavil neodvisnost Albanije«. Nemške okupacijske sile so 16. oktobra v Tirani sklicale nekakšno »nacionalno asembleo«, da bi prevarale ljudske množice. Po nemških navodilih je asemblea objavila, da se Albanija ločuje od Italije in da je določen višji namestniški odbor (Këshilli i Lartë i Regjencës) z Mehdiem Frashërijem na čelu. V takih okoliščinah je namestništvo 5. novembra 1943 imenovalo kvislinško vlado z Rexhepom Mitrovicom na čelu. V novih razmerah je namestništvo sodelovalo z Balli Kombëtar, toda tudi z Abazom Kupijem, agentom Intelligence servicea.

Konec 1943 sta bili ustanovljeni druga in tretja udarna brigada narodnoosvobodilbrigada NOV Albanije, okrog 10 000 Nemcev in kvislingov napadalo partizanske enote, vendar so jih ustavile sile prve in šeste udarne brigade. Februarja 1944 so nemško-balistične sile uprizorile množičen pokol prebivalstva. Ob zasedbi mest so in-

ternirali na tisoče ljudi v koncentracijska taborišča Buchenwald, Mauthausen, Dachau, Auschwitz, Majdanpek, Priština in druga in le redko kdo se je vrnil živ. Poseben teror je izvajal nemški agent Xhafer Deva s pajdaši 4. februarja 1944 v Tirani.

Med neenakopravnim bojem so bile ustanovljene nove brigade Narodnoosvobodilne vojske Albanije, in to: četrta, peta, sedma in še dve brigadi v organiziranju. Glavni štab NOV Albanije je februarja 1944 ukazal, naj narodnoosvobodilna vojska začne protiofenzivo na vseh sektorjih in naj okupatorju in izdajalcem prizadene smrtonosne izgube. S tem ko so izvedle povelje glavnega štaba in v neenakopravnem boju osvobodile velik del dežele, so enote omogočile, da je bil v osvobojenem Permetu 24. maja 1944 *prvi antifašistični kongres narodne osvoboditve Albanije*. Prisotnih je bilo 186 delegatov: predstavnikov splošnega narodnoosvobodilnega odbora, glavnega štaba, narodnoosvobodilnih odborov okrožij, brigad narodnoosvobodilne vojske, kakor tudi delegati osvobojenih mest in krajev. Na tem zboru je bil izvoljen narodnoosvobodilni odbor kot zakonodajni in izvršilni organ. Ustanovljen je bil tudi antifašistični komite narodne osvoboditve Albanije, ki je imel 13 članov in vse attribute začasne vlade, odgovoren pa je bil antifašističnemu narodnoosvobodilnemu odboru. Za predsednika nacionalnega antifašističnega komiteja narodne osvoboditve Albanije je bil izvoljen Enver Hoxha. Nacionalni antifašistični komite narodne osvoboditve Albanije je Enverja Hoxha izvolil tudi za komandanta glavnega štaba namesto dotedanjega komandanta Spira Mojsia.

Potem ko je bil po direktivi CK KPA 15. aprila 1944 izvoljen nacionalni antifašistični komite narodne osvoboditve Albanije, je kongres sprejel te sklepe: 1. gradimo novo demokratično Albanijo po volji ljudstva, ki jo zastopa splošni NOO; ta je izšel iz boja KP in ljudskih množic; 2. prepovedan je prihod Ahmeta Zoguja v Albanijo; 3. ne prizna se kakršnakoli vlada, ki bi bila ustanovljena v Albaniji ali zunaj nje; 4. s še večjo ostrino se nadaljuje boj proti nemškim okupatorjem in njihovim pomočnikom okrog Legalitete, Ballija in bajraktarjev do popolnega zloma; 5. ne priznajo se nikakršne pogodbe vlade Ahmeta Zoguja s tujimi državami; 6. določeno je, da se še naprej krepí organizacija NOO Albanije, ki naj z bojem zagotovi narodno osvoboditev in demokratično ureditev.

V Albaniji sta 1. junija in 4. avgusta začeli delovati prva in druga udarna divizija. Z ustanovitvijo teh dveh divizij je začel svoje operacije vojaškega značaja tudi prvi korpus NOV Albanije. Do 12. septembra je bil osvobojen velik del Albanije. Narodnoosvobodilna vojska je 15. oktobra osvobodila Valono, 11. novembra je bil osvobojen Elbasan, 17. novembra Tirana, 29. novembra Skader, in tako vsa Albanija.

Narodnoosvobodilni boj pa se ni odvijal samo na fronti, ampak tudi drugje: od 20. do 23. oktobra je bila v osvobojenem Beratu *druga konferenca antifašističnega komiteja narodne osvoboditve Albanije*. Nacionalni komite je bil preimenovan v demokratično vlado Albanije. Novoizvoljeni predsednik vlade je svečano zaprisedel. Po ustanovitvi je vlada pripravila zakon o volitvah narodnoosvobodilnih odborov, kakor tudi deklaracijo o državljanskih pravicah.

Prispevek NOB Albanije k protifašističnemu boju je izredno pomemben. Proti NOB Albanije se je bojevalo več kot sto tisoč italijanskih vojakov, od septembra 1943 pa več kot petinsedemdeset tisoč Nemcev. Na albanski fronti so enote NOV Albanije skupno ubile, ranile ali ujele več kot sedemdeset tisoč sovražnih vojakov. V neenakopravnih bojih je bilo ubitih osemindvajset tisoč Albancev, 12 600 je bilo ranjenih, medtem ko so deset tisoč ljudi internirali.

Gjergj Kastrioti Skenderbeg (ok. 1405–1468), albanski narodni junak in borec proti Turkom, je sredi 15. stoletja osvobodil domala celo Albanijo, ki je Turki niso mogli pokoriti vse do njegove smrti (*desno*). Skenderbegov grb (dvoglavi orel) je ostal simbol Albancev vse do danes (*zgoraj*). Skenderbegova vrnitev v Krujo, prestolnico albanske fevdalne države (*spodaj*).

V ljudski arhitekturi je posebnost albanski stolp ali kula kot specifičen tip utrjene stanovanjske zgradbe. Sezidan je iz debelih kamnitih ali opečnatih zidov, visok dve ali več nadstropij in ima kvadraten tloris. Okna so le v najvišjem nadstropju, nižje spodaj so samo strelne line. Še danes je veliko ohranjenih zlasti na območju Prokletij na obeh straneh meje.

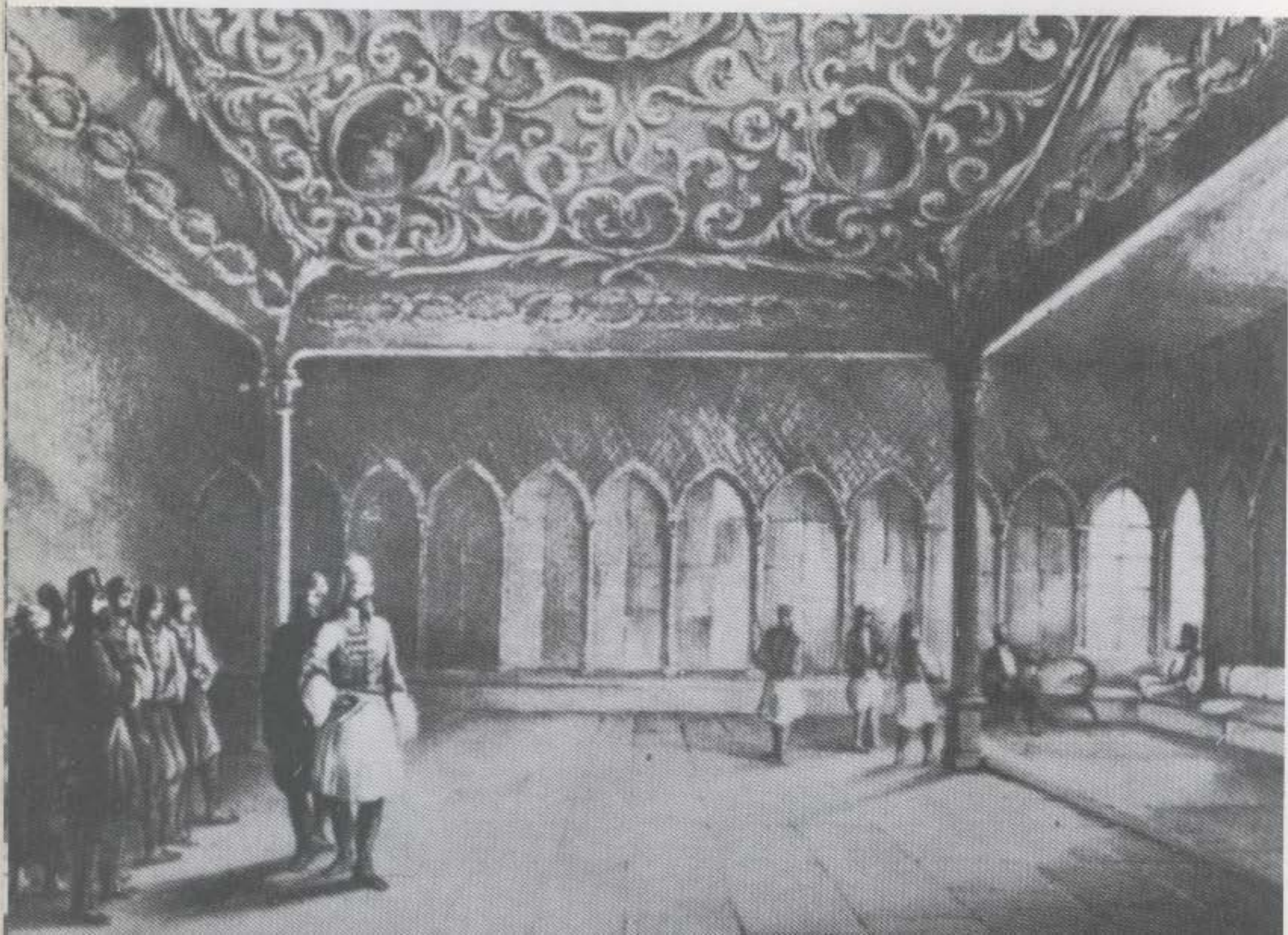

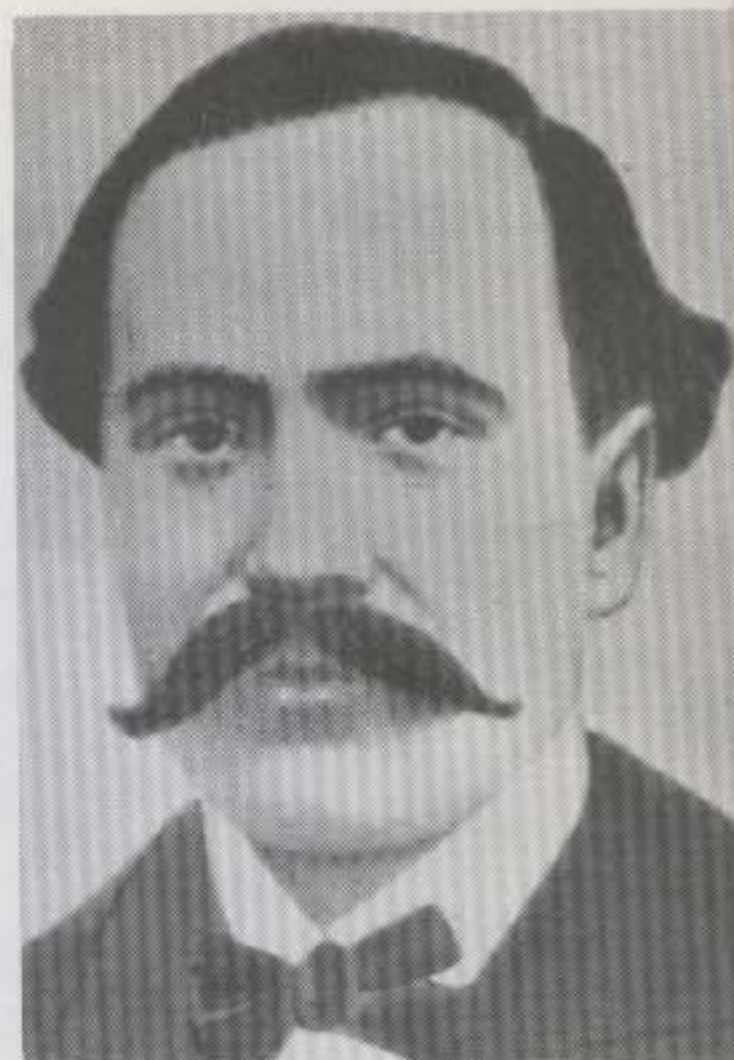
Albanski bojevnik, delo sodobnega albanskega slikarja A. Dodmaseja iz leta 1978 (*levo*). Srednjeveška trdnjava Petrela na temeljih antične trdnjave južno od Tirane (*spodaj*). Albanska narodna noša iz prejšnjega stoletja, gravura iz leta 1875 (*desno*).

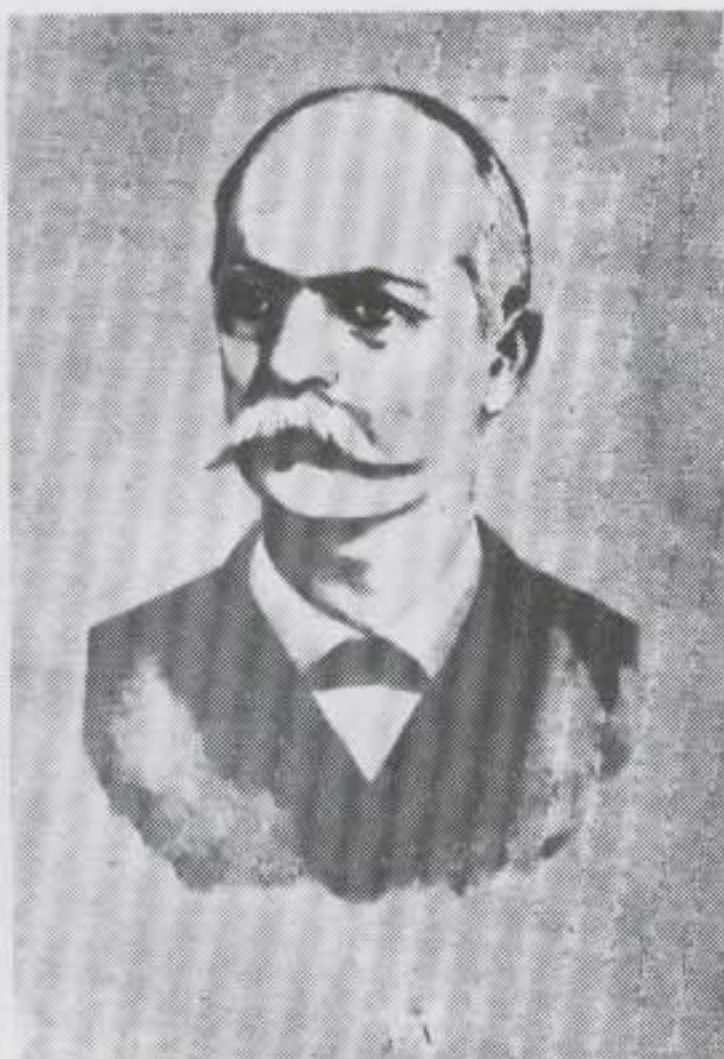

V drugi polovici 18. stol. so nekateri albanski paše postali tako močni, da so svoje pašaluke upravljali neodvisno od Visoke porte. Tako je na jugu v Janini vladal Ali paša Tepelena (levo). Spodaj sprejemna dvorana v njegovem dvorcu v Janini.

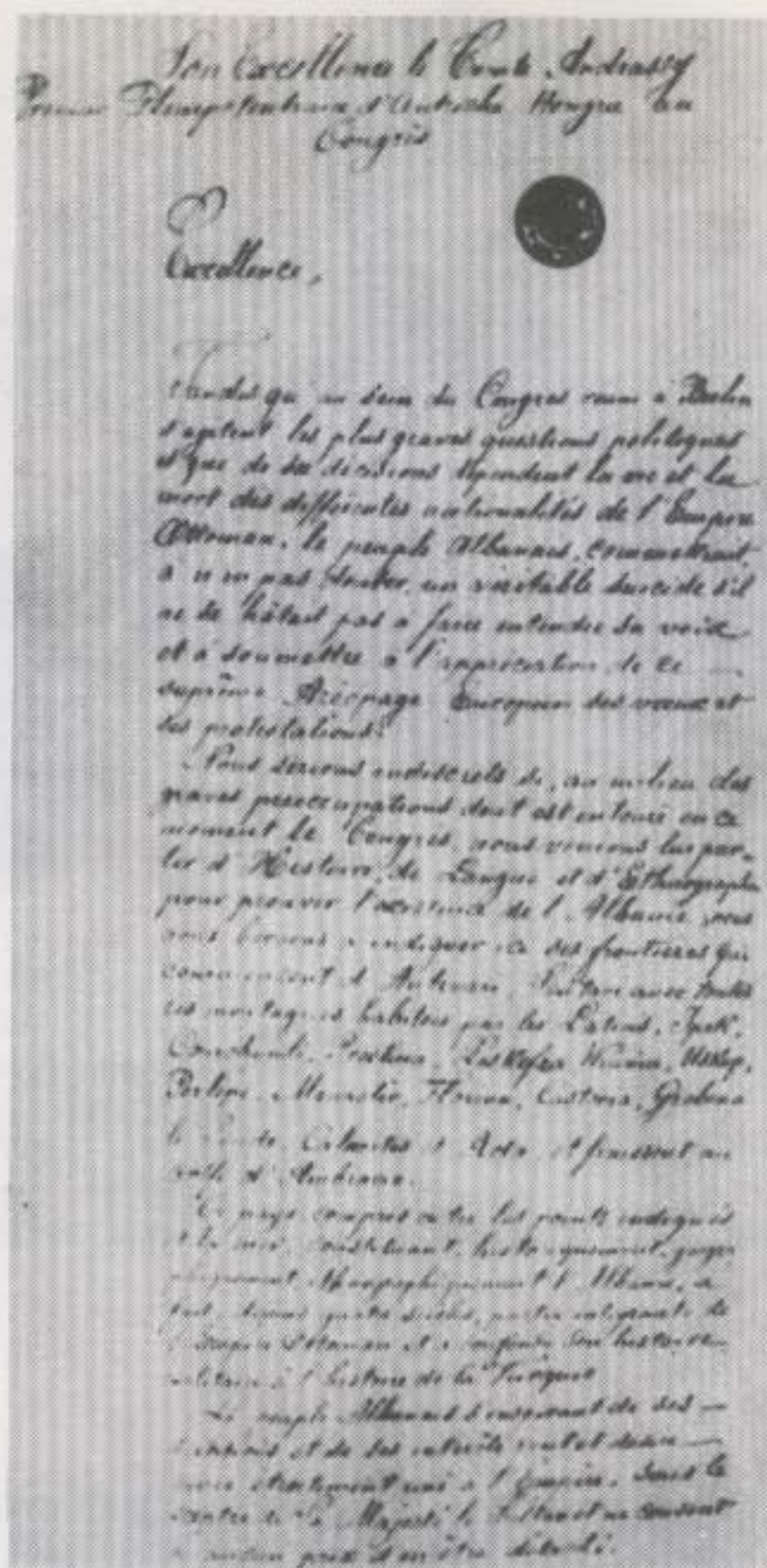

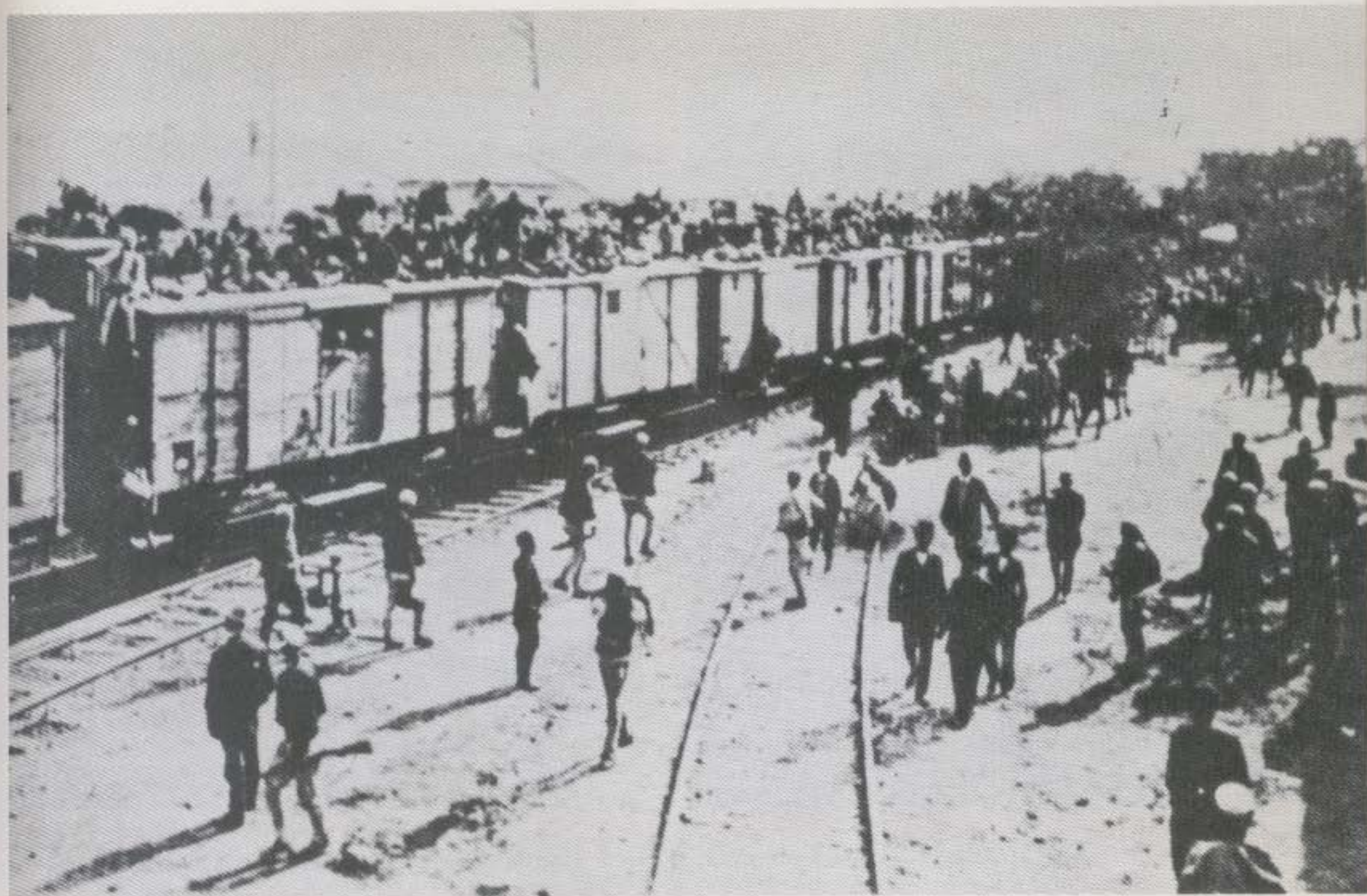
Sredi in posebno v drugi polovici 19. stol. je med Albanci potekal proces narodnega preporoda (rilindja) in nacionalne emancipacije Albancev. V tem obdobju so si Albanci zastavili temelje nacionalne in politične misli, posebej pa se je razmahnila književnost. Med najvidnejše predstavnike rilindje sodijo (od zgoraj in z leve) Naum Veqilharxhi (1797–1866), Zef Jubani (1817–1880), Konstandin Kristoforidhi (1830–1895), Pashko Vasa (1825–1892), Naim Frashëri (1846–1900), Jani Vreto, Abdyl Frashëri.

Leta 1878 je bil v Prizrenu zbor vsealbanskih predstavnikov, s katerega so berlinskemu kongresu poslali memorandum albanskega gibanja, v katerem so protestirali pri velikih silah proti razkosavanju svojih ozemelj (desno). Kula na albanski vasi (zgoraj). Ulica v Skadru leta 1860 (spodaj).

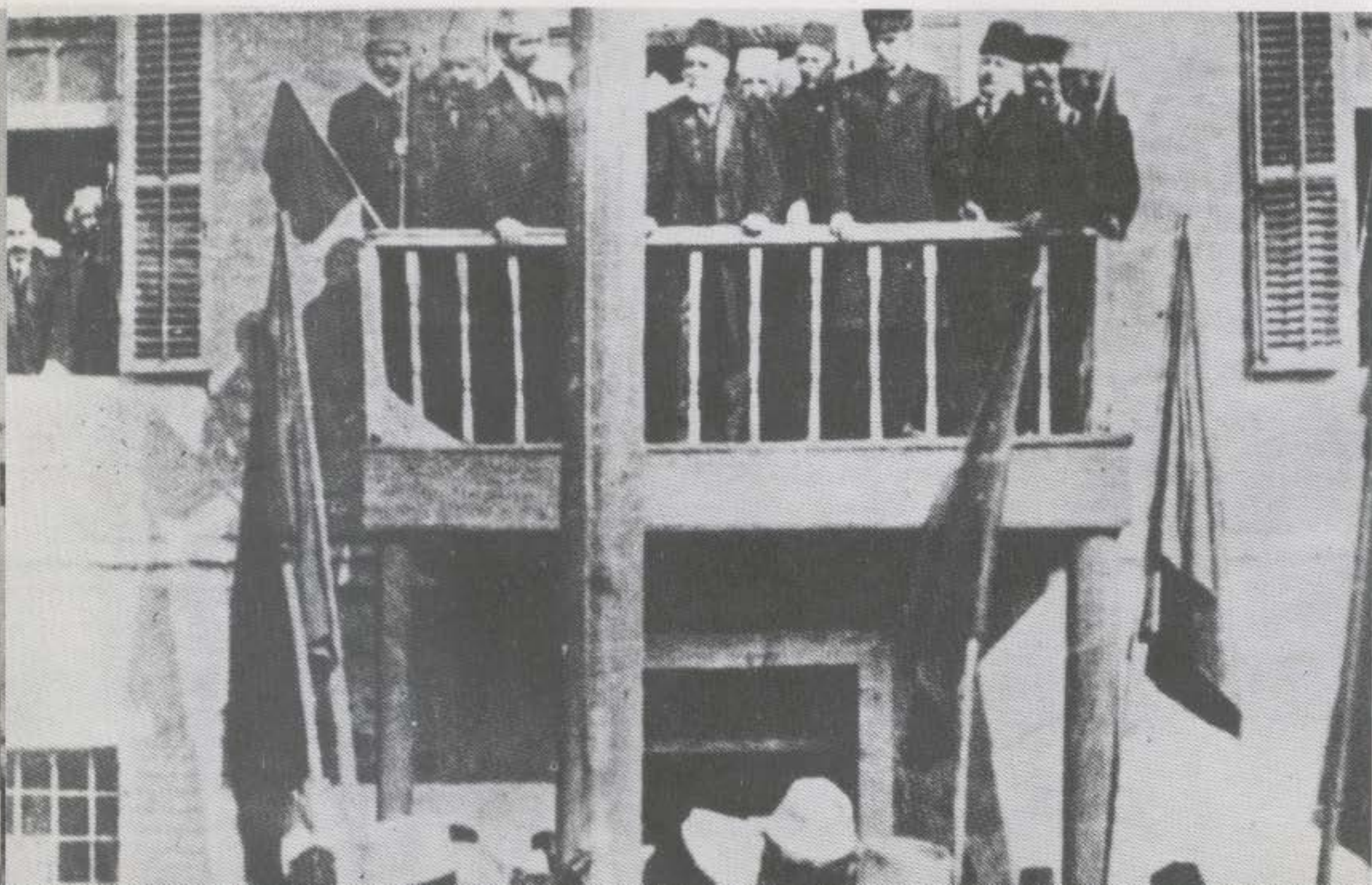

V začetku 20. stol. so se Albanci zopet močneje pričeli upirati Turkom. Posamezni upori so leta 1912 prerasli v splošno vstajo. Uporniki so zavzeli celo Kosovo in prodrli tja do Skopja (zgoraj). Skupina upornikov v južni Albaniji 1911 (spodaj).

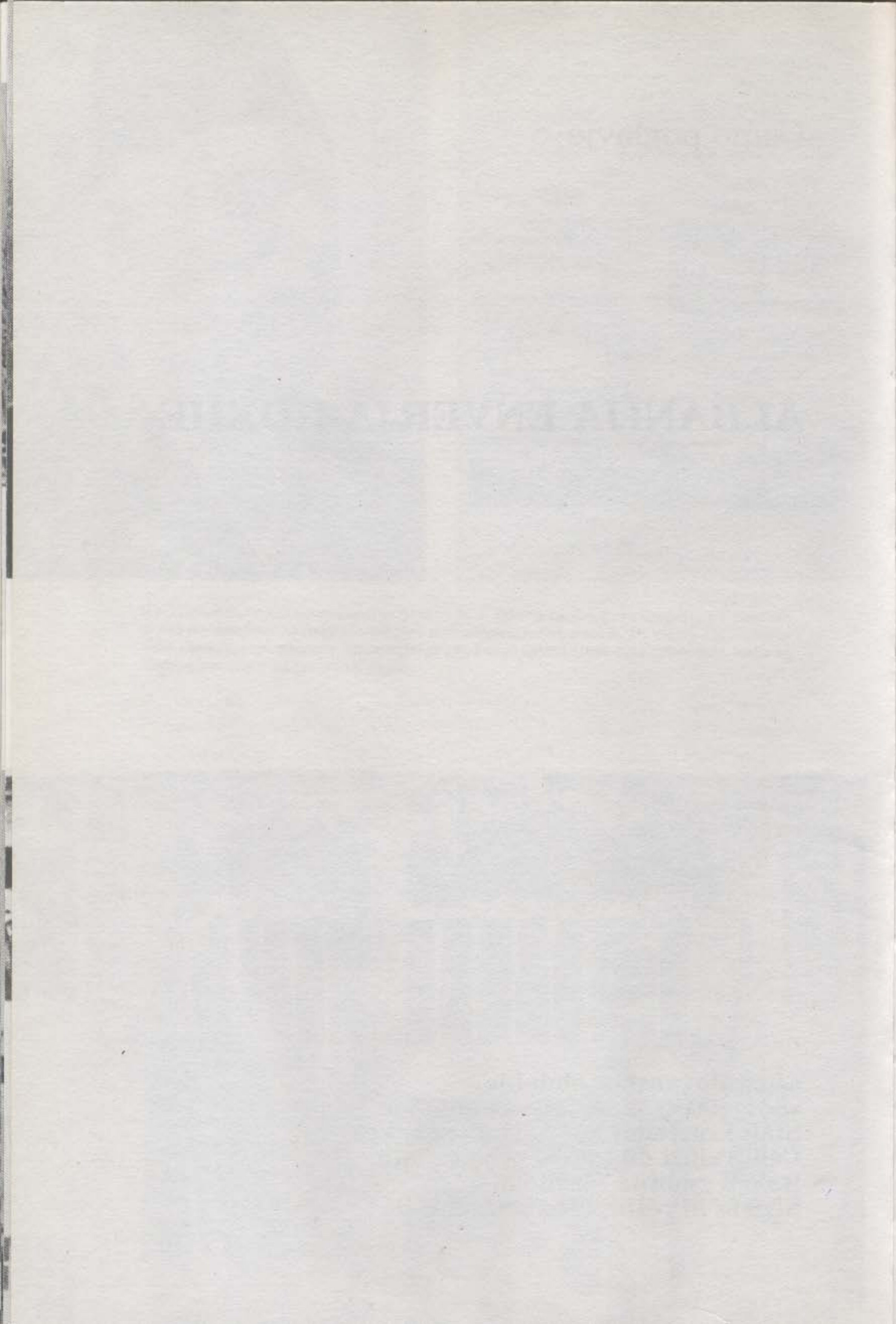
Po dolгих letih boja za neodvisnost so Albanci 28. 9. 1912 na nacionalnem kongresu v Valoni razglasili samostojnost Albanije in oblikovali prvo začasno narodno vlado. Na slikah: Akt o ustanovitvi (desno), prva albanska vlada (spodaj) in Ismail Qemal (1844–1919), njen prvi vodja ter voditelj nacionalnega preporoda (levo).

Osmo poglavje

ALBANIJA ENVERJA HOXHE

»Jugoslovansko« obdobje
»Sovjetsko« in »kitajsko« obdobje
Stalni razredni boj in stalne čistke
Čemu služi diktatura proletariata
Raven gmotne razvitosti
Sistem in režim brez prihodnosti

Ljudska socialistična republika Albanija je v sodobnem svetu in še zlasti v sodobni Evropi gotovo izjemen primer. Je zelo zaprta dežela, ki z zunanjim svetom vzdržuje le najbolj nujne stike in še to skoraj samo diplomatske in gospodarske, medtem ko v procesih, ki jim običajno pravimo pretakanje ljudi, kultur in idej, tako rekoč ne sodeluje (izjema so, oziroma so bili, le stiki z Avtonomno republiko Kosovo v Jugoslaviji, ki so bili posebno v sedemdesetih letih precej živahni, vendar so po letu 1980 močno usahnili). Zaprtost pred zunanjim svetom je v veliki meri posledica ali potreba svojkega notranjega razvoja, ki temelji na poenostavljeni in močno zdogmatizirani inačici marksizma-leninizma-stalinizma, prilagojeni potrebam albanske partije dela in njenega ožjega vodstva na čelu z Enverjem Hoxho po popolnem nadzoru in obvladovanju vseh vidikov notranjega življenja. Ta potreba je med razvojem dobivala vedno izrazitejše oblike boja za oblast, postopoma je obvladovala vse drugo dogajanje v deželi in je postala v začetku osemdesetih let nedvomno glavna značilnost, kateri je podrejeno vse drugo – od gospodarskega razvoja do ideologije.

Notranje dogajanje, ki je v začetku osemdesetih let pripeljalo do nenavadno močne osamitve, kakršna v sodobni Evropi niti zdaleč nima primerjave, je bilo ves čas vsaj delno povezano tudi s konceptualnimi spori o gospodarskih in predvsem ideoloških usmeritvah, iz tega izvirajočimi že omenjenimi boji za oblast in zunanjimi zavezništvi. Čeprav je namreč danes Albanija najbolj osamljena evropska država in je bila taka pravzaprav ves čas po drugi svetovni vojni, je tja do konca sedemdesetih let vendarle imela vsaj po enega zunanjega zaveznika, s katerim je bila tesno in vsestransko povezana. Ti najpomembnejši zunanji zavezniki so bili po časovnem zaporedju: Jugoslavija, Sovjetska zveza in Kitajska.

Notranji razvoj Albanije je tesno povezan z usodo njenih zunanjih zavezništev, zato je smotrno prikaz poveljnega albanskega razvoja začeti s prikazom njenih mednarodnih zavezništev, ki zelo

vsebinsko osvetljuje nekatere ključne prelomne točke v notranjem razvoju.

»Jugoslovansko« obdobje

Med drugo svetovno vojno so bile zveze med jugoslovansko in albansko narodnoosvobodilno armado, prav tako pa tudi zveze med KP Jugoslavije in KP Albanije (albanska komunistična partija je bila ustanovljena novembra 1941, leta 1948 pa se je preimenovala v Albansko partijo dela) zelo tesne in sodelovanje močno razvito. Novi socialistični državi – Albanija in Jugoslavija – sta tudi po vojni kar najtesneje sodelovali na političnem, diplomatskem, gospodarskem, kulturnem in drugih področjih. Dejstvo, da je v materialni, politični in siceršnji razvitosti obstajala velika razlika med državama, je razvitejšo Jugoslavijo postavljalo v položaj, da je več dajala kot dobivala; to ni veljalo le za gospodarsko pomoč (Jugoslavija je v letih 1945–1948 dajala Albaniji precejšnjo pomoč predvsem v hrani in denarju), ampak tudi za politično in ideološko področje, kjer je v določenem smislu Jugoslavija prevzemala vodilno vlogo.

V albanski literaturi danes odkrito govorijo o dveh glavnih strujah, ki sta v tem času obstajali v vodstvu: o prvi, ki se je zavzemala za popolno neodvisnost, in o drugi, ki je bila »projugoslovanska«. Čeprav so tako kategorične in ostre ocene o dveh popolnoma si nasprotujočih tokovih gotovo pretirane (v najbolj pretirani obliki so prisotne v knjigi Enverja Hoxhe: *Titoisti*, ki je leta 1982 izšla v Tirani), je v njih gotovo tudi del resnice, vsaj v tem smislu, da je del albanskega vodstva gotovo motila preveč tesna povezanost z Jugoslavijo in avtoriteta KPJ. Poleg tega je bila v tem času v zraku tudi ideja o ustanovitvi balkanske federacije; Jugoslavija in Bolgarija sta v pripravah nanjo šli že v pogovore o podrobnostih, bile pa so prisotne tudi zamisli o vključitvi Albanije v bodočo federacijo v tej ali oni obliki.

Del albanskega vodstva je v vsem tem lahko videl nevarnost za albansko neodvisnost, predvsem pa tudi za lastne položaje in vpliv in ko je leta 1948 prišlo do dramatičnega spora med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo, je albansko vodstvo hitro in zelo poudarjeno izbralo kar najbolj protijugoslovansko smer. V notranjem življenju države se je to med drugim odražalo tudi v obširnih čistkah, ki so utrdile položaj skupine okrog Enverja Hoxhe; najvidnejše nasprotnike so usmrtili, med njimi tudi enega od voditeljev albanskega odpora in tedanjega podpredsednika vlade Koçi Xoxeja. V odnosih med Jugoslavijo in Albanijo je zavladala skrajna napetost; od 1. julija 1948 do 20. oktobra 1950 so Albanci uprizorili 210 obmejnih incidentov

in provokacij, kar je dobra petina od vseh takih dogodkov na mejah informbirojevskih držav v tem času. Albanska vlada je odpovedala 27 sporazumov z Jugoslavijo, leta 1950 pa so bili pretrgani tudi diplomatski odnosi, tako da so bili med državama praktično ukinjeni vsi stiki.

Do normalizacije meddržavnih odnosov in izmenjave veleposlanikov je znova prišlo šele leta 1971. Tedaj se je ponovno začelo razvijati tudi gospodarsko sodelovanje, med Albanijo in Avtonomno pokrajino Kosovom pa se je razvilo tudi razmeroma močno kulturno, znanstveno, prosvetno in drugo sodelovanje. V začetku osemdesetih let, predvsem po albanskih nacionalističnih demonstracijah na Kosovu, ki jih je Albanija vsestransko podprla, je sodelovanje znova močno upadlo.

»Sovjetsko« in »kitajsko« obdobje

Po informbirojevskem prelomu z Jugoslavijo se je začelo »sovjetsko« obdobje, ki je trajalo do leta 1961. Albanija se je po letu 1948 popolnoma vključila v sovjetski tabor, nekoliko pozneje je postala tudi članica obeh taborskih organizacij Varšavskega pakta in Sveta za vzajemno gospodarsko pomoč (SEV). S pomočjo Sovjetske zveze se je začela prva industrializacija, obenem pa je tudi naraščala odvisnost Albanije od ZSSR. V obdobju najtesnejših stikov je v deželi delalo okrog šest tisoč sovjetskih strokovnjakov, država je bila gospodarsko, vojaško in politično močno odvisna od ZSSR in delno tudi od drugih držav »socialističnega tabora«.

Spočetka, do smrti Stalina marca 1953, je bila popolna tudi ideološka odvisnost; pravzaprav je v tem primeru pravičnejše reči, da je stalinizem kot ideologija notranjih in zunanjih odnosov povsem ustrezal albanskemu vodstvu. To ujemanje se je začelo krhati po Stalinovi smrti, zlasti po XX. kongresu KPSZ leta 1956, ki je v vsej vzhodni Evropi začel proces destalinizacije. V drugi polovici petdesetih let so se sovjetsko-albanski odnosi hitro ohlajali in vse bolj je dozoreval spor, ki so ga nekaj časa še prikrivali pred zunanjim svetom, vendar je v začetku šestdesetih let postal javen. Albanija je tedaj izkoristila naraščajoča nasprotja med Sovjetsko zvezo in Kitajsko ter pod geslom ideološke čistosti in obrambe pravega marksizma-leninizma tvegala spor in popolno prekinitev odnosov s Sovjetsko zvezo.

Čeprav je bil spor za najširšo javnost izrazito ideološko obarvan, je bila obramba »čistega« marksizma-leninizma le ideološka nadgradnja dejanskih interesov, ki so Albanijo silili v prelom s Sovjetsko zvezo. Najpomembnejši dejanski vzrok so bili vsekakor desta-

linizacijski procesi, ki so potekali tedaj v sami Sovjetski zvezi in v drugih deželah socialističnega tabora. Na dan so prihajale številne zlorabe, nezakonitosti in zločini, storjeni v vseh članicah tabora do leta 1953. Marsikje so izbruhnili huda notranja vrenja in ostri politični spopadi (kriza v Vzhodni Nemčiji leta 1953, hudi krizi leta 1956 na Poljskem in Madžarskem, boj proti »antipartijski skupini« v Sovjetski zvezi v drugi polovici petdesetih let), stare stalinistične voditelje so odstavljali, rehabilitirali so žrtve lažnih procesov, skratka, potekalo je razmeroma široko obračunavanje s še živo preteklostjo.

Za albanske voditelje združene okrog Enverja Hoxhe so ta dogajanja pomenila smrtno nevarnost. Bili so namreč glavni in edini krivci za politične procese in usmrtitve leta 1949 in pozneje. Če bi Albanija pristala na sovjetsko usmeritev k destalinizaciji, bi to nujno terjalo notranja razčiščevanja in gotovo povzročilo, da bi Enver Hoxha in njegov krog izgubili položaje. O tem tudi sam Hoxha, sicer po svoje, vendar nenavadno odkrito, piše v knjigi *Titoisti*, kjer opisuje, kako je leta 1956 z osebno intervencijo preprečil »revizionistično zaroto« na partijski konferenci v Tirani. Boj hoxhistov za ohranitev stalinizma in proti procesom, ki jih je sprožil XX. kongres KPSZ, v resnici ni bil boj za čistost marksizma-leninizma, ampak je bil boj za ohranitev njihove oblasti.

Drug zelo pomemben vidik, ki je vplival tako na albansko ideološko usmeritev kot na popolno prekinitev s Sovjetsko zvezo, je bila normalizacija odnosov med ZSSR in Jugoslavijo. Albansko vodstvo se je čutilo ogroženo s strani Jugoslavije in po vsej verjetnosti se je balo možnosti, da utegne priti med Beogradom in Moskvo do kakšne kupčije na račun Albanije. Za Hoxhovo skupino je bila normalizacija odnosov z Jugoslavijo nesprejemljiva tudi zato, ker je pred komaj dobrim desetletjem krvavo obračunala s tistimi kadri albanske partije, ki so se zavzemali za dobre odnose in sodelovanje z Jugoslavijo in vrnitev k taki politiki bi seveda zahtevala precej neprijetnih razčiščevanj in po vsej verjetnosti tudi notranjih obračunov.

S stališča hoxhistov je torej vse govorilo za odkrit spopad s Sovjetsko zvezo, ki je bil gospodarsko sicer boleč (ZSSR je takoj umaknila vse strokovnjake in ustavila pomoč, kar je povzročilo resne gospodarske težave in zastoj), vendar je bil obenem trenutek zelo primeren, kajti tako rekoč na pragu je že čakal nov, mogočen zaveznik – Kitajska. Preusmeritev k azijskemu velikanu je imela številne prednosti. Kitajska je svoj spopad s Sovjetsko zvezo v tem času ogrinjala v ideološki plašč obrambe čistega marksizma-leninizma in je sovjetsko partijo (pa tudi ZK Jugoslavije, kar je bilo za albansko vodstvo še posebno dragoceno) obtoževala najhujšega revizionizma. Uvrstitev na kitajsko stran je albanskemu vodstvu dajala sijaj

branilca čistosti teorije in prakse, katere pravilnost je potrjevala avtoriteta kitajske revolucije in tedaj 800-milijonske socialistične države. S tem, da je bila KPSZ razglašena za revizionistično, je bila odstranjena nevarnost destalinizacije, najostrejša obsodba na račun Jugoslavije pa so preprečevale nevarnost, da bi bilo treba spregovoriti o odnosih z Jugoslavijo in o dogodkih po letu 1948. Poleg vsega tega je Kitajska gmotno lahko nadomestila Sovjetsko zvezo, odvisnost od nje pa je bila objektivno manjša zaradi veliko večje oddaljenosti. Vse je torej govorilo v korist novega zavezništva.

Tako se je leta 1961 začelo »kitajsko« obdobje albanskih zunanjih zavezništev, ki je formalno trajalo do leta 1978 (resni spori so se začeli že dve leti prej, toda širši javnosti so ostali skriti). Gospodarsko se je Albanija tesno povezala s Kitajsko, ki ji je dajala letno od 100 do 200 milijonov dolarjev pomoči. Večino pomembnejših industrijskih objektov so gradili s kitajsko tehnično in denarno pomočjo. V Albaniji je delalo več tisoč kitajskih strokovnjakov, albanski so odhajali na prakso in šolanje v Peking itd. Tesno gospodarsko sodelovanje je spremljalo tudi tesno ideološko zavezništvo, ki se je kazalo v »skupnem boju« proti vsem oblikam »sodobnega revizionizma« in v posebnem notranjem razvoju, ki je temeljil (in v Albaniji še temelji) na skrajno »levo«, dogmatično pojmovanih tezah o diktaturi proletariata, rezrednem boju, vlogi partije itd.

Toda tudi to zavezništvo je doživelo podobno usodo in celo zaradi podobnih razlogov kot zavezništvo s Sovjetsko zvezo. Po Mao Zedongovi smrti leta 1976 se je na Kitajskem začel nenavadno močan val notranjih sprememb, ki je v nasprotju s skrajno ideologizacijo in politizacijo vseh področij življenja, kakršno je vsiljevala tako imenovana kulturna revolucija (1965–1976), začel vračati veljavo razvojni politiki, ki ne temelji na vsemogočnosti čiste politike, ampak resno upošteva objektivne gospodarske in razvoje zakonitosti, priznava pomen tehnologije in znanosti, v politiki dopušča več demokracije in decentralizacije, na zunanjepolitičnem pa se odpira v svet.

Notranje spremembe na Kitajskem po Mao Zedongovi smrti niso nič manj pomembne kot one po XX. kongresu KPSZ v Sovjetski zvezi in če bi jim Albanija skušala slediti, bi to nujno povzročilo bistvene notranje preusmeritve, kar bi seveda znova postavilo vprašanje oblasti. Na Kitajskem so bili namreč glavni krivci za »kulturno revolucijo« ali mrtvi (Mao Zedong) ali politično razbiti (»banda četverice«), medtem ko so bili v Albaniji vsi nosilci take politike še vedno živi in na oblasti. Kot nekdanj destalinizacije tudi tokrat ni bilo mogoče sprožiti demaoizacije, kajti v albanskih razmerah bi to nujno pomenilo »dehoxhizacijo« – toda Stalin in Mao sta bila mrtva, Hoxha pa živ in poleg tega je imel v rokah vse niti oblasti.

Med razlogi, ki so terjali prekinitev tudi s pomaovsko Kitajsko, kaže omeniti, da je Kitajska v okviru svoje nove politike normalizirala državne in partijske odnose z Jugoslavijo in se odrekla vsem prejšnjim ideološkim in drugim pomislekom v zvezi z jugoslovanskim samoupravljanjem in neuvrščenostjo. Tudi to je bil obrat, ki mu albansko vodstvo iz razlogov, o katerih smo govorili prej, ni moglo slediti, če ni hotelo tvegati izgube oblasti.

Tako se je torej Albanija proti koncu sedemdesetih let znašla zares popolnoma osamljena, s sistemom in režimom, ki niti približno ne ustrezata ne koncu dvajsetega stoletja ne splošni ravni razvitosti in civilizacije dežele. Tako stanje mora delovati notranje razkrajajoče in da res tudi tako deluje, med drugim dokazuje grozljiv obračun med Enverjem Hoxhom in Mehmetom Shehujem, človekoma, ki sta več kot trideset let skupaj vladala Albaniji, ki sta vedno najtesneje sodelovala in imata največ zaslug (oziroma krivde), da je danes to, kar je. Obračun se je končal s smrtjo Shehuja in njegovo razglasitvijo za najhujšega izdajalca in zločinca, njegovo družbeno, politično in miselno ozadje pa je stvarnost sodobne Albanije, ki zasluži vsaj bežen pregled nekaterih najbolj značilnih potez.

Stalni razredni boj in stalne čistke

Ena od stalnic albanske politike (oziroma politike Enverja Hoxhe in njegovih pristašev) je vztrajanje pri trditvi, da se v Albaniji prav vse dogaja v imenu obrambe čistosti marksizma-leninizma. Glede na to, da je albanska partija dela (APD) sprta z vsemi komunističnimi partijami na oblasti in v opoziciji, z vsemi socialističnimi ter levičarskimi strankami in gibanji in da vsem očita najhujše ideološke pregrehe, pomeni ta trditev, da čisti marksizem-leninizem v sodobnem svetu obstaja samo v Albaniji, samo v misli in nauku Enverja Hoxhe. Stvarna logika tega očitnega nesmisla je v tem, da Enver Hoxha že zdavnaj nima nobenega rezervnega prostora za umik, za spremembo svojih stališč. Odkar je prišel na oblast, gradi svoj prestiž in moralno-politično verodostojnost na tezi, da je njegova politika kar najbolj zvesto in natančno uresničevanje temeljnih in večno veljavnih nauk marksizma-leninizma, da ostaja ves čas dosledna in nespremenljiva, medtem ko se spremembe dogajajo povsod drugod. Na ta način je Hoxha postal ujetnik lastne politike in ideologije, kajti vsaka sprememba bi bila po njegovem lastnem nauku naravnost izdaja, vzela bi njegovi politiki verodostojnost in terjala spremembe. V albanskih razmerah pa bi vsaka sprememba terjala tudi – njegovo glavo.

Osrednje točke hoxhistične teorije socializma so stalni razredni boj, diktatura proletariata in vzdrževanje neprestanega revolucionarnega vzdušja. Vse to je pojmovano seveda v skladu s potrebami in interesi vladajočega sloja.

V zvezi z razrednim bojem albanska partija dela brani teorijo, da razredni boj tudi potem, ko partija že pride na oblast, traja in se celo zaostrojuje. Na sedmem kongresu APD novembra 1976 je Enver Hoxha dejal:

»Graditev socializma je proces ostrega razrednega boja med dveh potema: socialistično in kapitalistično. Boj poteka na vseh frontah: politični, gospodarski, ideološki in vojaški. Ta boj je tudi v socializmu objektivni pojav, glavna gibalna sila revolucije in socialistične izgradnje, sila, ki varuje partijo, državo in vso deželo pred buržoazno revizionistično izroditvijo in vzpostavljanjem kapitalizma, čisti zavest delavcev in krepi njihov proletarski duh.«

Približno ob istem času je sekretar CK APD in glavni ideolog Ramiz Alija v obrazložitvi nove ustave, ki so jo sprejeli decembra 1976, pomen razrednega boja ilustriral z negativnimi zgledi drugih socialističnih držav.

»Marksizem-leninizem in naše revolucionarne izkušnje nas učijo, da razredni boj ostaja ena glavnih vodilnih sil družbe tudi potem, ko izkoriščevalski razredi že izginejo kot razredi . . . V socializmu je razredni boj objektivno dejstvo in tudi če mi na to pozabimo, ga sovražnik brez pomislekov bije naprej. Zaradi tega je naša partija v nasprotju s hruščevskimi revizionisti, ki so ta boj zanemarili, branila tezo, da se razredni boj nadaljuje ne le med graditvijo socializma in ekonomskih osnov socializma, ko zrušeni izkoriščevalski razredi še obstajajo, ampak tudi še potem, ko so že likvidirani kot razredi, se pravi v vsem zgodovinskem obdobju socializma, vse do komunizma. Če se to pozabi ali če se podcenjuje razredni boj, je nevarnost restavracije vse večja, kar so med drugim popolnoma dokazale žalostne izkušnje Sovjetske zveze in drugih bivših socialističnih dežel, kjer je prišlo do obnovitve kapitalizma.«

Tako zastavljeno vprašanje razrednega boja seveda nima samo teoretičnega pomena, ampak je tudi in celo še bolj pomembno za praktično politiko. V imenu razrednega boja potekajo namreč neprestane čistke, ki so ena najbolj vidnih značilnosti albanskega političnega življenja.

V prvem velikem valu čistk, ki so sledile prelomu z Jugoslavijo leta 1948, so likvidirali vrsto voditeljev, ki so jim očitali »titoizem«. Najbolj znana žrtev tega vala čistk je bil tedanji podpredsednik vlade in eden od voditeljev albanskega odporiškega gibanja Koçi Xoxe. V začetku šestdesetih let, po sporu s Sovjetsko zvezo, je bilo prav tako več notranjih obračunov in čistk, ki po razpoložljivih podatkih

sprva sicer niso segle prav v najvišje vrhove, so pa močno prizadele druge ravni. Poznejši razvoj dogodkov je pokazal, da tudi popolna prekinitev s Sovjetsko zvezo in enostranska naslonitev na Kitajsko ni bila deležna enotne podpore v vrhovih, kajti v prvi polovici sedemdesetih let je prišlo do novega vala čistk, med katerimi so odstranili in ubili kar osem najvišjih državnih, partijskih in vojaških voditeljev: Fadila Pacramija, Toda Lubonio, Beqirja Ballukuja, Petrita Dumo, Hita Çaka, Abdyla Këllezija, Koço Theodhosija in Kico Ngjelo.

Njihova imena je na sedmem kongresu APD spomladi 1976 sporočil sam Enver Hoxha, ki jih je imenoval »sovražnike vseh barv«, antipartijske, revizionistične, sovražne in izdajalske elemente. Iz podrobnejših obtožb je razvidno, da niso vseh krivili enakih grehov, ampak so jim naprtili različne. Nekateri so bili krivi, ker so se zavzemali za večje odpiranje proti Sovjetski zvezi in dvomili v smotrnost tako tesne povezanosti s Kitajsko, drugi so se zavzemali za odpiranje tudi proti drugim državam, s stališča Jugoslavije pa je posebej zanimiva tista skupina »sovražnikov in izdajalcev«, o kateri je Hoxha v govoru 20. septembra 1978 dejal naslednje:

»Mi smo proti decentralizaciji socialističnega gospodarstva in vodimo nepomirljiv boj proti revizionistični kapitalistični teoriji samoupravljanja, ki so jo titoizem in njegovi prijatelji preko izdajalcev Beqirja Ballukuja, Abdyla Këllezija, Koço Theodhosija in drugih skušali naskrivaj uresničiti pri nas.«

Poleg naštetih osmih visokih voditeljev so v sedemdesetih letih likvidirali še veliko, vendar neugotovljivo število nižjih kadrov, ki so jih na osnovi teorije o nenehnem razrednem boju obtoževali najrazličnejših zločinov. Po letu 1978 in sporu s Kitajsko je sledil nov val čistk, v katerih so obračunali s tistimi, ki so bili preveč »prokitajski«, o čemer je Hoxha tudi nekajkrat javno govoril, dasi brez naštevanja imen.

Do nedvomno najbolj dramatičnega notranjega obračuna pa je prišlo v začetku leta 1982. Albanski radio je 18. decembra 1981 objavil kratko novico, da je »premier Mehmet Shehu napravil samomor v trenutku psihične depresije«. Trditvi, da je šlo za bolezenski samomor, že spočetka ni nihče verjel, kajti ob Shehujevi smrti ni bilo v tisku in drugih sredstvih obveščanja nobenih komemorativnih člankov, spominov in podobnega, kar je v navadi tudi v Albaniji, kadar umre tako visok voditelj. Niso mu pripravili javnega pogreba in sploh ni bilo objavljeno, kdaj, kje in kako je bil pokopan. Radio je po objavi vesti o njegovi smrti še naprej oddajal vedro glasbo. Tuje diplomate v Tirani in vlade nekaterih držav so diskretno obvestili, da niso zaželele sožalne brzojavke ob smrti predsednika

vlade. Iz knjigarn so takoj odstranili vse knjige in slike Mehmeta Shehuja.

Že nekaj tednov pozneje so v Tirani hkrati v več jezikih izdali knjigo Enverja Hoxhe z naslovom Titoisti. V njej podrobno opisuje svoje izkušnje z Jugoslavijo in Titom, prava vsebina knjige pa je izjemno oster in surov obračun z Mehmetom Shehujem. Hoxha ga obtožuje, da je bil vse življenje izdajalec, tuji agent in zarotnik. Med vojno je baje sodeloval z gestapom in italijansko policijo, po vojni pa se je kar hkrati vdinjal obveščevalnim službam Velike Britanije, ZDA in Sovjetske zveze, najtesnejše zveze pa je imel ves čas z jugoslovansko varnostno službo. Od nje je prejemal denar in navodila, kako škodovati Albaniji in jo spodkopavati od znotraj, od nje je tudi večkrat dobil naročila, naj ubije Enverja Hoxho, kar je tudi poskušal, vendar brezuspešno. Človek, ki je bil štirideset let najtesnejši sodelavec Enverja Hoxhe, njegov najbolj zagrizeni privrženec in sokrivec za prejšnje čistke, človek, ki je štiri desetletja opravljal najvišje državne in partijske dolžnosti, naj bi bil torej ves ta čas plačan tuji agent in izdajalec!

Grotesknost in nesmiselnost teh obtožb je eno najbolj prepričljivih in hkrati tragičnih pričevanj o vzdušju in razmerah, ki vladajo v Albaniji. Obenem je tudi grotesken dokaz, kako se lahko sprevrže teorija o neprestanem razrednem boju v socializmu, če služi predvsem ali celo samo boju za oblast – ni namreč nobenega dvoma, da je med Shehujem in Hoxho v začetku osemdesetih let prišlo do usodnega spopada za oblast, ki ga je Shehu plačal z glavo.

Čemu služi diktatura proletariata

Diktatura proletariata je naslednja temeljna vrednota, ki jo albanska partija poudarja kot trajno in nespremenljivo osnovo svoje politike. Pri tem albanski politiki in teoretiki trdijo, da prava diktatura proletariata vlada samo v Albaniji, medtem ko so v drugih socialističnih državah tako ali drugače odstopili od nje. Tako na primer Ramiz Alija v uvodu k 19. knjigi izbranih del Enverja Hoxhe (izšla je leta 1976) med drugim piše:

»Hruščevska izdaja je odpravila diktaturo proletariata, ki jo je ustvarila oktobrska revolucija. Nadomestila jo je buržoazno-revizionistična diktatura, ki jo predstavljajo sloji tehokratov in birokratov visokih vojaških ravni in izobraženstva. Nove gospodarske reforme so odpravile vse socialistične strukture. Ideologija, kultura, morala in način življenja so dobili buržoazno vsebino in oblike ter privedli do izroditve duhovnega življenja ...«

Tako kot pojmovanje razrednega boja ima tudi pojmovanje diktature proletariata predvsem vlogo in nalogo obrambe sistema in njegovih nosilcev. Diktatura proletariata odstranjuje od oblasti pomembne sloje prebivalstva (kmete, izobražence, tehnokracijo itd.), ker pa seveda tudi proletarijat sam ni nosilec oblasti, je oblast v rokah tistih, ki predstavljajo proletarijat, avantgardo in diktaturo proletariata – to pa je partija in seveda njene oblastniške strukture. Gre za klasično stalinistično pojmovanje diktature proletariata, ki daje vso oblast v roke partijske elite, zgrajene po sistemu piramide, na katere vrhu je skoncentrirana skoraj absolutna oblast.

Pomembnejša kot teorija je seveda praksa, za katero je v politiki teorija pogosto samo alibi. Kot je v albanskem pojmovanju teorija neprestanega razrednega boja v praksi osnova za nenehne čistke in notranje boje, tako je teorija o diktaturi proletariata v praksi osnova za sistem trajnega pritiska na vse sloje ali stalne »revolucionarne pobude«. Kaj to v praksi pomeni, naj ilustrira naslednjih nekaj primerov.

V nekem predvolilnem govoru 20. septembra 1978 je Enver Hoxha dejal: »S ponosom lahko rečemo, da je naša dežela zares socialistična. Na svetu ni države, kjer so državljani tako enakopravni pred zakonom ali kjer je razlika med plačami delavcev in uslužbencev tako majhna. Razmerje med plačo delavca in dohodki najvišjega funkcionarja je 1 : 2. Tujci sprašujejo: kako je mogoče, da je zaslužek najvišjega funkcionarja samo neznatno večji od zaslužka delavca? Odgovor na to vprašanje je zelo preprost: pri nas je tako zato, ker je država diktature proletariata s svojimi pravičnimi zakoni uveljavila marksistično-leninistična načela o plačah.«

Tako je torej uravnilovka dvignjena na raven marksistično-leninistične zakonitosti in merila socializma. Takšna politika narekuje neprestan politični in ideološki pritisk, ki od časa do časa prerašča v velike kampanje. Ena takih je bila na primer velika »revolucionarna pobuda« književnikov, umetnikov, prosvetnih delavcev in znanstvenikov v drugi polovici sedemdesetih let, ko so sami zahtevali ukinitvev »čezmernih« dodatkov na osnovne plače. Prostovoljno so zahtevali zmanjšanje plač profesorjev in znanstvenikov na višjih šolah in inštitutih za 14 do 22 odstotkov, dodatkov na znanstvene naslove in stopnje za 50 odstotkov ter honorarjev za književna, umetniška in znanstvena dela za 30 do 50 odstotkov.

V to vrsto pritiskov sodi redno pošiljanje ljudi iz šol, pisarn in ustanov na fizično delo v zadrage in tovarne. Ta praksa je bila zlasti razširjena v času, ko je bila Albanija tesno povezana s Kitajsko in ko so tam med »kulturno revolucijo« gnali pravi kult fizičnega dela za izobražence in »sedeče poklice«. Pozneje je tovrstni pritisk tudi v Albaniji malce popustil, dasi traja še vedno, kajti po uradni ideolo-

giji je fizično delo, tako kot uravnilovka, sredstvo za spodbujanje večje revolucionarnosti kadrov, katerih življenjska raven se na ta način približuje življenjski ravni množic, omejuje se karierizem in pretirana vnema za pisarniško delo, kar vse vodi k »buržoazno revizionistični degeneraciji«.

Posebno obliko »diktature proletariata« predstavlja cela vrsta zakonov in dekretov, ki se pogosto vtikajo v čisto zasebne stvari in albanskem državljanu močno omejujejo nekatere temeljne pravice. Albanska ljudska skupščina je že leta 1967 z dekretom preprosto ukinila religijo. Od 2169 cerkev, džamij in samostanov, kolikor jih je bilo takrat v državi, danes ne deluje nobena več; ljudje javno ne smejo izražati nobenih verskih čustev in Albanija je prva država na svetu, ki je uradno popolnoma ateistična. Obenem z dekretom o ukinitvi vere so sprejeli tudi dekret, na osnovi katerega so morali vse stare nagrobne spomenike, ki so nosili verske znake, zamenjati z novimi, poenotenimi in seveda laičnimi. Leta 1976 je ljudska skupščina sprejela tudi zakon, po katerem morajo vsi državljani nositi »imena in priimke zdrave politične, ideološke in moralne vsebine«. Kdor je imel »neprimerno ime in diskreditirajoči priimek«, ga je moral spremeniti in če tega ni v določenem roku sam opravil, so ga prisilili z uradnim ukazom. Neprimerna imena in priimki so taki, ki imajo kakršnokoli zvezo s koranom ali biblijo in tisti, ki imajo buržoazen priokus, kot na primer ime Zogu – kot se je imenoval bivši albanski kralj.

Kot posebno drastičen primer albanskega pojmovanja diktature proletariata naj omenimo še dva dekreta, ki sta v sodobni Evropi gotovo edinstvena. 26. junija 1976 je albanska skupščina sprejela »Dekret o interniranju in izgonu kot administrativnem ukrepu«, katerega prvi člen se glasi takole:

»Internacijo in izgon kot administrativni ukrep se lahko uporabi proti albanskim državljanom, tujcem ali osebam brez državljanstva, ki so dopolnili 14 let, ki so odgovorni in ki predstavljajo nevarnost za družbeno ureditev LSR Albanije . . .«

Posebnost tega člena je, da ga lahko uporabljajo tako rekoč proti otrokom, saj je meja za internacijo in izgon komaj 14 let, medtem ko volilno pravico in s tem uradno priznano polnoletnost pridobi albanski državljan šele z 18. letom. Še večja posebnost pa je 2. člen istega dekreta, ki se glasi dobesedno:

»Internacija in izgon se lahko uporabita tudi za družinske člane oseb obsojenih v državi ali izven nje.

Za člane družine se smatrajo osebe, ki so v trenutku aretacije živele skupaj z aretiranim, kot so žena, otroci, starši, bratje in sestre, kot tudi druge osebe, ki so z njim skupaj živele ali jih je vzdrževal.«

Že več kot trideset let je v veljavi in se uporablja »Dekret o preprečevanju in kazenskem pregonu dejavnosti terorističnih organizacij in terorističnih dejanj proti predstavnikom ljudske oblasti, političnih in drugih organizacij LRS Albanije«. Dekret kratko in jedrnatno določa naslednje:

»Člen 1 – Preiskava o dejavnosti terorističnih organizacij in terorističnih dejanj . . . ne sme trajati več kot deset dni.

Člen 2 – Obtožnica se izroča obtoženemu en dan pred sojenjem.

Člen 3 – Sojenje poteka brez prisotnosti strank.

Člen 4 – Ni dovoljeno vložiti pritožbe na obsodbo, kot tudi ne prošnje za pomilostitev.

Člen 5 – Sklep o najstrožji kazni (smrtni) se izvrši takoj po izreku sodbe.«

Teh nekaj primerov bržda dovolj jasno kaže, za kakšno pojmovanje diktature proletariata gre, kaj je cilj takega pojmovanja in v kakšnem vzdušju dežela živi. Tej mračni stvarnosti, ki jo še otežuje popolna zaprtost pred svetom, skrajna omejenost človeških, kulturnih, znanstvenih, športnih in drugih stikov s tujino ter skoraj popolna informacijska izoliranost, albanska propaganda postavlja nasproti nekatera pozitivna dejstva socialne politike, kot so na primer zagotovljeno delo in zaslužek za vse, osnovna brezplačna zdravstvena oskrba, ali prezplačno šolstvo – skratka zagotovitev osnovnih eksistenčnih potreb.

Raven gmotne razvitosti

V zvezi z vsem tem se seveda zastavlja vprašanje, kakšen je povojni materialni razvoj Albanije in ali izredno hude omejitve na drugih področjih res lahko vsaj delno nadomešča in opravičuje dosežena raven gmotne razvitosti?

Predvsem je seveda treba upoštevati, da se je albanski povojni razvoj v smislu moderne evropske industrijske in urbane civilizacije začel tako rekoč od nič. Pred vojno je bila Albanija hudo nerazvita in zaostala, vojna je uničila še tisto, kar je bilo in prva povojna leta so minevala v znamenju naporov obnoviti deželo in prehraniti ljudi. V politiki je bilo to »jugoslovansko obdobje«, kar se je med drugim kazalo tudi v tem, da je Jugoslavija dajala Albaniji pomoč v hrani (takoj po vojni na primer 2900 ton pšenice in 5700 ton koruze), v denarju (pet milijard dinarjev ali 48,13 odstotka albanskega državnega proračuna leta 1947 in 1948) in strokovnjakih, ki so začeli postavljati temelje za začetke skromne industrializacije.

Ko so bili po letu 1948 vsi stiki z Jugoslavijo prekinjeni in se je Albanija tesno povezala s Sovjetsko zvezo, je od nje prevzela tudi

sistem gospodarskega razvoja, temelječ na hitrem širjenju državnega sektorja v proizvodnji, kolektivizaciji kmetijstva in strogem planiranju v ritmu petletk. V petdesetih letih je Albanija dobila znatno tehnično, kadrovsko in finančno pomoč sovjetskega bloka; samo kreditov pod ugodnimi pogoji je dobila v vrednosti 226 milijonov rubljev.

Kot je bilo glede na raven razvitosti razumljivo, je bilo največ naporov vloženih v kmetijstvo, kjer so v petdesetih letih dosegli znatne uspehe, predvsem z osvajanjem novih velikih obdelovalnih površin s pomočjo regulacije, namakanja in graditve obsežne mreže kanalov. V začetku petdesetih let se je začela tudi kolektivizacija kmetijstva, ki je bila v celoti končana leta 1967 in po kateri kmetom ni ostala več niti krpica privatne zemlje.

V zvezi s kmetijstvom, ki je sicer eden od uspešnejših vidikov albanskega povojnega razvoja, je gotovo zelo zanimiva in nenavadna politika močnega zaviranja urbanizacije. O tem je na sedmem kongresu APD novembra 1976 Mehmet Shehu (tedaj še nesporna osebnost številka dve) dejal:

»Sodobni revizionisti se hvalijo, če se zmanjšuje kmečko prebivalstvo in pravijo temu gospodarski in družbeni napredek. Toda to ni napredek, ampak kapitalistično gospodarsko in družbeno propagiranje. Pri nas se dogaja prav obratno. Pri nas tako kot pred petimi ali desetimi leti okrog 66 odstotkov prebivalstva živi na vasi, medtem ko je mestnega prebivalstva samo 34 odstotkov in to kljub hitri rasti industrije in drugih dejavnosti v mestih.«

Ta nenavadna politika ima med drugim za posledico tudi siljenje ljudi, zlasti mladine in izobražencev, naj odhajajo na podeželje pa seveda tudi preneseljenost vaških področij. Njeno logiko je bržda treba iskati v strahu pred prevelikimi urbaniimi središči, ki jih je politično težko popolnoma nadzorovati in obvladovati.

Prelom s Sovjetsko zvezo v začetku šestdesetih let je imel za Albanijo hude gospodarske posledice. Ustavitev pomoči in odpoklic vseh vzhodnih strokovnjakov sta zavrla ali ustavila gradnjo cele vrste industrijskih objektov, ki so bili tedaj začeti. Zastoj je bil razmeroma hitro premagan s kitajsko pomočjo, ki je bila precejšnja; do popolne prekinitve odnosov s Kitajsko leta 1978 je dosegla skupno vrednost okrog treh milijard dolarjev. S kitajsko tehnično in finančno pomočjo se je Albanija lotila nekaterih zahtevnejših podvigov na področju industrializacije. Največji med njimi je bila graditev metalurškega kombinata v Elbasanu, z načrtovano (toda še doslej ne doseženo) zmogljivostjo 900 000 ton jekla letno. Poleg tega so zgradili nekaj večjih hidroenergetskih, tekstilnih in rudarskih objektov.

Po albanskih uradnih statistikah je industrijska proizvodnja v letih od 1950 do 1980 naraščala povprečno za 12 odstotkov, toda že

proti koncu sedemdesetih let je začela padati, tako da je že v petletki 1976–1980 znašala le še 5,8 odstotka, v naslednjih letih pa je padla še za dva do tri odstotke. Teh podatkov, ki so vzeti iz govorov albanskih voditeljev, ni moč natančno preveriti, ker ne statistike ne govorniki nikoli ne navajajo absolutnih števil, ampak samo odstotke. Kljub temu je mogoče povzeti vsaj dvoje; prvič, da je bila po vojni industrijska rast razmeroma visoka, kar pa seveda ni presenetljivo glede na izredno nizko startno osnovo, in drugič, da se je rast od srede sedemdesetih let začela hitro krčiti, kar je vsaj delno gotovo tudi posledica prekinitve stikov s Kitajsko in popolne osame, v kateri se je Albanija znašla po letu 1978.

Po gospodarski razvitosti Albanija sodi med dežele v razvoju, v Evropi pa je prav na dnu lestvice. To velja tudi za druga področja, zdravstvo, kulturo, življenjsko raven itd. Glede na razvojno stopnjo, na kakršni je bila po vojni, je seveda ni moč primerjati z razvitejšimi evropskimi državami, vsekakor pa so zanimive primerjave z drugimi balkanskimi državami, čeprav je tudi med njimi Albanija imela najnižjo startno osnovo. Vendar bomo navedli nekaj primerjav, ki zadevajo tako imenovano kakovost življenja balkanskih držav. Vsi podatki so vzeti iz uradnih statistik posameznih držav, veljajo pa za drugo polovico sedemdesetih let.

Najprej nekaj podatkov o prebivalstvu in zdravstveni razvitosti.

Država	Naravni prirast	Smrtnost otrok do 1 leta na 1000 rojstev	Postelj v boln. na 100 000 preb.	Zdravnikov na 100 000 preb.
Albanija	2,5 %	86,8	649	104
Turčija	2,5 %	153	195	56
Jugoslavija	0,9 %	33,6	603	131
Bolgarija	0,5 %	21,8	872	226
Romunija	1,0 %	31	919	135
Grčija	0,7 %	20,3	638	221

Nekateri osnovni podatki o izobrazbi kažejo naslednjo podobo:

Država	Odstotek pismenih	Odstotek mladine od 5–19 let, ki obiskuje šolo	Štev. učiteljev na 1000 preb.
Albanija	75	64	29
Turčija	60	49	15
Jugoslavija	85	60	26
Bolgarija	95	57	30
Romunija	98	64	30
Grčija	84	69	25

Navedimo še eno tabelo, ki govori o razširjenosti komunikacij in ki je hkrati tudi nekoliko »potrošniška«. Številke v njej pripovedujejo, koliko prebivalcev pride na en sprejemnik, izvod dnevnika ali telefon:

Država	TV sprejemnik	Radio	Izvod dnevnika	Telefon
Albanija	607	15	24	–
Turčija	27	11	–	33
Jugoslavija	6	5	1,6	14
Bolgarija	6	3,2	4,2	9
Romunija	7,5	7	6	18,5
Grčija	8	3,4	14	4

Kot rečeno so to uradni podatki posamičnih držav in jih seveda ne gre jemati za suho zlato. Marsikdaj ne odražajo samo dejanskega stanja, ampak tudi želje, poleg tega pa seveda nič ne povedo o kvaliteti kazalcev, ki jih primerjajo. Kljub temu so zanimivi in vredni pozornosti, kajti v najslabšem (a najbrž pretiranem) primeru povedo, kje in kako se v balkanskem okolju vidijo posamezne države. Sicer pa se vsaj v grobem ta podoba sklada z neko drugo, ki jo prikazuje tako imenovani PQLI (Physical Quality of Life Index). Pri tej metodi vzamejo kazalce otroške umrljivosti, pričakovane starosti moških in splošne pismenosti; vsakega od teh kazalcev ocenijo od nič do sto, njihov seštevek deljen s tri pa daje »fizično kvaliteto življenja«. PQLI za balkanske države, izračunan na osnovi podatkov za leto 1980, kaže naslednjo podobo:

Turčija	60
Albanija	76
Jugoslavija	84
Bolgarija	90
Grčija	90
Romunija	91

Samo za primer naj navedemo, da imajo najnižji PQLI take države, kot na primer Afganistan (14), Mali (18) ali Etiopija (21), najvišjega pa Danska (97) ali Švedska (98). Seveda pa tudi za tovrstne izračune veljajo omejitve, ki smo jih navedli zgoraj.

Sistem in režim brez prihodnosti

V luči vsega doslej povedanega lahko rečemo najmanj to, da sodi Albanija med najbolj nenavadne in svojevrstne dežele sveta, kar je delno posledica njene geografske in zgodovinske usode, v zelo veliki meri pa tudi posledica posebnih poveljnih političnih razmer, ki so ji diktirale svojstven notranji razvoj. Med razmerami, ki so najbolj vplivale nanj, kaže omeniti predvsem dvoje. Prvič zelo nizko raven materialne razvitosti ter arhaičnost družbenih odnosov. Ko je Albanija po zadnji vojni stopila na pot graditve socializma, je oboje delovalo močno zaviralno in terjalo povsem nove teoretske in praktične rešitve. Vodstvo albanske partije, vsaj tisti del vodstva, ki je uspel ves čas obdržati oblast, novih rešitev, ki bi izvirale iz albanske stvarnosti in bile njej prilagojene, ni bilo sposobno dati. Namesto tega se je vse do konca sedemdesetih let ideološko, politično in gospodarsko vezalo na tega ali onega zunanega zaveznika in to vsaj ideološko vedno po kriteriju večje konservativnosti (Sovjetska zveza konca štiridesetih in začetka petdesetih let je bila konservativnejša od Jugoslavije in Kitajska šestdesetih let veliko konservativnejša od Sovjetske zveze).

Druga zelo pomembna stvar, povezana s prvo, je stalni boj za oblast v Albanski partiji dela, ki je bil (in je očitno še) povezan tudi z bojem za usmeritev. Pri tem je vse doslej vedno zmagovala politična linija, ki jo najbolj vidno predstavlja Enver Hoxha. To je človek iz generacije mladih voditeljev, ki so prišli na oblast med vojno in po njej; njihovi teoretski in praktični pogledi na socializem so bili tipično stalinistični. Od srede petdesetih let so v evropskih socialističnih državah in Sovjetski zvezi ti pogledi postopoma, a nezaustavljivo izgubljali teoretsko in praktično veljavo in podoba sodobnega vzhodnoevropskega socializma se bistveno razlikuje od one v drugi polovici štiridesetih in v zgodnjih petdesetih letih.

Albanija takega razvoja ni doživljala in to v znatni meri tudi zato, ker je v notranjih spopadih vedno zmagovala linija Enverja Hoxha. Vse njegove zmage so bile dosežene v imenu stalnosti in nespremenljivosti sistema, z vsako so postajali zidovi konservativizma debelejši in z vsako je Albanija bolj zaostala za tekočim razvojem socializma v svetu. Enver Hoxha je voditelj, ki se po vojni najdlje drži na oblasti in to ne le z nasiljem, ampak tudi za ceno zaustavljanja normalnega toka družbenega razvoja in ohranjanja arhaičnih oblik stalinizma. Tako stanje mora povzročati moralni, politični in intelektualni razkroj. Zadnji veliki notranji spopad in obračun z Mehmetom Shehujem in njegovimi pristaši ter vsa nesmiselna kriminalistična in ideološka fantastika, s katero je Hoxha obdal ta

spopad, dokazujeta, da je razkroj dosegel že kritične meje in da Hoxhov režim skorajda nima več notranjih rezerv.

Ob tem je seveda treba upoštevati tudi, da je Albanija v letih po vojni vendarle dosegla znaten gmotni razvoj in napredek, čeprav še vedno ostaja na dnu razvitosti v Evropi. Toda vendarle sodobne Albanije ni več moč primerjati z ono pred vojno ali prve čase po njej. Dosežen je bil pomemben razvoj tudi na drugih področjih, med katerimi kaže posebej opozoriti na ustvarjanje relativno močnega sloja nacionalnega izobraženstva. Resda je podvrženo izjemno hudemu ideološkemu in političnemu pritisku ter živi v skoraj popolni osami, a vendarle so tudi tako omejena in skrčena obzorja še vedno širša, kot jih zagotavlja vladajoči sistem. Skratka, materialni in duhovni razvoj Albanije v zadnjih štirih desetletjih terja svoje, vsekakor pa znatno več kot nudita vladajoči sistem in režim. Ena od značilnosti domala vseh socialističnih držav – neskladje med ravni materialnega in duhovnega razvoja ter med sistemom – je v Albaniji zaostrena do skrajnosti in nujno terja rešitev. Neprestani notranji spopadi in čistke dokazujejo, da ta nuja ni šele od danes.

Gledano z vseh teh vidikov je moč brez strasti in pretiravanj oceniti, da sta sistem in režim Enverja Hoxhe v Albaniji zgodovinsko zastarela, da prihajata v vse večje nasprotje s stopnjo splošnega razvoja in da nimata druge prihodnosti kot tisto, ki jo še lahko (in kolikor časa jo bo še lahko) zagotavlja naslanjanje na moč in interese aparata prisile.

Deveto poglavje

ALBANSKO NACIONALNO VPRAŠANJE V STARI JUGOSLAVIJI

Težak položaj albanske manjšine

Politika terorja in pritiska

Pomen kačaškega gibanja

Politične stranke in njihova dejavnost med Albanci

Gospodarski pritisk

**Kulturno-prosvetna in verska politika vladajočih
krogov**

Poskus izselitve Albancev iz Jugoslavije

Seznanjanje z albanskim nacionalnim vprašanjem v Jugoslaviji, tj. spoznavanje družbeno-gospodarskega in političnega položaja albanske narodne manjšine v buržoazni Jugoslaviji in procesa osvobajanja, uresničevanja enakopravnosti in vsestranske narodnostne uveljavitve med socialistično revolucijo in graditvijo samoupravnega socializma v SFRJ je temeljni pogoj za razumevanje velikih uspehov in dosežkov, pa tudi dilem, problemov in nasprotij v celotnem družbenem razvoju Kosova in albanske narodnosti v Jugoslaviji.

Zato nameravamo dati v tem prispevku nujno potrebne podatke o omenjenih vprašanjih življenja in dela albanske narodnosti v stari Jugoslaviji, da bi bralcem posredovali temeljna dejstva o sedanjem trenutku in procesu nacionalne uveljavitve albanske narodnosti v naši jugoslovanski federaciji.

Težak položaj albanske manjšine

Ob presoji družbeno-gospodarskega in političnega položaja albanske narodne manjšine v buržoazni Jugoslaviji spoznamo ne le eno najtežjih obdobj v zgodovini te narodnosti, temveč tudi razumemo številne dileme in probleme te narodnosti, ki so se kopičili med socialistično revolucijo v procesu graditve samoupravnega socializma, in dinamično nacionalno afirmacijo te narodnosti zlasti v zadnjih dveh desetletjih.

Upoštevajoč vse, kar je v tej knjigi rečeno o zgodovini albanskega naroda, o narodnem gibanju, o preporodu albanskega naroda v boju proti otomanski Turčiji, o hudih preobratih in izkušnjah, ki so jih Albanci doživljali v številnih vstajah proti Turkom, v balkanskih vojnah in v prvi svetovni vojni, se bomo v tem prispevku pomudili pri družbeno-gospodarskem in političnem položaju Albancev v Jugoslaviji od leta 1918 do 1941.

Znano je, da so majhni balkanski narodi pod pritiskom velikih imperialističnih držav in takrat, ko so se bojevali za nacionalno osvoboditev izpod otomanske Turčije in Avstro-Ogrske, težili k združitvi v skupno državo, to je balkansko federacijo ali konfederacijo.

Napredne težnje balkanskih narodov so pripeljale do združitve majhnih južnoslovanskih narodov in do ustanovitve Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev leta 1918. Vendar sta napredne in svobodnjaške težnje južnoslovanskih narodov zlorabili velikosrbska buržoazija in monarhija, ki sta na podlagi kompromisa s hrvatsko in slovensko buržoazijo in spravljivosti izkoriščevalskih elementov drugih narodov in narodnosti Jugoslavije pa še ob botrovanju in podpori zahodnih imperialističnih držav ustanovili unitaristično državo, zasnovano na buržoazno-fevdalnih odnosih in urejeno po načelih monarhije in centralističnega etatizma. Zato je ta državna tvorba postala orodje neusmiljenega družbenega in narodnostnega zatiranja in izkoriščanja vseh nacionalnosti Jugoslavije in njihovega delavskega razreda.

Josip Broz Tito je v ustrezni in natančni oznaki buržoazne Jugoslavije med drugim dejal: »Na Krfu, v Londonu in Parizu rojena versajska Jugoslavija je postala najbolj tipična dežela nacionalnega zatiranja v Evropi. Hrvati, Slovenci in Črnogorci so bili podrejeni, Makedonci, Albanci in drugi so bili zaslužnjeni in brezpravni.« In naprej: »Številčno neznatna peščica velikosrbskih hegemonistov je v svojem pohlepu po bogastvu s kraljem na čelu vladala Jugoslaviji dvaindvajset let in vzdrževala režim žandarjev, režim jetnišnic, režim družbenega in narodnostnega zaslužnjevanja.« Velikosrbska buržoazija je mogla voditi takšno nazadnjaško politiko v buržoazni Jugoslaviji, s tem da je »podkupovala vrhove hrvatskih, slovenskih, muslimanskih in albansko turških strank in si z njihovo pomočjo podrejala hrvatski narod in druge nacionalnosti v Jugoslaviji«.

Toda čeprav sta bili srbska buržoazija in monarhija vodilni sili buržoazne Jugoslavije, je bil srbski narod ne le gospodarsko izkoriščan in politično podjarmljen, temveč tudi nacionalno nesvoboden. V tem primeru se je potrdila znana Marxova teza, da narod, ki zaslužnjuje druge, tudi sam ni svoboden. Ko omenja Tito to zgodovinsko dejstvo, pravi: »Srbski narod ne le da ni imel nič skupnega z zločinsko nacionalno politiko svojih gospodarjev, temveč je bil vseh dvaindvajset let izkoriščan in podvržen žandarmerijski samovolji tako kot drugi narodi Jugoslavije.«

V takšni nenarodni buržoazni Jugoslaviji, v kateri so bili vsi narodi in narodnosti nacionalno in socialno zaslužnjeni, je albanska narodna manjšina doživljala najhujše nacionalno in socialno izkoriščanje, čeprav je bila najštevilnejša in ozemeljsko najbolj strnjena.

Ne le da ni uživala nikakršnih narodnostnih pravic, niti tistih, ki so jih narodnim manjšinam zagotavljale vidovdanska ustava in mednarodne obveznosti Jugoslavije, temveč je bila pod totalnim in surovim gopodarskim, družbenim in političnim pritiskom prav do fizičnega genocida. Zanje so bile uporabljene vse metode diskriminacije in zaslužnjevanja, znane iz arzenala politike evropskih prestolnic v kolonialnih deželah. S kakšnim podcenjevanjem in zaničevanjem so gledali na Albance vladajoči krogi buržoazne Jugoslavije, je mogoče lepo videti iz poročila glavne žandarmerijske komande Jugoslavije iz leta 1924, v katerem je med drugim rečeno: »V številnih okrajih južne Srbije živijo Arnauti, surov, nekulturen, nezanesljiv, zvit in neubogljiv narod s pravnimi normami iz najstarejših začetkov razvoja kazenskega prava.«

Živko Avramovski opozarja na specifično težji položaj albanske narodnosti v buržoazni Jugoslaviji in med drugim pravi: »V nacionalnem, kulturnem, gospodarskem in političnem pogledu so bili Albanci v težjem položaju kakor katerakoli narodna manjšina« v Jugoslaviji. Da je bil narodnostni položaj Albancev v buržoazni Jugoslaviji najhujši, nenehno kažejo vsi partijski dokumenti KPJ, ki se nanašajo na nacionalno vprašanje v tem obdobju. Resolucija s prve konference pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora Kosova in Metohije, ki je bila konec leta 1943, opozarja na težki položaj albanske narodnosti v kraljevini Jugoslaviji med drugi tudi s tem: »Albanski narod na Kosovu in v Metohiji je bil ne le politično, nacionalno in gospodarsko zatiran, marveč je bil izpostavljen tudi fizičnemu iztrebljanju. Odvzete so mu bile vse narodnostne pravice. Njegovi predstavniki so bili zvesti agenti velikosrbskih hegemonističnih klik za ropanje in zatiranje.«

Številna dejstva in stališča v partijskih dokumentih KPJ in v izjavah njenih revolucionarjev Koste Novakovića, Moša Pijadeja, Josipa Broza Tita, Edvarda Kardelja, Veljka Vlahovića, kakor tudi znanstvenih delavcev Koča Jončića, Lasla Rebaka, Živka Avramovskega idr. potemtakem potrjujejo, da je bil položaj albanske narodne manjšine v buržoazni Jugoslaviji še težji v primerjavi z že tako težkim položajem vseh narodov in narodnosti.

Spričo težkega položaja albanske narodne manjšine v buržoazni Jugoslaviji je KPJ od svoje ustanovitve nenehno poudarjala potrebo po osvoboditvi in enakopravnosti Albancev v Jugoslaviji. Svoje stališče do albanskega narodnostnega vprašanja je zlasti izdelala na 5. državni konferenci KPJ, ki je bila leta 1940 v Zagrebu. V resoluciji konference je o Kosovu in Metohiji in o albanski narodnosti med drugim rečeno tole:

»Boj za svobodo in enakopravnost albanske narodne manjšine na Kosovu in v Metohiji in hkrati tudi boj proti italijanskim agen-

tom v teh krajih, ki skušajo z obljubami pretentati zatirane Albance in izzvati spopade v teh delih države.« In še: »Boj proti kolonialnim metodam srbske buržoazije v teh krajih in preganjanje vseh tistih kolonialnih elementov, s pomočjo katerih srbska buržoazija izkorišča makedonski, albanski in druge narode.«

Po statističnih podatkih in dokumentih o popisih prebivalstva v otomanski Turčiji lahko za kraje, kjer danes živijo Albanci, ugotovimo, da je konec 19. stoletja živelo v teh krajih okrog 550 do 600 tisoč Albancev. Po popisu prebivalstva iz leta 1921 pa je živelo takrat v Jugoslaviji 439 613 pripadnikov albanske narodnosti.

Čeprav je bil popis prebivalstva leta 1921 narejen tri do štiri desetletja po omenjenih turških popisih in čeprav vemo za visok naravni prirastek albanskega prebivalstva, se je število Albancev v krajih, kjer so živeli v Jugoslaviji, vseeno občutno znižalo. Razlogov za to je več:

- Popis prebivalstva leta 1921 ni ustrezal pravemu stanju, ker so vladajoči krogi Jugoslavije namenoma hoteli prikazati manjše število Albancev in so zato pri popisovanju prebivalstva marsikaj potvorili. Tako so Albanci prikazani kot Turki ali kar Muslimani, ker so popisovalci zlorabili naznanje, premalo jasno narodno zavest in versko gorečnost prebivalcev.

- Med balkanskima vojnama in v prvi svetovni vojni je veliko število Albancev izgubilo življenje ali med vojaškimi operacijami ali pa v znanih pokolih in nasilstvih, ki so jih ob prihodu v kraje, kjer so živeli Albanci, izvajale srbska, črnogorska in bolgarska vojska. Obstaja seznam, da je bilo po prihodu srbske in črnogorske vojske ubitih na ta način 12 777 Albancev samo leta 1912.

- Med balkanskima vojnama, med prvo svetovno vojno in po njej je veliko Albancev pobegnilo v druge države, zlasti v Turčijo, zaradi česar se je število Albancev v Jugoslaviji leta 1918 občutno zmanjšalo.

Čeprav je torej veliko razlogov za zmanjšanje števila albanskega prebivalstva pri popisu leta 1921, je bila ta narodnost glede na 439 613 pripadnikov vseeno najštevilnejša narodna manjšina v buržoazni Jugoslaviji in je bila za Srbi, Hrvati in Slovenci pa morebiti Muslimani najštevilnejša narodnost.

Politika terorja in pritiska

Čeprav je bila albanska narodna manjšina najštevilnejša in ozemeljsko najbolj strnjena manjšina v buržoazni Jugoslaviji, pa dejansko ni uživala niti tistih manjšinskih pravic, ki so jih zagotavljale ustava in mednarodne obveznosti Jugoslavije.

Albanci niso uživali niti manjšinskih pravic, zagotovljenih z vidovdansko ustavo leta 1921. Šestnajsti člen te ustave razglasa: »Manjšine druge rase in jezika so deležne osnovnega šolanja v svojem jeziku pod pogoji, ki jih bo predpisal zakon.« V pozneje sprejetem zakonu je v zvezi s tem rečeno: »V krajih, kjer živi dosti državljanov drugega jezika, bodo za njihove otroke ustanovljeni posebni oddelki v osnovnih šolah. Pouk v teh oddelkih bo potekal v učnem jeziku šolarjev.«

Vendar albanski narodni manjšini ni bilo dano uživati omenjenih ustavnih in zakonskih pravic, ker ji ves čas buržoazne Jugoslavije ne le ni bil omogočen pouk v albanščini, ampak ji ni bilo omogočeno tudi množičnejše sprejemanje otrok v šole s srbskohrvatskim jezikom, in sicer zato, da bi ta narodnost ostala nepismena in neuka.

Tudi po mednarodnih obveznostih, sprejetih s saintgermainsko pogodbo o pravicah manjšin, je bila Jugoslavija dolžna zagotoviti nekatere manjšinske pravice tudi albanski narodni manjšini, kakor jih je zagotovila nekaterim drugim narodnim manjšinam v državi.

Poskusi organizacije albanskega narodnega gibanja v Društvu narodov in predstavnikov KPJ pa tudi drugih naprednih politikov v jugoslovanskem parlamentu, da bi dosegli spoštovanje nekaterih narodnostnih pravic albanske narodnosti v Jugoslaviji, so vsi po vrsti propadli, ker so se vladajoči krogi buržoazne Jugoslavije odločno upirali uresničitvi kakršnihkoli narodnostnih pravic Albancev v Jugoslaviji.

Politika terorja in fizičnega pritiska na albansko narodnost v Jugoslaviji je bila trajna oblika ravnanja vseh vlad in vseh organov oblasti v buržoazni Jugoslaviji. S tem so hoteli prisiliti albansko prebivalstvo, da zapusti Jugoslavijo ali se vsaj preseli v druge kraje Jugoslavije, da ne bi več živelo na strnjenem ozemlju.

Ko je prišla srbska vojska leta 1918 v kraje, kjer danes živijo Albanci v Jugoslaviji, je bilo manj terorja, fizičnega genocida in surovega ravnanja z albanskim prebivalstvom kot pa leta 1912, in sicer po zaslugi francoske vojske, ki je bila takrat v teh krajih. Po umiku francoske vojske in med obračunom s številnim albanskim prebivalstvom, ki je odšlo v gozdove med kačake, je za obdobje od 1919. do 1924. leta značilen hud in načrten teror nad Albanci. Vladajoči krogi so dali pobiti mnogo albanskega prebivalstva zlasti po množični vstaji v Metohiji leta 1919, med veliko vstajo leta 1920 v pokrajini Lap in po njej in med drugimi vstajami in upori, pogostimi vse do leta 1924. Samo med lapskim uporom in po njem je bilo ubitih čez tisoč Albancev, med njimi veliko žensk, otrok in starih ljudi.

Utečena je bila tudi navada, da se po dveh do treh letih pripravi akcija pobiranja orožja albanskemu prebivalstvu. Ob tej priložnosti

so vojaki in orožniki množično in javno pretepali Albance, češ da nočejo oddati orožja, ki ga ljudje pogosto res niso imeli. Tako so pritiskali na ljudi tudi zaradi zahteve, naj prijavljajo kačake, ali zato, ker so dali kačakom zatočišče. Te akcije so bile še bolj grobe in surove pred drugo svetovno vojno, ko je bilo treba Albance prisiliti k množičnemu izseljevanju v Turčijo.

Pogosto prelivanje krvi in obračunavanje z albanskim prebivalstvom, zlasti z delovnimi ljudmi, so ostro obsojale napredne sile vseh narodov in narodnosti Jugoslavije in svetovna propaganda, zlasti pa KPJ in njeni ideologi in revolucionarji. Poslanci albanske in srbske narodnosti so pod pritiskom delovnih množic in iz demagoških – včasih tudi patriotskih – pobud v jugoslovanskem parlamentu pogosto govorili o vsestranskem pritisku in terorju nad albanskimi množicami. Zlasti komunistični poslanci so v parlamentu pogosto postavili interpelacijo, vendar je bila vlada za vse to gluha in je le še bolj zaostрила pritisk na Albance.

Ko je komunistični poslanec v parlamentu Kosta Novaković ostro obsodil teror nad albanskimi množicami, je med drugimi dejal: »Kaže, da zatira Jugoslavija zdaj vse narode v Makedoniji (pod ta pojem zajema tudi Kosovo – H. H.), tepta vse njihove nacionalno-politične in kulturne potrebe, z njimi grdo ravna, jih terorizira in ubija. Zato ima komunistična partija za svojo dolžnost, da se z največjo odločnostjo bojuje za narodnostno politične in kulturne pravice in svobodo zatiranih makedonskih narodov . . . Odkrito bo obsojala nasilstva oblasti proti zatiranim narodom in se v skupni fronti z njimi borila proti vladajočemu terorju in brezpravju.« Vendar so Kosta Novakovića zaradi njegovega internacionalističnega nastopa kar v parlamentu premlatili vladajoči poslanci. O tem dogodku pravi Novaković takole: »V ustavodajni skupščini sem razkrinkaval teror na Kosovu, zaradi česar so me denuncianti vladajoče stranke fizično napadli.«

Na odpor albanskih množic in na obsodbo komunistov in naprednih sil Jugoslavije so vladajoči krogi odgovarjali s povečanjem pritiska na albansko prebivalstvo, »saj so ministri za notranje zadeve vsi po vrsti zahtevali, da je treba v posameznih krajih Kosova in Metohije nastaniti vojaške garnizije in jih angažirati proti Albancem«. Toda čeprav je bilo marsikaj storjenega proti Albancem, so buržoazni velikosrbski politiki vse to podcenjevali in omalovaževali, češ da je še premalo. Poslanec Agatanović je poudarjal: »Da bi se srbski živelj maščeval Arbanasom in Turkom, bi potreboval še šeststo let.« Tudi general Čemerikić je zahteval, naj pošljejo na Kosovo nove garnizije, »ker je izseljevanje in kolonizacijo mogoče izpeljati samo ob podpori vojaške sile«.

Pri izvajanju terorja in grdega ravnanja z albanskimi množicami so posebno vlogo odigrale posebne teroristične čete, imenovane »črna roka«, ki so jih vodili najhujši zločinci, kot so bili Kosta Pečanac, Milič Krstić in drugi, ki so dolga leta divjali po Kosovu. Ko je neki poslanec govoril v parlamentu o teh razvpitih četah, jih je označil takole: »Oficir ni, narednik ni, policijski organ ni, oborožen je do zob, ima sto svojih ljudi, mlati, ropa, seka in ne odgovarja nikomur, nihče ga ne kliče na odgovornost, zdaj se pa znajдите, kakšen naslov mu boste dali.«

Iz tega izhaja, da so s politiko terorja in pritiska na albanske množice, ki je bila zdaj bolj zdaj manj ostra, vladajoči krogi stalno kršili ustavo in zakone v zvezi s Albanci in zanje uporabljali metode terorja in maltretiranja, znane samo iz arzenala, v katerega posegajo metropole pri svojih odnosih do kolonialnih narodov v Aziji, Afriki in Južni Ameriki.

Pomen kačaškega gibanja

Izraz kačak je turškega izvora in je sestavljen iz besed kačti (pobegne) in akti (se prikaže). Gibanje se je začelo že v času otomanske Turčije in je bilo množična oblika oboroženega boja albanskega naroda proti neusmiljenemu nasilju v času buržoazne Jugoslavije.

Čeprav je bilo kačaško gibanje obremenjeno s šovinizmom in je dobilo včasih značaj teroristične in kriminalistične dejavnosti, je bilo vendarle ena od oblik oboroženega boja in odpora zoper teror in maltretiranje albanskih množic, ki so ga izvajali vladajoči krogi buržoazne Jugoslavije. Glede na politični značaj moramo kačaško gibanje v buržoazni Jugoslaviji razlikovati v dveh njegovih zgodovinskih obdobjih. V obdobju od leta 1918 do 1927 je bilo množična oblika oboroženega odpora in je imelo pretežno politični značaj. Tudi v tem obdobju so se mu nekateri posamezniki pridružili iz kriminalnih pobud in se vdajali terorizmu, vendar je imelo gibanje v tem obdobju predvsem nacionalni in politični značaj. V obdobju od leta 1927 do 1941 pa se je gibanje – čeprav je obdržalo nekatere svoje nacionalne komponente – tako po sestavi kot po dejavnosti zreduciralo na delovanje terorističnih in kriminalnih band.

Kačaško gibanje je bilo takoj po prvi svetovni vojni zelo množično in je opravilo velike akcije proti režimu in vladajočim krogom buržoazne Jugoslavije. Na čelu so bili ugledni patrioti albanskega naroda, kot so Bajram Curri, Hasan Prishtina, Azem Bejta in drugi, ki so se še pod otomansko Turčijo borili za narodno osvoboditev Albancev in so ta boj nadaljevali tudi potem, ko sta jih leta 1912 zaslužnili monarhistična Srbija in Črna gora in leta 1918 buržoazna Jugo-

slavija. Med velikimi vstajami in akcijami albanskega kačaškega gibanja je zlasti treba omeniti:

- Leta 1919 je bila velika vstaja Albancev v Metohiji, v kateri je sodelovalo okrog deset tisoč vstajnikov. Vstajo je v krvi zadušila jugoslovanska vojska ob sodelovanju in pomoči vladajočih krogov kvislinške Albanije s Hesatom Toptanijem na čelu. Največ vstajnikov se je umaknilo v Junik, ki je vse do leta 1924 užival status nevtralnega ozemlja med Albanijo in Jugoslavijo, kjer je trajno delovalo vodstvo albanskega nacionalnega gibanja z Bajramom Currijem na čelu.

- Leta 1920 je bila velika vstaja Albancev v Drenici in Lapski pokrajini, v kateri je sodelovalo nekaj tisoč albanskih upornikov. Toda tudi ta vstaja je bila ob množičnem posegu vojaških garnizij in žandarmerije v krvi zadušena. Vladajoči krogi so odgovorili nanjo s hudim fizičnim genocidom in s pokolom prek tisoč ljudi.

- V Drenici je stalno delovalo albansko kačaško gibanje pod vodstvom Azema Bejta in Shota Galiceja, zato je bilo tu do leta 1924 nenehno osvobojeno ozemlje, ki so mu vstajniki pravili Dreniška republika. Šele konec leta 1924 so oborožene sile tamkajšnje kačaško gibanje zlomile in so vsa ozemlja prišla pod nadzorstvo vladajočih krogov buržoazne Jugoslavije.

- Albansko kačaško gibanje pod vodstvom Bajrama Currija se je leta 1924 z več tisoč borci preselilo iz Junika v Albanijo in pripomoglo k zmagi buržoazno-demokratske revolucije in k temu, da je prišla na oblast demokratska vlada Fana Noli, ki je prva priznala sovjetsko vlado po zmagi oktobrske revolucije.

Obstoj in množično delovanje albanskega kačaškega gibanja so morali javno priznati tudi vladajoči krogi buržoazne Jugoslavije. Tako je notranji minister jugoslovanske vlade izjavil leta 1923 v parlamentu, da deluje na Kosovu 1373 kačakov in da so jih 553 prijeli ali likvidirali. Govoril je tudi o množičnem angažiranju vojske in žandarmerije za likvidacijo kačakov.

Albansko nacionalno gibanje je v obliki kosovskega komiteja in kačaškega gibanja pod vodstvom Hasana Prishtine in Bajrama Currija sodelovalo z drugimi narodnimi gibanji balkanskih narodov, zlasti z makedonskim, pa tudi z evropskimi in drugimi mednarodnimi naprednimi gibanji in organizacijami. Tako je to gibanje sodelovalo s tretjo komunistično internacionalo, albanski patriot Bajram Curri pa si je dopisoval z V. I. Leninom v zvezi z razvojem in možnostmi albanskega narodnega gibanja. Kosovski komite je poslal delegacijo v Moskvo na kongres prijateljev ZSSR, ki je bil leta 1927.

KPJ je odločno podpirala politične organizacije in kačaško gibanje albanske narodnosti v Jugoslaviji. Na številnih kongresih in konferencah je partija obsojala nacionalno zaslužnjevanje in teror

nad Albanci in podpirala akcije te narodnosti proti vladajočim krogom buržoazne Jugoslavije. O tej podpori je v sklepih 4. kongresa KPJ leta 1928 izrecno rečeno: »Partija izjavlja, da so revolucionarni delavci in kmetje drugih narodov Jugoslavije, predvsem pa Srbije, solidarni z albanskim narodnoosvobodilnim gibanjem, ki ga vodi kosovski komite.« Moša Pijade je v časniku Proleter izrazil podporo kačaškemu gibanju v imenu KPJ in vsestransko potrdil boj kačakov proti buržoazni Jugoslaviji.

Albanska narodnost se je potemtakem v buržoazni Jugoslaviji na več načinov upirala nacionalni brezpravnostni, socialnemu izkoriščanju in terorju vladajočih krogov; v skladu s tem je s pomočjo albanskega kačaškega gibanja vodila tudi oborožen boj proti režimu predvojne Jugoslavije. Poudariti je treba, da so teror nad albanskimi množicami pogosto doživljali tudi Srbi staroselci in naseljeni komunisti, ki so pred njim branili svoje sosedo, sorodnike, pobratime in prijatelje iz preteklih in takratnih časov. Vse napredne narodnostne organizacije in gibanja, ki so se upirala terorju in grdemu ravnanju z albanskimi množicami, je vsestransko podpirala tudi KPJ s svojimi ideologi.

Politične stranke in njihova dejavnost med Albanci

Zaradi nerazvite družbene strukture prebivalstva in ker ni bilo sodobnega delavskega razreda v okviru albanske narodnosti pa tudi zaradi splošne in kulturne zaostalosti albanskih množic, ta narodnost ni imela moderne politične organizacije, zlasti pa je bila brez organiziranega delavskega in komunističnega gibanja. Toda spričo velikih problemov in nasprotij v življenju albanske narodnosti v Jugoslaviji so se delovne množice nujno in zakonito povezovale z različnimi političnimi gibanji in organizacijami, da bi omilile težak pritisk vladajočih režimov buržoazne Jugoslavije. Tako so bili Albanci vključeni v naslednja politična gibanja in organizacije:

- Omenili smo že organizacijo »Mbrojtja kombëtare e Kosoves« (Narodna obramba Kosova), ki ji je načeloval kosovski komite. Bila je pretežno reprezentativnega značaja in ni temeljila globlje v bazi. Bolj je zastopala interese albanske narodnosti v mednarodnih organizacijah in institucijah.

- Politična stranka »Džemijet« je bila v bistvu klerikalno-begovska in buržoazna stranka in je imela velik vpliv na albanske, turške in muslimanske množice v južnih delih Jugoslavije. Ustanovljena je bila na pobudo radikalne stranke, ki je hotela pridobiti z njo volilne glasove in onemogočiti vpliv KPJ na albanske delovne množice. Po drugi strani pa se je srbska buržoazija prek te stranke politično po-

vezala z izkoriščevalskimi elementi znotraj albanske in turške narodnosti zaradi skupnega socialnega zaslužnjevanja delovnih ljudi teh narodnosti. Na ta način so buržoazni elementi teh narodnosti sklepali kompromise z namenom, da bi izkoriščali delovne ljudi albanske narodnosti v Jugoslaviji in manipulirali z njihovimi volilnimi glasovi.

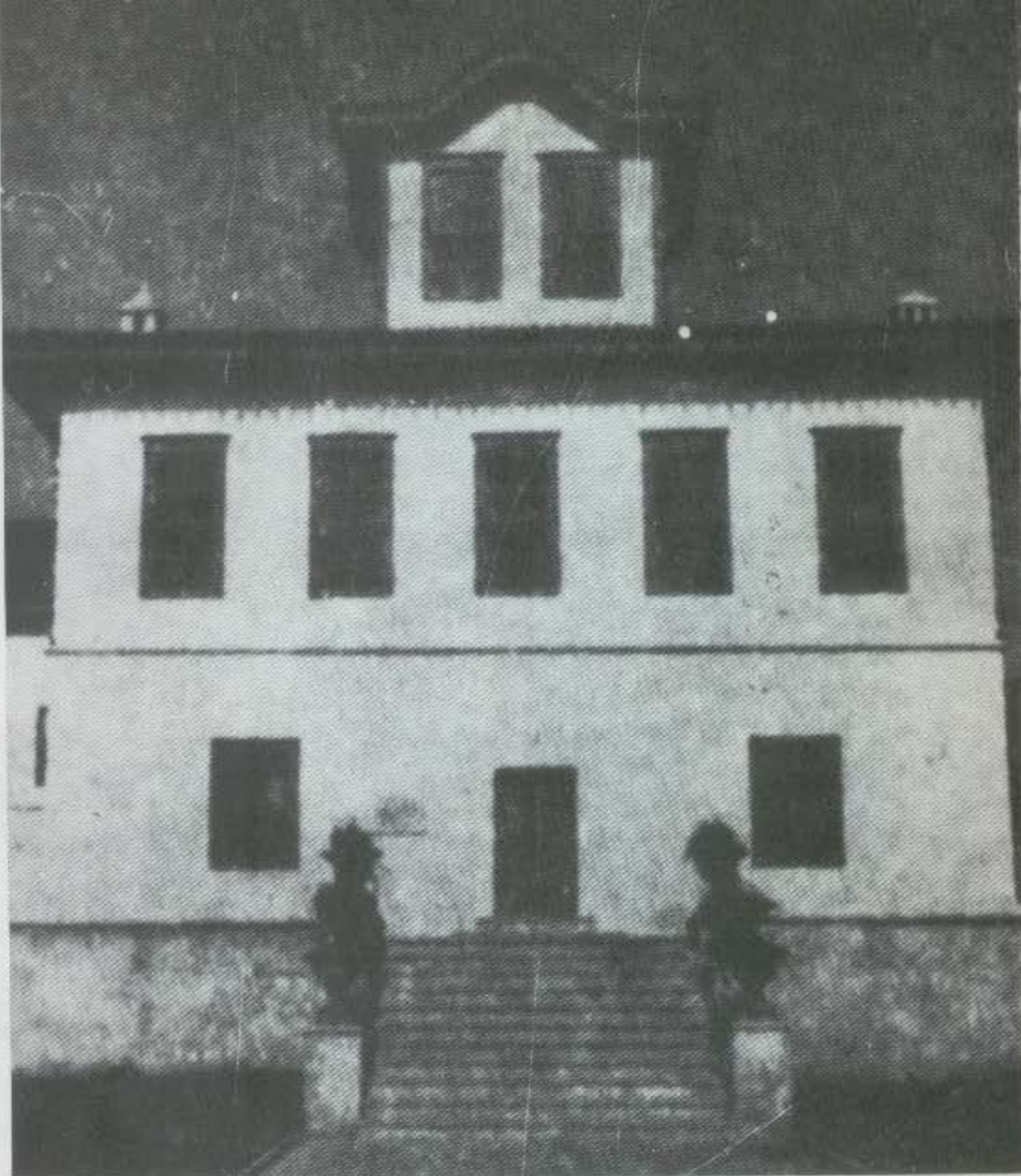
Čeprav je stranka »Džemijet« pretežno zastopala interese begov, kapitalistov in višje duhovščine, je iz demagoških razlogov in da bi pridobila volilce, včasih poudarjala tudi nekatere narodnostne in socialne interese albanske in turške narodnosti. Vodstvo stranke je to storilo pod pritiskom nekaterih patriotsko opredeljenih Albancev, ki so prodrli v vodstvo »Džemijeta«. In ko je »Džemijet« postal s 13 in 14 poslanci v jugoslovanskem parlamentu vodilna sila v konkurenčnem boju med radikalno in demokratsko stranko za formiranje vlade, se je vodstvo »Džemijeta« prevzelo in s postavljanjem zahtev pred Pašićevo vlado skušalo uresničiti svoje egoistične interese, a tudi nekatere interese albanske narodnosti v Jugoslaviji.

Toda ko se je vodstvo »Džemijeta« neposredno sprlo z radikalno stranko in Pašićevo vlado, ki sta sicer ustanovili to stranko – do spora je prišlo zato, ker je zaradi glasov poslancev »Džemijeta« padla radikalna vlada Nikole Pašića – so vladajoči krogi v t. i. Južni Srbiji grobo likvidirali to stranko in prepovedali njen list »Hak«. Tako je bila politična stranka južnih Muslimanov »Džemijet« likvidirana že leta 1925.

– Po ukinitvi »Džemijeta« so se albanski politiki zlasti med volilnimi kampanjami povezovali z radikalno ali demokratsko stranko in se običajno spogledovali z nosilci lokalnih organov oblasti, ki so večinoma pripadali radikalni stranki. Na ta način so hoteli zavarovati svoje razredne interese, s sleparskim pridobivanjem albanskih volilcev pa so se povezovali z vladajočimi krogi buržoazne Jugoslavije. Ko so bile volitve v krajih z albanskim prebivalstvom, so lokalni organi oblasti na veliko potvarjali rezultate in neposredno pritiskali na volilce, da bi si zagotovili izvolitev tistih oseb, ki bi prišle prav vladajočim krogom buržoazne Jugoslavije.

– Pred drugo svetovno vojno, zlasti pa po italijanski zasedbi Albanije leta 1939, so na Albance v Jugoslaviji politično in propagandno pritiskale fašistične sile Italije in Nemčije ob pomoči svojih agentov in sodelavcev med Albanci v Jugoslaviji. Širjenje te dejavnosti je bilo zasluga dejstva, da so Albanci podpirali vsako spremembo, samo da bi propadla buržoazna Jugoslavija, ki je surovo terorizirala albanske množice. Ljudje so govorili, češ naj pride sam hudič, samo da propade ta oblast, ker slabše zanje ne more biti.

Ko je minister za zunanje zadeve fašistične Italije grof Ciano govoril o smernicah za delovanje med Albanci v Jugoslaviji, je v svo-

Zgradba v Lushnji, danes muzej, kjer je bil konec januarja 1920 nacionalni kongres, na katerem so razpravljali o nadaljnji usodi dežele in izvolili novo vlado (*desno*). Fan Noli (1882–1965), škof, pisatelj in markantna osebnost naprednega albanskega buržoazno-demokratskega gibanja, predsednik vlade po Zogujevem pobegu v Jugoslavijo 1924 (*čisto zgoraj*). Avni Rustemi je med albansko mladino leta 1924 zanetil do tedaj neznano patriotsko demokratsko vrenje, nakar so ga likvidirali Zogujevi plačanci (*zgoraj*). Teror vladajočega režima in italijansko podpihovanje sta pripeljala do upora proti Zoguju v južni Albaniji. Demonstracije v Korči (*spodaj*).

Zgradba v Tirani, v kateri je bila med 4. in 8. novembrom leta 1941 konferenca delegatov komunističnih skupin in predstavnikov KP Jugoslavije, ki je imela značaj ustanovnega kongresa KP Albanije (*levo*). Grafični delavci na pikniku leta 1938 (*zgoraj*). Italijani so 7. marca 1939 napadli Albanijo in jo skoraj brez odpora zasedli v treh dneh. Vendar so Albanci kmalu pokazali, da zasedbe ne bodo mirno prenašali. Zborovanje proti italijanskim fašistom v Tirani 1939 (*spodaj*).

Si i përgjigjet populli Shqiptar Asambles s'Gestapos? me TOP!

Asambleja trahitare e Shqipris u mblohi sot më 18 Tetuer, m'ora 9 në Pallatin e Viktor Emanuelit në Tiranë, u mblohi për të përsërit trahitin e 12 Prillit 1939. Kurdoherë anmiqt e popullit t'onë, trahitarët, reaksionarët, janë bashkuar dhe bashkohen me të huejt për të mbajtur popullin në robni.

Asamblesë së 18 Tetorit, populli Shqiptar, a'armë kundra okupatorit, i dha përgjigjen e tij me lufte.

Arilleria e brigatës së tretë t'Ushtrisë Nac. Çl. Shqiptare qëlloi sot m'ora 10 Pallatin e V. E. Pallatin e Asamblesë.

Poshtë Asambleja e Gestapos!

Rreth Ushtrisë Nacionale - Çlirimtare!

Rreth Shqipërisë e Lirë demokratike-popullore!

Qemal Stafa, vodja Albanske komuniste mladine in politični sekretar centralnega komiteja, ki je padel leta 1942 (zgoraj levo). Partizani v osvobojenem Podgradu oktobra 1943. Napis nad vrati: »Smrt fašizmu, svoboda narodu« (zgoraj desno). Proklamacija KPA po kapitulaciji Albanije in formiranju Asemblee (levo). Britanska misija in partizanski voditelji poleti 1943 (drugi z leve Enver Hoxha, v sredini Spiro Mojsiu, načelnik štaba, spodaj levo). Skupina albanskih partizanov, med njimi angleški major David Smiley (spodaj desno).

B. Sejdini: Osvoboditev Tirane 14. novembra 1944 (*levo*). S. Shijaku: Vojo Krushi, junak odpor-
niškega gibanja, na nemškem tanku (*desno*). Parada narodnoosvobodilne vojske v Tirani novem-
bra 1944 (*spodaj*).

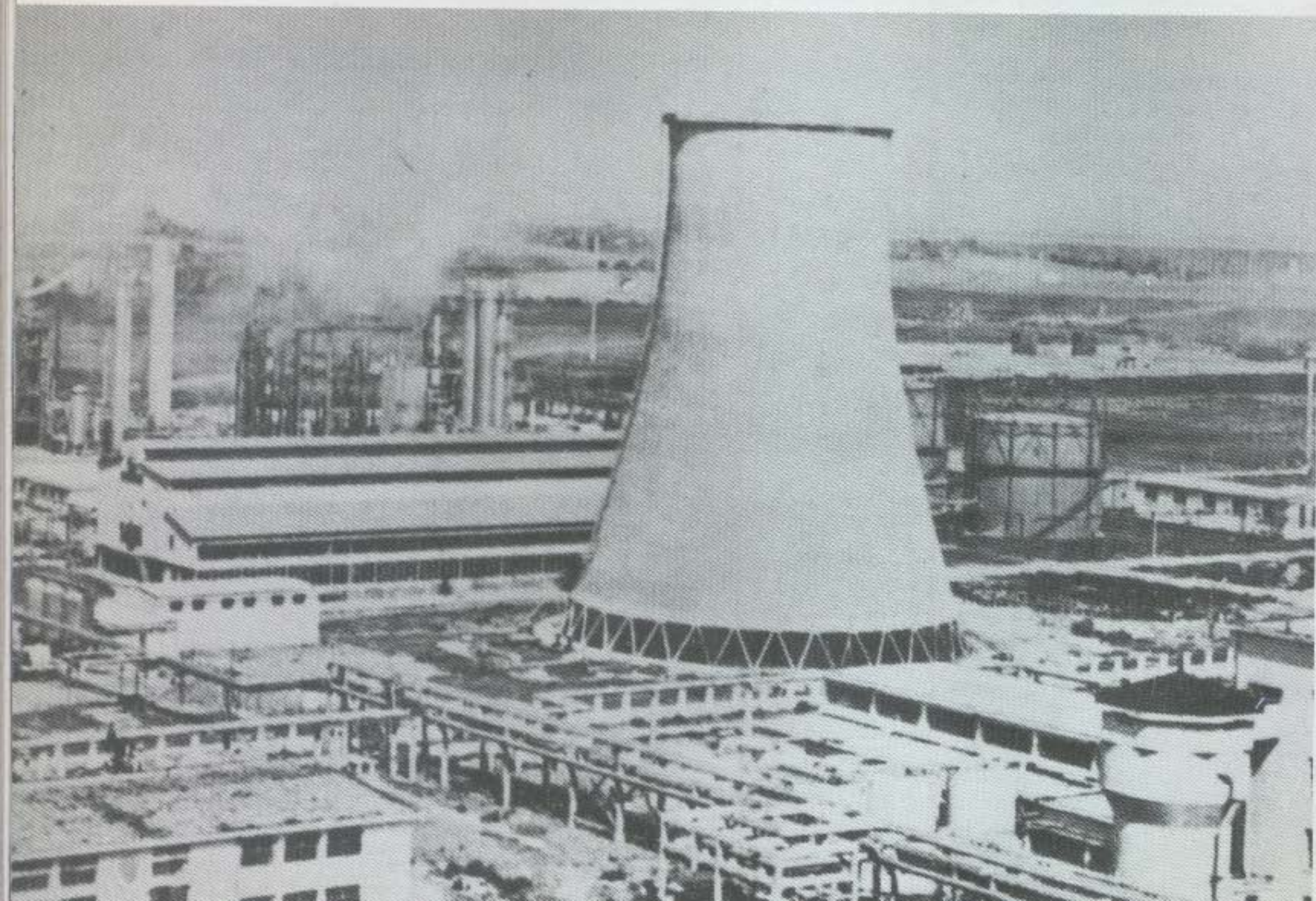

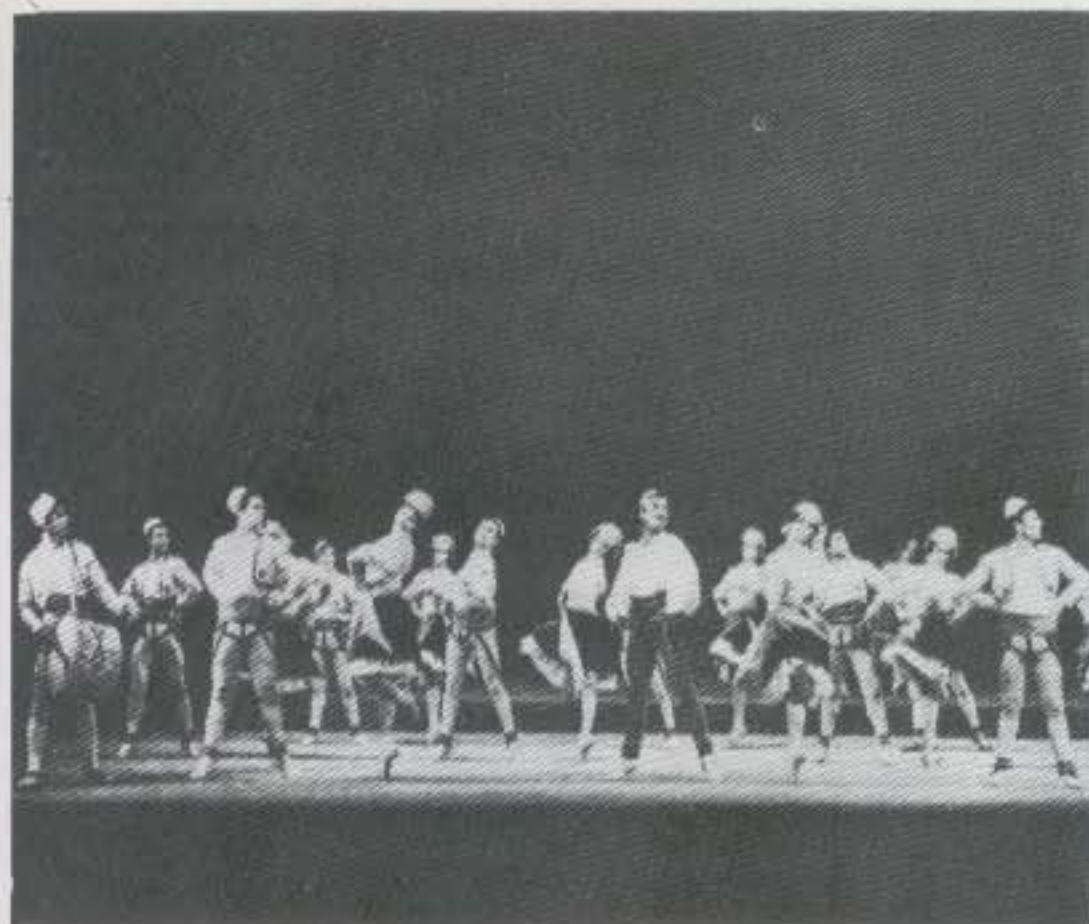
V povojni izgradnji so tako kot v drugih socialističnih državah tudi v Albaniji sodelovali mladinci. Študenti mladinske fronte v delovni brigadi na cesti Elbasan–Korča (*levo*). Ulica v nekem alban-skem mestu leta 1981. Plakat poziva: Izpolnimo svoje naloge, premagajmo ovire (*desno*). Odhod na udarniško akcijo leta 1980, ko Mehmet Shehu (manjša slika na tovornjaku) še ni bil sovražnik ljudstva številka 1 (*spodaj*).

Jadranska obala ima tudi v Albaniji lepe možnosti za razvoj turizma, čeprav je brez otokov. Hotel Adriatiku v Draču z neogibno sliko Enverja Hoxhe (levo). Vlada vlaga velike napore za izboljšanje in razširitev zdravstvene mreže. Po številu zdravnikov na enoto prebivalstva Albanija ne zaostaja veliko za Jugoslavijo. Osebje prve pediatrične klinike v Tirani pred vhomom v bolnišnico (zgoraj). Industrijska rast je bila v letih po vojni razmeroma visoka. Dobra osnova za kemično industrijo v Fieri so bogata nahajališča nafte (spodaj).

Arheološko izkopavanje mostiščarskega naselja v Maliq pri Korči. Naselje je obstajalo od poznega neolitika do pozne faze bronaste dobe (*desno*). Albanski balet z elementi narodne noše in folklore (*zgoraj*). Palača kulture v centru Tirane s spomenikom Skenderbegu (*spodaj*).

Enver Hoxha (roj. 1908), edini državnik, ki je na oblasti že vse od konca zadnje vojne, je eden glavnih krivcev, da Albanija živi v skoraj popolni izolaciji in anahronističnem stalinističnem sistemu (*čisto levo*). Mehmet Shehu (1913–1981) je bil več kot trideset let najtesnejši zaveznik in sodelavec Enverja Hoxhe, a je končno postal žrtev neusmiljenega boja za oblast (*levo*). Bunker na kmetijski farmi. Vsa Albanija je preprežena z betonskimi bunkerji, katerih naloga je med drugim vzbujati med ljudmi občutek nenehne nevarnosti zunanjega napada (*spodaj*). Izobraževanje vojnih letalcev na letališču pri Tirani. Eno glavnih albanskih gesel je naslanjanje na lastne sile. Predvsem to velja za armado, ki ima dvojno nalogo: braniti deželo in – režim (*čisto spodaj*).

jem dnevniku leta 1939 zapisal: »Moramo uspraviti Jugoslovane. Toda pozneje se mora naša politika živo zanimati za Kosovo. Tako se bo obdržal na površju iredentistični problem na Balkanu, to pa bo nož v hrbet za Jugoslavijo.« Podobno dejavnost so razvijali na Kosovu tudi nemški fašisti, ki so prek svojih agentov, kot sta bila Xhafer Deva iz Kosovske Mitrovice in Beqir Malloku iz Djakovice, ustanavljali fašistične organizacije in intenzivno delovali med Albanci. Petokolonski vladajoči krogi se profašistični dejavnosti med Albanci niso postavili po robu, temveč so s še večjim pritiskom tako dejavnost spodbujali in podpirali. Edino KPJ se je odločno upirala prodoru fašistične propagande in se borila za svobodo in enakopravnost Albancev v Jugoslaviji ter jih prepričevala, naj branijo deželo pred fašističnim zavojevalcem.

Edino KPJ se je kot politična stranka delavskega razreda in vseh naprednih sil narodov in narodnosti Jugoslavije borila za življenjske interese albanske narodnosti v Jugoslaviji in za njeno popolno narodno osvoboditev. Zato so se napredne sile albanske narodnosti čedalje bolj nagibale k idealom te partije.

Zaradi odločnega boja KPJ proti zatiranju in vsestranskemu pritisku na Albance so delovni ljudje albanske narodnosti takoj po ustanovitvi KPJ in predložitvi njenih kandidatov za poslance v ustavodajni skupščini precej množično glasovali za komunistične poslance. Omeniti je treba, da je imela KPJ pravilno stališče do albanskega narodnostnega vprašanja že od ustanovitve, se pravi že takrat, ko še ni v celoti osvojila leninističnega stališča do reševanja narodnostnega vprašanja v Jugoslaviji. Partija je na vseh kongresih in konferencah ter v nastopih svojih predstavnikov ves čas pravilno obravnavala narodnostno vprašanje, od ustanovnega kongresa vse do pete državne konference leta 1940 v Zagrebu.

Posebnega pomena so stališča 4. kongresa KPJ leta 1928, ki omenjajo pravico albanske narodnosti do samoodločbe, vključno s pravico do odcepitve, potem splitski plenum CK, ki se je odločno opredelil, da je treba pravico do samoodločbe naroda usmeriti k reševanju narodnostnega vprašanja v Jugoslaviji z ustanovitvijo jugoslovanske federacije, nato sklep CK KPJ iz leta 1937, da se zaradi posebne narodnostne strukture te pokrajine ustanovi pokrajinski komite Kosova in Metohije, ki je bil po sklepu pete državne konference KPJ leta 1940 neposredno povezan s CK KPJ in je v tej zvezi ostal ves čas socialistične revolucije. Navedeni sklepi so bili velikega pomena za rešitev narodnostnega vprašanja v socialistični revoluciji in v procesu graditve samoupravnega socializma, ko je bila dosežena avtonomnost Kosova in njena popolna potrditev v naši federaciji.

Na podlagi programa marksistično-leninističnega reševanja narodnostnega vprašanja na splošno, pa tudi albanskega narodnostnega vprašanja v Jugoslaviji, ki je bil učinkovito in dosledno uresničen po prihodu tovariša Tita na čelo partije, so organizacije KPJ na Kosovu s pokrajinskim komitejem na čelu razvijale živahno in močno dejavnost v boju za narodnostno in socialno osvoboditev Albancev in za enakopravnost, bratstvo in enotnost vseh narodov in narodnosti Kosova. Na podlagi te dejavnosti se je zlasti pred drugo svetovno vojno čedalje bolj krepil vpliv komunistov pri delovnih ljudeh albanske narodnosti v Jugoslaviji.

Partijske organizacije na Kosovu so zlasti po letu 1937, ko je bil sklenjen sporazum o množičnem izseljevanju Albancev v Turčijo, razvijale politične akcije proti terorju in zatiranju Albancev zaradi nasilnega izseljevanja v Turčijo, nasprotovale temu, da se obdelovalna zemlja odvzema revnim Albancem in dodeljuje kolonistom ali domačim Srbom in Črnogorcem in se borile proti kratenju vseh narodnostnih pravic Albancev in proti fašistični propagandi.

Iz tega izhaja, da se nobena meščanska stranka v Jugoslaviji ni potegovala za interese albanske narodnosti v Jugoslaviji, ampak so vse po vrsti neposredno podpirale vsestranski pritisk vladajočih krogov na albansko narodnost. Če se je kdaj kaka meščanska stranka ali kak njen politik zavzel za interese albanske narodnosti ali kritiziral pritisk nanjo, je bila to samo taktična poteza v rivalskem političnem boju med strankami ali pa so hoteli s tem prevarati Albance, da bi ti na volitvah glasovali zanje. Samo delavski razred Jugoslavije in njegova KPJ sta se odločno in dosledno bojevala proti vsakovrstnim pritiskom na albanske delovne množice in za resnično narodnostno in socialno osvoboditev Albancev v Jugoslaviji.

Čeprav je bila državna uprava v krajih, kjer so živeli Albanci, podobna kot drugod v Jugoslaviji, je na teh območjih vendarle drugače in veliko bolj surovo ravnala z Albanci.

Administrativno-teritorialna razdelitev Jugoslavije, najprej na 33 županij in nato na 9 banovin, je bila v krajih z albanskim prebivalstvom načrtno zastavljena tako, da bi čimbolj razbila albanske homogene celote. Tako je bila kosovska pokrajina brez kakršnihkoli objektivnih meril razdeljena na tri banovine: zetsko, moravsko in vardarsko.

V krajih z albanskim prebivalstvom Albanci skoraj niso imeli vstopa v državno upravo in administracijo, ki je uporabljala izključno srbskohrvatski jezik, tega pa Albanci v veliki večini niso razumeli. Nekaj več Albancev je opravljalo voljene politične funkcije kot predsedniki občine ali poslanci – vendar so bili ti politiki sodelavci vladajočih krogov in pripomoček za manipuliranje z lokalno državno upravo in administracijo.

Moralne in strokovne kvalitete državnih uslužbencev in njihovo vedenje do državljanov – zlasti albanske narodnosti – so bili na najnižji ravni. Državni uslužbenci, ki so jih vladajoči krogi buržoazne Jugoslavije nenehno spodbujali v njihovem šovinizmu do Albancev, so razen redkih izjem ravnali zelo grobo in brezvestno zlasti z Albanci. Te resnice ni bilo mogoče prikriti niti v parlamentu, saj je eden od poslancev izjavil, da v južni Srbiji »naša administracija ni dobra, ni zasnovana na zakonu in je na žalost velikokrat korumpirana«. Ko je poslanec Kujundžić govoril v parlamentu o oblastništvu in zlorabi oblasti, značilnih za bogastva željne državne uslužbenke v krajih z albanskim prebivalstvom, je izjavil: »Boljše je biti orožnik v južnih krajih kot pa policijski minister v Beogradu, boljše je biti gozdar kot minister za gozdarstvo.«

Poleg grobosti, nesramnosti, ošabnosti in neprimernega vedenja državnih uslužbencev do državljanov nasploh, zlasti pa do Albancev, je bila splošna značilnost državne uprave in administracije v krajih, kjer so živeli Albanci, podkupljivost, ki je bila doma tudi v drugih krajih Jugoslavije. Ljudje albanske narodnosti namreč niso mogli ničesar doseči, če niso dali podkupnine oziroma bakšiša. Ker revni Albanci niso imeli takih materialnih možnosti kot bogatejši Albanci, da bi dajali podkupnino uslužbencem, so bili deležni še posebno grdega ravnanja. Vrstile so se hude zlorabe in malverzacije, najpogostejše v obliki večkratnega plačila davkov, doklad, taks in državnih dajatev, zlasti pri nepismenih ljudeh, kakršnih je bilo med pripadniki albanske narodnosti največ. V parlamentu so o teh pojavih večkrat govorili.

Iz tega je mogoče ugotoviti, da sta državna uprava in administracija v krajih, kjer so živeli Albanci, ravnali z Albanci enako kot administracija evropskih metropol z narodi kolonialnih dežel.

Gospodarski pritisk

Ena najhujših oblik pritiska na Albance v Jugoslaviji je bil gospodarski pritisk z raznovrstnimi oblikami izkoriščanja delovnih množic, zlati pa revnih kmetov, ki so sestavljali pretežni del albanske narodnosti. Najhujša sta bila odvzemanje zemlje albanskim kmetom in kolonizacija njihovih posestev. Da bi pritisnili na Albance in razbili homogena albanska naselja, so z letom 1912 začeli izvajati politiko agrarne reforme, tj. odvzemanja zemlje, najprej ledinske, potem pa čedalje bolj tudi obdelovalne predvsem revnim kmetom – in naseljevali kolone v krajih, kjer so živeli Albanci. Čeprav je na Kosovu in na območjih z albanskim prebivalstvom okrog 70 odstotkov prebivalcev oziroma družin s povprečno desetimi

člani imelo manj kot 5ha zemlje in čeprav je bila v teh krajih največja gostota prebivalstva v Jugoslaviji, so na teh območjih izvajali kmetijsko reformo in kolonizacijo zaradi pritiska na albansko prebivalstvo.

Kolonizacija naseljencev srbske in črnogorske narodnosti se je začela na Kosovu že leta 1912, najmočnejša pa je bila v letih 1919 do 1924 in 1934 do 1941. V tem obdobju so na Kosovu naselili preko 39 000 Srbov in Črnogorcev in ustanovili 374 kolonij oziroma novih kmečkih naselij. Kolonije so načrtno uvajali v homogenih albanskih naseljih, ob meji z Albanijo in na strateških in prometnih točkah Kosova.

Revnim kmetom, ki so jih pripeljali iz Srbije, Črne gore in Hercegovine, so natvezli, da bodo dobili na Kosovu rodovitno zemljo in idealne življenjske razmere in jih indoktrinirali z lažnim patriotizmom, da gredo reševati srbsko Kosovo. Po prihodu na Kosovo je pretežen del naseljencev razočaralo dejstvo, da so jih naselili na zemlji, odvzeti revnim albanskim kmetom, ali na ledinskem zemljišču, ki so ga morali krčiti več let, da je bilo primerno za obdelavo. Prav tako jim niso postavili hiš, kot jim je bilo obljubljeno, ampak so morali z lastnimi bornimi sredstvi poskrbeti, da so spravili svoje družine pod streho. Zato se je pogosto dogajalo, da so se naseljenci po prihodu uprli in se razočarani vrnili v domače kraje.

Na drugi strani pa so se številni naseljenci, ki sta jih prevarantstvo in malomarnost vladajočih krogov razjezili in razočarali, postavili po robu in se odločno opredelili za delavsko in komunistično gibanje v Jugoslaviji in se skupaj s srbskimi in albanskimi domačini upirali protiljudskim režimom buržoazne Jugoslavije. Solidarno so se pridružili odporu albanskih delovnih množic proti hudemu pritisku vladajočih krogov na to narodnost.

Treba je povedati, da je imela kmetijska reforma revolucionarni značaj tudi na Kosovu, kadar so odvzemali zemljo begom in fevdalcem in jo dajali v obdelavo kmetom. Tako so iz kmetov tlačanov postajali gospodarji zemlje ne le pripadniki srbske, ampak tudi albanske narodnosti v Jugoslaviji. Vendar so kmetijsko reformo zlasti v poznejših obdobjih čedalje pogostejše zlorabljali, ko so odvzemali ledinsko zemljo vasem in s tem oškodovali ne le Albance, temveč tudi domače Srbe, ali ko so jemali zemljo srednjim in revnim albanskim kmetom in na teh površinah ustvarjali kolonije. Zaradi tega so začeli nasprotovati kolonistom ne le albanski kmetje, ampak tudi domači Srbi, ki so se čedalje bolj solidarizirali s starimi sosedi, botri, pobratimi in prijatelji, pripadniki albanske narodnosti. Delovni ljudje so se razočarali zlasti v kasnejših obdobjih, ko so odvzemali zemljo tudi revnim kmetom, medtem ko kmetijska reforma ni prizadela veleposestnikov in begov, ki so imeli po več kot 300 ha rodovitne zemlje.

Kljub intenzivnemu naseljevanju krajev z albanskimi prebivalci, iz katerih so jih spodrinjali koloni in uslužbenci iz drugih krajev Jugoslavije, se zaradi visokega naravnega prirastka albanskega prebivalstva narodnostni sestav prebivalstva ni spremenil v škodo, ampak v korist Albancev. Ko je Vasa Čubrilović ugotavljal to dejstvo v teoretični razpravi o metodah eliminacije albanske narodnosti v Jugoslaviji v srbskem kulturnem klubu leta 1939, je dejal: »Kolonizacija ni mogla preprečiti, da naravni prirastek pri Arnavtih ne bi bil večji kot pri Srbih, ker vlada ni imela trdnega kurza proti Arnavtom in jim ni odvzela najboljše zemlje. Če povzamemo, Arnavtov ni mogoče zatreti samo s kolonizacijo. Če izhajamo s stališča, da je postopno odrinjanje Arnavtov z našo postopno kolonizacijo neučinkovito, preostane samo še množično izseljevanje Arnavtov.« Na drugi strani Čubrilović ni zadovoljen z ostrino odpora naseljencev do Albancev in priporoča, »naj se našim kolonistom po potrebi dodeljuje orožje in v teh krajih uvede stara četniška dejavnost ter se ji zaupno pomaga pri njenih nalogah« pri preganjanju Albancev.

Reakcionarno kolonizacijo in odvzemanje obdelovalne zemlje revnim kmetom so najostreje obsojali ne le Albanci, ampak tudi staroselski Srbi in napredni naseljenci. Primerilo se je celo, da so iz solidarnosti z Albanci domači Srbi in napredni naseljenci, zlasti komunisti, demonstrativno zavračali dodeljeno rodovitno zemljo, vzeto revnim Albancem. Takšno ravnanje je načrtno spodbujala KPJ, ki je organizirala tudi politične akcije in množične demonstracije proti odvzemanju zemlje albanskim kmetom, zaradi česar se je okrepilo zaupanje albanskih množic v partijo in v napredne Srbe in Črnogorce.

Razen tega, da so vladajoči krogi Albancem odvzemali zemljo s kmetijsko reformo in kolonizacijo, so jih izkoriščevalski elementi, ki so izhajali tudi iz vrst albanske narodnosti, neusmiljeno izkoriščali tudi z drugačnimi oblikami gospodarskega pritiska. Albanske delovne množice so, podobno kot delovne množice drugih narodnosti, grobo izkoriščali z davki iz dajatvami, s številnimi kaznimi in davščinami, z nebrzdano korupcijo in malverzacijo.

Albanske delovne množice so bile potemtakem v buržoazni Jugoslaviji deležne hudega gospodarskega pritiska in grobega izkoriščanja v najrazličnejših oblikah, sicer podobno kot druge delovne množice jugoslovanskih narodov, vendar tu še ostreje zlasti z zlora- bo kmetijske reforme in kolonizacije in z uporabo kolonialnih metod vladajočih krogov buržoazne Jugoslavije.

Kulturno-prosvetna in verska politika vladajočih krogov

Režimi stare Jugoslavije so vodili do Albancev diskriminacijsko prosvetno politiko, da bi onemogočili narodnostno uveljavljanje in da bi asimilirali pripadnike albanske narodnosti oziroma to narodnost eliminirali iz Jugoslavije. Dovoljevali niso nikakršne kulturne in prosvetne dejavnosti v albanskem jeziku. Da bi albanski narod ostal neveden in nepismen, niso hoteli sprejemati albanskih otrok niti v šole s srbskohrvatskim jezikom in tako je bilo leta 1936 nepismenih okrog 95 odstotkov albanskega prebivalstva. Leta 1939–40 so od okrog 120 000 albanskih otrok, ki bi glede na starost morali hoditi v osnovno šolo, imeli v šolah samo 11 000 albanskih otrok in to pri pouku v srbohrvaščini. Celo najvišji vojaški krogi so zahtevali, »da se v čisto arnavtskih krajih ne zahteva, da bi otroci hodili v šolo, to je, naj se ne izobražujejo«.

V maloštevilne srednje šole v krajih z albanskim prebivalstvom so albanske otroke vključevali zelo poredko, in to predvsem iz bogatejših mestnih družin. Edina šola, ki je pomembneje prispevala k srednješolskemu izobraževanju albanske mladine, je bila velika medresa v Skopju, ki je skrbela za versko in posvetno vzgojo. Ker so sprejemali vanjo samo odlične učence, ki so imeli zagotovljeno štipendijo in bivanje v internatu, je bila šola odprta tudi za otroke revnih Albancev. Zaradi takšne socialne strukture dijakov in zaradi širjenja komunističnega gibanja v tej šoli se je veliko dijakov pridružilo naprednemu mladinskemu gibanju že pred vojno, med narodnoosvobodilnim bojem pa so se številni izmed njih priključili socialistični revoluciji.

Albanci, ki so se v času buržoazne Jugoslavije vpisovali na fakultete in višje šole, so bili zelo redki. Leta 1939 je bilo samo 19 študentov albanske narodnosti in ti so se takoj pridružili naprednemu študentskemu gibanju.

V buržoazni Jugoslaviji ne le da ni bila dovoljena nikakršna kulturno-prosvetna in umetniška dejavnost v albanskem jeziku, ne le da je bila uporaba tega jezika strogo prepovedana, ampak so vladajoči krogi tudi strogo nadzirali, da ne bi ilegalno krožil kakršenkoli tekst v albanščini, ki bi morebiti prišel iz Albanije. Če so sumili, da so kje takšni teksti, so preiskali stanovanje in če so kaj našli, so lastnike najostreje kaznovali ne glede na vsebino spisov.

Versko politiko do Albancev so vladajoči krogi usmerjali k čim večji verski aktivnosti, da bi zavest delovnih ljudi zameglile fantazija in zablode in bi na ta način preprečili prodor znanstvene in marksistične zavesti. Razen tega je bilo treba ob podpori korumpirane srednje in višje duhovščine čimbolj opravičevati politiko pri-

tiska na Albance in grdega ravnanja z njimi, češ da je taka usoda neizbežna. Zato je država spodbujala zidavo verskih poslopij in odpiranje verskih šol ter zagotovila dobre plače višji in srednji duhovščini. Delovni ljudje albanske narodnosti so dobro videli, da je duhovščina dvolična. Da bi se priliznila vladi, je namreč v javnih nastopih podpirala politiko vlade, od vernikov pa zahtevala poslušnost. Da bi se priliznila albanskemu prebivalstvu, pa je v ožjem krogu in v neposrednih pogovorih z ljudmi govorila, da mora tako nastopati le v javnosti, da pa v resnici obsoja pritisk na Albance. Nižji duhovniki, ki jih gmotno ni podpirala država, ampak so jih vzdrževali neposredno verniki, pa so ne le zasebno, ampak povsod, kjer so mogli, javno obsojali politiko države do Albancev.

Prosvetna in verska politika buržoazne Jugoslavije do Albancev je bila potemtakem uglašena z interesi vladajočih krogov, da denacionalizirajo Albance, onemogočijo krepitev marksistične in revolucionarne zavesti pri delovnih ljudeh albanske narodnosti in opravičijo pred množicami politiko pritiska na albansko narodnost.

Poskus izselitve Albancev iz Jugoslavije

Vladajoči krogi buržoazne Jugoslavije, ki so nepretrgoma nadaljevali politiko srbske in črnogorske vlade že od leta 1912, so si ves čas svoje vladavine prizadevali, da bi Albance izselili iz Jugoslavije ali jih vsaj razselili v druge kraje Jugoslavije, da ne bi več živeli na strnjenem ozemlju. Njihova strateška cilja sta bila tudi denacionalizacija in asimilacija albanske narodnosti v Jugoslaviji. Takšen program boja proti Albancem so vladajoči krogi uresničevali s številnimi metodami in oblikami, med katerimi omenjamo naslednje:

- Najbolj skrajni in najbolj reakcionarni šovinistični krogi buržoazne Jugoslavije so se hoteli rešiti Albancev tudi s fizičnim genocidom. To so hoteli doseči z množičnimi pokoli Albancev leta 1912 in v letih 1918–1924, pa tudi s posameznimi uboji in likvidacijami, ki so se vrstili vse do leta 1941. Po napadu fašističnih sil na Jugoslavijo leta 1941 so za pokole Albancev v nekaterih predelih Kosova uporabili tudi vojsko. Ves čas vladavine monarhistične Srbije in buržoazne Jugoslavije so te ekstremne sile terorizirale albansko prebivalstvo z namenom, da bi ga fizično uničile.

- Liberalnejši deli vladajočih krogov v buržoazni Jugoslaviji so upali, da se bo mogoče rešiti Albancev z denacionalizacijo in asimilacijo. Pri tem je bil največji optimist Nikola Pašić, ki je leta 1918 izjavil, da se bodo Albanci asimilirali v naslednjih 25 letih. Podobno mnenje je pismeno izrazil načelnik okrožja v Prištini, ki je upal, da

bodo »Arnavti opustili svojo narodnost s prehodom v pravoslavje, ker vedo, da so bili njihovi predniki pravoslavci«.

Ker pa se muslimanska verska in narodna zavest Albancev ni strinjala s politiko asimilacije, ker je imel albanski jezik malo stičnih točk s srbskohrvatskim jezikom in ga je bilo potemtakem težko zatreti in ker so se albanske množice odločno upirale denacionalizaciji, je asimilacija albanskega prebivalstva ostala nedosežen cilj buržoazne Jugoslavije ves čas njenega obstoja.

– Ko je postalo jasno, da uničenje Albancev s fizičnim genocidom in asimilacijo ne bo dalo želenih rezultatov, je jugoslovanska vlada skupaj z generalštabom dala pobudo za »znanstveno« debato v kulturnem klubu Srbije leta 1936. Poiskati bi bila morala nove poti in načine za zatrtje albanske narodnosti v Jugoslaviji ali vsaj za to, da se razbije njena homogenost na ozemlju južne Srbije. V tej debati so se zlasti izkazali Djoka Perina, Orestije Krstić, Borivoje Bunjevac, Vasa Čubrilović idr. Osnovna ugotovitev je bila, da z dotedanjo asimilacijo in kolonizacijo krajev, kjer so živeli Albanci, ni bilo mogoče razbiti homogenosti Albancev na južnosrbskih ozemljih in da je to mogoče doseči samo z množičnim in prisilnim izseljevanjem Albancev v tujino, zlasti v Turčijo. Po trditvah teh avtorjev je takšno izseljevanje velikega nacionalnega, strateškega in političnega pomena za Jugoslavijo.

Djoka Perina je ugotovil, da se z dotedanjo državno politiko homogenost Albancev na teh ozemljih ni zmanjšala, ampak povečala, in dodal: »Kot tuj element so Arnaturci za nas nacionalna in politična nevarnost. Veliko jih je, močni so in strnjeni, zavzeli so osrednji položaj in nam pretrgali nacionalno kontinuiteto pa tudi prepomembne prometne zveze, ki morajo teči skozi te kraje.« Po njegovem bi bilo najboljšo, da bi Albance množično izselili v tujino, če pa to ni mogoče, bi bilo treba s preseljevanjem prebivalcev v kraje, kjer živijo Albanci, in z množičnim preseljevanjem Albancev v druge kraje Jugoslavije doseči vsaj to, da Albanci na tem območju ne bi bili več homogeni. Vendar predlog o množičnem preseljevanju ni bil sprejet zaradi priprav na drugo svetovno vojno in zato, ker bi temu nasprotovale vse demokratične sile v državi, zlasti pa KPJ, ki se je čedalje bolj uveljavljala med delovnimi množicami Jugoslavije.

Za Vasa Čubrilovića, ki je pripravil za razpravo najobsežnejšo študijo in v njej do potankosti obdelal vse metode in sredstva za odstranitev Albancev iz Jugoslavije, je bila najboljša možnost množično izseljevanje Albancev v tujino, tj. v Albanijo in zlasti v Turčijo.

V zvezi z izseljevanjem Albancev v Albanijo Čubrilović pravi: »Uporabiti je treba vsa diplomatska sredstva, da bo Tirana privolila in sprejela del naših izseljencev.« Zato je po njegovem treba pritisniti na albansko vlado in »po tajnih kanalih materialno angažirati

vplivne ljudi«. Vendar dodaja, da možnosti za množično izselitev Albancev v Albanijo niso realne, ker bi se temu uprla Italija. Sicer pa tudi jugoslovanska vlada ni bila navdušena za izseljevanje Albancev v Albanijo, ker v tem ni videla trajne rešitve za odstranitev Albancev iz njihovih rodniških krajev, saj so izkušnje pokazale, da so se zaradi bližine spet vračali v svoje rojstne kraje, kadar se jim je ponudila priložnost.

Vasa Čubrilović zato meni, da je najrealnejša možnost za odstranitev Albancev iz Jugoslavije njihovo množično in nasilno izseljevanje v Turčijo. V zvezi s tem pravi tole: »Turčija je za zdaj pripravljena sprejeti okrog 200 000 naših izseljencev, vendar s pogojem, ki je za nas najbolj sprejemljiv, da so to Arnavti. Turško željo je treba čimprej oberoč zagrabiti in čimprej podpisati pogodbo o izseljevanju.« Poudariti pa moramo, da je Turčija vztrajala, naj iz Jugoslavije izselijo Albance in ne Turke, pač zaradi svojih stoletnih teženj in pretenzij v tem delu Balkana.

Čubrilović še pravi, da lahko načrti za množično izseljevanje Albancev v Turčijo razburijo evropsko javno mnenje, zlasti pa italijansko in albansko vlado, ki se temu utegneta upreti. Zato je treba nekako doseči, »da bo Albanija mirno sprejela to stvar. Spretno ravnanje v Tirani in primerno uporabljen denar bi lahko bila odločilna« za dosego tega cilja.

Jugoslovanska vlada je leta 1935 intenzivno nadaljevala stike in pogovore s Turčijo o izseljevanju prebivalstva iz Jugoslavije, ki jih je bila začela že leta 1924; po triletnih pogajanjih sta 1938 vladi podpisali sporazum o izseljevanju tako imenovanih emigrantov v Turčijo. Sporazum je predvideval izselitev 250 000 emigrantov, to je Albancev, v Turčijo. Toda s tajnim sporazumom med Jugoslavijo in Turčijo je bilo dogovorjeno, da se bo izselilo 400 000 prebivalcev Jugoslavije.

S pomočjo subvencije, ki jo je dajala jugoslovanska vlada, naj bi Turčija v Anatoliji zgradila stanovanja in barake za izseljence. V Jugoslaviji so sprejeli ukrepe za nasilno izseljevanje Albancev v Turčijo. Med drugim so z zakonom predvideli, da muslimanski prebivalci lahko dobijo dovoljenje za izselitev v tujino v 24 urah.

V okviru splošnega pritiska na Albance za izseljevanje v Turčijo so leta 1937 začeli novo akcijo množičnega odvzemanja zemlje Albancem za novo kolonizacijo ali njeno izročitev starim naseljencem. V omenjeni Čubrilovićevi študiji so natančno obdelane različne metode pritiska na Albance, od množičnega odvzemanja zemlje, do najbolj grobega terorja in fizičnega genocida. V ta namen je priporočal spodbujanje verskega in narodnostnega sovraštva do albanških muslimanov ter da jih je treba neprestano motiti, vznemirjati in na vse načine žaliti.

Politiki množičnega in nasilnega izseljevanja v Turčijo so se Albanci odločno upirali. Pri tem so se znašli skupaj z množicami tudi albanski meščanski politiki, saj so bili tudi sami ogroženi. Pritisku zoper Albance so močno nasprotovali tudi delovni ljudje srbske in črnogorske narodnosti na Kosovu, zlasti komunisti in drugi naprednjaki.

Z začetkom druge svetovne vojne, posebno pa z okupacijo Albanije leta 1939, je v Jugoslaviji nastala vojna psihoza, zaradi katere vlada ni mogla uresničiti sporazuma s Turčijo o množičnem izseljevanju Albancev. Pod vplivom nemških in italijanskih fašističnih sil, pod pritiskom albanskega izobraženstva na turško veleposlaništvo v Beogradu in po zaslugi delovanja demokratičnih sil v sami Turčiji je tudi turška vlada oteževala in sabotirala uresničevanje sporazuma o izseljevanju Albancev iz Jugoslavije v Turčijo; to zlasti velja za čas po italijanski zasedbi Albanije.

Buržoaznim režimom stare Jugoslavije se torej kljub raznovrstnim oblikam in metodam pritiska za odstranitev albanskega prebivalstva iz Jugoslavije ni posrečilo doseči tega strateškega cilja.

Deseto poglavje

KOSOVO MED NOB

Boj za prevlado
Razkosanje Kosova
Prvi partizanski odredi
Razvoj ljudske oblasti
Delovanje Balli Kombëtar

...the ... of ...
...the ... of ...
...the ... of ...
...the ... of ...
...the ... of ...

...the ... of ...
...the ... of ...
...the ... of ...
...the ... of ...
...the ... of ...
...the ... of ...
...the ... of ...
...the ... of ...
...the ... of ...
...the ... of ...

...the ... of ...
...the ... of ...
...the ... of ...
...the ... of ...
...the ... of ...

...the ... of ...
...the ... of ...
...the ... of ...
...the ... of ...
...the ... of ...

Podobno kot velja za vsako jugoslovansko pokrajino oziroma republiko, so bili začetki in razvoj narodnoosvobodilnega, protifašističnega boja na Kosovu tesno povezani s položajem v tej pokrajini med obema vojnama. Poleg tega pa je narodnoosvobodilni boj na Kosovu treba povezovati tudi z dogajanjem v Albaniji in s takratnimi odnosi med vodstvom jugoslovanskega NOB in albanskega protifašističnega odpora.

Če lahko položaj Albancev na Kosovu v času kraljevine Jugoslavije označimo kot malodane genociden in zatrdimo, da albansko prebivalstvo na Kosovu ni imelo praktično nobenih narodnostnih pravic, pa je bil položaj države albanskega naroda Albanije med obema vojnama bolj kompliciran. Za Albanijo sta se ves čas med obema vojnama prepirali in potegovali Jugoslavija in Italija. Obe zaradi imperialističnih interesov, v katerih položaj in pravice Albancev niso imeli nikakršne vloge. Italija je bila, ne samo zaradi mednarodnega položaja, v prednosti, saj kosovski vzgled Albancev v Albaniji ni ravno navduševal.

Boj za prevlado

Po koncu prve svetovne vojne je velik del Albanije okupirala italijanska vojska, Italija pa je poleg tega od antantnih držav zahtevala uresničitev Londonskega pakta iz leta 1915. Že decembra 1918 je Italija podprla in organizirala ustanovitev proitalijanske vlade Turhan paše Permetija, ki je bila takoj pripravljena sprejeti za albanskega kneza člana savojske dinastije, jugoslovanska vlada pa je podpirala projugoslovansko vlado Esad paše Toptonija. Jugoslovanska vlada se je bala navzočnosti Italije na vzhodni obali Otrantskih vrat in je zato od Antante zahtevala, naj reši albansko vprašanje tako, da ustanovi neodvisno Albanijo v mejah izpred leta 1913, če pa bi dobila Italija Valono (kjer so njene čete že bile), potem bi morala Jugoslavija dobiti severni del Albanije s Skadrom. Da bi čimbolj ome-

jila vpliv Italije, je Jugoslavija podprla idejo o sklicanju albanskega nacionalnega kongresa v Lušnji in ustanovitev nove vlade Sulejmana Delvina januarja 1920. Delvinova vlada je odvzela vsa pooblastila Permetijevi vladi (po mestu, kjer je imela sedež, imenovana tudi draška vlada) in vpliv projugoslovanskih političnih krogov (esadovcev) je začel rasti.

Italija je tudi na vojaškem področju doživljala poraze in je morala zapustiti Valono. Kazalo je, da bo jugoslovanski vpliv v Albaniji prevladal. Toda junija 1920 je bil v Parizu ubit Esad paša, Italija pa se je odločila, da bo vojaško prodiranje nadomestila z mirno, ekonomsko in politično aktivnostjo. Vpliv jugoslovanskih političnih struj je začel zamirati in italijanski vpliv je postajal vse močnejši, kar se je izkazalo že leta 1921. Takrat se je Jugoslavija odločila, da bo preprečila popolno italijansko prevlado v Albaniji s podpiranjem separatističnega gibanja Marka Gjonija, vendar je ta doživel poleti 1921 poraz, jugoslovanska politika pa obsodbo Društva narodov.

Albansko vprašanje je prišlo pred mirovno konferenco. Rešeno je bilo razmeroma hitro in v skladu s prvotnimi zahtevami Jugoslavije. Albanija je bila obnovljena 9. 11. 1921 kot neodvisna država v mejah iz leta 1913, dotedanja italijanska prevlada pa realizirana s priznanjem »posebnega interesa« Italije pri ohranjanju albanske neodvisnosti, kar je pomenilo proste roke za vmešavanje v albanske notranje zadeve.

Jugoslavija je prvo »bitko« za neposredni vpliv v Albaniji izgubila, toda to ni pomenilo, da se je svojim ciljem tudi odrekla. V začetku dvajsetih let je začela podpirati mladega politika Ahmeda beg Zoguja, ki je bil nekakšno nadomestilo za Esad pašo in je konec leta 1922 tudi prišel na čelo albanske vlade. Jugoslavija je začela tesno sodelovati v Zogujevi vladi na gospodarskem in bančnem področju, Zogu pa se je obenem vse bolj naslanjal na Veliko Britanijo, ki je zato začela odkrito podpirati opozicijo v Albaniji, ki se je zbirala okoli škofa Fan Nolija. Tudi zaradi tega, ker se je opozicijski blok vedno glasneje postavljal proti še vedno prevladujočim fevdalnim odnosom in ker je terjal demokratizacijo življenja, je pridobival vse več pristašev. Nezadovoljstvo je vedno bolj naraščalo in se sredi leta 1924 prelevilo že v odkrito revolucionarno oboroženo borbo zoper Zogujev režim, še posebej zato, ker je februarja istega leta Zogu predal premierski položaj Šefqet begu Vërllaciju, odločnemu nasprotniku agrarne reforme in osovraženemu veleposestniku. Proti oboroženi vstaji je bila vlada brez moči in Zogu, ki je v Vërllacijevi vladi ohranil le resor notranjega ministra, je moral pobegniti v Jugoslavijo. Novo vlado je sestavil proitalijansko usmerjeni škof Fan Noli in leta 1924 je v Albaniji zmagala boržuazno-demokratska revolucija.

Vendar pa usoda Albanije in vloga Jugoslavije nista bili dokončno odločeni, čeprav je bilo tako videti. Fan Nolijska vlada ni mogla uresničiti vseh proklamiranih demokratičnih reform, saj se je Jugoslavija še naprej odkrito vmešavala v albanske notranje zadeve s spodbujanjem albanske reakcije k odporu zoper vlado. Vlada Fan Nolijska tudi ni bila mednarodno priznana in zato ni mogla dobivati pomoči iz tujine, ki ji je bila nujno potrebna za načrtovanje reforme, ko pa je poskušala rešiti nastalo zagato z naslonitvijo na SZ, s tem da je vzpostavila z njo diplomatske stike, se je njena oblast dokončno sesula. Fan Nolijska vlada je bila obtožena boljševiške diverzije na Balkanu, Zogujevi pristaši pa so ob pomoči belogardističnih oficirjev decembra 1924 vdrli z jugoslovanskega ozemlja v Albanijo in po nekajdnevnom odporu zlomili moč vladnih enot, vkorakali v Tirano, Fan Noli pa je pobegnil v Italijo. Albanijo so proglasili za republiko, njen predsednik pa je postal Ahmed beg Zogu.

Jugoslavija je povratek Zoguja na oblast ocenjevala za pomembno politično zmago ne samo zaradi nakazujočega se vse večjega vpliva v Albaniji, temveč tudi zaradi poraza italijanske politike. Zogu je od jugoslovanske vlade zahteval finančno pomoč in pomoč v orožju, kar pa je jugoslovanski generalni štab zavrnil z utemeljitvijo, da je Zogu nezanesljiv in da bi bilo lahko orožje uperjeno tudi proti Jugoslaviji. Ne glede na upravičenost teh očitkov se je Zogu dejansko začel obračati proti Jugoslaviji, čeprav je še nekaj let vsaj na zunaj kazal Jugoslaviji prijazen obraz. Italija je Zogujevo prošnjo podprla, mu odobrila kredit za 50 milijonov zlatih frankov, podprla obnovo Albanske narodne banke in začela dobavljati Albaniji orožje. Kljub temu, da je Zogu tudi Jugoslaviji dovolil delovanje Srbske banke v Skadru (1925) in da je podpisal trgovinski sporazum z Jugoslavijo (1926), se je politični in gospodarski vpliv Jugoslavije v Albaniji začel naglo zmanjševati.

Poslabšanje jugoslovansko-italijanskih odnosov v drugi polovici dvajsetih let se je začelo jasno kazati tudi pri albanskem vprašanju. Italija je 27. novembra 1926 sklenila Tiranski sporazum o prijateljstvu med državama, ki je bil v prvi vrsti naperjen zoper Jugoslavijo. Albaniji pa je sporazum zagotavljal tako ozemeljski kot tudi politični status quo. Jugoslovanska vlada je ta akt označila kot popolno kapitulacijo Zogujevega režima pred Italijo in je začela z vsakovrstnimi akcijami, da bi njegov režim zrušila. Incidenti, ki so se začeli vrstiti med državama, so povzročili prekinitev diplomatskih odnosov in potrebna je bila intervencija velesil, da se je spor zgladil. Vendar pa se je vse jasneje začela kazati tiha želja Italije, da bi spodbudila albanski nacionalizem, ki naj bi začel postavljati zahteve po jugoslovanskih ozemljih, naseljenih z Albanci. Jugoslavijo je v to še bolj prepričal podpis še ene Tiranske pogodbe 22. 11. 1927, to pot v

obliki vojaške zveze za dobo dvajset let. Ko je leta 1928 Zogu z italijansko pomočjo oklical monarhijo in se proglasil za kralja, je bil Beograd še bolj prepričan, da se mora bolj kot italijanskega vpliva v Albaniji bati pretenzij albanske vlade po priključitvi jugoslovanskih ozemelj.

Iz izkušenj pa je Zogu vedel, da je premočan zaveznik lahko hudo nevaren tudi za njegov položaj. In tega se je še posebej zavedal, ko je začela Italija vse močnejše pritiskati nanj v času pogajanj za sklenitev pogodbe o posojilu 100 milijonov zlatih frankov v letih 1929–1931. Pogodbo so sicer leta 1931 podpisali, toda Zogu se je začel ponovno obračati proti Jugoslaviji in Veliki Britaniji. Izboljšanje odnosov z Jugoslavijo in Veliko Britanijo ga je tako ohrabilo, da že leta 1931 ni hotel več podaljšati prve Tiranske pogodbe iz leta 1926. Italija je zato ustavila finančno pomoč Albaniji. Albanija pa se je znašla v hudih gospodarskih škripcih, še posebej, ker je Italija za obnovitev pomoči začela postavljati trde pogoje, med njimi tudi sklenitev carinske unije med državama, kar pa je Jugoslavija označila kot prvi in najbolj odločilen korak k priključitvi Albanije Italiji.

Vendar je bila Jugoslavija prešibka, da bi sama lahko rešila nastali položaj in je zato o problematiki Albanije obvestila vlade evropskih sil in Male antante, sama pa je konec 1933 podpisala nov trgovinski sporazum z Albanijo, ki je predvideval pomoč v obliki večjega uvoza iz Albanije. Ta sporazum pa je bil le začetek širšega gospodarskega sodelovanja med Jugoslavijo in Albanijo, ki ji je Jugoslavija začela odpirati pota za gospodarsko sodelovanje z nekaterimi evropskimi državami. Vendar pa vsi ti ukrepi niso zadostovali in albanski gospodarski položaj je vse bolj slabel. Ko je albanska vlada kot enega od ukrepov sprejela tudi ukinitve zasebnih šol in je to najbolj prizadelo Italijo, so se leta 1934 začele demonstracije vojaške moči Italije. Pred draško lukso so se prikazale vojne ladje italijanskega brodogradništva, kar je omehčalo Zoguja. Spet je sprejel italijansko finančno podporo, vendar je še vedno špekuliral na povezovanje na Balkanu. Tu pa mu ni verjela zlasti grška vlada. Ko je po italijanskem podpihovanju zagorel v južni Albaniji upor proti Zoguju in je Italija z raznimi ukrepi preprečila gospodarsko sodelovanje z Jugoslavijo, je bil Zogu prisiljen sprejeti italijanske pogoje. Tako je leta 1936 z vrsto gospodarsko-finančnih sporazumov spet prišel pod popolno okrilje Italije, jugoslovansko-albanski odnosi pa so se močno poslabšali.

Po logiki dogajanja se je v naslednjih letih začelo goditi to, kar je bilo pričakovati. Obe državi, ki sta se prerivali za prevladujoč vpliv v Albaniji, sta se odločili, da se o tem sporazumeta. Marca 1937 sta Italija in Jugoslavija podpisali sporazum o prijateljstvu, katerega mu so bili dodani tajni dokumenti, s katerimi sta se obe državi za-

vezali, da bosta v Albaniji obdržali status quo, tj. neodvisno Albanijo, v kateri prevladuje italijanski vpliv. Zogu se je znašel v pat poziciji in praktično brez manevrskega prostora. Še istega leta je sicer ponudil Jugoslaviji sklenitev političnega in gospodarskega sporazuma, vendar je bila Stojadinovičeva vlada zvesta dogovoru z Italijo in na ponudbo ni reagirala.

Italija se ni nameravala držati sporazuma. Ko je leta 1939 nastal ugoden mednarodni politični položaj in Evropa ni reagirala na razkosanje Češkoslovaške, je bila fašistična Italija prepričana, da Evropa ne bo reagirala tudi na konec albanske neodvisnosti. Vezal jo je le sporazum z Jugoslavijo in zato, da Jugoslavija ne bi nasprotovala njenim nameram, je Stojadinovičevi vladi ponudila delitev Albanije. Stojadinovičeva vlada in jugoslovanski politični krogi pa niso bili najbolj za to in sklenili so, da je treba Italijo odvrniti od nameravane akcije. Toda Italija ni odnehala in Jugoslavija se je sprijaznila z delitvijo Albanije. Dobila naj bi severno Albanijo z Dračem in Medovo.

Tok dogodkov je prekinil Stojadinovičev padec. Italija se je ustarašila za usodo dogovora o delitvi Albanije in je brez čakanja 7. 4. 1939 napadla in v treh dneh okupirala Albanijo. Zogu je moral z družino v izgnanstvo, jugoslovanska vojska, ki bi po načrtih morala aktivno nastopiti zoper italijansko agresijo v Albaniji, je ostala na mejah in nastal je položaj, ki je čez dve leti omogočil fašistični vojaški prodor na Balkan in razkosanje Kosova.

Razkosanje Kosova

Po kapitulaciji jugoslovanske kraljevske vojske je bilo Kosovo razdeljeno med tri okupatorje – Italijane, Bolgare in Nemce. Največjo okupacijsko cono, ki so jo avgusta 1941 pripojili »Veliki Albaniji«, je dobila Italija, ki ji je dodala še zahodno Makedonijo in dele Črne gore, ki mejijo z Albanijo. Te jugoslovanske kraje je upravljal kvislinški visoki civilni komisariat, kasneje pa tako imenovano ministrstvo za osvobojene kraje prek prefektur (okrožnih načelstev), podprefektur in komun. Okupacijska oblast je uvedla tudi nekatere fevdalne obveznosti do zemljiških lastnikov.

Bolgarija je dobila del gnjilanskega okraja severno od Pasjana, del vitinskega področja, Kačanik in Siriničko župo na Šar planini, Nemci pa so zasedli kosovsko-mitrovški, vučitrnski in labski (podujevski) okraj. Razdelitev je bila sporna in že takoj povzročila prepire med okupatorji, vendar se meje okupacijskih con niso spremenile do kapitulacije Italije septembra 1943.

Okupacijo je prebivalstvo Kosova sprejelo različno, vendar lahko rečemo, da so se najbolj razmahnile velikoalbanske, velikosrbske in velikobolgarske nacionalistične težnje in da so zlasti Albanci na Kosovu sprejeli italijanskega okupatorja kot neke vrste osvoboditelja pred srbskim preganjanjem. Taka orientacija dela albanskega prebivalstva ni značilna le za Albance na Kosovu, temveč naletimo na podobno pri marsikateri narodni manjšini v Jugoslaviji (Nemci, Madžari, Italijani itd.), saj so v času med vojnami tlačene manjšine v začetku (nekateri pa vse do konca, npr. Nemci) videle v nacifašističnih vojskah, polnih obljub, rešitelja.

Na Kosovu so v vrste pomočnikov okupatorja takoj prešli predstavniki albanske buržoazije in obnovljenega fevdalnega sloja, ki so postali nosilci velikoalbanske ideologije. Jasno pa je, da je bil cilj podpihovanje vseh treh, zlasti pa velikoalbanskega in velikosrbskega nacionalizma in šovinizma s strani okupatorja, lažje vladanje na okupiranih področjih in kasneje opora za uspešnejši boj proti narodnoosvobodilnemu gibanju.

Da bi italijanski okupator »dokazal«
dobronamernost svojih akcij in da bi tudi v vsakodnevni praksi prišla do izraza njegova »osvoboditeljska«
vloga, je začel odpirati albanske šole. Po nekaterih podatkih je v času okupacije delovalo na tem področju 173 osnovnih šol, 3 popolne srednje šole in nekaj nižjih gimnazij z 267 oddelki, 264 učitelji in 13 665 učenci. Treba pa je poudariti, da je bil del učiteljskega kadra, čeprav je bil pripeljan tudi iz Albanije in je bil namenjen propagiranju fašizma in velikoalbanske ideologije, antifašistično nastrojen.

Edino organizirano antifašistično silo na Kosovu je v tem času predstavljala KPJ, čeprav je takoj po aprilskem zlomu preživljala krizo. Ker so Italijani maja 1941 dobili v roke seznam članov oblastnega komiteja KPJ za Kosovo, je bilo sklenjeno, da se morajo kompromitirani člani umakniti v Črno goro, v Peći pa so izvolili začasen oblastni komite. Čez dvajset dni se je večina članov vrnila na Kosovo, kjer sta se začela intenzivno utrjevanje in širjenje partijske organizacije. Delo je bilo težko in kljub pozivom KP na vstajo in doslednim izpolnjevanjem direktiv CK KPJ se je nekaterim partijskim voditeljem izven Kosova še julija 1941 zdelo, da razmere na Kosovu niso zrele za začetek vstaje ter da je »za zdaj treba izvajati majhne sabotaže in diverzantske akcije«.

Kljub temu pa smatramo za začetek oboroženega odpora proti fašizmu uspelo akcijo za onesposobitev rudnika Trepča. V noči med 30. in 31. julijem 1941 je skupina rudarjev v organizaciji mestnega komiteja KPJ Kosovska Mitrovica razstrelila žičnico Zvečan–Stari trg. Za prvo fazo oboroženega odpora 1941–1943 na Kosovu je značilno organizacijsko oblikovanje, formiranje protifašističnih organi-

zacija in NOO. V začetku julija (7. julija) 1941 je OblK KPJ ustanovil Vojni komite, ki je imel nalogo vojaško pripraviti oborožen boj.

Prvi partizanski odredi

Po uspešni akciji v rudniku Trepča se je narodnoosvobodilno gibanje na Kosovu od avgusta do decembra 1941 znatno razširilo in ustanovljeni so bili prvi partizanski odredi – Kopaoniški, Metohijski in Dobruški. Približno v istem času, torej poleti 1941, pa je CK KPJ na pobudo Kominterne odločil, da preko Oblastnega komiteja KPJ za Kosovo in Metohijo ter preko Pokrajinskega komiteja Črne gore ugotovi možnosti za sodelovanje z naprednimi silami v sosednji Albaniji in osvobodilnim gibanjem. Tito je to nalogo zaupal takratnemu sekretarju Oblastnega komiteja KPJ za Kosovo in Metohijo Miladinu Popoviću. Po širših stikih med komunističnimi skupinami v Albaniji in predstavniki KPJ, ki so trajali skoraj vse leto 1941, se je od 4. do 8. novembra 1941 v Tirani zbralo okoli 20 delegatov različnih komunističnih skupin iz Albanije in predstavniki KPJ. Ta konferenca je imela značaj ustanovnega kongresa KPA, ki je med drugim poudaril enotnost boja albanskega naroda z bojem narodov Jugoslavije in z drugimi naprednimi in osvobodilnimi gibanji. Pri širjenju, ustanavljanju in krepitvi partijskih organizacij v Albaniji pa sta neposredno sodelovala tudi delegata KPJ Miladin Popović in Dušan Mugoša. Začelo se je tesno naslanjanje KPA na KPJ in albanskega odporniškega gibanja na NOB v Jugoslaviji. To je neposredno vplivalo na razvoj narodnoosvobodilnega boja Albancev na Kosovu, za albanski odpor pa je to pomenilo pogoj za obstoj.

Politični položaj na Kosovu spočetka (1941) ni bil zadovoljiv. KPJ je morala zelo intenzivno politično delovati, da je pojasnjevala vzroke aprilske katastrofe, razkrinkavala cilje okupatorja in domačih izdajalcev, pojasnjevala stališča KPJ o svetovni vojni in vlogi Sovjetske zveze v njej, še posebej pa cilje NOB. Do kapitulacije Italije sicer ni prišlo do oblikovanja posebne organizacije narodnoosvobodilne fronte, vendar si je narodnoosvobodilno gibanje le utiralo pot v široke množice albanskega prebivalstva. Dokaz za to je tudi dejstvo, da so se do sredine leta 1942 oblikovali NOO tudi na Kosovu. Konec tega leta jih je bilo že 81 s skupaj 267 člani. Tak razvoj na političnem področju je omogočil tudi oblikovanje prvih albanskih vojaških enot.

Oblastni komite se je julija 1942 odločil, da ustanovi albanski partizanski odred, kar je realiziral 27. septembra istega leta, ko je bil pri vasi Ramljana med Uroševcem in Gnjilanami ustanovljen odred »Zejnel Ajdini«. Med osnovne naloge tega partizanskega odreda sta

sodila širjenje osvobodilnega gibanja in obujanje bratstva in enotnosti, ki ga je bilo na Kosovu treba šele vzpostaviti. Sodelovanje jugoslovanskega in albanskega NOG pa se je sredi leta 1942 še poglobilo, tj. institucionaliziralo. Ker je Kominterni na priporočilo KPJ avgusta 1942 priznala KPA, je CK KPJ poslal kot svojega predstavnika v Albanijo sekretarja PK KPJ za Črno goro, Boko in Sandžak Blažo Jovanovića, za vojaškega inštruktorja pa Vojo Todorovića, kar je bila bistvena spodbuda albanskemu odporniškemu gibanju.

Konec leta 1942 in v začetku leta 1943 se je partizansko gibanje na Kosovu še razširilo. Ustanovljena sta bila partizanski odred »Emin Duraku« in partizanska četa »Bajram Curri«. Oba sta bila sestavljena v glavnem iz Albancev, delovala pa sta na področju Kosova. Začetki partizanskega oboroženega odpora Albancev pa niso bili omejeni le na Kosovo. V zahodni Makedoniji so se Albanci skupaj z Makedonci začeli organizirati upirati fašistični okupaciji v drugi polovici leta 1941, vendar pride do širših oblik protifašističnega boja šele leta 1943, zlasti po ustanovitvi CK KPM. V prvi polovici julija 1943 se oblikuje na področju Mavrova enota iz pripadnikov albanske narodnosti, ki pride v začetku avgusta istega leta v sestav Mavrovskega partizanskega odreda, sestavljenega iz partizanov albanske in makedonske narodnosti. Tudi ta odred naj bi prispeval k povrnitvi razbitega zaupanja med Albanci in Makedonci. V Črni gori pride do večjega odhajanja Albancev v partizanske vrste šele po letu 1943, zlasti na področju Ulcinja, v bližini Titograda, na področju Plava, Gusinja in Rožaja. Na jugu Srbije, posebno v Preševu in okolici, so Albanci vstopili v vrste narodnoosvobodilnega odpora že v drugi polovici leta 1941 in so bili najtesneje povezani s srbskim narodnoosvobodilnim gibanjem, v katerega so vstopali.

V času malo pred kapitulacijo Italije pa so se razširili in poglobili tudi stiki med jugoslovansko in albansko partijo in osvobodilnim gibanjem. Marca 1943 je bila v Elbasanu 1. državna konferenca KPA, ki so se je udeležili tudi jugoslovanski predstavniki. Tu so albanski komunisti znova podčrtali pomembno vlogo jugoslovanskih komunistov pri oblikovanju in razširjanju NOG v Albaniji in se jim za to zahvaljevali. Konferenca je bila posebnega pomena za NOG Albanije in ga je močno spodbudila. Izvoljen je bil CK KPA z Enverjem Hoxho na čelu. O uspešnem razvoju albanskega protifašističnega boja in narodnoosvobodilnega gibanja sta CK KPJ in Tito poročala tudi Kominterni. Jugoslovanska pomoč je bila izrazita, saj so jugoslovanski predstavniki neposredno po državni konferenci pomagali pri organiziranju večjih operativnih enot NOV Albanije, kakršna je bila na primer 1. albanska narodnoosvobodilna brigada. Na drugi strani pa so naši predstavniki pomagali KPA tudi pri političnih vprašanjih. Tako je na primer Svetozar Vukmanović-Tempo, pred-

stavnik VŠ NOV in POJ ter CK KPJ, na sestanku s predstavniki Glavnega štaba NOV Albanije avgusta 1943 v vasi Kucake opozarjal na neodločenost KPA pri razkrinkavanju organizacije Balli Kombëtar in na potrebo jasne diferenciacije v njenih vrstah. Na istem sestanku, ki je sprejel negativno stališče do te kvislinške organizacije, je Vukmanović predlagal tudi tesno sodelovanje na vojaško-političnem področju v obmejnem pasu obeh držav. V tem duhu so enote NOVJ prehajale z ozemlja Kosova in Metohije na ozemlje Albanije, kar ni imelo le pozitivnih vojaških, temveč tudi pozitivne politične posledice, zlasti pri populariziranju osvobodilnega boja in mobilizaciji albanskega prebivalstva na tem področju. V praksi se je tako sodelovanje pokazalo na ta način, da je bil v Malesiji 12. 1. 1944 iz bataljona »Bajram Curri«, ustanovljenega v Metohiji, in albanskega bataljona »Përlati Rexhep« ustanovljen Malesijski NOPO, ki je deloval v glavnem v obmejnem pasu med Jugoslavijo in Albanijo. Podobno sodelovanje je bilo očitno tudi na področju Glavnega štaba NOV Makedonije, na območju I. operativne cone Makedonije in Elbasanske cone v Albaniji, na sektorju Elbasan–Debar–Kičevo. Po dogovoru z GŠ Makedonije je bila na primer k Debru premeščena albanska enota »Haxhi Lleshi«. Brez stikov z jugoslovanskim NOB pa albansko odporniško gibanje ni bilo tudi na meji s Črno goro. Albanski Skadrski bataljon »Përlati Rexhep« je pri Plavu in Gusinju že jeseni 1943 vzpostavil stik z enotami II. udarnega korpusa NOVJ.

Ne glede na orisane začetke NOB na Kosovu in med Albanci moramo zatrditi, da je do vidnejšega odpora proti fašizmu med Albanci prišlo šele po kapitulaciji Italije. Konec leta 1943 se je narodnoosvobodilno gibanje razvilo že do te mere, da sta se oblikovala dva centra odpora na Šar planini in v Djakovački malesiji. Od tod pa tudi s sosednjih ozemelj so partizani organizirali akcije proti nemškemu okupatorju in domačim izdajalcem. V tem času sta imela Oblasni komite KPJ za Kosovo in Metohijo ter glavni štab NOV in PO Kosova in Metohije sedež na Šari.

Razvoj ljudske oblasti

Zaradi objektivnega zaostajanja razvoja oboroženega narodnoosvobodilnega boja na Kosovu do kapitulacije Italije tudi graditev ljudske oblasti v tem času ni dosegala tiste ravni, ki so jo dosegla nekatera druga področja v Jugoslaviji. Zato je eden najpomembnejših dogodkov v zgodovini ljudske oblasti na Kosovu osnovanje Narodnoosvobodilnega odbora za Kosovo in Metohijo v Bujanu (Djakovačka malesija) od 31. decembra 1943 do 2. januarja 1944, do-

ber mesec po II. zasedanju AVNOJ. Na tej konferenci so sodelovali predstavniki NOO mest in vasi, predstavniki partizanskih enot in komunisti iz vseh krajev Kosova. Oblastni narodnoosvobodilni odbor je izdal resolucijo, v kateri je pozval prebivalstvo Kosova in Metohije h krepitvi duha bratstva in enotnosti in k bolj množični udeležbi v boju proti okupatorju in domačim izdajalcem, ker je samo skupen oborožen boj pot, po kateri se lahko pride do svobode. Ta dva vojaško-politična cilja sta bila gotovo najpomembnejša na Kosovu, saj je bilo težko ponovno vzpostaviti razrušeno zaupanje med narodi in zlasti Albance, zaslepljene z bleščavo »Velike Albanije«, pritegniti v vrste protifašističnega odpora. Resolucija je govorila še o sodelovanju organov ljudske oblasti na Kosovu in v Albaniji in o popularizaciji splošnega NOO in NOV Albanije pri nas. Enako pomembno za razvoj NOG je bilo tudi sodelovanje med vojaškima poveljstvoma, saj je bil v tem času dosežen sporazum z GŠ NOV Albanije o pošiljanju albanskih čet na območje Malesije in Luma, od tam pa v Metohijo in na Kosovo.

ONOO se je moral začeti zavzeto bojevati za dosego v resoluciji zapisanih vojaško-političnih ciljev. Novim organom ljudske oblasti je nalagal, naj se bore proti izseljevanju srbskih in črnogorskih družin in naj zaostrijo boj proti mobilizaciji t. i. dobrovoljcev v okupatorske in kvislinške enote, ki so jih uporabljali za boj proti NOB v Srbiji, Črni gori, Makedoniji in Albaniji. Širil je mrežo NOO in se boril za čim širše vključevanje množic v NOB.

Takoj po ustanovni konferenci NOO sredi januarja 1944 se je okupator odločil, da skupaj z domačimi izdajalci začne ofenzivo proti partizanom in njihovemu glavnemu štabu, ki se je takrat nahajal v Djakovački malesiji. Ofenziva je sicer uspela razbiti partizanski odred »Curri-Rexhepi«, ni pa uničila partizanskega vodstva in od druge polovice leta 1944 postane NOB na Kosovu množičen. Tudi sodelovanje med obema osvobodilnima gibanjema – jugoslovanskim in albanskim – se je poglobljalo, zlasti med zaključnimi boji za osvoboditev Albanije in Jugoslavije.

Od junija do decembra 1944 so na Kosovu ustanovili osem kosovsko-metohijskih brigad in eno brigado KNOJ. Te brigade so skupaj s srbskimi divizijami in ob sodelovanju 3. in 5. albanske brigade ter bolgarskih divizij novembra 1944 osvobodile Kosovo. Del kosovsko-metohijskih brigad je ostal na domačem področju, ostale pa so odšle proti Sremu in Trstu in so sodelovale pri osvoboditvi drugih jugoslovanskih krajev. Enote s pripadniki albanske narodnosti so v zaključnih operacijah za osvoboditev Jugoslavije delovale pretežno v 1., 3. in 4. armadi jugoslovanske vojske.

Nekaj prej, 7. avgusta 1944, je bila na Visu ustanovljena posebna vojaška misija NOV in POJ, ki je v začetku septembra istega leta od-

šla v Albanijo. Njena naloga je bila koordinirati vojaško aktivnost pri zaključnih operacijah pa tudi pomagati pri osnovanju albanske vojske. Da bi se novo nastajajoča albanska vojska, njen starešinski kader in vojaki uveljavili, pa tudi da bi se afirmiralo albansko narodnoosvobodilno gibanje, sta jeseni 1944 prišli na jugoslovansko ozemlje dve albanskih diviziji, ki sta se na jugoslovanskih tleh borili pod jugoslovanskim poveljstvom. Kazalo je, da je uspešno in tvorno sodelovanje obeh komunističnih partij in narodnoosvobodilnih gibanj 1941–1945 odločilno prispevalo k zbliževanju narodov na tem področju in da so vzroki za predvojna nesoglasja med obema državama zaradi preobrazbe družbe, ki je nastala v času druge svetovne vojne, odpravljeni, nasprotja zglajena. Vendar se je že kmalu po vojni pokazalo, da temu ni tako.

Pripadniki albanske narodnosti so se v vrste borcev narodnoosvobodilnega gibanja širše začeli vključevati po kapitulaciji Italije tudi v drugih predelih Jugoslavije, kjer živijo. Tik pred kapitulacijo Italije 13. avgusta 1943 so na planini Stogovo na področju Debra in Kičeva ustanovili Kičevsko-debarski partizanski odred, sestavljen iz borcev albanske narodnosti. Do srede septembra naslednjega leta je število njegovih borcev tako narastlo, da so lahko ustanovili IV. albansko brigado, ki je bila večinoma sestavljena iz borcev albanske narodnosti v Makedoniji. Ta brigada je bila 7. januarja 1945 kot VII. albanska brigada vključena v 42. divizijo NOV in POJ in je sodelovala v bojih na sremski fronti in pri zaključnih operacijah za osvoboditev države.

Podobno je bilo z vključevanjem Albancev, ki živijo v Črni gori in na jugu Srbije, na področju Preševa, Bujanovca in v okolici. Tudi tu se v letu 1944 začenjajo oblikovati enote, sestavljene pretežno iz borcev albanske narodnosti. Na jugu Srbije je bil tako 1. decembra 1944 ustanovljen Preševski partizanski bataljon, ki je imel v svojem sestavu 450 borcev albanske narodnosti in je posebej pomembno vlogo odigral pri čiščenju terena, kjer so se zadrževali ostanki enot domačih izdajalcev.

V osmih kosovsko-metohijskih brigadah in v brigadi KNOJ, vključujoč tudi zaledne enote, je bilo po nekaterih podatkih okoli 50 000 borcev, od katerih je bila večina Albancev. Okoli 6000 borcev albanske narodnosti pa naj bi se po teh podatkih borilo v enotah v Makedoniji, Črni gori in na jugu Srbije. Za narodne heroje je bilo proglašanih 12 borcev in revolucionarjev iz vrst Albancev.

Delovanje Balli Kombëtar

Oris razvoja narodnoosvobodilnega gibanja med Albanci v Jugoslaviji ne bi bil zaokrožen, če ne bi vsaj z nekaj stavki omenili tudi

najtemnejše plati tega časa. Poleg okupatorskih enot in enot NOV in POJ so aktivno vlogo v bojih na Kosovu odigrale tudi kvislinške enote. Najpomembnejša organizacija domačih izdajalcev je bila ustanovljena novembra 1942 v Albaniji z imenom Balli Kombëtar (narodni vrh oz. gibanje). Organizirali so jo begi, age in predstavniki buržoazije. Organizacija se je čez nekaj časa razdelila v dve glavni skupini, od katerih je ena zagovarjala taktiko pasivnega čakanja, češ da še ni prišel čas boja proti Italijanom ter se naslanjala na nekatere kroge v Veliki Britaniji, druga skupina pa je odkrito sodelovala z okupatorjem. Čim bolj sta se širila aktivnost in vpliv narodnoosvobodilnega gibanja, tem bolj se je Balli Kombëtar postavljala na reakcionarne in nacionalistične pozicije zoper NOG. Njihova organizacija in metoda delovanja sta bili podobni četniški.

Sredi marca 1943 (15. marca) je organizacija tudi odkrito stopila na stran okupatorja. V Tirani sta predstavnika in voditelja druge skupine podpisala z Italijani sporazum o skupnem boju zoper NOG v Albaniji. S podporo okupatorja je Balli Kombëtar razširil delovanje tudi v Jugoslaviji, zlasti na Kosovu. Balli Kombëtar je bil glavni nosilec ideje o Veliki Albaniji, skupaj z njo pa še Kosovski komite in Druga prizrenska liga. Te organizacije so s poudarjanjem, da se borijo za svobodo Albancev na Kosovu in v zahodnem delu Makedonije, želele vključiti v svoje vrste čimveč ljudi albanske narodnosti teh krajev in spodbujale velikoalbanski šovinizem. Po kapitulaciji Italije je Balli Kombëtar stopil v službo Nemcev in se občutno okrepil. Oborožene akcije so izvajale njihove enote – balisti.

Proti koncu leta 1944 so reakcionarne sile na Kosovu organizirale kontrarevolucionarni odpor v Drenici in še v nekaterih krajih Kosova. Njihove enote so napadle Uroševac, Gnjilane in Kosovsko Mitrovico in motile delovanje ljudske oblasti. Zato je vrhovni poveljnik NOVJ maršal Tito izdal 8. februarja 1945 ukaz o vzpostavitvi vojne uprave na Kosovu in Metohiji, ki naj traja, dokler ne bo uničen odpor reakcionarnih sil. Te sile so bile v Drenici marca 1945 sicer poražene, toda prav delovanje kontrarevolucionarnih balističnih sil v tem in v povojnem razdobju je pomembno vplivalo na razvoj in dejanski položaj Albancev ter na nacionalne odnose na Kosovu v novi Jugoslaviji.

Enajsto poglavje

KOSOVO IN ALBANCI V NOVI JUGOSLAVIJI

**Načelo samoodločbe tudi za Albance
Narodnostni razcvet po osvoboditvi
Delovanje reakcionarnih sil
Obdobje hudih deformacij
Nauki brionskega plenuma
Pravno-politična afirmacija Kosova in albanske
narodnosti
Kulturnoprosvetni preporod Albancev
Gospodarski razvoj Kosova**

Že od prihoda Josipa Broza Tita na čelo KPJ je tudi reševanje albanskega nacionalnega vprašanja v Jugoslaviji potekalo v skladu s programskim izhodiščem KPJ o marksistično-leninističnem reševanju nacionalnega vprašanja v Jugoslaviji ter v skladu z načelom o samoodločbi narodov in popolni nacionalni enakopravnosti vseh narodov in narodnosti Jugoslavije. To se je ujemalo s sklepom splitskega plenuma CK KPJ leta 1935, s katerim se je KPJ opredelila za alternativo, da se na podlagi načela o samoodločbi glede nacionalnosti doseže svoboda in enakopravnost vseh narodov in narodnosti v okviru jugoslovanske federacije.

Glede na tako opredelitev je CK KPJ leta 1937 sklenil, da se zaradi značilne nacionalne strukture prebivalstva Kosova in Metohije, kjer so bili Albanci v pretežni večini, ustanovi pokrajinski komite KPJ za Kosovo in Metohijo. Njegova naloga bi bila doseči pri komunistih te pokrajine, da z bojem za osvoboditev delavskega razreda in vseh delovnih ljudi združijo boj za osvoboditev albanske in vseh drugih nacionalnosti v Jugoslaviji, za njihovo zbližanje in solidarnost. Na tej podlagi je bilo leta 1940 na državni konferenci KPJ v Zagrebu sklenjeno, da se pokrajinski komite za Kosovo in Metohijo neposredno poveže s CK KPJ, kakor sta predlagala Miladin Popović in Bora Vukmirović.

Med NOB in socialistično revolucijo so bile na Kosovu ustanovljene vse družbenopolitične organizacije in pokrajinska vodstva. Med socialistično revolucijo so bili ustanovljeni tudi oblastveni organi in vojaške organizacije, leta 1943 pa sta se formirala tudi glavni štab NOB in POJ za Kosovo in Metohijo in pokrajinski narodnoosvobodilni odbor Kosova in Metohije. Tako so bili ustvarjeni temelji avtonomnega bivanja pokrajine Kosova in za dosego svobode in polne enakopravnosti albanske in vseh drugih narodnosti Kosova v okviru bodoče jugoslovanske federacije.

Načelo samoodločbe tudi za Albance

Pravno-politično reševanje albanskega nacionalnega vprašanja v Jugoslaviji se je začelo med socialistično revolucijo, zlasti pa s sklepi drugega zasedanja Avnoja in s sklepi prve konference pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora Kosova in Metohije, ki je bila konec leta 1943 in v začetku leta 1944. V skladu s sklepom Avnoja, da ima narod pravico do samoodločbe vključno s pravico do odcepitve in s sklepom, da se narodnim manjšinam v Jugoslaviji priznajo vse narodnostne pravice, je pokrajinska konferenca NOB Kosova in Metohije poleg številnih revolucionarnih sklepov in dokumentov v svoji resoluciji potrdila tudi pravico albanske in drugih narodnosti Kosova, da se same izrečejo o odcepitvi. Resolucija v zvezi s tem poudarja, da bosta sodelovanje v NOB in njegova dokončna zmaga omogočila, da se »Albanci izrečejo o svoji usodi s pravico do samoodločbe, vključno s pravico do odcepitve«.

Pravzaprav je bila v resoluciji izražena tudi želja, da se samoodločba nekoč uresniči v smislu priključitve Kosova k Albaniji, kar je v danem trenutku postavljalo na dnevni red tudi vprašanje meja med Jugoslavijo in Albanijo, kar v takratni politični situaciji ni bilo v skladu s stališči CK KPJ. Zato PK KPJ Kosova in Metohije v nekem pismu ugotavlja, da je konferenca ravnala pravilno, ko je uzakonila pravico do samoodločbe albanske in drugih narodnosti Kosova in Metohije, da pa za zdaj ni treba omenjati vprašanja državne meje, ker se bodo narodi o tem svobodno odločali po osvoboditvi.

Podobno stališče je zavzel Josip Broz Tito tudi do drugih delov Jugoslavije in do makedonske narodne manjšine v Bolgariji in Grčiji. V pismu Svetozarju Markoviću in makedonskim komunistom je leta 1943 Tito pisal: »Makedonski narod ima pravico, da se opredeli, pa tudi da se odcepi. Vendar ima tudi suvereno pravico, da se združi v federativno skupnost drugih narodov, to danes mora storiti. Na podoben način je treba postaviti tudi vprašanje Kosova in Metohije.« Podobno stališče je zavzel Tito tudi v pismu Georgiju Dimitrovu glede samoodločbe makedonske narodne manjšine v Grčiji in Bolgariji po zmagi nad fašizmom.

Poudariti je treba, da je bilo med našo socialistično revolucijo več različic reševanja albanskega nacionalnega vprašanja v Jugoslaviji. Vendar ni bila nikoli sprejeta tista, ki je nakazovala spor med albanskim in jugoslovanskimi narodi zaradi državne meje, ampak je bil za združitev razkosanega albanskega naroda sprejet vidik skupnega boja in bratske solidarnosti naših narodov in njihove združitve v okviru balkanske federacije ali dobrososedskih odnosov med Jugoslavijo in Albanijo ne glede na mejo, ki ju ločuje, ter vsestranske komunikacije in sodelovanja ne le dveh delov albanskega

naroda, temveč tudi vseh jugoslovanskih narodov in narodnosti z albanskim narodom v celoti.

Kot pred prvo svetovno vojno Lenin in Dimitrije Tucović, so med obema vojnama, v NOB in po zmagi nad fašizmom Kosta Novaković in komunisti Jugoslavije težil k združitvi balkanskih narodov in v skladu s tem k ustanovitvi balkanske federacije, ki bi pripomogla k integraciji razdeljenih balkanskih narodov. To zamisel je nenehno poudarjala tudi Kominternina in v tem smislu je bila ustanovljena balkanska komunistična internacionala in pozneje posebna sekcija za Balkan, ki jo je vodil Georgi Dimitrov. Za takšno zamisel so se ogrevale KPJ, KP Grčije, KP Bolgarije in KP Albanije med NOB, še posebno pa po njem, ko sta si zlasti Tito in Dimitrov prizadevala za ustanovitev balkanske federacije. Spričo številnih notranjih in mednarodnih dejavnikov, predvsem pa zaradi neposrednega vmešavanja Stalina, ki je hotel manipulirati z balkansko federacijo, ta ni mogla biti ustanovljena.

Glede na to, da je bil ob osvoboditvi Kosova in Jugoslavije izražen namen, da se z ustanovitvijo balkanske federacije omogoči združitev albanskega naroda, in glede na kontrarevolucionarno dejavnost balistov na Kosovu v začetku leta 1945, ko je bila v tej pokrajini uvedena tudi vojaška uprava, so se pojavile nekatere dileme o avtonomiji Kosova v jugoslovanski federaciji. Menili so celo, da bi se kosovska pokrajina začasno priključila Srbiji, Makedoniji in Črni gori, dokler ne bo ustanovljena balkanska federacija, s katero bi se Kosovo pripojilo k Albaniji. Ker pa je vodstvo Kosova in Metohije z Miladinom Popovićem in Fadilom Hodžo na čelu vztrajalo, sta CK KPJ in tovariš Tito sklenila, da se v vojni ustvarjena avtonomija Kosova pravno-politično potrdi v novi jugoslovanski federaciji.

Ker smo se pri federativni ureditvi zgledovali po izkušnji ZSSR, kjer so avtonomne republike in pokrajine priključene zveznim republikam, se je bilo treba odločiti, kateri federalni enoti naj pripadeta avtonomna Kosovo in Metohija, ki sta bila med vojno neposredno povezana z vodstvom federacije oziroma zveze. Po argumentirani izmenjavi mnenj so na drugi konferenci pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora Kosova in Metohije leta 1945 v duhu načela o samoodločbi naroda in svobodno izražene volje prebivalstva te pokrajine prek svojih izvoljenih odbornikov v imenu ljudstva odločili, da se Kosovo in Metohija priključita Srbiji in da se vključita v jugoslovansko federacijo kot njen tvorni, sestavni in afirmativni subjekt. Ker sta se s tem sklepom strinjala AVNO federalne Srbije in tretje zasedanje Avnoja leta 1945, je jugoslovanska ustava leta 1946 potrdila Kosovo in Metohijo ter Vojvodino za dve avtonomni enoti v jugoslovanski federaciji, ki sta hkrati izrazili željo, da bi bili v okviru in sestavu federalne Srbije.

Tu je treba jasno poudariti, da so KPJ in komunisti Kosova in albanske narodnosti zmerom odločno zavračali alternativo iredentizma, ki je hotel, da se z nasilno spremembo državne meje in z nasprotovanjem albanskega naroda jugoslovanskim narodom doseže združitev albanskega naroda v Jugoslaviji in Albaniji. Prav na tej iredentistični podlagi so delovale med drugo svetovno vojno vse fašistične sile, danes pa vsa reakcionarna albanska migracija v tujini, v Albaniji pa Enver Hoxha in stalinisti. Vendar so se napredne sile in komunisti albanskega naroda tako v Albaniji kot v Jugoslaviji že med NOB odločno postavili zoper okupatorjev namen, da ustanovi t. i. Veliko Albanijo, in se opredelili za bratsko solidarnost med albanskim in jugoslovanskimi narodi. Šele po letu 1948 so se Enver Hoxha in albanski nacionalisti radikalno opredelili za iredentizem, to pa je zelo škodovalo ne le Albancem v Jugoslaviji, temveč tudi dobrososedskim odnosom med Albanijo in Jugoslavijo.

KPJ z Josipom Brozom Titom na čelu se je dosledno držala Leninovega stališča do vprašanj državne meje, nasprotovala iredentizmu in si zmerom prizadevala za vsestransko sodelovanje in zbližanje med jugoslovanskimi narodi in narodnostmi in med albanskim narodom, pa tudi za to, da meje ne bi bile pregrada med posameznimi deli albanskega naroda in vzrok za trenje med Jugoslavijo in Albanijo, ampak da bi bile most zbliževanja in sodelovanja med njimi. Od leta 1941 do 1948 se je ta ustvarjalna ideja uspešno uresničevala in meje niso bile nikakršna ovira za sodelovanje med deli albanskega naroda v Jugoslaviji in Albaniji. Po letu 1948, ko se je KPJ sprla s KPSZ s Stalinom na čelu in ko se je Enver Hoxha odločil za radikalno poslabšanje jugoslovansko-albanskih odnosov, pa se je zaostril iredentizem, ki hudo škodi medsebojnim odnosom Jugoslavije in Albanije.

Iz povedanega je mogoče sklepati, da je bilo albansko nacionalno vprašanje v Jugoslaviji – se pravi osvoboditev in enakopravnost albanske narodnosti – rešeno že med NOB in socialistično revolucijo. To je bilo doseženo s sodelovanjem albanske narodnosti v revoluciji in z bratskim sodelovanjem in zbliževanjem z vsemi narodi in narodnostmi Jugoslavije pod vodstvom delavskega razreda s KPJ in tovarišem Titom na čelu.

Narodnostni razcvet po osvoboditvi

Na temelju pridobitev socialistične revolucije in dosežene avtonomije Kosova v jugoslovanski federaciji, zlasti pa na temelju nenehnega razvijanja socialističnega samoupravljanja je albanska na-

rodnost v Jugoslaviji dosegla po drugi svetovni vojni osvoboditev in velike rezultate pri nacionalnem uveljavljanju.

Veliki uspehi so bili doseženi zlasti po brionskem plenumu CK ZKJ, ko so bile dogmatske in frakcionaške sile z Aleksandrom Rankovićem na čelu obsojene zaradi nepravilnega ravnanja z Albanci, in po sprejemu ustavnih amandmajev leta 1971.

Albanska narodnost je od osvoboditve do danes, ko še niso minila niti štiri desetletja, prehodila izredno pomembno zgodovinsko obdobje, v katerem je dosegla velike uspehe na področju enakopravnosti in pri vsestranskem nacionalnem uveljavljanju. Takšno preobrazbo so drugi narodi navadno dosegli v veliko daljšem časovnem obdobju. Toda zaradi tako nemirnih gibanj v družbenem preporodu albanske narodnosti, pa tudi zaradi številnih težav in družbenih protislovij družbeno-gospodarskega značaja, ki so bila posledica zelo nizkega razvojnega starta, so se v procesu nacionalne uveljavitve albanske narodnosti pojavili številni problemi, dileme in slabosti objektivne in subjektivne narave.

Celoten proces nacionalne socialistične preobrazbe albanske narodnosti lahko razdelimo na dve obdobji: prvo traja do brionskega plenuma CK ZKJ leta 1966, v katerem so bili doseženi veliki rezultati pri kulturnoprosvetnem uveljavljanju albanske narodnosti v Jugoslaviji, vendar je vseeno poznalo veliko slabosti subjektivne narave in nedovoljenih ukrepov zoper albansko narodnost, ki so vidno zasenčili skupne rezultate, za katere se je potegovala ZKJ. Drugo obdobje je po brionskem plenumu, ko so dileme, slabosti in problemi sicer še ostali, so pa bili vendar doseženi zgodovinski uspehi, ki so velikega pomena za preporod in vsestransko nacionalno uveljavitev albanske narodnosti v Jugoslaviji.

Takoj po osvoboditvi Kosova in predelov, ki jih v Jugoslaviji naseljujejo pretežno Albanci, je bila z zmago NOB, v katerem so dejavno sodelovali tudi Albanci, dosežena tudi končna osvoboditev albanske narodnosti v Jugoslaviji in ustvarjene možnosti za nacionalno uveljavitev te narodnosti, ki dotlej še nikoli ni uživala nacionalne svobode in enakopravnosti.

Ko je tovariš Tito sprejel leta 1945 delegacijo Kosova in govoril o osvoboditvi in enakopravnosti albanske narodnosti v Jugoslaviji, je izjavil, da bo albanski narod užival vse pravice, ki jih uživajo tudi drugi narodi v Jugoslaviji, ter da meje med Jugoslavijo in Albanijo in razdeljenost tega naroda ne bodo ovira za popolno enakopravnost Albancev v Jugoslaviji. Jugoslavija se bo tudi potrudila, da uveljavi svobodno sodelovanje jugoslovanskih narodov z albanskim narodom in tudi z Albanci, ki živijo v Albaniji. Tito je v zvezi s tem dejal: »Nočemo, da so Albanci na Kosovu drugo- ali tretjerazredni. Hočemo, da imate svoje pravice, enakopravnost, svoj jezik, svoje učitelje

in da se počutite kot v svoji domovini.« Pri tem je obsodil nekatere napake in nepravilnosti, ki so jih nekateri oblastni organi zagrešili nasproti Albancem in dal nekaj pojasnil o lojalnosti albanskega naroda v Jugoslaviji do nove Jugoslavije in povezanosti z njo. Dejal je: »Če jim pojasniš takole, se z nami strinjajo, toda če tam četniški elementi kradejo in uničujejo premoženje, potem je strinjanja konec. Komunisti morajo delovati na Kosovu noč in dan, da se ne bi dogajalo, kar se dogaja.« (»Ustanovni kongres KP Srbije«, Institut radničkog pokreta Srbije, Beograd 1972, str. 210–213).

Ob osvoboditvi Kosova so se vse narodnosti te pokrajine množično pridružile narodnoosvobodilni vojski in delu oblastnih organov. V partizanske brigade in divizije je stopilo okrog 53 tisoč borcev, večinoma Albancev. Krajevni in okrajni narodnoosvobodilni odbori so bili ustanovljeni tam, kjer med vojno niso delovali, svojo dejavnost in svoj sestav pa so nadaljevali in razširili odbori, ki so delovali med okupacijo. Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor Kosova in Metohije, izvoljen na konferenci konec 1943. in v začetku 1944. leta, je razvil svojo organizacijo in administracijo in ustanovil številne pokrajinske oblastne organe. Kadri, voljeni v te organe, zlasti pa voljena politična telesa, so približno ustrezali nacionalni strukturi prebivalstva v pokrajini.

Organizirana je bila tudi celotna uprava krajevnih in okrajnih narodnih odborov in pokrajinskih organov. Kadri so bili izbrani iz vrst udeležencev NOB in socialistične revolucije in pravih predstavnikov narodov Kosova in Metohije. Toda zaradi pomanjkljive šolske in poklicne izobrazbe so bili Albanci, ki so sicer tvorili večino prebivalstva te pokrajine, v upravi in administraciji pokrajine v manjšini. Podobno je bilo tudi v vodstvih vojaških enot in vojaških ustanov. Do osvoboditve so borbene enote sestavljali pretežno Albanci, zaradi objektivnih in subjektivnih okoliščin pa po osvoboditvi niso bili v večini tudi v vodstvenih organih. Podobno je bilo tudi v krajih zunaj Kosova, kjer živijo pretežno Albanci.

Takoj po osvoboditvi je nova ljudska oblast sprejemala revolucionarne ukrepe v prid delovnih ljudi in za uresničitev nacionalne enakopravnosti vseh narodnosti Kosova, zlasti pa Albancev, ki niso imeli v preteklosti nikakršnih narodnostnih pravic. Odvzeto je bilo premoženje kapitalističnim elementom in drugim bogatašem, ki so med okupacijo sodelovali s fašizmom in domačimi hlapci. S kmetijsko reformo je bila zasebna posest omejena na 25 ha, tako da so okrog 30 tisoč hektarov zemlje, ki je bila v lasti bogatašev ali pa jo je buržoazna Jugoslavija s t. i. kmetijsko reformo odvzela delovnim ljudem albanske narodnosti in dodelila kolonistom, zdaj spet vrnili kmetom.

dimitrije tucović

SĚRBIJA E SHQIPNIJA

Dimitrije Tucović je tik pred prvo svetovno vojno napisal delo Srbija in Albanija, v katerem je objektivno in daljnosežno prikazal nacionalni problem na Kosovu (*levo*). Ali Shukrija, član pokrajinskega komiteja KPJ za Kosovo in Metohijo in organizator vstaje proti okupatorju (*desno*). Rudarji iz Trepče na zboru med štrajkom 1939. leta (*spodaj*).

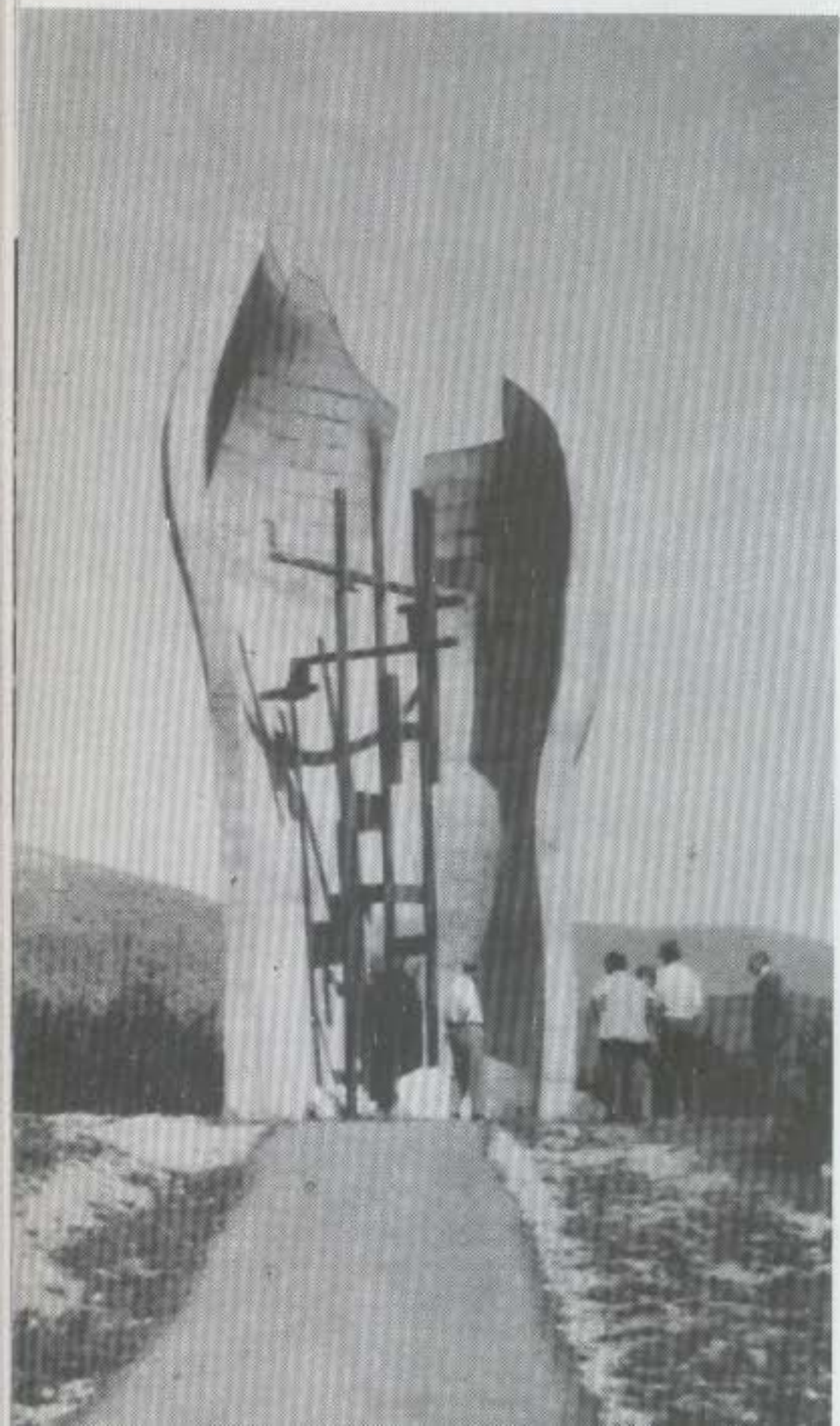
ЗБОР РУДАРСКИ РАДНИКА РУДНИК „ТРЕПЧЕ“
12-го-1939 год.

Boris Vukmirović, Ramiz Sadiku in Xhevet Hamza, kosovski borci za svobodo (zgoraj levo). Emin Duraku (1917–1942), Albanec iz Djakovice, organizator ljudske vstaje, narodni heroj, zverinsko mučen in ubit kot član pokrajinskega komiteja KPJ (zgoraj desno). Skupina članov pokrajinskega komiteja KPJ za Kosovo in Metohijo (spodaj).

Fadil Hoxha, komandant glavnega štaba NOV in POJ za Kosovo in Metohijo (zgoraj levo). Mehmet Hoxha, predsednik Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora za Kosovo in Metohijo (zgoraj). Spomenik padlim borcem šarplainskega in drugih partizanskih odredov na Brezovici pod Šar planino (levo). Žig Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora za Kosmet (spodaj).

Čeprav družba vlaga velike napore in sredstva v razvoj Kosova, ostaja le-to med najbolj nerazvitimi predeli Jugoslavije. Kljub temu pa bodo prizori, ki jih prikazujejo slike, kmalu sodili le še v davno in barvito preteklost.

Nekoč močno razvita obrt je v zadnjem času v upadanju in se je ohranila predvsem v Prizrenu, Djakovici in Peći (*levo*). Razvoj gre svojo pot tudi v socialnih odnosih. Ženske se osvobajajo spon preteklosti, stoletna podrejena vloga moškim je – vsaj med mladimi – pozabljena (*desno in spodaj*).

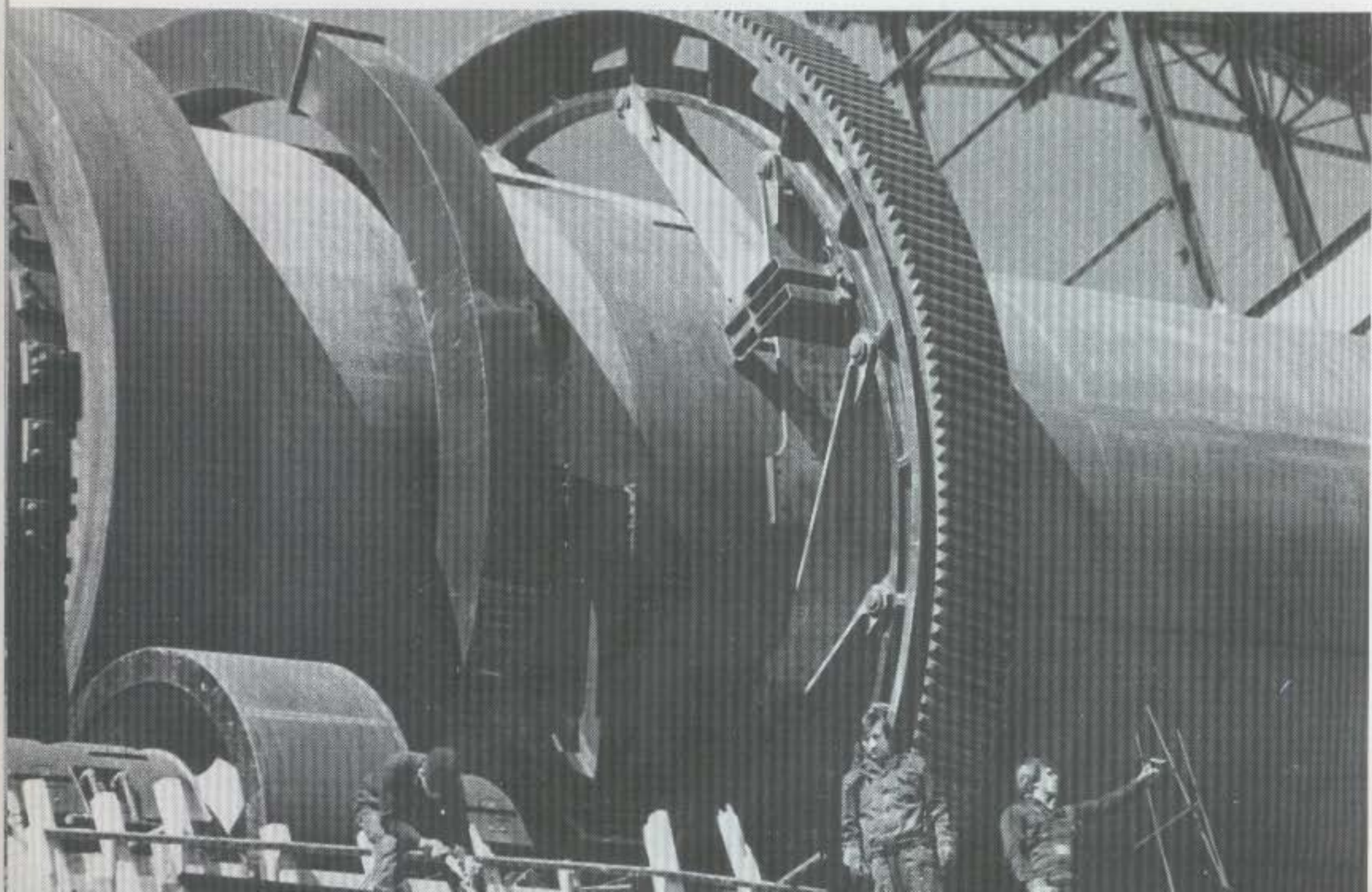

Kontrasti, ki jih na Kosovu srečujemo na vsakem koraku, nikogar ne presenečajo, saj je to dežela nasprotij, zaradi vseh ekstremov le še bolj živopisna (*zgoraj*). – Sodobna privatna stanovanjska izgradnja na robu Prištine (*spodaj*).

Rudno bogastvo omogoča na Kosovu razvoj kovinske industrije. Preproste topove, kot je ta nad Prizrenom (*desno*), so zamenjali elektromotorji tovarne Iskra v Djakovici (*levo*) in zahtevni izdelki tovarne Feronikel v Glogovcu (*spodaj*).

Energetska kriza tudi Kosovu ni prizanesla (*zgoraj*). Zato tudi prevoz z vprego, ki je marsikje na deželi kar vsakdanji prizor, še kako prav pride (*spodaj*).

Otroci pa kot otroci – povsod so enaki: žoga, smeh, radovednost . . . (zgoraj). Prizor s prištinske ulice (spodaj).

Tito je Kosovu, njegovim problemom in napredku posvečal veliko pozornost in ga je pogosto obiskoval. Zadnjikrat je bil na Kosovu 15. oktobra 1979, ko so mu v Prištini pripravili veličasten sprejem (zgoraj). Sodoben športni center Boro i Ramiz v Prištini (spodaj).

Priština ne zaostaja za drugimi jugoslovanskimi mesti, po sodobni arhitekturi v središču pa marsikatero celo prekaša.

Tako so vrnili zemljo tistim, ki jim je bila brezpravno odvzeta. Uspešno je potekalo tudi pozidavanje in popravljanje naseljeniških hiš, ki so jih med vojno porušili ali poškodovali okupatorji in domači izdajalci. V to akcijo je bilo množično vključeno ljudstvo, da bi se naseljenci čimprej vselili v svoje hiše. V tem obdobju so tudi na veliko odkupovali žito za potrebe vojske in civilnega prebivalstva.

Prvič v zgodovini albanske narodnosti v Jugoslaviji je oblast organizirala tudi osnovne in srednje šole v albanskem jeziku. Otroci so bili zlasti množično zajeti v štiriletne šole. Državni organi so ob podpori vsega naroda postavljali nove šole in začasno preurejali številne zasebne stavbe, da bi se v njih učili otroci. Ker ni bilo albanskega učiteljskega kadra, so bili organizirani številni pedagoški tečaji, na katerih so se ljudje s končano osnovno šolo usposobili za poučevanje v osnovnih in srednjih šolah. Učiteljski kader so pomagali dodobra okrepiti učitelji, ki so prišli po osvoboditvi iz Albanije, in prosvetni delavci, ki so prišli iz Albanije med okupacijo in se vključili v NOB. Organizirani so bili tudi množični tečaji za nepismene, zlasti v narodnoosvobodilni vojski in med mladino, ki se je učila pisati in brati z velikim navdušenjem. Takoj po osvoboditvi so bile ustanovljene pomembne kulturne ustanove v albanskem jeziku, recimo radio Priština. Oddaje v albanščini so bile tudi na beograjskem, skopskem in titograjskem radiu. V Prištini je začel izhajati tednik Rilindja, v Skopju štirinajstdnevnik Flaka e Vëllaznimit, književna revija Jeta e Re, pozneje revija Përparimi idr. V Prištini in Skopju sta začeli delovati poklicni gledališči. V albanskem jeziku so delovala tudi številna druga kulturnoumetniška in kulturnoprosvetna društva.

Delovni ljudje in mladina albanske in vseh drugih narodnosti na Kosovu so se začeli takoj po osvoboditvi aktivno vključevati v graditev in obnovo države. Popravljali so poškodovane stavbe, železniške proge in ceste, zidali nove šole, sodelovali pri urbanizaciji mest in vasi in mnogih drugih gospodarskih dejavnostih. Takrat so začeli ustanavljati tudi kmečke delovne zadruge, da bi povečali kmetijsko proizvodnjo. Zaradi izvoza lesa so pomagali izkoriščati gozdno bogastvo, rudnik Trepča in kosovski rudniki pa so bili maksimalno izkoriščeni zaradi zagotovitve deviznih sredstev. Takrat so tudi množično pošiljali mladino na delovne akcije tako v krajevnih kot pokrajinskih, republiških in zveznih okvirih. Veliko je bilo storjenega za mobilizacijo delovne sile, potrebne v delovnih podjetjih na Kosovu in po vsej državi.

Koliko so delovni ljudje albanske, srbske in vseh narodnosti na Kosovu na strani nove revolucionarne oblasti, se je lepo pokazalo na volitvah v ustavodajno skupščino leta 1945, ko je 97 odstotkov prebivalcev glasovalo za poslance z liste ljudske fronte. Svoje razpolo-

ženje in opredeljenost za Titovo politiko so albanske množice in vsi delovni ljudje na Kosovu izrazili tudi z odločnim uporom proti informbiroju in Stalinu ter z opredelitvijo za KPJ in tovariša Tita. Poudariti je treba, da je bilo med partijci Kosova najmanj takih, ki so se izrekli za informbiro, prav tako je bilo aretirano razmeroma najmanjše število državljanov kot informbirojevcev.

Eden velikih revolucionarnih ukrepov za družbeno emancipacijo žensk albanske narodnosti je bila odprava zarov in feredže. Vse napredne sile so se pošteno potrudile, da albanska ženska ne bi bila več privezana na dom in gospodinjstvo in da bi se dejavno vključila v družbenopolitično in kulturno življenje nove Jugoslavije. Uspešna uresničitev te akcije je eden najpomembnejših zgodovinskih dogodkov v ustvarjanju možnosti za vsestransko družbeno uveljavitev albanske ženske v naši samoupravni družbi.

Delovanje reakcionarnih sil

Navzlic velikim uspehom pri kulturnoprosvetnem, političnem in kadrovskem uveljavljanju albanske narodnosti in vseh drugih narodnosti na Kosovu do brionskega plenuma CK ZKJ 1966. leta je delovanje mnogih objektivnih in subjektivnih okoliščin, nasprotij in slabosti, ki so jih protinarodne sile zmerom večje izrabile za diskreditiranje ljudske oblasti v očeh delovnih ljudi vseh narodnosti, privedlo tudi do nekaterih kontrarevolucionarnih dejanj in deformacij, zaradi katerih je bil proces nacionalne uveljavitve albanske narodnosti v Jugoslaviji moten.

Ob podpori reakcionarnih sil in ostankov okupatorja, ki so delovali na liniji albanskega nacionalizma in iredentizma, so balistični ostanki na Kosovu večkrat organizirali kontrarevolucionarne akcije proti novi ljudski oblasti, diktaturi proletariata. Te sile so izrabile številne napake in slabosti, o katerih je govoril tovariš Tito delegaciji Kosova leta 1945, da bi lažje opravljale svojo kontrarevolucionarno dejavnost na Kosovu. Balistične tolpe so se morale po osvoboditvi Kosova umakniti v gozdove, ker so bile proti ljudskim oblastem in so se z izrabljanjem nacionalnega in verskega sovraštva skušale znova povzpeti na oblast v posameznih mestih in predelih Kosova. Tako so konec leta 1944 poskušale zavzeti Uroševac, takoj nato pa Gnjilane, vendar so naše vojaške enote, v katerih so bili večinoma Albanci, te balistične akcije odločno zatrle. Konec leta 1944 in v začetku leta 1945 je izbruhnil balistični upor v Drenici in takrat je bila na Kosovu vzpostavljena vojaška uprava. Po dveh mesecih oboroženega boja naših vojaških enot, v katerih so najštevilneje so-

delovali Albanci sami, so bile balistične bande v Drenici, ki so sicer sodelovale tudi s četniki in ostanki nemških fašistov, razbite.

Poglavitni vzrok za takšno kontrarevolucionarno dejavnost je treba iskati v delovanju okupatorskih ostankov in domačih hlapcev. Do nje pa je prihajalo tudi po zaslugi številnih družbenih, političnih, zgodovinskih in nacionalnih nasprotij na tem območju, kakor tudi zaradi navedenih številnih napak in deformacij šovinistične narave, ki so jih zagrešili posamezniki v naših organih oblasti in vojaških enotah. V zvezi s tem je značilna brzojavka, ki jo je generalnemu sekretarju KPJ tovarišu Titu poslal Miladin Popović, takratni politični sekretar pokrajinskega komiteja KPJ. V njej ga seznaja s številnimi napakami in deformacijami naših organov oblasti in vojaških enot. V brzojavki omenja hud zločin nad nedolžnimi ljudmi 17. makedonske brigade v okolici Gnjan in Preševa in v Skopski Crni Gori, kjer so bili ubiti tudi nedolžni prebivalci, in zahteva ostro odgovornost vodilnih ljudi v tej brigadi. Kot smo pozneje ugotovili, je bil po nalogu tovariša Tita štab brigade poklican pred sodišče. V tem smislu je govoril Tito tudi na ustanovnem kongresu KP Srbije, ko je ostro obsodil nepravilno ravnanje politično tujih elementov v naših organih oblasti in vojaških enotah z albanskimi množicami.

Poudariti je treba, da so napake in nepravilnosti največkrat delali četniški in šovinistični elementi, ki so se zahrbtno infiltrirali v naše organe oblasti in vojaške enote z namenom, da bi izzvali albanske množice in bi naša ljudska oblast potem z njimi obračunala, kar je bil vselej maščevalni namen kontrarevolucionarnih elementov. K temu so veliko prispevali tudi albanski nacionalisti in šoviniisti, ki so jim te napake in nepravilnosti prišle zelo prav za demoralizacijo delovnih ljudi in za njihovo pridobivanje za antirevolucionarno dejavnost proti pridobitvam NOB. Dogajalo se je, da so napake in nepravilnosti delali včasih tudi udeleženci NOB, ki so bili žal obremenjeni z nacionalizmom in šovinizmom, in tako ogrozili pridobitve revolucije ter postali pomagači albanskih nacionalistov in iredentistov.

Po likvidaciji balističnih in četniških ostankov in po pravnem konstituiranju Kosova v jugoslovanski federaciji se je politični položaj na Kosovu občutno izboljšal. Zboljševati so se začeli tudi mednacionalni odnosi, razvijali in poglobljali so se enakopravnost in bratstvo in enotnost med našimi narodi in narodnostmi. Posebna spodbuda za utrjevanje nacionalne enakopravnosti na Kosovu je prišla z uvedbo socialističnega samoupravljanja in s trajnim poglobljanjem socialistične demokracije v naši državi. Socialistično samoupravljanje je dalo tudi na Kosovu nov polet na poglobljanje bratstva in enotnosti in skupnosti vseh naših nacionalnosti.

Obdobje hudih deformacij

Pod vplivom etatizma, centralizma in birokratizma, ki so načrtno ovirali socialistično samoupravljanje in uresničitev popolne nacionalne enakopravnosti, je prišlo do zanemarjanja vloge republik in pokrajin pri uveljavitvi enakopravnosti naših narodov in narodnosti. Te negativne težnje v naši družbi so se zlasti pokazale v odnosu do narodnosti Jugoslavije in posebno v odnosu do avtonomnega položaja albanske narodnosti v naši državi. Nosilci deformacij v mednacionalnih odnosih so bile dalj časa dogmatske in frakcijske sile v sami ZKJ z Aleksandrom Rankovićem na čelu, ki jih je obsodil in zavrnil brionski plenum CK ZKJ leta 1966.

Ko je Josip Broz Tito na 9. kongresu ZKJ leta 1979 govoril o nepravilnostih v zvezi s Kosovom in albansko narodnostjo v Jugoslaviji, je med drugim dejal: »Hudo zapleten položaj na Kosovu smo podedovali še od predvojne Jugoslavije: splošno gospodarsko in družbeno nerazvitost in velike nacionalne antagonizme... Nova Jugoslavija je sprejela pomembne ukrepe za odpravo težke dediščine in dosegla pri tem na Kosovu pomembne uspehe, ki jih ne bi smeli nikoli podcenjevati. Toda hkrati se moramo kritično vprašati: ali smo se v preteklosti motili? Seveda so bile napake, zlasti do plenarne seje CK ZKJ. Potem je CK ZKJ odločno obsodil dogmatske elemente, ki so imeli nekakšen monopol na Kosovu in v Metohiji. Zanemarjeni so bili interesi albanske narodnosti, veliko je bilo samovolje in nedovoljenega ravnanja. Posledice vsega tega občutimo še danes, vendar si prizadevamo, da jih čimprej odstranimo.«

Ko je Tito govoril o dogmatskih in unitarističnih silah in o nepravilnostih, ki so jih te počenjale na Kosovu, je dejal tudi to: »Nepravilnosti in zlorabe so bile tako hude, da so s svojo drastičnostjo vznemirile in revoltirale tako komuniste in državljane kot politična vodstva« na Kosovu, ker so bile v primerjavi s podobnimi pojavi v drugih predelih tukaj največje.

Nezaupanje organov državne varnosti do narodnih manjšin so unitaristične sile načrtno gojile že dalj časa. V nekem učbeniku šole za notranje zadeve SFRJ piše o tem med drugim tole: »Narodne manjšine v naši državi. Če je nacionalni element razvit in močan, so pripadniki manjšin pripravljeni delati za obveščevalno službo matičnega naroda. To je eden bistvenih temeljev za ustanovitev agenture. Kot naši državljani imajo vse pravice, da služijo vojaški rok ali da so državni uslužbenci ali ljudski poslanci, potem pa lahko s teh pozicij neposredno zbirajo podatke.« Zato zahteva učbenik posebno obravnavanje pripadnikov narodnih manjšin in budnost varnostnih organov nad njimi.

Dokument, v katerem je PK Zveze komunistov Kosova in Metohije obravnaval te deformacije, pravi takole: »Najhujša deformacija je tista, ki je posegala v naše nacionalne odnose. To je koncepcija državne varnosti o narodnostih kot nezanesljivem in socialistični Jugoslaviji sovražnem elementu. Na takšni podlagi je utemeljen poseben odnos do njih. Nezaupanje v narodne manjšine se je najostreje pokazalo v odnosu do albanske narodnosti na Kosovu.«

Nezaupanje v albansko narodnost so zlasti organi državne varnosti skušali opravičiti s tezo o »ogroženosti« Kosova in Metohije. S tem so hoteli potrditi tudi že oblikovane ocene zvezne in republiške državne varnosti o narodnih manjšinah, zlasti o albanski, in opravičiti izjemen odnos državne varnosti do prebivalstva Kosova in Metohije.

Najhujše deformacije v nacionalnih odnosih na Kosovu in s pripadniki albanske narodnosti so bile v obdobju 1951–1957. Takrat sta bili v ZKJ dve težnji glede nacionalnih odnosov v celoti in še posebej glede albanske narodnosti. Na eni strani se je dominantna politika ZKJ in naše samoupravne družbe ujemala s programom ZKJ in politiko tovariša Tita o razvijanju čim tesnejših mednacionalnih odnosov in o poglobljanju bratstva in enotnosti vseh naših narodov in narodnosti. Na drugi strani pa se je infiltrirala birokratska in nacionalistična težnja frakcionaške skupine Aleksandra Rankovića, ki je mednacionalne odnose podcenjevala, predvsem pa si je dovolila deformacije v odnosu do Albancev. Omenjeni dokument pokrajinskega komiteja ZK Kosova pravi o tem takole: »Analiza deformacij državne varnosti je razkrila, da je poleg politike zveze komunistov, utemeljene na leninskih načelih programa ZKJ in ustave SFRJ, uresničevale in vodile pa so jo organizacije zveze komunistov in druge socialistične sile, obstajala še težnja frakcionaške skupine Ranković-Stefanović in vodstva državne varnosti, ki je temeljila na velikodržavnih, hegemonističnih in velikosrbskih, v bistvu birokratsko-stalinističnih pozicijah.« Med najhujšimi deformacijami, ki so prizadele pripadnike albanske narodnosti na Kosovu, je treba zlasti omeniti naslednje:

1. V začetku leta 1951 se je v skladu z unitarističnimi in nacionalističnimi težnjami frakcionaške skupine Aleksandra Rankovića začela akcija, da bi se Albanci, zlasti tisti v mestih, opredelili za turško narodnost. Pri tem so bile zlorabljene tudi nekatere jezikovne podobnosti, samo da bi se posamezniki izrekli, da so Turki. Pobudniki akcije so državljane celo materialno spodbujali, da bi se šteli za Turke, čeprav se to niso čutili. Uporabili so tudi surov fizični pritisk, da bi državljani sprejemali turško narodnost. Akcija se je končala s tem, da je število Turkov v Jugoslaviji, ki je znašalo 1953. leta 97 954, poskočilo leta 1961 na 259 536 ali za okrog 260 odstotkov.

2. Ne smemo spregledati, da se je prisiljevanje Albancev in Muslimanov, naj se izrekajo za turško narodnost, časovno pokrivalo z akcijo izseljevanja v Turčijo. V izredno hudih razmerah, ko je Stalin agresivno pritiskal na Jugoslavijo, je bil leta 1953 sklenjen sporazum o balkanskem paktu med Jugoslavijo, Grčijo in Turčijo. Turška vlada je to izkoristila za to, da je zavezala Jugoslavijo k izpolnitvi državnega sporazuma o izseljevanju državljanov iz Jugoslavije v Turčijo, ki sta ga državi sklenili leta 1938. V zvezi s tem je bila sklenjena »gentlemanska« pogodba o izvršitvi tega sporazuma.

V resnici pa naša vlada ni bila za kolektivno in množično izselitev Albancev v Turčijo, kakršna je bila želja buržoazne vlade stare Jugoslavije, ampak je bila za to, da se izselijo samo tisti posamezniki, ki bi to izrecno želeli in si priskrbijo »visik«, tj. garantno pismo turških državljanov, da so porok za vzdrževanje izseljencev v tej državi.

Frakcionaška skupina Aleksandra Rankovića in organi državne varnosti pa so ta »gentlemanski« sporazum izrabili zase. Pripadnike albanske narodnosti so silili, naj se imajo za Turke in se izseljujejo v Turčijo. Državljanom so ponujali olajšave ter poenostavljali postopek za spremembo narodnosti in za izdajo dokumentov za odhod v Turčijo. Vojaškim obveznikom, ki so odhajali v Turčijo, so celo črtali služenje vojaškega roka. Število državljanov, ki so sicer odhajali v Turčijo iz gospodarskih, družinskih, ideoloških in drugih razlogov, se je na ta način povečalo. Od leta 1953 do 1966 se je izselilo v Turčijo 230 716 oseb, med njimi jih je bilo več kot 80 odstotkov albanske narodnosti.

Da izseljevanje v Turčijo ni bilo naravno, ampak politično spodbujano in da so bile uporabljene prisilne metode, dokazuje dejstvo, da se je izseljevanje po brionskem plenumu CK ZKJ, torej v novem ozračju, ne le skokovito zmanjšalo, ampak praktično končalo. V po-brionskem obdobju so se ljudje celo začeli vračati iz Turčije v Jugoslavijo.

3. Najhujša deformacija, s katero so birokratske in nacionalistične sile prizadele nacionalne odnose na Kosovu in najbolj surov pritisk na albanske množice je bila akcija zbiranja pušk pozimi leta 1955–56. Potem ko so organi državne varnosti na Kosovu inscenirali priprave na vstajo Albancev zaradi priključitve k Albaniji, so začeli s trimesečno množično akcijo, med katero so pretepali državljane – predvsem pripadnike albanske narodnosti – češ da nočejo oddati orožja. Po množičnosti in grobem pritisku na Albance je bila akcija podobna tistim, ki jih je v času stare Jugoslavije organizirala velikosrbska bružoazija.

Med akcijo so pretepali ne le tiste, ki so resnično imeli orožje, ampak tudi številne nedolžne prebivalce in celo člane ZKJ in od-

bornike ali člane delavskih svetov. Po brionskem plenumu je bilo ugotovljeno, da je bilo pretepenih več kot 30 000 ljudi. Okrog sto jih je umrlo zaradi hudih poškodb.

Da ni šlo za resnično zbiranje orožja med prebivalci, temveč za politično manipulacijo, se vidi iz tega, da akcija ni tekla po vsej Jugoslaviji, pa tudi iz tega, da so od okrog 30 000 pušk, ki so jih pri tem zbrali od prebivalcev, takoj po končani akciji okrog 15 000 pušk in pištol spet vrnili Albancem, ki so jih s prisilo ali kako drugače pridobili za sodelovanje z organi državne varnosti.

V že prej omenjenem dokumentu ZK Kosova in Metohije iz leta 1966, ki označuje to akcijo za hudo zlorabo organov državne varnosti, piše: »Najhujša deformacija z najhujšimi političnimi posledicami je bila akcija zbiranja orožja pozimi 1956. leta. Metode, ki so jih pri akciji uporabili, so presegale vse okvire ustavnih in zakonskih pravic državljanov in pravic organov. Surovo ravnanje je segalo od klofutanja do najbolj surovih oblik mučenja in tudi fizične likvidacije, trajne onesposobitve, ubijanja itd.« Zveza komunistov zato najodločneje obsoja šovinistični značaj teh deformacij in njihove hude posledice.

Poudariti je treba, da so vse napredne sile na Kosovu ter komunisti in delovni ljudje srbske, črnogorske in drugih nacionalnosti z muko prestajali akcijo in so odločno protestirali zoper tako ravnanje. ZKJ je nemudoma sprejela ukrepe, da se akcija ustavi in da se njene posledice čimbolj ublažijo.

4. Organi državne varnosti so poskrbeli še za eno obliko hude deformacije do pripadnikov albanske narodnosti, ko so inscenirali lažne sodne procese in ustanovili umetne sovražne organizacije, da bi kompromitirali albansko narodnost v Jugoslaviji. Tako so leta 1956 prav med akcijo zbiranje pušk in intenzivnim izseljevanjem v Turčijo inscenirali »prizrenski sodni proces«, s katerim bi bilo treba politično diskvalificirati in likvidirati mnoge visoke funkcionarje na Kosovu, zaslužne udeležence NOB in ugledne intelektualce albanske narodnosti. Sodni proces bi bil moral dokazati, da so ti kadri na pozicijah iredentizma in da so povezani s tujimi obveščevalnimi službami. Ali Šukrija je na šestem plenumu CK Srbije leta 1966 po pravici rekel, da je šlo za »pokol knezov«, tj. za likvidacijo kadrov albanske narodnosti. Po brionskem plenumu CK ZKJ je uradna komisija izvršnega sveta skupščine Kosova in Metohije dokumentirano obvestila javnost, da je bil prizrenski proces insceniran.

Dogajalo se je tudi, da so organi državne varnosti na Kosovu ustanavljali umetne sovražne organizacije, da bi na podlagi lažnih obtožb zapirali in maltretirali pripadnike albanske narodnosti. Tako so na plenumu PK ZK Kosova in Metohije leta 1966 povedali, da je v okraju Lipljan ustanovljena umetna iredentistična organizacija s

30 člani. Toda ker obtožbe ni bilo mogoče dokazati, so državljane izpustili iz zapora, češ da so nedolžni.

5. Značilna deformacija za unitaristične sile na Kosovu je bilo nezaupanje v albansko inteligenco in sumničenje kulturnoprosvetnih in umetniških delavcev, pripadnikov albanske narodnosti. Sumljiva je bila sleherna ustvarjalna dejavnost v albanskem jeziku. Varnostni organi so celo naredili seznam oseb, ki so redno kupovale Rilindjo (dnevnik v albanščini), ki ga je izdajala socialistična zveza in pri katerem so delali komunisti.

6. Naštete deformacije proti Kosovu in pripadnikom albanske narodnosti so odsevale tudi v investicijski politiki na Kosovu. Vse do leta 1961 Kosovo ni bilo v »klubu« nezadostno razvitih republik in pokrajin, čeprav je bila leta 1958 stopnja rasti družbenega dohodka na Kosovu samo 1,7 odstotka, medtem ko je znašala za vso Jugoslavijo 8 odstotkov, temu pa je sledil samo še večji zaostanek kosovskega razvoja v primerjavi z drugimi republikami in pokrajino.

Nauki brionskega plenuma

Poudariti je treba, da je za odpravo deformacij, usmerjenih proti narodnim manjšinam in še zlasti proti Albancem, zgodovinskega pomena seja izvršnega odbora CK ZKJ leta 1959, na kateri so sprejeli sklepe, ki vztrajajo pri popolni enakopravnosti narodnih manjšin z jugoslovanskimi narodi. V sklepih je zahtevano, naj bodo socialistične samoupravne sile narodnih manjšin subjekt in kreator popolne enakopravnosti narodnih manjšin z jugoslovanskimi narodi. Na tej seji so pravzaprav ustvarili novo izhodišče za poznejše preimenovanje narodnih manjšin Jugoslavije v narodnosti, kar je pomenilo nov, boljši odnos do nacionalne enakopravnosti narodnih manjšin.

Na brionskem plenumu ZKJ, ki je odločno obsodil protisamoupravne, nacionalistične, dogmatske in frakcionaške sile z Rankovićevo skupino na čelu, je bila izrečena tudi huda kritika naštetih deformacij na Kosovu. Na tej podlagi so bili sprejeti zgodovinski sklepi o novem obravnavanju mednacionalnih odnosov v Jugoslaviji v duhu samoupravljanja, prav tako pa tudi sklepi o odstranitvi vzrokov in posledic ter o novih akcijah proti deformacijam na Kosovu.

O navedenih negativnih pojavih in deviacijah v mednacionalnih odnosih z albansko narodnostjo na Kosovu, obsojenih na brionskem plenumu CK ZKJ, je mogoče dati z marksističnega vidika takole oceno:

a) Na temelju ostankov izkoriščevalskih elementov v družbeni biti in družbeni zavesti, na podlagi številnih družbenih protislovij v socialistični graditvi v razmeroma zaostalem okolju, kakršno je bilo Kosovo, kakor tudi naštetih negativnih pojavov in deformacij v prodoru rankovičevske nacionalistične težnje sta bila navzoča in sta destruktivno delovala albanski nacionalizem in iredentizem. Nenehno sta tlela in se podžigala predvsem z navedenimi odkloni v mednacionalnih odnosih, nato pa evforično vzplamenela na nacionalističnih demonstracijah leta 1968 in zlasti bučno eksplodirala v kontrarevolucionarnih demonstracijah na Kosovu leta 1981.

Albanska reakcija in albanski nacionalisti so skušali po brionskem plenumu prikazati omenjene velikosrbske nacionalistične deformacije nasproti Albancem kot delo vsega srbskega naroda in zvaliti krivdo na vse Srbe in Črnogorce. Da ni šlo za srbski narod in da je bil omenjeni srbski nacionalizem kakor vsak drug nacionalizem uperjen predvsem proti življenjskim interesom samega srbskega naroda, sta pokazali javna razprava o omenjenih deformacijah in aktivnost pri uresničevanju brionskih sklepov CK ZKJ in šeste seje CK ZK Srbije. Srbski delovni ljudje in komunisti so takrat najodločneje obsodili nezaupanje do Albancev in nacionalistične prijeme v mednacionalnih odnosih na Kosovu, ki so pripeljali ne le do ohladitve, temveč tudi do poslabšanja mednacionalnih odnosov in zaupanja med srbskim, črnogorskim in albanskim narodom. Protisrbski značaj srbskega nacionalizma se je pokazal tudi v dejstvu, da so se proti Albancem naperjene deformacije pogosto razširile tudi na Srbe in Črnogorce, in v tem, da so Rankovičeve sile ponovile akcijo zbiranja orožja na Kosovu tudi na območju Kraljeva. Najhujše proti Albancem uperjene deformacije so bile delo deviantnih elementov iz vrst albanske narodnosti, ki so bili pomagači prav takih elementov v službi državne varnosti.

Iz tega izhaja, da je treba tudi odklone v zvezi z albansko narodnostjo na Kosovu obravnavati razredno in ideološko, pač z Leninovega vidika, da sta v vsaki naciji dve naciji, nacija delavskega razreda in delovnih ljudi, nacija naprednih sil znotraj danega naroda, ki tudi pri srbskem narodu ni imela ničesar skupnega s protialbansko politiko etatistično-birokratskih in nacionalističnih sil znotraj srbskega naroda. Tudi v albanski narodnosti sta dejansko bili dve narodnosti v Leninovem smislu besede, delovni ljudje in napredne sile albanske narodnosti, ki so se opredelili za bratstvo in enakost s srbskim narodom, a so pretrpeli največji del naštetih deformacij, na drugi strani pa protisocialistični elementi in sodelavci birokratsko-etatističnih sil, ki so nasprotovali ne le albanskemu narodu, temveč tudi življenjskim interesom srbskega naroda.

b) Zgodovinska resnica je, da so dogmatsko-stalinistične veliko-srbske rankovičevske sile zlasti na Kosovu zlorabliale organe državne varnosti za pritisk na pripadnike albanske narodnosti in za obračunavanje z njimi. Vendar za deformacije ne moremo obtoževati vseh pripadnikov te službe, ker so morali mnogi uslužbenci teh organov izvrševati naloge in ukaze svojih šefov, ki so bili pravi aranžerji zlorab in deformacij. Na drugi strani so bili navadni pripadniki službe državne varnosti med izvajanjem pritiska prepričani, da delajo to proti razrednemu sovražniku in da varujejo pridobitve revolucije in socialistične družbe. Dejstvo, da so bili med tistimi, proti katerim so nastopali, tudi iredentisti in reakcionarni elementi, je pri teh navadnih ljudeh vzbujalo zmotno prepričanje, da so nasilni ukrepi proti njim upravičeni. Potemtakem ni mogoče sprejeti težnje albanskih nacionalistov, da bi za našete deformacije obtožili vse pripadnike organov državne varnosti in drugih organov, ki so sodelovali v protialbanski politiki rankovičevskih sil na Kosovu.

c) Nesprejemljive so obtožbe albanskih nacionalistov in drugih protisocialističnih elementov, da so bile našete grobe deformacije od 1951. do 1957. leta značilne za vse povojno obdobje do leta 1966. Čeprav so bile podobne deformacije prej in pozneje, so za celotno obdobje po osvoboditvi do leta 1966 vendarle značilna pozitivna gibanja v procesu nacionalnega in socialnega osvobajanja in afirmacije albanske narodnosti v Jugoslaviji. Mogoče je celo reči, da so bile tudi v obdobju od leta 1951 do leta 1957, ko so bile našete deformacije najpogostejše, po zaslugi politike ZKJ in tovariša Tita te deformacije razkrite in da so se našle sile, ki so jih zaustavile in odstranile njihove posledice.

Naša ZKJ je že pred brionskim plenumom, zlasti pa po njem ter po šestem plenumu CK ZK Srbije in izredni seji PK ZK Kosova leta 1966, radikalno in učinkovito ukrepala, da bi odpravila našete deformacije ter zagotovila možnosti za napredovanje in vsestransko nacionalno afirmacijo albanske narodnosti v Jugoslaviji. Glavni pobudnik in uresničevalec te smeri je bil CK ZKJ s tovarišem Titom na čelu, ki so ga najodločneje podpirali predvsem srbski komunisti in internacionalisti. Na Kosovu pa so vse napredne in revolucionarne sile med našimi narodi in narodnostmi delovale z vsemi močmi in pokazale vso pripravljenost, da uresničijo brionske sklepe CK ZKJ.

Čeprav so se v procesu nacionalne afirmacije albanske narodnosti v Jugoslaviji pokazale težave in slabosti subjektivne narave tudi po brionskem plenumu CK ZKJ leta 1966, je bilo v vsem tem obdobju do danes, zlasti pa po ustavnih spremembah leta 1971, mogoče odpraviti in preprečiti vse nekdanje deformacije v mednarodnih odnosih na Kosovu. Še več: v tem obdobju so bili doseženi

tudi velik revolucionarni preobrat in zgodovinske uresničitve v procesu nacionalne afirmacije albanske narodnosti v Jugoslaviji, zlasti pri pravno-politični, samoupravnih, kulturnoprosvetnih in kadrovski uveljavitvi te narodnosti.

Takoj po brionskem plenumu CK ZKJ so začeli odkrivati dejansko stanje naštetih deformacij in ljudi, ki so bili odgovorni za različne zlorabe proti albanski narodnosti. Proti povzročiteljem zlorab so sprejeli partijske in administrativne ukrepe. Pri obračunu s širšim krogom pobudnikov deformacij seveda niso šli v nikakršne skrajnosti, kakor so ravnali nacionalistični in reakcionarni elementi znotraj albanske narodnosti ali tisti Albanci, ki so sodelovali z državno varnostjo in zlorabljali to sodelovanje za nepravilno ravnanje s poštenimi državljani albanske narodnosti.

Pravno-politična afirmacija Kosova in albanske narodnosti

Ustavne spremembe iz 1967, 1969 in zlasti iz 1971 in 1974 ter sklepi 10. in 11. kongresa ZKJ so omogočili visoko stopnjo pravno-politične afirmacije Kosova in uresničitve popolne nacionalne enakopravnosti albanske narodnosti z vsemi jugoslovanskimi narodi. Že z ustavnimi spremembami iz leta 1969 se je povečala vloga avtonomije Kosova in enakopravnosti albanske narodnosti. Pokrajina Kosovo in Metohija je bila takrat ustrezno preimenovana v Kosovo, pokrajini je bil dodeljen pridevek socialistična, Šiptarji so bili preimenovani v Albance. Takrat je bilo tudi sklenjeno, da sprejema pokrajinska skupščina ustavni zakon namesto statuta in da se pravni akti in odloki skupščine preimenujejo v zakone. Ustanovljeni so bili številni samostojni organi pokrajine, podobni tistim v naših zveznih enotah. Oddelek vrhovnega sodišča Kosova je bil povišan v vrhovno sodišče, ustanovljeno je bilo pokrajinsko ustavno sodišče. Pokrajinski upravni zakon je zagotovil enakopravnost nacionalnih simbolov in albanske zastave, ki je obstajala pred ustanovitvijo albanske države in pod katero so se – na novo označeno s petokrako zvezdo – borili kosovski Albanci v socialistični revoluciji in ki je bila spričo navedenih birokratskih deformacij na Kosovu prepovedana. Ustavne spremembe so uveljavile popolno enakopravnost albanskega in srbskohrvatskega jezika na Kosovu in turškega jezika v krajih, kjer so Turki številnejši. Tako so bile odpravljene nekatere omejitve položaja avtonomnih pokrajin, določene v ustavi iz leta 1963, v primerjavi s položajem, ki so ga imele pokrajine po ustavi iz leta 1946.

Ustavne spremembe iz 1971 in 1974 in sklepi 10. in 11. kongresa ZKJ so omogočili visoko stopnjo revolucionarne samoupravne pre-

obrazbe naše federacije, ki se je izrazila v široki afirmaciji republik in pokrajin in v uresničitvi popolne enakopravnosti narodnosti z jugoslovanskimi narodi. Z ustavami federacije, republik in pokrajin so republike in pokrajini dosegle visoko stopnjo suverenosti pri samostojnem reševanju pretežnega števila gospodarskih, političnih, družbenih, kulturnih in drugih vprašanj na svojem ozemlju. Tudi pooblastila, ki so jih republike in pokrajini prenesle na federacijo, jim niso bila odtujena, ker so bili organi federacije, sestavljeni po paritetnem načelu zastopanja republik in pokrajin, pooblaščen, da rešujejo najpomembnejša vprašanja samo ob popolnem soglasju vseh republik in pokrajin oziroma njihovih pooblaščenih organov. Ker sta pokrajini v glavnem izenačeni z republikami, kar zadeva samostojno reševanje družbenih odnosov na njunem ozemlju, je SAP Kosovo dosegla visoko stopnjo samoupravne socialistične afirmacije v naši federaciji.

Ker je bila dosežena popolna enakopravnost narodnosti z jugoslovanskimi narodi, se je visoko povzpela tudi enakopravnost albanske narodnosti in njenega jezika, tako na ravni pokrajine kot v celotni strukturi naše federacije. Na tej podlagi se delavski razred in delovni ljudje albanske narodnosti čedalje popolneje uveljavljajo v socialističnem samoupravljanju od delovne organizacije do federacije. Hkrati s tem se uveljavljajo tudi njeni kadri.

Gledano s tega stališča je parola demonstracij na Kosovu leta 1981 »Kosovo – republika« brezpredmetna in destruktivna. Tako zaradi načelnih razlogov, da ustanovitev dveh držav v enem narodu škoduje interesom samega naroda in mednacionalnim odnosom, kot zaradi stopnje afirmacije in izenačenja vloge pokrajin z našimi republikami – razen kar zadeva državnost – ter enakopravnega obravnavanja Albancev v jugoslovanski federaciji, je vztrajanje pri ustanovitvi albanske države v Jugoslaviji ne le v nasprotju z življenjskimi interesi albanske narodnosti v Jugoslaviji, temveč pelje tudi k razbijanju samoupravne socialistične federacije naših narodov in narodnosti. V tej demagoški paroli se kaže težnja iredente po vertikalnem povezovanju vseh Albancev v Jugoslaviji in po ustanovitvi etnično čiste albanske republike, in to s preoblikovanjem in ustavno rekonstrukcijo treh republik in ene avtonomne pokrajine, kar je v nasprotju ne le z avnojsko in ustavno ureditvijo Jugoslavije, temveč je v bistvu uperjeno tudi proti SAP Kosovo in albanski narodnosti. Končni cilj kosovske iredente in njenih zaveznikov je ustanovitev albanske države v Jugoslaviji na temeljih etatizma, stalinizma in egalitarizma, ki bi se kasneje priključila Albaniji.

Pri pravno-politični in samoupravni preobrazbi SAP Kosova in albanske narodnosti je odigrala pomembno vlogo tudi kadrovska afirmacija pokrajine in albanske narodnosti, zlasti po brionskem

plenumu CK ZKJ leta 1966. Dosledno upoštevanje načela o proporcionalni zastopanosti albanske narodnosti v vseh družbenogospodarskih in kulturnih dejavnostih in v njihovi kadrovski strukturi od delovne organizacije do občine, pokrajine in republike in dosledna uporaba načela o paritetni zastopanosti republik in pokrajin v organih federacije sta pripomogla k visoki stopnji afirmacije albanskih kadrov na vseh ravneh ter v celotni družbeni strukturi in političnem sistemu naše federacije.

Poudariti je treba, da so bili po brionskem plenumu CK ZKJ in po ustavnih spremembah in stališčih ZKJ doseženi pomembni rezultati pri uresničevanju enakopravnosti albanskega jezika tako na ravni delovne organizacije, občine, pokrajine in republik kot na ravni federacije. Družbena praksa je potrdila nujnost vzajemnega poznavanja jezikov, ki so v rabi na narodnostno mešanih območjih, tj. potrebo, da Albanci poznajo jezike drugih jugoslovanskih narodov, pripadniki drugih narodnosti pa znajo uporabljati albanski jezik na območjih, kjer živijo skupaj z Albanci.

Kulturnoprosvetni preporod Albancev

V zadnjih štirih desetletjih in zlasti po brionskem plenumu CK ZKJ je doživela albanska narodnost v Jugoslaviji takšen zgodovinski revolucionarni kulturnoprosvetni preporod, kakršen je bil v dosedanji zgodovini človeštva le zelo redek, tako po naglici dosežene ga kot po kvalitativnih in kvantitativnih rezultatih. Upravičeno lahko rečemo, da je albanska narodnost uresničila svojo kulturno revolucijo.

Medtem ko je bilo v buržoazni Jugoslaviji okrog 90 odstotkov nepismenih Albancev, je nepismenost padla v letu 1981 na samo 17 odstotkov. Poudariti je treba, da je pri srbskem ali hrvaškem narodu, ki sta začela preganjati nepismenost že pred dvema ali tremi stoletji, še zdaj okrog 10 odstotkov nepismenih. Iz tega izhaja, da so pot, ki jo je albanska narodnost prehodila pri opismenjevanju in kulturnem preporodu v štirih desetletjih, drugi evropski narodi naredili v več stoletjih. Osnovne in srednje šole, ki jih je oblast odprla prvič po osvoboditvi, so se hitro razvijale zlasti v zadnjih dveh, treh desetletjih. Leta 1982 je bilo v kosovske osnovne šole vpisanih 334 121 učencev, od teh albanske narodnosti 282 142 ali 81 odstotkov. V srednje šole je bilo istega leta vpisanih 86 222 učencev, od teh 67 554 ali 80 odstotkov Albancev. Na prištinski univerzi je bilo leta 1982 vpisanih 40 225 študentov, od teh 30 896 ali 74 odstotkov Albancev. Veliko pripadnikov albanske narodnosti hodi v osnovne, srednje, višje in visoke šole tudi na ozemlju zunaj pokrajine Kosovo v Jugoslaviji.

Čeprav je albanska narodnost v Jugoslaviji ena od družbeno-gospodarsko najmanj razvitih nacionalnosti v Evropi, spada po deležu učencev in študentov med prve nacionalnosti ne le v Jugoslaviji, ampak tudi v evropskem merilu. Razloga za to sta množično vključevanje albanske narodnosti v Jugoslaviji v izobraževalni proces in zelo nizka starostna struktura albanskega prebivalstva.

Prve višje šole so bile ustanovljene leta 1958 in 1959, filozofska fakulteta leta 1960. Tej so sledile druge fakultete in tako je bila leta 1970 ustanovljena prištinska univerza, ki ima zdaj deset fakultet in sedem višjih šol, več kot 40 000 rednih in izrednih študentov in 1590 učiteljev, od katerih jih ima okrog 400 doktorat znanosti in več kot 400 magisterij. Več kot 70 odstotkov teh učiteljev je Albancev. Do konca leta 1982 je diplomiralo na prištinski univerzi 17 105 študentov, od katerih je 9427 ali 66 odstotkov Albancev. V pokrajini so odprli tudi mnoge znanstvene inštitute in ustanove, v katerih dela več kot tisoč znanstvenih delavcev, večinoma Albancev. Pred leti je bila ustanovljena tudi akademija znanosti in umetnosti kot najvišja znanstvena ustanova v pokrajini.

Ustanovitev prištinske univerze s poukom v albanskem in srbskohrvatskem jeziku in ustanovitev Akademije znanosti in umetnosti Kosova sta dragoceni pridobitvi Titove politike nacionalne enakopravnosti in socialističnega samoupravljanja in znamenje velikih dosežkov v procesu kulturnoprosvetne afirmacije albanske narodnosti v Jugoslaviji. To je pravzaprav edini primer na svetu, ko ima kaka narodnost kot narodna manjšina, ki živi ločeno od svojega matičnega naroda, univerzo in akademijo znanosti, ki delujeta v njenem materinem jeziku. Res je, da sta v sodobnem svetu še dva primera, da ima narodna manjšina svojo univerzo v materinem jeziku, in sicer madžarska manjšina v Romuniji in švedska manjšina na Finskem. Vendar je treba pripomniti, da sta bili ti univerzi ustanovljeni v času, ko sta bili ti narodnosti v položaju vladajočega naroda, tj. za časa vladavine Avstro-Ogrske v Romuniji in v času, ko je bila švedska narodnost v Finski vodilna gospodarska sila v tej državi. Prištinska univerza je v svetovnih razmerah izjemna tudi po tem, da poteka celoten pouk na vseh fakultetah, oddelkih in predmetih v dveh popolnoma enakopravnih jezikih.

Tudi založniška dejavnost v albanskem jeziku je zelo obsežna in intenzivna zlasti v zadnjih dveh desetletjih. V pokrajini izhaja dnevnik v albanščini »Rilindja«. Drug dnevnik izhaja v Makedoniji. Bogat in časovno dovolj dolg je radijski in televizijski program v albanščini. Izhaja veliko šolskih knjig in druge literature. Številne in uveljavljene kulturne ustanove, denimo gledališča, in kulturno-umetniška dejavnost v albanskem jeziku občutno prispevajo k celotni nacionalni afirmaciji albanske narodnosti v Jugoslaviji.

Pri kulturnoprosvetni afirmaciji albanske narodnosti v Jugoslaviji se dosežki v kratkih štirih desetletjih lahko primerjajo s tistim, kar so drugi narodi dosegli v več stoletjih. Razumljivo je, da je imel tako obsežen in intenziven kulturnoprosvetni preporod tudi pomanjkljivosti in slabosti, ki so se pokazale tako v njegovi strokovni in profesionalni izpeljavi kot v idejnopolitični in vzgojni emancipaciji naše mladine. Prav v tem je treba iskati nekatere vzroke nacionalizma in iredentizma pri delu naše mladine. Naša generacija je v naglici in želji, da bi na področju kulturne in prosvetne ustvarjalnosti dosegla kar največ, pač nekoliko pozabila na kvaliteto in zanemarila skrb za negativne pojave.

Gospodarski razvoj Kosova

Čeprav je bilo Kosovo gospodarsko najmanj razvito v Jugoslaviji in čeprav je v primerjavi z drugimi republikami in Vojvodino še danes najmanj razviti del naše države, so bili med socialistično graditvijo doseženi pomembni rezultati in spremembe. Narodni dohodek pokrajine je po vojni narasel več kot petkrat, nacionalni dohodek na prebivalca pa z okrog 250 dolarjev na več kot 1000 dolarjev. Industrijska proizvodnja se je povečala več kot dvajsetkrat, zato je postala industrija glavna gospodarska panoga. Kmetijska proizvodnja se je povečala več kot trikrat, kmečko prebivalstvo pa se je z okrog 80 odstotkov leta 1939 zmanjšalo na okrog 25 odstotkov leta 1982. Kosovo pridobi danes več električne energije, kot jo je pred vojno proizvedla vsa Jugoslavija. Mestnega prebivalstva je bilo po vojni okrog sto tisoč ljudi, leta 1981 več kot 600 tisoč. Glavno mesto pokrajine Priština je imelo pred vojno 16 tisoč prebivalcev, zdaj jih ima prek 150 tisoč in okrog dvakrat več študentov ali osebnih avtomobilov, kot je imelo pred vojno prebivalcev. Po osvoboditvi je bilo zgrajenih več kot 90 km železniških prog in okrog 1000 km asfaltiranih cest.

Spričo družbenogospodarskega razvoja v pokrajini se je povečala zaposlenost na družbenem sektorju z okrog 20 tisoč leta 1947 na 192 234 leta 1982. Delavcev albanske narodnosti je pri tem 129 tisoč ali 67,2 odstotka. Poleg delovnih ljudi, ki se ukvarjajo s kmetijstvom, jih okrog 40 tisoč dela v svobodnih poklicih, obrti in gostinstvu, medtem ko je 80 tisoč oseb s Kosova zaposlenih v drugih delih Jugoslavije ali v tujini. Vrh tega je na Kosovu okrog 40 tisoč upokojencev, ki se preživljajo s pokojnino. Če ne štejemo kmetijskih proizvajalcev, zagotavlja določen materialni obstoj svoje družine okrog 350 tisoč kosovskih prebivalcev, od teh 60 odstotkov Albancev.

Zaposlenost v družbenem sektorju in materialna proizvodnja v

različnih panogah, zaposlenost Kosovčanov doma in v tujini, kmetijska in obrtna dejavnost in drugi dohodki od pokojnih in socialne pomoči so občutno izboljšali življenjsko raven prebivalcev Kosova in pripadnikov albanske narodnosti. Na tej podlagi je bilo do zdaj zgrajenih 130 tisoč novih stanovanjskih stavb, od tega okrog 29 000 modernih stanovanj družbenega sektorja. Elektrificirane so skoraj vse vasi in večina vasi je s cestami in poštnim prometom povezana z mesti in kulturnimi središči. Korenito se je spremenil zaostali način življenja v mestih in vaseh, gospodinjstva pa so si izboljšala opremo, tehnična sredstva in higieno. Velika večina delovnih ljudi vsekakor živi neprimerno bolje kakor v predvojni Jugoslaviji. Zagotovljeno je večje zdravstveno varstvo in zavarovanje, zaradi česar se je življenjska doba v pokrajini podaljšala s 40 na 65 let.

Kljub omenjenim velikim uspehom v družbenogospodarskem razvoju Kosova in albanske narodnosti pa ta pokrajina in albanska narodnost ne le precej zaostajata v gospodarskem razvoju glede na druge republike in Vojvodino oziroma glede na druge narode in narodnosti Jugoslavije, ampak se s časom povečujejo tudi nesorazmerja v primerjavi z drugimi republikami in pokrajino. Narodni dohodek na prebivalca zaostaja na Kosovu več kot dvakrat v primeri z manj razvitimi republikami, okrog trikrat za jugoslovanskim povprečjem in republiko Srbijo, štirikrat do petkrat za Hrvaško, petdo šestkrat za Vojvodino in več kot sedemkrat za Slovenijo. Da se je v povojnem obdobju nesorazmerje na Kosovu povečalo, se vidi po tem, da je narodni dohodek na prebivalca v tej pokrajini znašal 1947. leta 52 odstotkov jugoslovanskega povprečja, zdaj pa le 33 odstotkov.

Omeniti je treba, da je gospodarsko zaostajanje Kosova predvsem posledica zaposlovanja kosovskega prebivalstva, zlasti pa pripadnikov albanske narodnosti, ki po številu zaposlenih zaostaja ne le za drugimi narodi in narodnostmi Jugoslavije, temveč tudi za pripadniki drugih narodov in narodnosti na Kosovu.

Na zavodu za zaposlovanje je zdaj prijavljenih 83 240 ljudi, in med njimi je 80 odstotkov Albancev. Polovica prijavljenih ima srednjo šolo ali pa so kvalificirani ali visoko kvalificirani delavci. To število nezaposlenih ni realno, saj se državljani ne prijavljajo zavodom za zaposlovanje, ker vedo, da se je težko zaposliti, zlasti če gre za žensko delovno silo. Iz podatkov, da zaposluje družbeni sektor samo 25 odstotkov žensk in da je med prijavljenimi na zavodih za zaposlovanje prav tako četrтина žensk, so sociološke analize pokazale, da je na Kosovu dejansko nezaposlenih okrog 200 000 ljudi.

Če preučimo vzroke gospodarskega zaostajanja Kosova in povečevanje nesorazmerja med razvitostjo pokrajine in preostalo državo, ugotovimo, da so zaostajanje povzročali in ga še povzročajo šte-

vilni subjektivni in objektivni dejavniki. Najpomembnejši vzroki za tako nazadovanje pa so v zvezi z naslednjim:

1. Zaostajanje Kosova je posledica razmeroma nižje stopnje naložb v vsem povojnem obdobju v primerjavi z drugimi deli Jugoslavije. Dejanski podatki kažejo, da je bilo v vsem povojnem obdobju na Kosovu investiranih na enega prebivalca samo 60 odstotkov jugoslovanskega povprečja. Ker je bila ta pokrajina gospodarsko najmanj razvita, so razmeroma nižje investicije na prebivalca še bolj povečale nesorazmerje z razvojem v drugih delih države.

Razen tega so bile investicije na Kosovu omejene na ekstraktivno industrijo in na surovine, česar je pokrajina imela največ. Vendar je znano, da investicije v ekstraktivno industrijo in proizvodnjo surovin dajejo ne le nezadovoljivo akumulacijo, ampak omejujejo tudi zaposlovanje prebivalstva. Ta industrijska panoga je imela tako kot v svetu tudi na jugoslovanskem trgu neugoden položaj in to se je pokazalo tudi v gospodarskem razvoju kosovske pokrajine. Josip Broz Tito je ob svojem zadnjem obisku na Kosovu upravičeno dejal, da s surovinami doslej še nihče ni obogatel in da se mora Kosovo nujno preusmeriti v pripravo predelovalnih zmogljivosti, ki zagotavljajo večji dohodek in večje zaposlovanje delovne sile.

2. Naslednji razlog za zaostajanje Kosova je visoka stopnja rasti prebivalstva, zlasti pa pripadnikov albanske narodnosti, ki je po stopnji naravnega prirastka med prvimi narodnostmi na svetu. Nekateri menijo, da je demografsko eksplozijo albanskega prebivalstva mogoče zaustaviti in načrtno popraviti. Čeprav ni mogoče reči, da z načrtnim usmerjanjem in z razvijanjem zavesti o načrtovani družini ne bi bilo mogoče zmanjšati demografske rasti tudi pri albanski narodnosti, znanstvene raziskave vseeno kažejo na to, da je mogoče regulirati demografske procese predvsem s hitrejšim gospodarskim razvojem. Naše analize kažejo, da je pri mestnem prebivalstvu rodnost manjša kot na vasi, da imajo v družbenem sektorju zaposleni ljudje manj otrok kot nezaposleni, da je naravni prirastek pri šolanih ljudeh in izobražencih opazno nižji kot pri nepismenih in manj izobraženih in da je veliko manj otrok v tistih albanskih družinah, kjer so matere zaposlene. Dolgoročno gledano lahko potemtakem samo hitrejši razvoj SAP Kosovo umiri demografska gibanja, ki niso normalna ne le za pokrajino, temveč tudi za družine z več otroki in povzročajo mnoge gospodarske, družbene in pedagoške probleme.

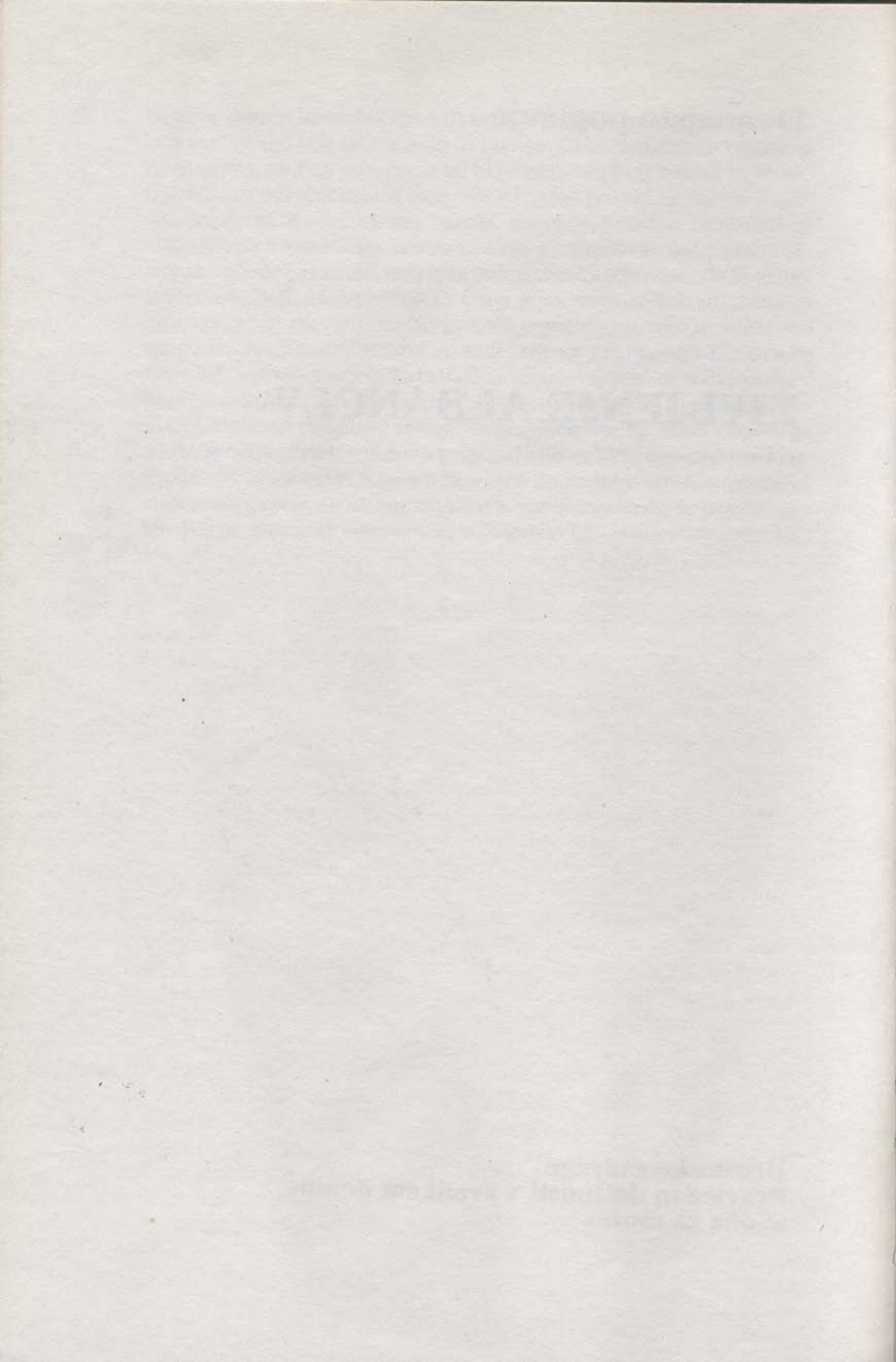
Osrednji dolgoročnejši problem v nadaljnjem procesu nacionalne afirmacije albanske narodnosti v Jugoslaviji in v vsestranskem razvoju pokrajine Kosovo je torej povezan s hitrejšim gospodarskim razvojem te pokrajine in tistih delov naše države, kjer živijo Albanci in ki so v naši državi najmanj razviti. Kljub velikim težavam, ki nas

pestijo, vseeno lahko rečemo, da bo v prihodnje mogoče ta problem reševati veliko bolj učinkovito in hitreje. Obilica rudnega bogastva na Kosovu, obilica delovne sile, ki je zmerom bolj šolana in kvalificirana, in odločnost subjektivnih sil same pokrajine in vse Jugoslavije, da se Kosovo mora razviti, ustvarjajo realne možnosti za zmanjšanje kosovskega nesorazmerja z jugoslovanskim povprečjem in za čedalje hitrejši razvoj te pokrajine. Glede na to, da se druge republike, BiH, Makedonija in Črna gora, čedalje bolj približujejo povprečnemu razvoju vse države, da je jugoslovansko in svetovno gospodarstvo zainteresirano za sodelovanje pri razvoju Kosova in da je ZKJ sprejela sklep, da je treba z združevanjem dela in sredstev in prek sklada za razvoj nezadostno razvitih republik in pokrajin čedalje odločneje podpirati hitrejši razvoj Kosova, bo zlasti naslednje srednjeročno obdobje gotovo pripeljalo do velikih dosežkov pri gospodarski preobrazbi Kosova in s tem do čedalje temeljitejšega in stvarnejšega reševanja nacionalnega vprašanja in do še popolnejše afirmacije albanske narodnosti v Jugoslaviji.

Dvanajsto poglavje

ŽIVLJENJE ALBANCEV

**Družinske zadruge
Pravice in dolžnosti v »velikem domu«
»Soba za može«**

Kadar je govor o Albancih, ljudje pogosto pomislijo na plemensko organizacijo, na bratstva in na velike rodbine s številnimi člani (v literaturi znane kot plemenske zadruge) s patriarhalnim načinom življenja. Toda vse to po zaslugi hitrega družbenoekonomskega napredka sodi v preteklost. Če kaj takega še obstaja, tedaj so to samo ostanki odvrtničenih časov.

V znanstveni literaturi, domači in tuji, so mnogo pisali in razpravljali o tako imenovani plemenski organiziranosti in življenju severnih Albancev, Albancev na Kosovu in v drugih delih Jugoslavije. Vendar pa ta pojav ni dovolj osvetljen, ker o njem niso vedno razpravljali s pomočjo dialektične marksistične metode. Zato na osnovi teh spisov nastaja napačen vtis, tako da ta plemena pogosto istovetijo s prvotno ureditvijo, s primitivnim komunizmom. Vendar so to stopnjo družbenega razvoja vsi evropski narodi, med njimi tudi albanski, že davno pustili za seboj. Albanska srednjeveška plemena, kakor tudi plemena iz 18. in 19. stoletja, so životarila do druge polovice 19. stoletja in predstavljajo specifičen družbeni pojav, pospešen z zgodovinsko-političnim trenutkom.

Omenjena plemena, za katera bi bilo prej mogoče reči, da so bila samo bratstva, so bila pravzaprav fiktivna. Dogajalo se je, da so se dve ali več bratstev ali plemen združili v eno pleme, majhna plemena so se pridruževala večjim. Cilj vsega tega je bila lažja obramba in upiranje aziatskemu okupatorju. Pri gentilni, plemenski ureditvi je bilo osnovano krvno sorodstvo, izhajanje od enega skupnega prednika, naravne dobrine pa so bile v skupni lasti. Pri albanskih tako imenovanih plemenih je bil prednik v mnogih primerih fiktiven, plodna zemlja, njive, travniki, vrtovi, sadovnjaki in vinogradi, kakor tudi živinski fond pa so bili v privatni lasti. Kolektivna, skupna last pa so bili samo gozdovi, pašniki, poti, vode. Torej srednjeveška albanska plemena, kakor tudi plemena iz 18. in 19. stoletja, niso bila plemena v pravem pomenu besede. To ni gentilna ureditev, ni primitivni komunizem. V skupni lasti so bile samo tiste naravne dobrine, ki jih je bilo dovolj, ki jih ni bilo nujno potrebno razdeliti ali

pa je bilo to nemogoče storiti. Trditi je celo mogoče, da to niso bila plemena, ampak bratstva, ki so se kasneje zelo pomnožila.

Ta plemena je označevalo samo skupno življenje na določenem skupnem ozemlju, skupno izkoriščanje določenih naravnih dobrin, skupna obramba pred napadi tujcev in tudi drugih sosednih plemen. Iz zgodovine so znane številne bitke in spopadi, ki so jih ta plemena imela s Turki. Imela so tudi svoje zastave in pa vojaško organiziranje, če je bilo potrebno.

Ta in tak način življenja je bil urejen z normami splošnega prava. S pomočjo teh norm je bilo urejeno krvno maščevanje, razni nesporazumi, kraje in drugo. Ta patriarhalni način življenja je v določenem družbeno-zgodovinskem in političnem trenutku izdelal svojo ustrezno družbeno nadgradnjo, ki se izraža v različnih etnoloških in juridičnih pojavih, kot so: svet plemenskih starešin in poglavarjev, krvno maščevanje in sprava, obljuba, gostoljubje, eksogamija, ljudska zborovanja vseh odraslih moških, na katerih so sprejemali odločitve o raznih gospodarskih in družbenih problemih. To so bile pravzaprav pravne institucije, ki so jih uporabljali in so živele ob pozitivnih zakonih državnih oblasti. Turška uprava je celo priznavala samostojnost tako imenovanih »kanuni džibal« – gorskih zakonov.

Tak »plemenski« način organiziranja družbe je v resnici obstajal v času petstoletne turške uprave, in to samo pri delu albanskega naroda – v vsej severni Albaniji, kakor tudi pri Albancih v Jugoslaviji, z izjemo mest in ravninskih predelov, kamor je globoko prodrli turški vojaško-fevdalni sistem.

Albanska plemena iz 18. in 19. stoletja, ki jih Šufflay imenuje terciarna (zanj so ilirska plemena primarna, medtem ko so srednjeveška starobalkanska plemena sekundarna), so popolnoma razpadla še v drugi polovici preteklega stoletja, predvsem pa so izgubila ekonomsko bazo in skupno lastnino. Vendar je bilo mogoče naleteti na sledove plemenske družbeno-pravne ureditve celo v začetku 20. stoletja. Omenjene družbeno-pravne ustanove plemenske družbene nadgradnje so se pri Albancih v Jugoslaviji obdržale kot rudimentarni ostanki celo do konca druge svetovne vojne.

Vendar pa danes o vseh teh pojavih družbenega življenja, o plemenih in bratstvih, v skladu s tem pa tudi o pravno-družbenih institucijah, ni mogoče govoriti – kot take namreč ne obstajajo. Mogoče je reči, da so se preoblikovale, da so postale element in odlika individua, ostale so na neki način v glavnem v glavah ljudi kot del etičnega pojmovanja sodobnih Albancev. Tako so na primer spoštovanje starejših, gostoljubnost in besa (častna beseda) postali odlika tako rekoč vsakega Albanca. Nekdanja privrženost in vdanost plemenu in bratstvu se je danes spremenila v privrženost rodnemu domu, družini in pa svojemu narodu.

Družinske zadruge

Ena od oblik patriarhalnega načina življenja, ki se je ohranila do sedemdesetih let našega stoletja (večinoma pri Albancih v Jugoslaviji), so velike, številne družine z več člani (družinske zadruge), ki so jih v prejšnjem stoletju poznali tudi drugi balkanski narodi. Velika družina se je od evropskih narodov najdlje ohranila pri južnih Slovanih in pri Albancih. V znanstveni literaturi so podatki o tem, da so še v 18. stoletju južni Slovani živeli po 20–30 družin s po 100–200 družinskimi člani skupaj. Po popisu iz 1890. leta je bilo na Hrvaškem in v Sloveniji 981 družin s po 26–30 člani in 219 s prek 30 člani. Leta 1900 je bilo v Srbiji 176 družin s po več kot 30 člani. Pri Albancih je zapisano, da je v vasi Topojanu (Albanija) v začetku 20. stoletja živela velika rodbina Monallar z okoli 100 družinskimi člani. Imela je 12 stanovanjskih zgradb, 1500 ovac, 30 konj, 600 panjev čebel, veliko število govedi itd.

V literaturi so zabeleženi podatki o velikih albanskih družinah tudi po drugi svetovni vojni. V Djurakovcu pri Peći je rodbina Osmanaj štela 85 članov, v Ravšiću rodbina Fetahaj 83 članov (1959), rodbina Shehu v vasi Planjanje pri Prizrenu je 1973. štela 98 članov, Zhel Hasana pri Djakovici pa 92 članov. V Djukadinski ravnici, v Podrimlju, v Opolju, v Pećkem in Prizrenskem Podgorju, v Drenici, v Kosovski ravnici, v Moravi, v goratih predelih Šare in Prokletija in drugje pri Albancih v Jugoslaviji so živele družine z več kot 30 do 70 člani. Zanimivo je omeniti, da se je tudi katoliški župnik Ciril Fabijan (sicer Slovenec iz Novega mesta), ki je služboval v Djakovici, zanimal za družinsko življenje Albancev katoliške vere. Tako je 1948 v cerkvenem registru Status animarum zabeležil nekaj družin s po 30–60 člani (okoli 15 družin) v okolici Djakovice. Na velike družine pri Albancih v Jugoslaviji naletimo tudi danes; vsekakor predstavljajo zanimiv pojav, ki ga je vredno preučevati dalje.

Kadar govorimo o patriarhalnem načinu življenja, se misel takoj ustavi pri velikih družinah. Toda, na patriarhalen način ne živijo samo take družine, patriarhalni način življenja ni odvisen samo od števila družinskih članov. Patriarhalni način življenja se je v precejšnji meri ohranil ne samo pri velikih, ampak tudi pri srednjih in manjših družinah, in to v ruralnih okoljih. V takih patriarhalnih družinah ima glavno besedo gospodar, glava družine ali pater familias. Njegovim ukazom se brezpogojno podrejajo vsi člani družine. Gospodar je nominalni lastnik vsega premičnega in nepremičnega družinskega imetja. Vsak član je dolžan paziti na ugled družine. Gospodar družine odloča o ženitvi in možitvi odraslih članov. Razdeljuje delo, zastopa družino v zunanjih odnosih do družbe in organov

oblasti. Družina je istočasno tako družbena kot tudi gospodarska celota. Dohodki in poraba so skupni.

Znotraj velikih družin z več člani vladajo določena organizacijska načela. V njih velja določen odnos med člani, zlasti odnos med starejšimi in mlajšimi. Otroci, mlajši odrasli člani se brez besed podrejajo starejšim, jih spoštujejo in jih ubogajo.

Način življenja v teh velikih kolektivih je odvisen od ekonomskih razmer, od objektivnih možnosti zadovoljevanja potreb članov, kakor tudi od lokalnih običajev. Način življenja, dela in obnašanja v albanskih velikih družinah je v določeni meri urejen z normami splošnega prava. Znotraj teh krvno sorodniških kolektivov vladata harmonija in sloga, med člani pa velja stroga delitev dela. Eni opravljajo poljska dela, drugi pasejo in gojijo živino, tretji hodijo prodajat, v mlin, po drva, na trg, nekateri pa se šolajo. Tisti, ki so se izučili kake obrti, delajo poljedelsko orodje in druge potrebščine za gospodinjstvo, ženske čistijo, skrbijo za nego in vzgojo otrok, tkejo in vezejo, mesijo kruh in delajo sir in smetano.

Zunaj kolektiva, v družbi, pri delu, v šoli, na poti in sploh, kadar niso doma, morajo vsi člani paziti, da ne škodujejo ugledu svoje hiše, ker se vsako njihovo pravilno ali slabo ravnanje šteje kot ravnanje vsega družinskega kolektiva, v katerem vlada načelo »vsi za enega, eden za vse«.

Na čelu vsake družine, manjše ali večje, stoji gospodar – »i zoti i shtëpisë«. Pri manjših ali srednjih družinah (do 30 članov) je gospodar v glavnem oče ali, kadar je zakonskih parov več, najstarejši član ali kdo drug, ki je najbolj priden, najbolj bister in najbolj prizadeven, in ima torej tudi največjo avtoriteto. V velikih družinah z več člani, v katerih živi tudi po nekaj generacij, pa izbirajo gospodarja izmed vseh odraslih moških članov. Gospodar (zot shtëpie) ni po pravilu najstarejši moški, ampak najbolj ugleden, najpametnejši moški. V tako velikih kolektivih, ki imajo lahko tudi do 100 članov, ima gospodar svojega pomočnika. Gospodarja izbirajo za določen ali nedoločen čas.

O vsem, kar dela ali ukrepa, se gospodar posvetuje z neformalnim hišnim svetom, v katerega spadajo vsi odrasli in doraščajoči moški. Zunaj rodbine, zunaj doma, v družbi, v vasi, pred organi oblasti gospodar predstavlja svoj kolektiv in brani njegove interese. Celotno imetje v nepremičninah je vknjiženo na njegovo ime. Pravice in dolžnosti gospodarja oziroma njegovega pomočnika so precej široke in odgovorne. Njegove pravice in dolžnosti so: da sprejema goste, da kupuje orožje in sebi konja, da se zadolžuje in daje posojila, da za koga jamči in da razporeja delo med posamezne zdrave in za delo sposobne člane. Vodi tudi skupno blagajno, vse dohodke (tudi tiste zaposlenih članov) je treba izročiti njemu. Izjema so do-

hodki žensk od njihovega ročnega dela. Nihče ne more opraviti ku-poprodaje brez gospodarjeve odobritve.

Zvečer, ko so zbrani vsi odrasli moški, gospodar vsakemu določi, kaj bo delal naslednji dan. V vseh primerih, pri razdeljevanju dela in pri reševanju različnih problemov znotraj hiše (shtëpi), mora biti gospodar strogo pravičen.

Pravice in dolžnosti v »velikem domu«

V velikih družinah tudi pri ženskah obstaja delitev dela. Delo razdeljuje gospodinja. Poleg »zorej shtëpie« – gospodinja ji pravijo še »bacica«, to pa zato, ker skrbi za kuhinjo in za umetanje masla. To je običajno najstarejša ženska v velikem domu (družini), včasih pa je lahko tudi kaka druga mlajša, a marljivejša ženska. Ima svojo pomočnico. Dolžnost gospodinjje oziroma njene pomočnice je, da molze krave in pripravlja maslo. Gospodinja odloča, kaj bo za kosilo, večerjo in drugo. Kadar pridejo gostje, se gospodinja o hrani posvetuje z gospodarjem družine in oba skupaj odločita, kaj bodo gostu pripravili za kosilo. Gospodinja določa ženskam hišna dela. Dolžnost žensk je, da mesijo kruh in pogače in vzdržujejo čistočo v sobi za goste, da pometajo dvorišče itd. To delajo po ustaljenem redu in se zato imenujejo »renatore« (reduše). Vsaka ženska je redno na vrsti za mesenje kruha in se ji pravi »magjetore«; na vrsti je na tri ali sedem dni. Ženski, ki je na vrsti za čiščenje in pometanje sobe za goste, skupnih prostorov in dvorišča, se pravi »fashisatore«. Kadar ženske niso na vrsti ali svoje opravijo, se posvetijo svoji ožji družini, otrokom in možu. Ženske perejo, šivajo, krpajo, tkejo, vezejo in opravljajo druga dela, vse za svojo ožjo družino. .

Kadar je potrebno delati na polju, pri določenih poljskih delih, ki jih je treba opraviti čimprej, ki ne smejo čakati zaradi možnosti, da bi se vreme poslabšalo, takrat na zahtevo gospodarja gospodinja določi ženske, ki bodo šle na njivo, odvisno od razmer, števila otrok, zdravja in dr. Ženske opravljajo samo lažja poljska dela: običajno žanjejo, trgajo fižol, grabijo seno, nabirajo sadje, zelenjavo, sadijo čebulo, zelje, tobak in podobno. Zaročeno dekle je oproščeno vseh opravil – njena dolžnost je, da si pripravlja balo.

Prav tako so znane pravice in dolžnosti članov velikega doma (družine). Dolžni so zastopati interes kolektiva, ki je pred individualnim interesom. V rodbini imajo zagotovljeno prehrano, stanovanje in obleko. Vsak član se ženi ali moži in ga tudi pokopljejo na račun kolektiva. V breme kolektiva sodijo tudi stroški vojakov, potnikov, bolnikov, šolanja itd. Vsak zakonski par ima svojo sobo, imenovano »qiler«.

V velikih družinah kosijo posebej moški, posebej ženske in posebej otroci. Pri otroški jedilni mizi mora vedno biti ženska, ki pazi na otroke. Običaj zajemanja hrane iz ene skleda postopoma opuščajo. Gospodar deli meso pri moških, gospodinja pri ženskah. V velikih rodbinskih skupnostih potrošno blago, kadar ga kupujejo ali kadar ga imajo sami (volna, bombaž, predivo, sadje), delijo ne po številu zakonskih parov (ožjih družin), ampak po številu vseh članov, tj. na glavo. Po zakonskih parih prehaja samo dedovanje, tj., kadar se skupnost deli. V tem primeru zemljo, živino, poslopja oče razdeli sinovom enako, ali pa si jih razdelijo med seboj bratje, kadar oče ni več živ.

Vsaka ženska ima pravico, da s svojimi otroki preživi pri svojih sorodnikih najmanj 15 dni, lahko pa tudi do 30 dni letno. Pravico ima, da obišče svoje sorodnike tudi, kadar se kdo od njenih ženi ali moži, kadar kdo umre, ali kadar jih doleti kaka nesreča.

Nekaj faktorjev je, ki so vplivali, da se je velika družina pri Albancih tako dolgo obdržala. Osnovni faktor je ekonomski. Družinske skupnosti imajo v lasti običajno najboljšo zemljo, imajo precej veliko število drobnice in druge živine, imajo več delovne sile. Zato jih tudi imenujejo »shtëpi e madhe« in »shtëpi e pasur« – veliki dom in bogati dom. Njeni člani se čutijo bolj zavarovani v ekonomskem in eksistencialnem smislu. Delitev velikega doma (shtëpi e madhe) bi jih naredila revnejše. Pomemben je tudi družbenozgodovinski faktor. Do konca prve svetovne vojne, kakor tudi v času turške vladavine, je bila oblast slaba, čutiti je bilo negotovost, vsaka hiša se je morala braniti sama. Med turško upravo so med Albanci pogosto nastajali neredi, upori in vstaje proti Turkom. Velikim družinskim skupnostim je bilo lažje upreti se napadom in turškim kazenskim pohodom. V teh družinah je bilo na desetine oboroženih moških, ki so se hrabro bojevali proti navalom tujcev, pri tem pa so jim dobro služile znane albanske kamnite »kule« s strelnimi linami.

Večstoletno suženjstvo pod Turki in dejstvo, da niso imeli najosnovnejših državljskih pravic v stari Jugoslaviji, je vplivalo na to, da so se Albanci umaknili in zaprli v svoj etnični krog, da so še naprej živeli na patriarhalen način, po tradicionalnih načelih, da bi bili kar najmanj izpostavljeni tujim vplivom in bi se uprli denacionalizaciji. Ljubosumno so ohranjali nacionalne tradicije, zgodovinske osebnosti, in to največ s pomočjo epske pesmi. Pri Albancih krvno sorodstvo igra veliko vlogo. Albanec težko odide iz svojega rojstnega kraja, iz svojega okolja, trdno je navezan na zemljo in na svojo družino. Velike družinske skupnosti so pri ljudeh uživale velik ugled.

»Soba za može«

Ena od specifičnosti Albancev je tudi tako imenovana »oda e burrave«. Do nedavnega je vsaka albanska velika družina (shtëpi e madhe), pa tudi srednje družine, imela posebno sobo za goste, tako imenovano »gostinsko sobo« (oda e miqve). Ta prostor pa ne služi samo kot soba za goste, ampak tudi kot prostor, kjer se zvečer, zlasti pozimi, zbirajo odrasli moški iz sosesčine in iz vasi. Zato te sobe tudi imenujejo »oda e burrave«, kar dobesedno pomeni soba za može. Na teh srečanjih se ob tobaku in kavi pogovarjajo o vsakodnevnih dogodkih, o dogajanju v vasi, v kraju, v deželi in v svetu. Tam razpravljajo, izmenjavajo mnenja, govore o izročilu, o osebnostih in dogodkih iz preteklosti in sedanjosti. Med temi pogovori vlada popoln red in »parlamentarizem«. Ko nekdo govori, vsi drugi pozorno poslušajo. Tu zastavljajo različna vprašanja in nanja odgovarjajo. Pripovedujejo o zgodah in nezgodah. V teh razgovorih, razglabljanjih in pripovedovanjih dajejo prednost starejšim. Mlajši največkrat z veliko pozornostjo poslušajo. Pripovedi in pesmi so pogosto alegorične. V teh sobah med srečanji vlada popoln »parlamentarizem« brez predsedujočega in brez zapisnikarja. Ti zbori sploh niso organizirani, marveč stihijski. Moški se zbirajo po nekem nepisanem pravilu in imperativu. Na zborih vlada občudovanja vredno vzdušje, pa naj bo resno ali zabavno.

V zimskem času so bili ti zbori reden pojav in so trajali globoko v noč. Na njih so se tudi igrali razne igre in se kosali, peli so epske pesmi o raznih zgodovinskih dogodkih in osebah v boju proti turškim plačancem različne stopnje, o boju razbojnikov proti bivšim jugoslovanskim žandarjem, itd. Med NOB so bile mnoge take sobe shajališča ilegalcev in partizanov, pa tudi celih odredov.

Sobe za goste so bile nabito polne posebno, kadar je imel gospodar kakega gosta. V takih primerih je gospodar celo obvestil sosede, da ima goste, in ti so prišli, da so ga počastili in s tem izkazali spoštovanje gostu.

Da ne bi bilo nesporazuma: to ni moška soba, kajti tedaj bi morala biti tudi ženska soba. To ni vzhodnjaško ločevanje moškega od žensk. Če bi bilo tako, bi imeli take sobe samo Albanci muslimanske vere, ne pa tudi Albanci krščanske vere. Nasprotno, »oda e burrave« pomeni v prevodu »soba za može«. V tem primeru »burr« pomeni tudi junak. Sicer pa, kadar se Albanci srečata, se pri pozdravnem objemu vprašata »A je burr« – Ali si junak? Kadar v delu severne Albanije ali v okolici Ulcinja kdo pride h komu, pred vrati vpraša »A janë trimata në shtëpi« – So junaki doma?

Ta prostor, kjer se zbirajo moški, je torej znana posebnost Albancev v severni Albaniji, na Kosovu in v Makedoniji. To je vrsta druž-

bene institucije, za današnje pojmovanje neke vrste tribuna ali debatni klub. V teh prostorih so v zadnjih desetletjih turške vladavine sprejemali odločitve o začetku vstaj proti Turkom, zaradi česar so bili tarča turških kazenskih odprav prav gospodarji teh prostorov, ki so jih, če so jih ujeli, obesili na najbližje drevo. Takih primerov je bilo veliko.

Končno je treba znova poudariti: za vse, kar je bilo povedanega o načinu življenja Albancev, lahko rečemo, da sodi v preteklost, ali da je mogoče najti samo ostanke, sledove, saj je sodobno življenje neizprosno storilo in še dela svoje. Patriarhalni način življenja naglo opuščajo. Mlajše generacije, to pa je prek 50 odstotkov prebivalcev, so šolane. Nepismenost je v največji meri zmanjšana.

Danes torej o Albancih ni mogoče govoriti kot o nepismenih, primitivnih kmetih in pastirjih. Ta idilična podoba je za vedno izginila, kajti danes je prišlo do globokih družbenoekonomskih in kulturnih transformacij albanskega naroda.

Trinajsto poglavje

ALBANSKE NARODNE NOŠE

**Moške narodne noše
Ženske narodne noše
Korenine segajo do Ilirov**

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
DEPARTMENT OF THE HISTORY OF ARTS
AND ARCHITECTURE
LIBRARY

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
DEPARTMENT OF THE HISTORY OF ARTS
AND ARCHITECTURE
LIBRARY

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
DEPARTMENT OF THE HISTORY OF ARTS
AND ARCHITECTURE
LIBRARY

Materialna kultura albanskega naroda je zelo bogata. Izraža se v različnih dejavnostih ljudi v vsakodnevnem boju za življenje in v ustvarjanju materialnih dobrin, namenjenih človekovim potrebam.

V fond bistvenih komponent materialne kulture Albancev vsekakor sodijo človekove gospodarske dejavnosti, kot so kmetijstvo, živinoreja, obrt, ljudska arhitektura s hišo in pohištvom, narodne noše, vezenje, tkanje, rezbarstvo, prometna in transportna sredstva, kakor tudi vsi predmeti, stroji in orodja, ki jih je človek izdeloval in so mu v teh gospodarskih dejavnostih služili.

Ena od pomembnih komponent materialne kulture nekega naroda so vsekakor tudi različni predmeti, narejeni iz kovine, lesa, tekstila, kamna, gline in usnja, ki so temu narodu služili v življenju. V te predmete vsakodnevne rabe je albanski narod vtikal svoje duhovno znanje, tu se izraža moč in sila ustvarjalnega navdiha in estetske izvirnosti. Ornamentika na posameznih lesenih predmetih, na kmetijskih in živinorejskih orodjih, na glasbenih instrumentih, na delih narodne noše in na tekstilnih izdelkih sploh predstavlja poseben duhovni svet. Ves ta barviti mozaik sestavlja nepisano ljudsko tradicijo, ki sega v pradžavo preteklost. Albanska narodna umetnost nekako predstavlja estetsko reakcijo proti gospodarski zaostalnosti, nekakšen triumf nad skopo naravo, nad vsakodnevnim težavnim bojem za življenje.

Morfološko bogastvo predmetov materialne kulture in njihova ornamentika predstavljata zrcalo nacionalne psihe, najbolj živo podobo plemenitega čutenja navadnega človeka, sta tipična slika fiziognomije albanskega naroda in ogledalo nekdanjega resničnega družbenoekonomskega stanja in stopnje proizvodnih sil naroda v različnih časovnih obdobjih zgodovinskega razvoja. Etnografske značilnosti celotne albanske materialne kulture so v osnovi iste, čeprav so, odvisno od naravno-geografskih in gospodarskih razmer, lahko niansirane in se tu in tam razlikujejo. Manjše razlike so med

goratimi in ravninskimi predeli, med mestom in vasjo in med posameznimi geo-etnografskimi celotami.

Oblike posameznih predmetov iz albanske ljudske materialne kulture, kakor tudi motivi, izraženi v ljudski umetnosti, včasih segajo v daljno, pradedno preteklost, v bronasto dobo, v antiko in pozno antiko in se vijejo skozi ves srednji vek.

Moške narodne noše

Narodna noša je eden bistvenih elementov in oznak etničnih značilnosti nekega naroda. Z narodnimi nošami je albanski narod zelo bogat; na tem področju materialne kulture je v prejšnjem stoletju pa do druge svetovne vojne pri njih vladala velika barvitost. Na nekaterih etnografskih območjih se je narodna noša ohranila vse do danes. Albanske narodne noše so tipološko in strukturalno zelo številne (140 tipov in variant).

Na celotnem prostoru, kjer živijo Albanci, ima skoraj vsako geo-etnografsko ozemlje ali predel svojo značilno nošo, po kateri se razlikujejo drug od drugega. Razlike in nianse so od vasi do vasi, in celo v posameznih vaseh, kadar gre za pripadnike muslimanske, pravoslavne ali katoliške veroizpovedi.

Pri Albancih je bilo pet vrst ali tipov moških narodnih noš, v okviru teh pa so številne variante in izpeljanke. Razvrščene so na osnovi glavnega in tipičnega dela oblačila, ki karakterizira določeno nošo, oblačila, ki pokriva spodnji del telesa, ne pa zgornjega, saj je del, ki pokriva spodnji del telesa, mnogovrsten in tako po obliki kroja kakor tudi po materialu in načinu nošenja izredno različen.

Tip noše s fustanelo (veshja me fustanellë), katere najbolj značilni del je t. i. fustan ali fustanela. To je vrsta širokega krila s številnimi naborki, dolgega od pasu do kolen, iz belega bombažnega ali lanenega platna. Ta del moške albanske narodne noše je omenjen že v 14. stoletju (1335), vendar pa sega njegova starost še globlje. Dolžina fustanele se razlikuje od predela do predela. Vedno je bila bele barve, razen pri upornikih, pri katerih je bila temna ali povsem črna, da bi se lažje ponoči gibali, ne da bi jih oblasti opazile. Gornji del telesa so si oblačili v srajco, dolgo do beder, s širokimi rokavi, dolgimi do podlahti. Nad srajco je suknen telovnik (jelek), volnen ali žametast, okrašen z volneno ali svileno vrvico ali s kovinskimi nitmi. Pod srajco je spodnja srajca z ozkimi rokavi. Na nogah so dokolenke iz volne ali žameta, ki pokrivajo spodnji del hlačnic. Vidni deli: dokolenke, golenice (tozluki ali kalce) in nogavice so okrašeni. To nošo je dopolnjeval širši volnen ali svilen pas, prek katerega so si opasali usnjen pas (silah) za orožje. Na glavi so nosili kape različnih oblik

(konusne, v obliki prisekanega stožca, stožčaste ali cilindrične). V mrzlem vremenu so zgornji del telesa oblačili v t. i. flokato, plašč ali ogrinjalo iz debelega volnenega sukna bele barve, ki ni imel rokavov, ampak trikotne priveske, ki so viseli od ramen do konca podlahti. Namesto flokate so premožni nosili razne dragocene volnene suknje (dolame) ali dolge brezrokavnike (džublete), okrašene s svilenimi ali kovinskimi nitmi.

Telovnik (jelek, džamadan), pas za orožje in nogavice so bili izvezeni s svilenimi ali kovinskimi nitmi, s čimer je noša dobila močnejši videz. Dolga fustanela s številnimi naborki je moške naredila zelo elegantne in je omogočala prosto gibanje.

Tip noše s fustanelo so, hkrati z drugimi tipi, nosili skoraj vsi Albanci (v Albaniji in v Jugoslaviji). Ta tip noše še danes nosijo v skoraj vsej južni Albaniji in v delih jugozahodne Makedonije (okolica Prespanskega jezera, Resan itd.).

Tip noše z dolgo srajco in suknjo-dolamo (veshja me këmishë të gjatë e dollamë) kot glavno oblačilo karakterizira dolga bela srajca do podkolen z dolgimi rokavi. Sešita je iz domačega belega bombažnega ali lanenega platna. Bila je precej široka, tako da je bila po obliki od pasu navzdol precej podobna fustaneli. Pod njo je spodnja srajca (fanela) in dolge hlače, katerih hlačnice ovijajo golenice (kalce), na nogah pa so usnjene opanke. Srajca je v pasu prepasana z dolgimi volnenim pasom domače izdelave. Povrh je oblečena volnena suknja (dolama) ali djurdja (na severu) ali pa brezrokavnik (cibun, zubun) (na jugu). Na glavi so nosili fes rdeče barve. Na slikah iz 18. stoletja je videti, da so moški čez srajco nosili dolgo obleko z rokavi (anterijo), katere robovi so se spredaj križali. Na anterijo so oblačili jopo (džoko) brez rokavov (neke vrste zubun), ki je segala skoraj do kolen. V 19. stoletju so anterijo opustili, na njeno mesto je prišel mintan. To nošo so nosili v delu južne Albanije (Korča, Kolonja, Prespa, Saranda itd.), kakor tudi v delu severne Albanije (predeli Šalje, Mirëdite, Kurbin, Lješ, Ljura in Mata). Ta tip ima dve varianti.

Noša s hlačami-čakširami (veshja me tirq). Najznačilnejše oblačilo tega tipa moške narodne noše so čakšire (tirq) iz belega sukna (redkeje sivega ali črnega) z dvema odprtinama (shqeke) pri strani kot imitacijo žepov. Čakšire nosijo malo pod pasom na bokih. Okrašene so s črno vrvico okoli žepov in shqeke, kakor tudi okoli šivov. Okraski so lahko izdelani z eno, dvema do 12 nitmi v vrvici. Tako v okraskih kot v kroju samem hlače variirajo od predela do predela. Pod čakširami je spodnje perilo. Zgornji del telesa so oblačili v belo srajco z dolgimi rokavi, potem v mintan z dolgimi rokavi, telovnik (jelek) in brezrokavnik (džamadan) iz belega sukna ali volne. Vsa ta oblačila so okrašena s črno vrvico ali vezena z raznobarv-

nimi nitmi. Okoli pasu je ovit dolg pas različnih barv, kamor zatikajo tudi orožje. Na nogah so nogavice, na njih pa copate (shupta), ki so bogato okrašene, in končno usnjene opanke. Na glavi je bela volnena kapa polkrožne ali cilindrične oblike.

Ta tip noše z ozkimi hlačami, oprijetimi ob telesu, z okraski iz črne vrvic na beli podlagi je na pogled zelo eleganten in atraktiven. Zdi se, kot da daljša silhueta albanskega gorjanca, ohranila pa je tudi nekatere odlike srednjeveške albanske noše. Ta tip noše je razširjen v vsej severni Albaniji, na Kosovu, v delu srednje Albanije in v zahodni Makedoniji. Pri tem tipu se razlikujejo tri variante.

Tip noše z brekešami (veshja me brekesha). Glavna značilnost te noše so brekeše (vrsta širših hlač), dolge do gležnjev. Letne brekeše so iz bombažnega ali lanenega platna, zimske pa iz sukna. Brekeše so navadno bele, lahko pa so bile tudi temnih barv (rjave ali črne). V pasu so jih pritrdili s pomočjo traku. Na zgornjem delu telesa je moški nosil srajco z dolgimi rokavi, čeznjo pa jelek ali džamadan. Ta tip ima tri variante, nosili pa so ga okoli Kavaje, Tirane in Kruje, potem okoli Drima, Bojane in Skadrskega jezera v Albaniji in v Črni gori.

V literaturi je mogoče najti trditev, da so brekeše staro predturško oblačilo. Omenjajo jih v 14. in 17. stoletju. Torej jih ne smemo mešati z orientalskimi širokimi hlačami šalvarami, ki so drugače ukrojene in sešite.

Noša s poturami (veshja me poture). Določevalno in glavno oblačilo tega tipa moške noše so poture (vrsta hlač, dolgih čez koleno in precej širokih). V njihovem kroju je precej orientalskega vpliva. Niso oprijete ob telesu kot čakšire, ampak so nekaj širše. Od brekeš se razlikujejo po tem, da ne segajo do gležnjev, ampak samo čez koleno. Ta tip noše so nosili samo v delu južne Albanije, v glavnem v Laberiji, Muzeceji in Malakastri. Pri tem tipu noše se razlikujeta dve varianti.

Ženske narodne noše

Pri ženskih narodnih nošah je opaziti še večje morfološko in strukturalno bogastvo. Večina oblačil je bogato okrašenih, posebno tisti deli, ki jih je mogoče videti.

Ženske narodne noše Albanek so razdeljene na pet glavnih tipov. Pri določanju tipov je kot merilo upoštevano glavno oblačilo, ki je najbolj značilno, ki noši daje poglobitno obeležje in odliko. Vsa ostala oblačila so samo dopolnila glavnega oblačila.

Tip noše z džubleto (veshja me xhubletë). To je prvi in najstarejši tip noše s tisočletno tradicijo. Pri njej je glavni in odločujoči kos

oblačila džubleta. To je pravzaprav vrsta obleke, ki je od pasu navzdol valovito, zvonasto razširjena, zlasti v zadnjem delu. Sešita je iz številnih trakov in suknenih kosov in je terjala veliko spretnosti pri krojenju in šivanju. Nosila se je ali s pomočjo traku prek ramen, ali pa je bila s pasom pritrjena v pasu. Zgornji del telesa si je ženska oblekla v kratko srajco, potem obleko z dolgimi rokavi (mintan), nato pa kratko jopico (džoko ali zubun) iz črnega sukna. Spredaj je imela večji trapezast predpasnik, ki je bil spodaj nabran, in je bil iz podobnega blaga kot džubleta.

Pri tem tipu sta dve glavni varianti ali skupini noše. Pri prvi skupini so bili glavni deli noše: močno nabrana džubleta, večji predpasnik trapezaste oblike, širok usnjen pas, okrašen s kovinskimi ploščicami ali suknen pas, okrašen z vrvico, širok okoli 20 centimetrov. Na zgornjem delu telesa je džamadan z dolgimi rokavi, v glavnem črne barve. Na nogah so kratke volnene nogavice vijoličaste ali rdeče barve, na njih pa so copate (špute). Na glavi je majhna kapica iz črnega žameta, okrašen s srebrnimi našitki s simboli starinskih kultov (sonca, meseca). Na kapico je pripeta bela ruta, ki je prosto padala na ramena. Starejše ženske so si čez čelo na tilniku zavezale ozko črno ruto.

To varianto so nosile albanske ženske v Veliki Malesiji na severu Skadra, v obmejnih predelih v Črni gori, na Ulcinjskem polju, v Tripjšu in Hotu ter okoli reke Mata in v Miljotu v Albaniji.

Pri ženah je bila džubleta črne barve, s samo enim belim trakom, medtem ko je bila pri dekletih sešita iz belih trakov, ponekod pa iz rdečih ali okrastih.

Noša z džubleto je specifičnega videza in izvirnosti. Krojenje in šivanje džublete, pa tudi drugih delov oblačila, je zelo zapleteno opravilo. Džubleta je na primer sešita iz po 13–17 ozkih trakov, zgornji del oblačila iz 30 trakov, pas iz 7 trakov itd. Tudi krašenje oblačil te noše je zelo komplicirano.

Noša z dolgo srajco in predpasnikom (veshja me këmishë të gjatë e një përparje). To je najbolj razširjen tip ženske narodne noše pri Albancih. Glavni deli njenih oblačil so: dolga srajca, sprednji predpasnik, pas in jopica-džoka (ali telovnik-zubun) bele ali rdeče barve. Pri tem tipu se razlikuje osem skupin noš, od katerih imajo nekatere po nekaj (do 7) variant.

Pri prvi skupini sega srajca do kolen, tako da se nogavice lepo vidijo, ker tudi segajo do kolen. Kadar sega srajca nad koleno, se vidijo tudi hlačnice spodnjega perila, zatlačene v nogavice. Jopica je malo krajša, vedno bele barve, z 2–3 naborki na bokih. V to skupino spadajo noše iz okolice Podgradeca, Libražda, Elbasana, Tirane in Dibre. Skupina ima 7 variant, ki jih označuje kaka posebnost.

Druga skupina noš ima dolgo srajco in predpasnik, označuje jo dolga bela srajca in jopica, ki je vedno iz belega sukna. Jopica je tako dolga, da se srajca le zelo malo vidi. Hlače so dolge, nogavice kratke. V zimskem času so ženske nosile tudi kratko črno djurdjino s kratkimi rokavi, s štirioglato kapuco, ki je visela po hrbtu. V to skupino spada pet variant: za nošo Mirëdite in Ljуре sta značilna pas in predpasnik z visečimi kitkami in resami, kakor tudi črna ruta na glavi, za nošo iz Prela pa je značilna ruta, ki jo zavežejo na temenu, tako da ne pokrije vrha glave in je videti kot diadem.

V tretjo skupino sodijo noše primorskih krajev, za katere je značilna dolga in nekoliko širša srajca, dolga do gležnjev, širok in dolg predpasnik, ki je bogato dekoriran, in pokrivalo, ki ne veže las, ampak prosto visi po hrbtu. To so v resnici noše primorske klime in so zato lahke. Edino kadar se ohladi, ženske oblačejo poleg brezrokavnika (jeleka) ali suknene obleke (mintana) tudi volneno jopico. Tudi pri tej skupini se razlikuje nekaj variant.

Tudi četrta, peta, šesta, sedma in osma skupina noš tega tipa imajo po nekaj variant.

Tip noše z dolgo srajco in dvema futama (veshja me këmishë të gjatë e dy futa). To nošo sestavlja dolga bela platnena srajca, na katero si ženska od pasu navzdol opase dve futi (predpasnika) – sprednjo in zadnjo. Na zgornjem delu telesa pride preko srajce brezrokavnik in suknena obleka, okrog pasu pa volnen ali bombažni pas. Na nogah so volnene nogavice in usnjene opanke. Ta tip noše je značilen po tem, da ima dva predpasnika. Znotraj tega tipa je pet variant: noša Postribe, Puke, Hasa in Dukagjinske ravnice, vključno z Drenico, okolico Lješa, Skrapara itd.

Tip noše z zavijačo (veshja me mbështjellese). Za ta tip je značilno neke vrste odprto, široko krilo, ki ni nič drugega kot kos platna, ki se ga ovije okoli pasu in navzdol, da tvori široko krilo. Preko krila je predpasnik. To krilo je stkano iz lanu, bombaža ali volne in je različnih barv. Na bokih ima lahko gube. Krilo je oblečeno preko srajce. Čez život je opasan pas, na zgornji del telesa pa se obleče brezrokavnik ali suknena obleka, medtem ko so spodaj hlače, nogavice in opanke. Na glavi je ruta, ki je od kraja do kraja različna.

Ta tip noše ima pet variant, mednje spadajo tudi variante Djakoviške Malesije, Gore, Laba, Morava in Golaka.

Tip ženske noše z brekešami (veshja me brekesha). Noša z brekešami je mlajša. Brekeše so po kroju enake tistim, ki jih nosijo moški. Za razliko od moških pa so ženske brekeše vedno temne barve (črne ali rjave), ne pa bele. Ta tip noše je tako prostorsko kakor tudi časovno omejen. Pojavila in razširila se je šele od 1912. leta dalje v vrsti predelov okoli Tirane, Libražda, Mata in Elbasana, kakor tudi pri Albancih v Jablanici.

Pri ženskih narodnih nošah Albancev so tipi in variante, ki jih pri drugih narodih ni mogoče srečati. Tak je na primer tip noše z džubleto, nekaj variant noše v dvema predpasnikoma, kakor tudi noša z zavijačo. Za druge tipe lahko rečemo, da so skupni ali podobni mnogim nošam narodov jugovzhodne Evrope.

Pri opisovanju narodnih noš Albancev smo dejali, da tudi narodne noše Albancev v Jugoslaviji, odvisno od posameznih etnografskih celot in predelov, pripadajo posameznim že opisanim tipom in variantam. Te noše pogosto predstavljajo posebne variante znotraj posameznih tipov.

Moška narodna noša Albancev v Jugoslaviji je bila veliko bolj izenačena kot pa ženska. Pri moški narodni noši je v glavnem prevladovala črno-bela barva. Tip moške narodne noše je bil dvojen: s fustanelo in s čakširami (tirq). Tip s fustanelo so opustili še konec prejšnjega stoletja. Ohranil se je edino pri Albancih v okolici Prespe. V drugih krajih, ki ji naseljujejo Albanci (Kosovo, zahodna Makedonija, predeli na jugu Srbije in predeli v Črni gori), je prevladovala v glavnem moška noša tipa s čakširami. Seveda pa so bile in so variante ali nianse od območja do območja. Obstajale so morfološke, strukturalne in hromatske razlike.

K moški narodni noši Dukagjinske ravnice (zahodnega dela SAP Kosova) je sodila bela volnena kapa polkroglaste ali konusne oblike (med ljudstvom imenovana plis, qeleshe, qylaf). Okoli glave so okoli oboda kape ovijali bel šal iz bombažnega platna. Na zgornjem delu telesa je najprej srajca iz domačega bombažnega platna. Ima dolge rokave (ponekod ozke, drugod široke), majhen ovratnik z razporkom (kolir). Srajca sega pod kolena. Na srajco so oblačili telovnik (jelek ali džamadan), nato pa brezrokavnik (fermen) in herko. Jelek in fermen sta bila iz volnenega sukna temne barve, džamadan in herka pa iz volnenega belega sukna, valjanega v primitivnih valjalnicah. Jelek in fermen sta bila okrašena z vrvico in kovinskimi ploščicami, džamadan in herka iz belega sukna pa s črno volneno vrvico. V mrzlem vremenu so nosili tudi sukнено vrhnjo belo obleko (mintan) z dolgimi rokavi, ki so bili pod pazduhami odprti, tako da je bilo mogoče roke potegniti ven, rokavi pa so prosto viseli. Tudi ta vrhnja obleka je bila okrašena okoli rokavov, vratu in laktov. Niti eno od teh oblačil ni imelo ovratnika v današnjem smislu. Še eno od vrhnjih oblačil, značilnih za Albance nasploh, je sukneni djurdžina s kratkimi in ozkimi rokavi, s štirioglatim ovratnikom niz hrbet, ki ga je bilo v deževnem in vetrovnem vremenu mogoče potegniti prek glave in ga zapeti z zaponkami. Plašč (japundža) je pastirsko oblačilo, ki sega do stopal, brez rokavov, iz belega volnenega sukna. Od vratu navzdol se razširi in dobi zvonasto obliko. Moški so si okoli pasu opasali rdeč pas (shokë), v začetku rdeč, kasneje tudi

s progastimi vzorci različnih barv. Dolg je bil 5–8 aršinov (3,55–5,68 m) in stkan na statvah.

Na spodnjem delu telesa so najprej lanene ali bombažne spodnje hlače, dolge do gležnjev, na koncu ozke. Del hlačnic okoli gležnjev je okrašen z vezenino. Ob poletni pripeki in pri poljskih delih se spodnji del srajce potegne čez spodnje hlače, prek života pa se čez srajco opaše pas, tako da je noša videti kot fustanela. Čez spodnje hlače so oblačili bele čakšire iz volnenega četvernega sukna, valjanega v valjalnici. Bele čakšire so vedno okrašene s črno volneno vrvico okoli žepov, na koncu hlačnic in vertikalno po šivih. Kot vrhnje oblačilo so bile čakšire vedno bele. Črne čakšire in črno djurdjino so začeli nositi kasneje.

Opisani moški noši je bila podobna tudi noša nekaterih drugih predelov, kakor so: Drenica, Lapuša (Prekoruplje), Rugovo, Has, Podrima (Podrimlje). Med njimi so bile nekatere nebistvene razlike. Na primer: šal Rugovčanov pri Peći je veliko daljši, ker razen vodoravno glavo ovijejo tudi podolžno (od temena do podbradka), bela kapa v Gori in Opolju je ravna (cilindrična, ne pa s konico ali zaobljena). Enake kape so nosili tudi Albanci v zahodnem delu Makedonije (Dibra, Struga, Rostuša itd.). Za te kraje je nujno poudariti tudi to, da so se čakšire razlikovale od dukagjinskih po tem, da so bile malo širše in ne oprijete ob telesu.

Moška narodna noša Albancev s Kosovske ravnice, Laba, Gola-ka, Jablanice, Morave in Karadaga, šarskih predelov okoli Uroševca, Kačanika in Tetova in okolice Skopja je morfološko in strukturalno podobna opisani noši zahodnega dela SAP Kosova. Toda tudi tu so nekatere razlike, ki jih je mogoče imeti za variante. Predvsem je v teh krajih prevladovala črna barva gornjih volnenih oblačil. Čakšire so bile črne sli sive barve, redkejša pa bele, ravno tako pa tudi zgornje značilno oblačilo herka ali djurdjina.

Tipološko se je razlikovala edino moška narodna noša Albancev v okolici Prespanskega jezera. Ti niso nosili čakšir, ampak znano fustanelo in nekaj daljšo kapo v obliki prisekanega stožca.

Ženska narodna noša Albancev je prav tako najbolj ohranjena v zahodnem delu SAP Kosova. V variantah je veliko bogatejša kot moška. Prav tako je bogatejša tudi v ornamentiki. Tudi pri ženski narodni noši prevladuje tip noše z dvema predpasnikoma (mbëshjellak), redkejša z enim predpasnikom ali z zavijačo.

Najbolj razširjena je varianta ženske noše z dvema predpasnikoma (veshja me mbështjellakë), ki je v rabi po vsej Dukagjinski ravnici.

Ženske s tega območja so na glavi nosile kapico, okrašeno z majhnimi kovanci in perlami. Čez kapico, ki je bila spredaj nad čelom vidna, je bila položena bela daljša platnena ruta ali šal, v kate-

rega je bila zavita glava od temena do podbradka. Konci rute so viseli po hrbtu. Spredej pod brado je danes šal malo popuščen, prej pa je bil pritisnjen čisto ob brado. Na zgornjem delu telesa je bela platnena srajca, ki sega do gležnjev, brez ovratnika in z ozkim razporkom za oblačenje čez glavo. Imela je progaste črte iz prediva, ki je bilo obarvano z orehovo lupino in listjem. Prej je imela srajca dolge rokave, kasneje pa kratke do podlakti. Namesto rokavov se je pojavilo novo oblačilo – pleteni narokavci (mëngët). Preko srajce si je ženska opasala dva predpasnika – prednjega (večjega) in zadnjega (manjšega). Sprednji predpasnik je zavezan narahlo, na zgornjem delu pa je čezenj obešen del srajce, ki je malo potegnjena izza pasu. Čez srajco je vrhnja obleka (mintan) iz kupljenega blaga, prvotno pa je bila volnena. Ima dolge rokave in ozek ovratnik. Obleka je segala do beder, sprednja robova sta imela po eno vrsto gumbov. Novejše oblačilo je telovnik (jelek) brez rokavov. Telovnik je precej kratek in sega pod prsi. Izdelan je iz volne in okrašen z ornamentami tako na sprednjih polah kakor tudi na hrbtu. Na statvah stkan plašč žgun (gunj) je iz volnenega prediva, sega do kolen, z dolgimi rokavi. Naslednje oblačilo je kožuh (gëzof) iz ovčje kože, brez rokavov in ovratnika, sega do beder, dlake so na notranji strani.

Na spodnjem delu telesa so dolge volnene, bombažne ali lanene hlače s širšimi okrašenimi hlačnicami. Hlačnice so zataknjene v nogavice. Noge so obute v pletene volnene nogavice, ki segajo do kolen. Nogavice so okrašene z ornamentami z različnimi motivi in različnih barv. Na nogavice so obute opanke iz govejega usnja, po robu obšite z usnjenimi jermeni. Ženske so nosile za pasom tudi zelo ozke volnene pasove z različnimi progami in ornamentami.

Pri tej noši je prevladovala črno-bela barva z rdečimi ali vijoličastimi programi. Tej noši je podobna ženska noša Rugova, s to razliko, da si rugovske ženske okoli glave ne ovijajo dolgega belega šala, ampak si dajo čez glavo navadno ruto, ki jo samo pritrdijo na lase z iglo, vogali pa jim visijo spredej čez rame. Na obeh straneh beder jim visijo tako imenovane rize (ozki volneni trakovi). Srajca je spredej prav tako malo ohlapna in visi nad trebuhom čez predpasnik. Ta tip noše je na pogled precej eleganten. Kar se tiče verske pripadnosti, pri tej noši ni nikakršnih razlik – enaka je pri muslimankah kot pri katoličankah.

Posebno varianto predstavlja ženska noša predela Hasa. Tudi ta noša spada k tipom noš s predpasnikoma. Vendar tu predpasnika nista črne barve kot pri dukagjinski noši, ampak sta iz raznobarvnega progastega blaga. Predpasnika sta veliko daljša, dolga do stopal, in to sprednji in zadnji. Pri ženskah v Hasu je izredno zanimivo pokrivalo. Na glavo si namreč pritrdijo posebno bogato okrašeno ruto, pri kateri je način zavezovanja precej kompliciran in specifičen in je na

pogled zelo elegantna, lepa in vredna pozornosti. Pri ženskah katoliške veroizpovedi je zadnji predpasnik rdeče barve, njegov spodnji desni rob pa zaradi lažjega gibanja dvignejo in zataknejo za pas. Pasova se pri eni in drugi veroizpovedi razlikujeta. Skupno imata to, da sta oba široka. Pasovi imajo, kot je videti, to nalogo, da ženskam olajšujejo prenašanje različnih bremen ob stegnu. Brema je lahko snop požetega žita, seno, zibka itd.

Pri Albancih v Jugoslaviji se noše pripadnikov različnih veroizpovedi razlikujejo samo v Hasu. Tak pojav razlikovanja je zabeležen tudi v manjšem številu predelov v Albaniji. Tako so bile na območju zahodno od Ohridskega jezera oziroma na območju Mokre razlike med nošo muslimank in žensk pravoslavne veroizpovedi. Ta pojav nastopa tudi v Oparu in Muzeqeji.

Ženska narodna noša v Drenici predstavlja posebno varianto noše z dvema predpasnikoma. Dreniška noša je veliko bogatejša od dukagjinske. Pri tej noši sega srajca do stopal. Dreniške ženske si glavo prekrijejo z ruto. Pri njih sta predpasnika, tako sprednji kot zadnji, večja in živih barv. Pri dreniški ženski noši starejše in stare ženske nosijo predpasnik rdeče barve, mlade ženske pa imajo črn predpasnik. Dreniška ženska noša je na pogled zelo svečana. Od pasu navzdol, ob strani in spredaj visijo bogato okrašene rize. Na prsih in okoli vratu nosijo različne ogrlice (djerdane) in sponke, ki so srebrne ali pa iz navadnih raznobarvnih kroglic.

Ženska narodna noša s področja Laba se je ohranila do druge svetovne vojne. Tvorila jo je dolga bela srajca z naborki na spodnjem delu, suknena obleka (mintan) ali telovnik na zgornjem delu telesa, samo en predpasnik spredaj, največkrat rdeče barve in veliko večji kot predpasnik pri dukagjinski ali rugovski noši.

Posebno varianto ženske noše predstavlja noša v območju Golaka in Jablanice. Pri tej noši so značilne hlače, ki spominjajo na tip noše z brekešami, in pa predpasnik, ki ga imenujejo zavijača (pshtjellak). Predpasnik je kratek in z naborki, ovija pa ves život okrog in okrog. Blago je rdeče barve.

Korenine segajo do Ilirov

V okviru kulture nekega naroda je noša kot element tako materialne kot tudi duhovne kulture posebej zanimiva, če upoštevamo, da je rezultat dolgotrajnega procesa oblikovanja ob njegovem družbeno-zgodovinskem razvoju. Je eno od bistvenih etničnih obeležij nekega naroda.

Narodna noša se tako kot celotna materialna kultura zgodovinsko razvija. Narodne noše so se v dolgi vrsti stoletij razvijale, dopol-

njevale in se preoblikovale. V njih najdemo elemente ali sledove elementov mnogih kulturnih vplivov v kontekstu različnih družbeno-zgodovinskih procesov in dogajanj. V albanskih nošah je mogoče najti podobnosti in sledove starobalkanske in mediteranske kulture, največ ilirske kulture, nekaj manj pa bizantinske in orientalske kulture, v zadnjem času pa zahodnoevropske kulture. Z vztrajnim preučevanjem in primerjanjem posameznih elementov je bil ugotovljen obstoj zveze s kulturo Staroalbancev in nato tudi Ilirov. Če preučujemo posamezne današnje elemente (dele oblačil) narodne noše, če izhajamo od današnje oblike in strukture, lahko retrospektivno sežemo nazaj do njihove začetne faze, do prototipnih oblik.

Tako je na primer zvonasto krilo, imenovano džubleta, ki se je ohranilo do nedavnega samo pri Albancih v najbolj severnem delu Albanije in pri Albancih v Črni gori, presenetljivo podobno krilu idola, odkritega v Kličevcu (v Jugoslaviji), ki izhaja iz bronaste dobe, torej iz drugega tisočletja pred našim štetjem. Kroj, šivanje in okraševanje džublete so zelo zapletena opravila. Madžarski pisec Daniel Kordinez je 1750 opisal džubletu iz severnih krajev Albanije in obrobni krajev Kosova in Črne gore izseljenih Albancev, ki so naseljeni v sremskih vaseh Hrtkovci in Nikinci, takole: »Niti pav niti mavrica nimata tolikšnega števila barv, kot jih ima džubleta primorskih žensk.« Znanost meni, da so to oblačilo nosili v primorskih predelih Sredozemlja. Džubleta je bila preko ilirske kulture prenesena v albansko.

Naslednje oblačilo, ki izvira še iz 3.–2. stoletja pr. n. š., je dolga srajca, imenovana linja, in je osnovni del narodne noše v vsej Albaniji, na Kosovu, v zahodni Makedoniji in v delu Črne gore. Ta srajca je prikazana na nekaterih ilirskih nagrobnih spomenikih. Rimljani so temu tipu srajce nadeli ime dalmatika po ilirskem plemenu Dalmata. Dalmatika je bila v prvih stoletjih našega štetja močno razširjena med ilirskim prebivalstvom; prevladovala je v 3. stoletju n. š., kar je videti iz Dioklecijanovega edikta iz 301. leta, kjer so omenjene številne vrste dalmatike, od volnene do lanene, svilene, z dolgimi ali kratkimi rokavi in z obveznimi okraski. Bila je v vsesplošni rabi v ilirski sužnjeposestniški družbi. Poleg Albancev so jo ponekod podedovali tudi pripadniki Južnih Slovanov.

Labanija je del noše zelo starega izvora. Izhaja še iz 3.–2. stoletja pr. n. š. To je pravzaprav vrsta kape, ki poleg glave pokriva tudi zadnji del telesa (hrbet) do pasu. Na nekaterih območjih, kjer žive Albanci, je bila v rabi še v našem stoletju. Ta vrsta kapuce je izredno jasno prikazana na nekaterih nagrobnikih, odkritih na nekoliko mestih v Albaniji in v Jugoslaviji. O njej pišejo tudi nekateri antični pisci. To vrsto kapuce so nosili pripadniki ilirskih plemen od Istre do Berata v Albaniji. Antični pisci so jo ohranili kot »cuculi libur-

nici« in »cuculi bardaici«. To je element noše, ki ga je fond albanske narodne kulture podedoval od Ilirov.

Struka, širok šal pravokotne oblike, so ogrinjali preko ramen zaradi zaščite pred mrazom. Je pravzaprav današnji albanski talagan – površnik in štirioglati ovratnik djurdjine. To oblačilo antični pisci omenjajo kot »chlamidem dardanicam« in »paenulam illyricianam« in tudi »lacernam dalmaticam«. Te struke in talagane so nosili tudi Staroalbanci v obdobju od 7.–12. stoletja.

Opanke je podeželsko prebivalstvo na široko uporabljalo, in to v številnih variantah. Nekatere oblike opank iz preteklih stoletij poznamo iz raznih slik in risb, ne samo v 19. in 18., ampak že v 16. stoletju. Če primerjamo nekatere tipe opank z arheološkimi odkritji, nedvomno ugotovimo podobnost ali identičnost. Znan je fragment opank, odkrit v Durnbergu v Avstriji, ki je bil v rabi pri Ilirih v halštatu, to je v 5.–4. stoletju pr. n. š., kakor tudi dva ilirska reliefa, odkrita v Glasincu in Bihaću. Ugotovljeno je, da so te opanke podobne današnjim albanskim opankam. Dejstvo, da ta tip opank srečujemo na vseh območjih, kjer žive Albanci, kaže na to, da ilirski element tvori najpomembnejšo komponento na tem področju albanske materialne kulture.

Verjetno so tudi drugi elementi, ki so podobni raznim oblačilom ilirske noše. Videti je, da so ilirskega izvora tudi hlače (čakšire – tirq), nekateri pasovi in predpasniki, ter pokrivala, tako moška kot ženska. Današnjo albansko belo volneno kapo konusne oblike je mogoče jasno razpoznati na nagrobnikih, kakršen je bil odkrit v Gradunu, hrani ga Arheološki muzej v Splitu. To je kapa ilirskega plemena Dalmatov in je popolnoma podobna kapi, kakršno nosijo Albanci vse SAP Kosova in velikega dela severne Albanije.

Dejstvo, da v albanskih narodnih nošah živijo, najsi bo v obliki sledov ali podobnosti, mnogi deli noše, ki so jo uporabljala različna ilirska plemena, dokazuje, da je ilirska kultura baza, na kateri počiva in se je na njej oblikovala materialna kultura današnjih Albancev. To niso slučajne podobnosti, ampak pomembne skladnosti v sami tipologiji določenih elementov narodne noše. Vendar pa ne smemo pozabiti, da so bili tudi v ilirski kulturi vplivi narodnih noš drugih narodov, s katerimi so Iliri v zgodovini prihajali v stik.

Štirinajsto poglavje

NARODNOSTI – KONSTITUTIVNI ELEMENT SFRJ

Zgodovinski prerez

Položaj narodnosti po drugi svetovni vojni

Narodnostna sestava prebivalstva SFRJ

**Enakopravnost narodov in narodnosti v pravnih
dokumentih**

Vzgoja, izobraževanje in kultura

Sklep

Zgodovinski prerez

Na ozemlju današnje Jugoslavije se je v zgodovini izoblikovalo veliko različnih kultur, jezikov in religij kot posledica selitev ljudstev, ustanavljanja in propadanja držav in državic in mešanja prebivalstva. Vprašanje upoštevanja etnične raznolikosti prebivalstva na tem ozemlju se je postavljalo vsem državnim tvorbam, ki so se oblikovale v 19. in 20. stoletju.

Priznanje neodvisnosti novoustanovljenih držav na Balkanu na območju, ki ga je izgubil turški imperij – Bolgarije, Črne gore, Romunije in Srbije – je bilo pogojeno s priznanjem in ustrezno zaščito verskih, etničnih in jezikovnih manjšin na ozemlju teh držav. Določila Berlinskega kongresa (1878) so jih zavezovala, da morajo pripadnikom teh manjšin zagotoviti politično in gospodarsko enakopravnost ne glede na versko pripadnost (obveznosti Srbije iz člena 39; podobne obveznosti so bile naložene Bolgariji v členu 4 in 5, Črni gori v členu 27, Romuniji v členu 44 in Turčiji v členu 62).

Po balkanskih vojnah so skušale velike sile doseči, da bi določila Berlinskega sporazuma veljala tudi za območja, ki so jih posamezne države v vojnah pridobile in pripojile. Vendar jim na pogajanjih v Bukarešti ni uspelo vnesti takšnih določil v mirovno pogodbo. Zato na območju Srbije albanska, turška, bolgarska manjšina in makedonski narod (ki so ga takrat označevali kot manjšino) niso bili priznani.

Po prvi svetovni vojni so bile mednarodne obveznosti za zaščito narodnih, etničnih in verskih manjšin naložene tudi Kraljevini Srbóv, Hrvatov in Slovencev. Saintgermainska mirovna pogodba je v 51. členu zahtevala, naj nova država sklene z zavezniškimi in združenimi silami sporazum o urejanju položaja in zaščiti manjšin na svojem ozemlju. Kraljevina SHS je ravnala, kakor da bi pogodba govorila samo o ozemlju zunaj predvojne Srbije; zato albanska, bolgarska in turška manjšina in makedonski narod niso bili priznani.

Z ustanovitvijo skupne države Srbov, Hrvatov in Slovencev se je uresničila zamisel o politični osamosvojitvi teh narodov v enotni državni skupnosti. Vendar se je kmalu pokazalo, da bo nova država zagotavljala uresničevanje in izpolnjevanje narodnostnih interesov samo nekaterim narodom oziroma določenim slojem znotraj teh narodov, drugi pa bodo v svojih pričakovanjih prikrajšani. Unitaristično usmerjena srbska buržoazija, kateri so v skladu z velikostjo dobička, ki so ga z njo delile, pritegovale druge nacionalne buržoazne stranke, je novo državo usmerjala k obćemu jugoslovanstvu. Kraljestvo Srbov, Hrvatov in Slovencev naj bi združevalo tri sorodna plemena enega samega jugoslovanskega naroda. Źe ob sami ustanovitvi so bili Makedonci in Črnogorci potisnjeni ob stran, nadaljevale so se razprtije zaradi Bosne in Hercegovine, pravice narodnih manjšin pa so bile v glavnem pozabljene. Neugodni gospodarski in socialni ukrepi so pripadnike manjšin silili k asimilaciji, nekatere manjšine pa so doživljale tudi različne oblike odkritega nasilja.

Pritisk na narodne manjšine je bil še toliko hujši, ker so se določeni krogi znotraj posameznih manjšin zatekali k separatizmu in se v ta namen povezovali z zunanjimi nasprotniki Jugoslavije. Položaj posameznih narodnih manjšin je bil v veliki meri odvisen od odnosov Jugoslavije z njihovimi matičnimi narodi oziroma državami teh narodov. Določene razvojne možnosti je kljub asimilacijskim pritiskom imela madžarska manjšina, predvsem pa nemška, še posebej, ko se je začel po Evropi razpredati fašizem, s katerim so se vodilne stranke odkrito ali skrivaj spogledovale. Precejšnje strpnosti so bile deležne češka, slovaška, rusinska in romunska manjšina, medtem ko je bila diskriminacija in asimilacija Albancev, Bolgarov in Turkov načrtna in nepopustljiva in so jo skušali doseči z vsemi sredstvi.

Takšni narodnostni politiki so nasprotovale delavske stranke jugoslovanskih narodov in komunistična partija, ki sicer v začetnih iskanjih ni v celoti doumela povezanosti med socialno in narodnostno svobodo (na škodo slednje), vendar je vseskozi zahtevala popolno priznavanje narodnih manjšin. Źe na kongresu zedinjenja leta 1919 je bila v Praktičnem akcijskem programu postavljena naloga, da se je treba z vsemi sredstvi boriti proti kratenju pravic narodnim manjšinam. Stališe do narodnih manjšin je KP še razvila in dopolnila in naloge na tem področju še bolj konkretizirala. Tik pred drugo svetovno vojno je bil na peti državni konferenci leta 1940 kot temeljna naloga v borbi za enakopravnost jugoslovanskih narodov in manjšin načrtovan tudi boj za enakopravnost albanske manjšine na Kosovu, Metohiji in v Sandžaku in boj za enakopravnost vseh manjšin v Vojvodini.

Kontinuiteta dela KPJ na področju mednacionalnih odnosov je obrodila sadove v obdobju druge svetovne vojne, ko je bila edina sposobna povezati prebivalstvo vseh narodnosti v Jugoslaviji v skupni borbi za socialno in narodnostno osvoboditev ter ponuditi tudi program prihodnje ureditve države, upošteva načelo enakopravnosti narodov in narodnosti. Takšna programska usmeritev KPJ je tudi spodbudila pripadnike manjšin k aktivni udeležbi v narodnoosvobodilnem boju. Po prvotni iluziji, da pomeni okupacija Jugoslavije za nekatere narodne manjšine v resnici osvoboditev, ker je njihova območja zasedla vojska države matičnega naroda, je prišla streznitev. Z organiziranim delom med pripadniki narodnih manjšin je KP dosegla, da so se sčasoma, predvsem pa po letu 1943, vse bolj vključevale v narodnoosvobodilno borbo. Oblikovale so se tudi enote iz vrst pripadnikov narodnih manjšin, ki so se borile pod svojo nacionalno zastavo z rdečo peterokrako zvezo, skupnim simbolom NOB.

Prepričanje, da je enakopravnost narodov in narodnosti eden osnovnih pogojev, ki zagotavlja razvoj vsakemu od njih in Jugoslaviji v celoti, se je potrdilo tudi v odločitvi, naj se nova Jugoslavija oblikuje kot federativna država. Na II. zasedanju Protifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije v Jajcu 29. novembra 1943 je v Odloku o zgraditvi Jugoslavije na federativnem načelu v točki 4 zapisano, da bodo narodnim manjšinam zagotovljene vse pravice. Ob konstituiranju države in posameznih enot – republik in pokrajin – na federativnem načelu je bila upoštevana tudi prisotnost narodnih manjšin na določenih območjih. Zato je bila sprejeta odločitev, da se Kosovo in Metohija ter Vojvodina oblikujeta kot posebni avtonomni enoti v okviru Srbije.

Položaj narodnosti po drugi svetovni vojni

Prva leta po vojni označuje po eni strani stališče, da so bili z združitvijo v socialistično skupnost suverenih narodov in enakopravnih narodnih manjšin uresničeni življenjski interesi narodov in narodnosti Jugoslavije, ki jih bo v prihodnje zagotavljalo izgrajevanje samoupravnih socialističnih odnosov. Potrebe narodnih manjšin so bile v tem obdobju omejene na prosveto in kulturo. Po drugi strani pa so mednarodni položaj Jugoslavije in njeni odnosi s sosedami ustrezali tistim, ki so v manjšinah videli potencialnega sovražnika in peto kolono, in je bilo treba premagovati takšna gledanja, pa tudi delovanje iredentističnih skupin znotraj posameznih manjšin.

Hkrati je na urejanje položaja narodnih manjšin vplivala tudi stopnja razvitosti družbenopolitične in gospodarske strukture. Za

obdobje po letu 1945 je značilna centralistična ureditev družbeno-političnih odnosov in gospodarstva, kar je tudi pripadnikom narodnih manjšin ob sicer izjavljenem načelu o enakopravnosti njihovih jezikov in kultur nudilo kaj majhne možnosti za neposredno odločanje o uresničevanju njihovih posebnih interesov.

Že z ustavnim zakonom iz leta 1953, z uveljavitvijo samouprave v gospodarstvu in političnoteritorialnih enotah so se možnosti za uresničevanje enakopravnosti narodnih manjšin znatno razširile, tako da so sami pripadniki narodnih manjšin neposredno udeleženi pri odločanju o zadevah, ki so bistvenega pomena za njihov položaj in razvoj. Pravice narodnih manjšin so v tem obdobju uravnavala ustavna določila, medtem ko je bilo čutiti vrzel glede uveljavljanja pravic narodnih manjšin na področju izvedbene zakonodaje. To vrzel je zapolnjevala splošna in posebna politika zavestnih družbenih sil, ki so stremele k razvijanju sožitja med narodi in narodnimi manjšinami.

V tem času se na področju politike do narodnih manjšin pokaže vrsta kvalitativnih sprememb, v prvi vrsti v prizadevanjih za hitrejši gospodarski napredek območij, kjer manjšine živijo, v ustrezni zastopanosti pripadnikov manjšin na različnih ravneh družbenega odločanja, v spoznanju, da morajo tudi pripadniki narodov na narodnostno mešanih območjih prispevati svoj delež k ustvarjanju narodnostnega sožitja in k razvoju dvojezičnosti, kar naj pripadnike narodnih manjšin varuje pred zaprtostjo in jim omogoči enakopravne možnosti za napredovanje na družbeni lestvici.

V obdobju do leta 1960 se je polagoma izoblikoval celovit koncept položaja in razvoja narodnih manjšin, ki je bil konkretiziran v sklepih CK ZKJ o vprašanju narodnih manjšin iz leta 1959. V prvem poglavju, ki opredeljuje načelna stališča do narodnih manjšin, govori dokument o njih kot o popolnoma enakopravnem dejavniku z vsemi drugimi jugoslovanskimi narodi, ki sodeluje pri graditvi jugoslovanske skupnosti s svojim političnim, kulturnim in drugim prispevkom. Kot del naroda, ki mu etnično pripadajo, pa so narodne manjšine trajen dejavnik v odnosih med posameznimi državami, ki lahko v demokratični atmosferi najbolje opravi zbliževanje med sosednimi državami in narodi. Sklepi poudarjajo pomen spodbujanja gospodarskega razvoja območij, kjer živijo narodne manjšine – ker so ta območja po pravilu manj razvita – in še zlasti Kosova. To naj omogoči, spodbuja in usmerja reševanje problemov v šolstvu in kulturi ter drugih, za narodne manjšine pomembnih vprašanj. V nadaljnjih poglavjih so načrtane naloge glede razvoja kadrov iz vrst narodnih manjšin, njihove ustrezne zastopanosti na posameznih področjih dela in odločanja, glede uveljavljanja dvojezičnosti, razvoja šolstva v jezikih narodnih manjšin, kulturnih dejavnosti, ob-

veščanja v jezikih narodnih manjšin in financiranja teh dejavnosti.

Sklepi so postali sestavni del programa ZKJ na VIII. kongresu, ko so bile podrobneje razčlenjene smeri razvoja mednacionalnih odnosov ter uresničevanja enakopravnosti narodov in narodnosti Jugoslavije pri graditvi samoupravne socialistične družbe; načela iz sklepov pa so bila vnesena v ustavo iz leta 1963.

V obdobju približno od leta 1960 do ustave iz leta 1974 postanejo stališča in pristopi do narodnostnega vprašanja bolj sproščeni in odprti. Zlasti po 6. seji CK ZKJ, ko so bili zavrnjeni unitaristični in etatistični koncepti in praksa, je prišlo vprašanje urejanja medsebojnih odnosov med narodi in narodnostmi Jugoslavije na listo vprašanj, ki jim mora družba ves čas posvečati vsestransko pozornost. Za razvoj narodnosti v tem obdobju je posebno pomembna ugotovitev, da je podlaga za uresničevanje njihove enakopravnosti na jezikovnem in kulturnem področju ustvarjanje ustreznih družbenopolitičnih in zlasti gospodarskih razmer. To je mogoče doseči le tako, da sami pripadniki narodnosti v sodelovanju z drugimi narodi in narodnostmi Jugoslavije z aktivnim delovanjem v organih družbenega samoupravljanja ter z vse večjo aktivnostjo v družbenopolitičnih organizacijah čimbolj neposredno uresničujejo svoje pravice.

Uresničevanje enakopravnosti narodov in narodnosti je torej sestavni del procesa osvobajanja dela in človeka v samoupravni socialistični družbi, saj je položaj in razvoj narodov in narodnosti najtesneje povezan z možnostjo odločanja o rezultatih lastnega dela in razpolaganja z njimi. Skrb za razvoj narodnostnih posebnosti, jezika in kulture postaja v tej zvezi del neodtujljivih demokratičnih pravic vsakega naroda in narodnosti in hkrati odgovornost vsakega posebej in vseh skupaj. Bistvo samoupravnega socialističnega uveljavljanja in razvoja narodnosti pomeni dejstvo, da njihovih pravic ne odreja kdo drug po svoji presoji, temveč da narodnosti same kot skupine izražajo svoje potrebe in interese ter soodločajo o svojih pravicah in njihovem uresničevanju. Pravico do enakopravnega, nemotenega in vsestranskega narodnostnega razvoja uresničujejo narodnosti v skladu z ustavo in zakonskimi določili ter v okvirih odločanja o rezultatih in presežku svojega dela. Takšne možnosti postavljajo narodnosti v vlogo nosilca odločanja o njihovem razvoju in jih spreminjajo iz podrejenih manjšinskih skupin v enakopravne družbene subjekte. To se je izrazilo tudi v poimenovanju: ustava iz leta 1963 uvede namesto »narodne manjšine« izraz »narodnosti«.

Narodnostna sestava prebivalstva SFRJ

Jugoslavija je politiko enakopravnosti narodnosti zasnovala na teritorialnem načelu zadovoljevanja potreb in interesov narodov in

Prebivalstvo v SFRJ, v socialističnih republikah na narodnost

Narodnost	SFRJ (skupaj)	SR BiH	SR ČG	SRH
Skupaj (vse prebivalstvo)	22 447 701	4 124 008	584 310	4 601 469
Črnogorci	578 890	14 114	400 488	9 818
Hrvati	4 419 325	758 136	6 904	3 454 661
Makedonci	1 340 542	1 892	875	5 362
Muslimani	2 000 276	1 629 924	78 080	23 740
Slovenci	1 754 128	2 753	564	25 136
Srbi	8 140 801	1 320 644	19 407	531 502
Albanci	1 731 566	4 394	37 735	6 006
Avstrijci	1 382	52	6	267
Bolgari	36 028	180	24	441
Čehi	19 581	689	52	15 061
Grki	1 616	36	21	100
Italijani	15 109	616	45	11 661
Židi	1 375	343	5	316
Madžari	426 720	945	238	25 439
Nemci	8 620	460	107	2 175
Poljaki	3 016	604	45	758
Romi	134 071	7 251	1 471	3 858
Romuni	54 938	302	159	609
Rusi	4 355	295	96	758
Rusini	23 281	111	19	3 321
Slovaki	80 297	350	33	6 533
Turki	101 356	277	67	279
Ukrajinci	12 806	4 502	16	2 515
Vlahi	32 067	49	1	16
Ostali	16 961	629	368	1 553
Narodnostno neopre- deljeni po 170. členu ustave SFRJ	48 568	17 950	301	17 133
Opredelili so se kot Jugoslovani	1 216 348	326 280	31 243	379 057
Regionalna pripadnost	25 466	3 649	1 602	8 657
Neznano	165 413	26 576	4 338	64 737

* Popis 1981. Saopštenje SZ za statistiku, br. 112. Beograd 1982.

narodnosti kot družbenih skupnosti ob hkratnem upoštevanju pravic posameznika do izražanja narodnostnih posebnosti ne glede na kraj bivanja. To pomeni, da se enakopravnost narodnosti kot skupnosti in enakopravnosti njihovih jezikov uresničuje na narodnostno mešanih območjih občin, v katerih narodnosti živijo skupaj s pripadniki določenega naroda. Poudariti je treba, da uresničevanje enakopravnosti narodnosti ni povezano s številom njihovih pripad-

kan socialističnih avtonomnih pokrajinah glede
tprpadnost, 1981*

	SRM	SR Sl.	SR Srbija		
			Ozemlje SRS brez SAP	SAP Kosovo	SAP Vojvodina
9	1 912 257	1 891 864	5 694 463	1 584 441	2 054 772
3	3 940	3 217	77 124	27 028	43 304
1	3 344	56 625	31 447	8 718	109 203
2	1 281 195	3 288	29 033	1 056	18 897
0	39 555	13 425	151 674	58 562	4 930
6	667	1 712 445	8 207	343	3 456
2	44 613	42 182	4 865 283	209 498	1 107 378
6	377 726	1 985	72 484	1 226 736	3 812
7	32	180	757	22	88
1	1 984	105	30 769	161	2 525
1	164	433	1 170	43	2 012
0	709	18	392	25	340
1	96	2 187	358	23	146
6	28	9	395	9	279
9	281	9 496	4 965	147	385 355
5	288	380	1 402	92	3 808
8	223	204	581	27	596
8	43 223	1 435	57 140	34 126	19 693
9	98	94	6 387	17	47 289
6	363	194	1 603	112	1 046
1	24	54	447	5	19 305
3	67	144	3 621	37	69 549
9	86 691	87	1 182	12 513	195
5	68	192	512	7	5 001
6	6 392	17	25 535	4	57
3	740	577	1 993	684	11 101
3	508	2 975	4 340	133	3 361
7	14 240	26 263	272 050	2 676	167 215
7	956	4 018	4 941	264	1 643
7	4 037	10 635	38 661	1 373	3 187

nikov. Tabela prikazuje narodnostno sestavo prebivalstva Jugosla-
vije ter socialističnih republik in socialističnih avtonomnih pokrajin
ob popisu prebivalstva iz leta 1981. Ob pregledovanju podatkov je
seveda treba upoštevati, da narodnosti niso enakomerno naseljene
na območjih republik in pokrajin, temveč v večjem ali manjšem šte-
vilu naseljujejo območja posameznih občin. Pomembno je, da je
podlaga za določitev statusa narodnostno mešanega območja avtoht-
ona prisotnost narodnosti na tem ozemlju.

Pregled gibanja števila prebivalstva iz vrst narodnosti po podatkih povojnih popisov kaže, da število pri večini narodnosti stagnira ali zlagoma pada. Razlogi so raznovrstni: v posameznih obdobjih se je večje število pripadnikov nekaterih narodnosti preselilo v skladu z mednarodnimi sporazumi, pri večini narodnosti je naravni prirastek izredno skromen (to velja tudi za posamezne narode Jugoslavije), za nekatere je značilno staranje prebivalstva, migracije iz narodnostno mešanih območij v urbane centre so spremenile narodnostno sestavo prebivalstva, k spremembam v narodnostni strukturi prispevajo mešani zakoni itd. Stalno in strmo raste število pripadnikov albanske narodnosti.

Enakopravnost narodov in narodnosti v pravnih dokumentih

Okvirno so bila načela o enakopravnosti narodov in narodnosti Jugoslavije ter o pravicah narodnosti zapisana že v ustavi iz leta 1946. V ustavi iz leta 1963 so bile pravice narodnosti podrobneje razčlenjene in posebej izpostavljena posamezna področja uresničevanja teh pravic: enakopravna raba jezikov narodnosti, svobodni razvoj njihove kulture, ohranjanje tradicij ter izobraževanje v materinščini.

Ob pripravi ustavnih amandmajev leta 1968 in 1971 so jasneje začrtane tudi poti in načini uveljavljanja enakopravnosti narodnosti v organih upravljanja in samoupravljanja. Ustava SFRJ iz leta 1974, ki je utrdila položaj republik in pokrajin ter prenesla težišče samoupravnega odločanja na občine in združeno delo, ter ustave republik in pokrajin opredeljujejo pravice pripadnikov narodnosti kot posameznikov, kakor tudi položaj narodnosti kot družbenih skupnosti.

Splošne državljanske, politične, socialne in ekonomske pravice jamči ustava SFRJ posamezniku v členu 154, in sicer ne glede na narodnost, raso, spol, vero, izobrazbo ali družbeni položaj. Posebnega pomena so pravice do izražanja pripadnosti narodu ali narodnosti in uveljavljanja posameznika na naslednjih področjih: svobodno izražanje in gojenje nacionalne kulture, raba svojega jezika in pisanje, svobodno opredeljevanje ali neopredeljevanje glede narodnostne pripadnosti.

Zavest, da je treba narodnostim kot skupinam zagotoviti narodnostne pravice, in sicer ob materialni podpori celotne družbe, je izražena v določilu »V Socialistični federativni republiki Jugoslaviji so narodi in narodnosti enakopravni« (člen 245). V praksi se to izraža

v celotnem postopku odločanja na zvezni ravni. Osnova za uresničenje enakopravnosti je ekonomska samostojnost republik in pokrajin, odločanje na ravni federacije pa je zasnovano na dogovarjanju.

Jeziki narodov in narodnosti so na območju Jugoslavije enakopravni (člen 247). Na zvezni ravni so v uradni rabi jeziki narodov, medtem ko urejajo uradno rabo jezikov narodnosti na tej ravni ustava in zvezni zakoni. Tako na primer objavlja Uradni list SFRJ zvezne zakone in druge predpise ter splošne akte kot avtentična besedila tudi v albanskem in madžarskem jeziku, medtem ko ustno in pisno rabo jezikov narodnosti pri delu skupščine SFRJ in njenih organov ureja poslovnik skupščine.

Ustava SFRJ zahteva, da morajo biti način in pogoji uresničevanja enakopravnosti jezikov narodov in narodnosti, ki so v uradni rabi na območjih, na katerih živijo narodnosti, določeni z zakoni in statuti družbenopolitičnih skupnosti ter s samoupravnimi akti organizacij združenega dela ter drugih samoupravnih organizacij in skupnosti.

Ustava SFRJ jamči vsaki narodnosti, da za uresničevanje pravice do izražanja svoje narodnosti in kulture svobodno uporablja svoj jezik in pisavo, razvija svojo kulturo in v ta namen ustanavlja organizacije in uživa druge v ustavi določene pravice (člen 248).

Narodnosti uresničujejo suverene pravice v občini kot samoupravnimi in temeljni družbenopolitični skupnosti (poleg pravic, ki so jim z ustavo zagotovljene v drugih družbenopolitičnih skupnostih; člen 248).

Ustave socialističnih republik in socialističnih avtonomnih pokrajin vsebujejo splošna načela o enakopravnosti narodov in narodnosti na svojem območju ter konkretnije določajo načine uresničevanja enakopravnosti narodnosti na posameznih področjih življenja in dela v skladu z značilnostmi narodnostno mešanega območja.

Na institucionalni ravni poznajo republike različne rešitve glede organizacije in dela družbenopolitičnih skupnosti za potrebe uresničevanja enakopravnosti narodov in narodnosti. Za uresničevanje enakopravnosti narodnosti v SR Srbiji (razen na območju ožje Srbije) je poskrbljeno v okviru socialističnih avtonomnih pokrajin Vojvodine in Kosova. Pokrajini kot družbenopolitični skupnosti v sestavi SR Srbije in hkrati kot konstitutivni enoti SFRJ ustvarjata vsestranske možnosti za uveljavljanje enakopravnosti narodov in narodnosti na njunem ozemlju. Druge republike (Slovenija, Hrvaška, Makedonija) so postavile nalogo, da na republiški ravni skrbijo za uresničevanje enakopravnosti narodnosti in narodov, različnim delovnim organom (komisija za narodnosti skupščine SR Slovenije,

odbor za mednacionalne odnose sabora SR Hrvaške, komisija za mednacionalne odnose sobranja SR Makedonije), ki jih sestavljajo pripadniki narodnosti in naroda oziroma narodov, ki živijo v posamezni republiki.

Najbolj celovito je uresničevanje enakopravnosti narodov in narodnosti zastavljeno na območju občin, kjer pripadniki narodnosti živijo skupaj s pripadniki narodov. Večina republik in pokrajini predvidevajo ustrezno zastopanost pripadnikov narodnosti v družbenopolitičnih skupnostih in njihovih organih na ravni občin. V SR Sloveniji je načelo samoupravnega sporazumevanja in odločanja dosledno uveljavljeno tako, da narodnosti ustanavljajo samoupravne interesne skupnosti za prosveto in kulturo, ki skrbijo za razvijanje nacionalne kulture, vzgoje in izobraževanja v jeziku narodnosti, tiska in drugih sredstev javnega obveščanja ter založništva in za razvijanje stikov z matičnim narodom zaradi kulturnega in jezikovnega razvoja. Te skupnosti odločajo enakopravno s pristojnim zborom občinske skupščine oziroma z ustreznimi samoupravnimi interesnimi skupnostmi o zadevah s področja prosvete in kulture, ki so podrobneje opredeljene v statutih občin (člen 251 ustave SRS).

Večina ustav (razen SR Črne gore in SAP Kosova) predvideva organizacije pripadnikov narodnosti, ki naj skrbijo za uresničevanje pravice o nemotenem izražanju narodnostne pripadnosti, razvoja kulture, svobodne rabe njihovega jezika in pisave. Nekatere ustave poudarjajo pravico do izražanja zgodovinske dediščine in drugih značilnosti (SAP Vojvodina in Kosovo), pravico do izražanja narodnostnih posebnosti (SR Bosna in Hercegovina, SAP Kosovo in Vojvodina) ter pravico do rabe simbola oziroma zastave narodnosti (SR Makedonija, SAP Kosovo, SR Slovenija). Določila o obveznostih republike oziroma občin glede financiranja dejavnosti narodnosti, tiska in drugih sredstev javnega informiranja vsebujeta ustavi Makedonije in Slovenije, medtem ko je financiranje drugih dejavnosti (šolstva, kulture itd.) opredeljeno v ustreznih zakonih kakor v drugih republikah in pokrajinah. SR Slovenija posebej izraža podporo razvijanju stikov med italijansko in madžarsko narodnostjo in njunima matičnima narodom zaradi pospeševanja kulturnega in jezikovnega razvoja narodnosti (člen 250). Zato je na področju zunanje politike skrb SR Slovenije usmerjena na razvijanje političnih, ekonomskih, kulturnih in drugih odnosov z drugimi državami in mednarodnimi organi in organizacijami, ki so pomembni poleg drugega tudi za položaj in razvoj madžarske in italijanske narodnosti (člen 317).

Področja, ki jih ustave vseh republik in pokrajin podrobno razčlenjujejo, so vzgoja in izobraževanje narodnosti, razvoj narodnostne kulture in rabe jezika na institucionalni ravni – predvsem nemo-

tena in enakopravna raba jezikov narodnosti pred sodišči in upravnimi organi. Ta področja so posamezne republike in pokrajine podrobneje uredile še v izvedbenih zakonih. Področje vzgoje in izobraževanja za pripadnike narodnosti so nekatere republike opredelile v posebnih zakonih (SR Slovenija in SR Hrvaška), druge pa so v splošne zakone o osnovnem, usmerjenem in visokem šolstvu vnesle člene o vzgoji in izobraževanju v jezikih narodnosti.

Obe avtonomni pokrajini sta sprejeli posebna zakona o uresničevanju enakopravnosti jezikov in pisav, ki podrobno določata načine uresničevanja jezikovne enakopravnosti pri delu organov socialistične avtonomne pokrajine in pri delu organov na ravni občin, na sodiščih in javnih tožilstvih, sodiščih samoupravljanja, organizacijah združenega dela in drugih samoupravnih organizacijah in skupnostih (zakon SAP Kosova posebej izpostavlja rabo jezikov in pisav pri delu vzgojnoizobraževalnih organizacij) ter v družbenopolitičnih in drugih družbenih organizacijah in združenjih. Zakon SAP Kosova govori še o rabi jezikov in pisav pri delu organov in štabov narodne obrambe in navaja tudi kazenske sankcije za ravnanja, ki bi bila v nasprotju z zakonom.

Vzgoja, izobraževanje in kultura

Vzgoja in izobraževanje pripadnikov narodnosti je kot sestavni del vzgojno izobraževalnega sistema v pristojnosti republik in pokrajin. Predšolske in šolske ustanove v jezikih narodnosti delajo na osnovi enakih programov in učbenikov kakor šole v jezikih narodov. Pri posameznih predmetih so programi in učbeniki ustrezno prilagojeni v duhu dodatnih smotrov vzgoje in izobraževanja v jezikih narodnosti. To velja za predmete, ki naj prispevajo k razvoju jezikovne, kulturne in etnične identitete učencev (materin jezik in književnost, zgodovina, geografija, glasbena in likovna vzgoja). Programi in učbeniki vsebujejo tudi skupne vsebine, ki naj vsem učencem omogočijo poznavanje zgodovinskega razvoja in kulturnih dosežkov svojega in drugih narodov in narodnosti Jugoslavije.

Glede na različne pogoje v različnih okoljih (različne etnodemografske, sociokulturne in ekonomske značilnosti območja) pozna Jugoslavija več oblik skupnega izobraževanja otrok in mladine na narodnostno mešanih območjih. Z jezikovnega vidika je značilna oblika pouk v materinem jeziku ob hkratnem seznanjanju z jezikom družbenega okolja. Ta oblika prevladuje na Kosovu, v Makedoniji in v Vojvodini, poznajo pa jo tudi v ostalih republikah, kjer se pojavljajo tudi druge oblike: na Hrvaškem se tam, kjer ni pogojev za oblikovanje oddelkov s poukom v materinem jeziku, organizira

dvojezični pouk tako, da posamezne predmete poučujejo v jeziku učencev, druge pa v jeziku družbenega okolja. Takšno prakso poznajo še na nekaterih območjih Črne gore in Srbije. V Sloveniji na narodnostno mešanem območju Prekmurja učenci slovenske in madžarske narodnosti skupaj obiskujejo dvojezični pouk, pri katerem sta madžarski in slovenski jezik enakopravna učna jezika in učna predmeta.

V vseh republikah in pokrajinah skrbijo za to, da se učenci, pripadniki narodnosti v čim večjem številu vpisujejo v oddelke s poukom v njihovi materinščini. Za učence, ki obiskujejo pouk v jeziku katerega od jugoslovanskih narodov (bodisi ker je premalo učencev za oblikovanje oddelkov z učnim jezikom narodnosti, bodisi da obiskujejo oddelke z drugim učnim jezikom na željo staršev), je organizirano negovanje materinega jezika s književnostjo in osnovnimi podatki o zgodovini in kulturi narodnosti.

Na narodnostno mešanih območjih se v skladu z načelom, da morajo tudi pripadniki narodov prispevati k uveljavljanju dvojezičnosti, učenci, pripadniki naroda učijo jezik narodnosti, v nekaterih republikah kot fakultativen, drugod pa kot obvezen predmet.

V predšolski vzgoji ter na osnovnih in srednjih šolah v posameznih republikah in pokrajinah se uporabljajo jeziki naslednjih narodnosti:

- Bosna in Hercegovina: albanski, italijanski, češki, slovaški, ukrajinski;
- Črna gora: albanski;
- Hrvaška: češki, italijanski, madžarski, slovaški, ukrajinski;
- Makedonija: albanski, turški, elementi romskega jezika;
- Slovenija: italijanski, madžarski, elementi romskega jezika;
- Srbija (brez pokrajin): albanski, bolgarski, elementi romskega jezika;
- Kosovo: albanski, turški;
- Vojvodina: madžarski, rusinski, romunski, slovaški.

Na višji in visokošolski ravni delujejo lektorati in katedre za jezike posameznih narodnosti (Novi Sad: madžarski, romunski, rusinski, slovaški jezik; Beograd: albanski, bolgarski, madžarski, slovaški; Priština in Skopje: albanski in turški; Zagreb in Ljubljana: italijanski in madžarski; Maribor: madžarski jezik; itd.) Albanski jezik je učni jezik na univerzi v Prištini, v madžarskem jeziku pa poteka pouk na nekaterih fakultetah v Novem Sadu, kjer lahko študentje poslušajo predavanja pri nekaterih predmetih in opravljajo izpite tudi v romunskem, rusinskem in slovaškem jeziku.

Ena bistvenih sestavin enakopravnosti narodnosti je možnost lastnega kulturnega ustvarjanja, kakor tudi vključevanje v kulturno dogajanje družbe v celoti. Kulturna dejavnost narodnosti po pravilu

poteka v kulturnih društvih na amaterski ravni; tam, kjer imajo za to pogoje (predvsem primerne kadre), delujejo tudi profesionalne umetniške ustanove (gledališča v madžarskem jeziku v Novem Sadu in Subotici, v albanskem jeziku v Prištini, gledališče narodnosti v Skopju z albanskimi in turškimi predstavami, italijanska drama na Reki itd.). Živo besedo skušajo približati prebivalstvu na narodnostno mešanih območjih z gostovanji amaterskih skupin in profesionalnih umetnikov na osnovi izmenjave med republikami in pokrajinami ter z gostovanji umetnikov iz vrst matičnega naroda. Gostovanja iz sosednih držav na osnovi sporazumov o znanstvenem, kulturnem in prosvetnem sodelovanju so na nekaterih območjih postala oblika neposrednega stika z maternim jezikom in kulturo matičnega naroda.

Za uveljavljanje položaja narodnosti in njihovega jezika v družbi je bistvenega pomena tudi obveščanje in izdajateljska dejavnost v njihovih jezikih. V vseh republikah in pokrajinah je poskrbljeno za ustno in pisno obveščanje v jezikih narodnosti: poleg dnevnikov (v madžarskem, albanskem in italijanskem jeziku) izhajajo časopisi in revije v albanskem, bolgarskem, češkem, italijanskem, madžarskem, romunskem, rusinskem, slovaškem in turškem jeziku; v vseh republikah in pokrajinah oddajajo po radiu (predvsem na regionalnih in lokalnih postajah) tudi v jezikih narodnosti, medtem ko lahko posamezne narodnosti poslušajo tudi televizijske oddaje v materinščini, bodisi v okviru posebnih oddaj ali programov v jezikih narodnosti (madžarskega, albanskega, italijanskega).

Uveljavljanje enakopravnosti narodnosti in enakopravnost njihovih jezikov je čedalje pogostejše predmet proučevanja tako občin znanstvenoraziskovalnih organizacij in strokovnih društev, kakor tudi znanstvenoraziskovalnih ustanov narodnosti. Jezikovno in kulturno problematiko narodnosti raziskuje na primer Albanološki inštitut v Prištini, Inštitut za hungarološke študije, madžarski jezik in književnost v Novem Sadu, Društvo za romunski jezik, Društvo za rusinski jezik, Društvo za slovaški jezik, Center italijanske narodnosti za zgodovinske raziskave v Rovinju.

Sklep

V zaključku velja poudariti, da zahteva uresničevanje enakopravnosti narodov in narodnosti stalne napore in skrb celotne družbe, saj je ob različnih naravnih dejavnikih (nizko število pripadnikov posameznih narodov, etnodemografska struktura, gospodarski potenciali posameznih območij, vsakdanji stik z jezikom širše skupnosti) in različni zgodovinski dediščini (nerazvita ali neustrezna so-

cialna struktura pri posameznih narodnostih, od tod izvirajoči kadrovski primanjkljaj, itd.) mogoče razvijati jezik in kulturne ter etnične značilnosti narodnosti le, če družbene silnice delujejo v tej smeri. Pokazalo pa se je, da materialnih, kadrovskih in drugih pogojev za uresničitev ustavnih načel in določil ni mogoče zagotoviti po administrativni poti, temveč da je mogoče politiko enakopravnosti narodnosti uresničevati neposredno v samoupravnem procesu dogovarjanja in sporazumevanja, tako da ima narodnostna skupnost vlogo subjekta pri gospodarskem, političnem in drugem odločanju od delovne organizacije in krajevne skupnosti do republike.

PRIPOMBE RECENZENTOV

K prvemu poglavju

Avtor morda celo preveč truda posveča dokazovanju, da so Albanci potomci Ilirov. V znanosti to ni več sporno! Dokaj odprto pa ostaja vprašanje o avtohtonosti. Avtor povsem zaupa rezultatom raziskav albanskih strokovnjakov. Opredeljuje se tudi za tezo, da ilirskega območja oziroma današnje Albanije v času selitev od 5. do 7. stoletja nikoli niso zajeli pomembnejši tokovi avaro-slovanskih naseljencev in da so večje etnične motnje izzvala poznejša naseljevanja Slovanov. Te migracije naj bi povzročila bolgarska invazija od srede 9. do začetka 11. stoletja. Nikjer pa ne omenja, da so se staroselci, torej tudi romanizirani in neromanizirani Iliri, v času slovanskih vpadov in naseljevanja oprijeli ekstenzivne živinoreje in se kot nomadi neprestano selili. Migracijskim premikom balkanskih plemen sledimo daleč v srednji vek. Toponomastični material tudi dokazuje, da je bil slovanski element zelo številen v srednji Albaniji. Avtor se tudi izogne obravnavi etnične strukture prebivalstva, ki se je iz antične dobe ohranilo v primorskih mestih (Skader, Drač). Ta mesta so namreč ohranila staro romansko prebivalstvo in notranjo ureditev.

K drugemu poglavju

Opazna je tendenca razširiti Albance izven meja matične domovine. Viri, ki naj to potrdijo (samostanske listine, turški popis pokrajine Brankovićeve), sicer dokazujejo, da so albanski živinorejci živeli v katunih na obrobju srednjeveške srbske države, toda v posameznih vaseh na Kosovu so bili v veliki manjšini. Tako Kosovo kot Metohija sta bila v srednjem veku pretežno naseljena s srbskim prebivalstvom.

Na podlagi osebnih imen lahko določimo etnično pripadnost njihovih nosilcev, toda s prevzemom krščanstva se tudi pri imenih za-

briše etnično poreklo. Tipično albanska imena so Gjin, Gjon, Gjergj, Jon in podobna, nikakor pa ne Peter, Marin, Pavel, Dimitar in podobna. Kako zapleteno je bilo v srednjem veku določiti etnično poreklo, dokazuje naslednji primer: na nekem mestu v Janjinski kroniki iz začetka 15. stoletja je za nekega plemiča Vanga rečeno, da je »serboalbanitobolgarovlah«. Ta oznaka zelo zgovorno kaže na balkanske narodnostne odnose in etnično podobo. Gotovo bi bilo v tekstu vredno omeniti, da so imeli albanski fevdalci na svojih dvorih srbske cirilske pisarne in so za uradno dopisovanje uporabljali srbski jezik, tako na primer za številne pogodbe z Dubrovniško republiko. Ti srbski cirilski teksti so zanimivi, ker pričajo o pogostih zvezah med srbskimi in albanskimi fevdalci.

Prikaz vloge Balšićev, gospodarjev Zete, ni povsem v skladu z njihovo vlogo v srbski srednjeveški državi. Res je, da so silili v albanski prostor in se tudi sorodstveno vezali na albanske fevdalce, res pa je tudi, da so bili povezani s srbskimi despoti, tudi sorodstveno, in da so igrali v srbski državi zelo pomembno vlogo, čeprav njihovo etnično poreklo ni povsem razjasnjeno. Zadnji Balšić, Balša III., je po svoji smrti leta 1427 svoje ozemlje zapustil srbskemu despotu Stefanu Lazareviću.

K tretjemu poglavju

Avtor šteje območje Kosova (v ožjem pomenu besede) za področje, kjer je strnjeno živelo albansko prebivalstvo tudi v srednjem veku in ob prihodu Turkov. V tej zvezi bi bilo vredno omeniti katastrski popis Brankovićeve posesti iz leta 1455. Turki so namreč takoj po zasedbi napravili popis prebivalstva, iz katerega je razvidno, da na omenjenem področju prevladuje pravoslavno srbsko prebivalstvo. Kot manjšine so omenjeni poleg Albancev še Grki, Bolgari in Vlahi. Albanci, ki jih je od manjšin največ, niso v nobeni vasi naseljeni kompaktno. V popisu je popisanih okrog 600 vasi, v katerih so popisovalci zabeležili 13 500 hišnih starešin. Albance najdemo v 84 vaseh, albanskih imen ali takšnih z oznako »Albanec« je 224. Albanska manjšina je bila na Kosovu vse do konca 17. stoletja podvržena procesu asimilacije. Na Kosovu in v Metohiji so bili v srednjem veku pod Nemanjići in tudi kasneje pod Turki koncentrirani največji in najbogatejši srbski samostani, zadužbine srbskih vladarjev (Dečani, Bogorodica Ljeviška, Gračanica, Sv. Arhandjeli in drugi). Središče srbske pravoslavne cerkve je bilo v Peći. Če bi bila Kosovo in Metohija v srednjem veku in pod Turki naseljena pretežno z albanskim prebivalstvom, bi srbski samostani gotovo kmalu propadli.

Pojem Ilirije, Ilirik, ni sinonim za Albanijo. S tem izrazom so bizantinski pisci poimenovali ves Balkanski polotok. Na zemljevidih, ki so nastali v času Dunajske vojne, kartografi niso označevali Kosova z izrazom Ilirija, ampak Kosovia, posebej je označena Albania Turca, Albania libera in Klimenti.

Povezava arijanci–bogomili–islamisti je neustrezna. Teze, da se načela bogomilstva v bistvu skladajo z načeli islamizma, oziroma da so celo enaka, turkologi niso potrdili (na primer N. Filipovič). Nevzdržna je tudi trditev, da je »arijanizem ali bogomilstvo kot ideologija bilo pravzaprav pravo krščanstvo ali islamizem«. Tudi trditev, da so bili Albanci bogomili, ni z ničimer dokazana.

Avtor predlaga, naj bi za »Veliko selitev Srbov« s Kosova, ki jo je povzročil umik avstrijske vojske leta 1690, raje uporabljali oznako »preseljevanje narodov Balkana«, češ da so bili med izseljenci tudi Albanci, Makedonci, Bolgari, Grki in Cigani. Predlog ni umesten, ker so glavnino preseljencev sestavljali Srbi, katerim je bil namenjen tudi glavni udarec. O tem priča prava naselitvena poplava Srbov v Vojvodini in njihova razselitev vse do severne Ogrske. Dejstvo je tudi, da so v turški vojski, ki je gonila Avstrijce in Srbe, predstavljali udarno silo prav albanski oddelki.

K šestemu poglavju

Avtor, ki ostro izpodbija trditve in hipoteze nekaterih albanskih piscev ter jim očita nacionalizem, je prepričljiv zlasti, ko se opira na sodobne zgodovinske vire, manj pa, ko navaja ocene starejših srbskih zgodovinarjev. Nekajkrat ne upošteva tudi nasprotnih ocen, na primer v zvezi s Prizrensko ligo, ki jo ocenjuje povsem negativno in seveda tudi čisto drugače od albanskih avtorjev, ali pa v zvezi z Garašininovim Nacrtanijem, za katero pravi, da je predvidevalo ustanovitev samostojne Albanije, čemur pa albanski pisci nasprotujejo. Albanske vdore na Kosovo avtor povezuje z genocidom nad srbskim prebivalstvom. Pozneje govori o zahrbtnem napadanju Albancev na umikajoče se srbske čete med prvo svetovno vojno, ničesar pa ne pove o tem, da se je umikajoča se srbska vojska za napade kruto maščevala nad albanskim prebivalstvom. V teh primerih je uporaba virov enostranska, kar ne vodi do zgodovinske resnice. Srbski zgodovinarji naj bi tudi sami predstavili pritisk velesrbske buržoazije na albansko prebivalstvo, ki ga je Komunistična partija Jugoslavije ostro obsojala.

K sedmemu poglavju

Iz tistega dela besedila, ki govori o drugi svetovni vojni, je moč razumeti, kot da naš NOB v Albaniji sploh ni imel nobene vloge. Le takrat, ko je treba pojasnjevati dejavnost angleških vojnih misij, avtor citira Miladina Popovića in njegova poročila. Tako pomanjkljiv prikaz vloge KPJ in NOB med vojno v Albaniji ni v skladu z zgodovinsko resnico.

K osmemu poglavju

Še vedno so preskopi podatki o gospodarskem razvoju povojne Albanije in o uspehih na socialnem področju, ki so našli precejšen odmev tudi na Kosovu. Pojasniti kaže, ali je bil gospodarski razvoj dosežen z lastnimi silami ali z mednarodno pomočjo in tujimi posojili. Treba bi bilo predstaviti temelje družbenopolitičnega sistema sodobne Albanije in način njegovega delovanja, pa tudi odnos ljudstva do vodstva in oblike odpora proti političnemu in verskemu pritisku.

K enajstemu poglavju

To poglavje daje vtis, da so Albancem vse do konca šestdesetih let sistematično odrekli pravice, ali celo, da so bili zatirani in preganjani. Ali je torej »rankovićevstvo« porodilo iredento? Težko je trditi, da so prav nacionalne pobude odigrale tolikšno vlogo v zlorabah represije, kot jim je pripisano v tem poglavju. Tudi v drugih delih države so bili državljani izpostavljeni zlorabam, morda nič manj ali pa vsaj ne dosti manj kot Albanci na Kosovu. Znani so na primer primeri zapiranja, obsodb in telesnega maltretiranja (pretepanje, puljenje brkov) vojvodinskih kmetov.

Vprašanje je tudi, v kolikšni meri je bilo izseljevanje Albancev v Turčijo res posledica pritiska na njih kot na Albance, koliko pa tudi želje znatnega števila ljudi, da bi iz socialistične, ateistične in revne Jugoslavije odšli v kapitalistični ali muslimanski svet. Takrat ni bilo moč legalno oditi »ven«, tiste, ki so jih pri poskusu pobega ujeli, pa so čakale hude zaporne kazni. Najmanj, kar je moč reči, je, da te stvari niso bile tako enosmerne, kot je razbrati iz članka.

IZBRANA LITERATURA

- Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia*, I-II, collegerunt et digesserunt dr. L. Thalloczy, dr. C. Jireček et dr. E. Šufflay, Vindobonae, 1913-1916.
- Albanija, u štampi na radiu*, Tanjug, Beograd 1980-1984.
- Baltacı, Cahid, *XV-XVI Asırda Osmanlı Medreseleri*, Irfan Matbaası, Istanbul, 1976.
- Bartl, Peter, *Die Albanesischen Muslime zur Zeit der Nationalen Unabhängigkeits Bewegung 1878-1912*, Wiesbaden, 1968.
- Barleti, Marin, *Skënderbeu, historia e jetës dhe e veprave*, Prishtinë, 1967.
- Bastav, Serif, *16 Asırlarda yazılmış Grekçe Anonim Osmanlı Tarihi (1373-1515)*, Ankara, 1975.
- Bayar, Celal, *Ben de yazdım*, Cilt I-VI, Milli Mücadele'ye gidis, Istanbul, 1965.
- Bogosavljević, Aleksa, *O Arnautima*, Niš, 1897.
- Bozhori, Koco, *Lufta shqiptaro-turke në shekullin XV - Burime bizantine*, Tiranë, 1967.
- Božić, Ivan, *Nemirno Pomorje XV veka*, Beograd 1979.
- Cabej, E., *Storia linguistica e struttura dialettale dell'albanese d'Italia*, Pacini editore, Pisa, 1976.
- Camaj, M., *Die albanische Mundart von Falconara Albanese in der Provinz Cosenza*, dr. Rudolf Trofenik, München 1977.
- Chehrezi, Constantina A., *Albania Past and Present*, New York, The Macmillan Company, 1919.
- Como, D., *Una diocesi della Chiesa Italo-albanese: l'Eparchia di Piana degli Albanesi*, ed. Oriente Cristiano, Palermo, 1981.
- Ćorović, Vladimir, *Odnosi između Srbije i Austro-Ugarske u XX. veku*, Beograd 1936.
- Cvijić, J., *Balkanski rat i Srbija*, Beograd 1912.
- Ćvijić, J., *Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje. Osnovi antropogeografije*, Beograd 1966.
- Dako, Christo A., *Albania - The Master Key to the Near East*, Boston, Massachusetts E. L. Grimes Company, 1919.
- Danismend, Ismail Hami, *Izahlı Osmanlı Tarihi Kronolijisi*, I-VI, Istanbul, 1971.

- Dokumenta e materiale historike nga lufta e popullit Shqiptar për liri e domokraci 1917–1941*, Tiranë, 1959.
- Dokumente për revolucionarnin e fierit 1935* (nga arkivi i Jugosllavisë), dorëshkrim i pergaditur për shtyp, 1980.
- Drancolli, Jahja, Gjin, Gazulli, *Astronom dhe diplomat i shek. XV*, Prishtinë, 1984.
- Ducellier, Alain, *La façade maritime de l'Albanie au moyen age – Durazzo et Valona du XIe au XVe siècle*, Thessaloniki, 1981.
- Elezović, Gliša, *Turski spomenici*, Knj. I, SAN, Beograd, 1940.
- Ekrem, R., *Osmanli Muahedeleri ve Kapitulasyonlar (1300–1923)*, Türkiye Matbaasi, Istanbul, 1934.
- Enciklopedija Jugoslavije*, Zagreb 1983, I. zvezek, slov. izd. (gesli Albanci in albansko-jugoslovanski odnosi).
- Etnografia shqiptare*, nr. III–VII, Tiranë, 1966–1976.
- Folić, Milutin, *Rad komunista Kosova i Metohije u bivšoj jugoslovenskoj vojsci, uoči rata i u aprilskom ratu 1941*, Tokovi revolucije, Beograd, 1968.
- Galanti, Arturo, *L'Albania*, Soc. Ed. D. Alighieri, Roma, 1901.
- Galkin, Ilja, *Diplomatija evropejskih deržav v svjazi s osvoboditelnim dviženijem narodov evropejskoj Turciji v 1905–1912 gg*, Moskva, 1960.
- Gelcich, Giuseppe, *La Zedda e la dinastia dei Balscidi*, Tip Sociale Spalatina, 1899.
- Gegaj, Athanase, *L'Albanie et l'invasion turque au XV-e siecle*, Lib. Or. P. Geuthner, Paris, 1937.
- Gorka, O., *Anonymi descriptio Europea Orientalis*, Cracoviae, 1917.
- Gradilone, G., *Altri studi di letteratura albanese*, Bulzoni, Roma, 1974.
- Gramsci, Antonio, *Lettere dal carcere*, Einaudi, Torino, 1965.
- Hadri, Ali, *Narodnooslobodilački pokret na Kosovu 1941–1945*, Beograd, 1973.
- Hammer, Joseph von, *Historija Turskog (Osmanskog) Carstva*, I–III, Zagreb, 1979.
- Historia e popullit shqiptar*, I–II, Prishtinë, 1968–1969.
- Historia e shqipërise*, II, Tiranë, 1973.
- Historie de la lutte antifasciste de liberation nationale du peuple Albanais (1939–1944)*, Tiranë, 1976.
- Hoca, Sadeddin Effendi, *Tacü't-Tevarih*, I–II, Istanbul, 1974.
- Hoxha, Enver, *The Khrushchevites* (Memoirs), Tirana, 1980.
- Hoxha, Enver, *With Stalin* (Memoirs), Tirana, 1982.
- Hoxha, Enver, *The Titoites*, Tirana, 1982.
- Inalcik, Halil, *Arnavtluk, Population, Religion, History*, The Encyclopedia of Islam, New Edition, Vol. I, fasc. 11, Leiden–London, 1959.
- Inalcik, Halil, *Fatih devri üzerinde tetkikler ve vesikalar*, Ankara, 1954.
- Istoriya srpskog naroda I*, Beograd, 1981.

- Islam Ansiklopedisi*, 8. Cüz, Üçüncü Baskı, Maarif Basımevi, İstanbul, 1960.
- Italijanska in madžarska narodnost v Socialistični republiki Sloveniji*, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 1983.
- Jakšič Grgur, Vučković Vojislav, *Spoljna politika Srbije za vlade kneza Mihaila*, Beograd, 1963.
- Jaray, Louis, *L'Albanie inconnue*, Paris, 1913.
- Jireček, Konstantin, *Istorija Srba*, I-II, Beograd, 1952.
- Jončić, Koča, *Narodnosti u Jugoslaviji*. Nacionalno pitanje i socijalizam, Beograd, 1982.
- Jovanović, D. K., *O Arbanasima*, Beograd, 1880.
- Klejsels, A. H., *Neskolko slov ob Albancih i vesennem vzstani 1910 goda*, S. Peterburg, 1913.
- Koleci, Niko, *Kryengritja e përgjithshme shqiptare kundër sundimit turk në vitin 1912*, Tiranë, 1962.
- Krasniqi, Mark, *Familja e madhe patriarkale në Kosovë*, Gjurmë e Gjurmime, Instituti albanologjik, Prishtinë, 1979.
- Külce, Suleyman, *Osmandlı Tarihinde Arnavutluk*, Izmir, 1944.
- Lufta e popullit Shqiptar për clirimin kombëtar 1918-1920*, I-II, Tiranë, 1975-1976.
- Lidhja e Prizrenit në dokumentet osmane*, Prishtinë, 1978.
- Lidhja e Prizrenit në dokumentet angleze*, Prishtinë, 1978.
- Marine, N., *Albania i Albancit*, Sofia, 1902.
- Mauri, M., *Nella casa del Padre - Chiesa e minoranze etniche in Italia*, Morcelliana editrice, Brescia, 1981.
- Mihačević, Lovro, *Crtice iz albanske povijesti*, Sarajevo, 1912.
- Milošević, S., *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije 1941-1945. godine*, Beograd, 1981.
- Nations and nationalities of Yugoslavia*, Beograd, 1974.
- Noli, Fan, *Historia e Skënderbeut*, Kryezotit të Arbërisë (1415-1468), Boston, Mass., 1950.
- Novaković, S., *Zakonski spomenici srpskih država srednjega veka*, Beograd, 1912.
- Nušić, Branislav, *S Kosova na Sinje More*, Beograd, 1902.
- Petranović, Branko, *Istorija Jugoslavije 1918-1978*, Beograd, 1980.
- Petranović, Branko, *Revolucija i kontrarevolucija u Jugoslaviji*, Beograd, 1983.
- Petrota, S., *Albanesi di Sicilia: Storia e cultura*, E. S. A., Palermo, 1966.
- Pinon, René, *L'Europe et la Jeune Turquie. Les aspect nouveaux de la question d'Orient*, Paris, 1911.
- Popović, Vasilij, *Istočno pitanje*, Sarajevo, 1965.
- Pulaha, Selami, *Burime osmane*, Tiranë, 1968.
- Radonić, Jovan, *Rimska kurija i južnoslovenske zemlje od XVI do XIX veka*, Beograd, 1950.
- Radonić, Jovan, *Djuradj Kastriot Skenderbeg i Arbanija u XV veku*, Beograd, 1942.

- Rizaj, Skender, *Kosova gjatë shekujve XV, XVI dhe XVII*, Prishtinë, 1982.
- Schiro, G., *Storia della letteratura albanese*, Nuova Accademia, Milano, 1959.
- Senkevič, Irina, *Nacionalno-osvoboditelnoje dviženije Albansko-go naroda v 1905–1912 gg.*, Moskva, 1959.
- Senkevič, Irina, *Albanija v period Vostočnogo krizisa*, Moskva, 1965.
- Shufflay, Milan, *Serbët dhe Shqiptarët*, Prishtinë, 1968.
- Shukri, Rahimi, *Lufta e shqiptarëve për autonomi (1897–1912)*, Prishtinë, 1978.
- Shukri, Rahimi, *Vilajeti i Kosovës*, Prishtinë, 1969.
- Shqipëria në vitet e Lidhjes Shqiptare të Prizrenit* (dokumente franceze) 1876–1879, Tirane, 1978.
- Spencer, Edmund, *Travels in European Turkey, in 1850, through Bosnia, Serbia, Bulgaria, Macedonia, Thrace, Albania and Epirus*, Vol. II, Coburn and Co., Publishers, London, 1851.
- Stavro, Skendi, *The Albanian National Awakening 1878–1912*, New York, 1967.
- Stojančević, Vladimir, *Južnoslovenski narodi u Osmanskom carstvu od Jedrenskog mira 1829 do pariskog Kongresa 1856*, Beograd, 1971.
- Strugar, Vlado, *Jugoslavija 1941–1945*, Ljubljana, 1980.
- Stuli, Bernard, *Albansko pitanje 1875–1882*, JAZU, Zagreb, 1959.
- Swire, J., *Albania*, London, 1929.
- Šišić, Ferdo, *Djurdje Kastriotić Skenderbeg*, Nada, Sarajevo, 1901.
- Todorović, Desanka, *Jugoslavija i balkanske države 1918–1923*, Beograd, 1979.
- Tomić, Jovan, *O Arnautima u Staroj Srbiji i Sandžaku*, Beograd, 1913.
- Tucović, Dimitrije, *Srbija i Arbanija*, Beograd, 1945.
- Udruženi rad i razvoj medjunacionalnih odnosa*, Beograd, 1977.
- Wassa, Pashko, *The Truth of Albania and Albanians*, London, 1879.
- Zbornik Konstantina Jirečeka*, I–II, Beograd, 1959–1962.

KAZALO

KNJIGI NA POT	5
Prvo poglavje	
NASTANEK ALBANSKEGA NARODA (<i>Aleksandar Stipčević</i>)	9
Priseljenci ali domačini? – Iliri in Rimljani – Pričevanje arheologije, lingvistike in etnologije – Potomci Ilirov	
Drugo poglavje	
ALBANCI V SREDNJEM VEKU (<i>Jahja Drançolli</i>)	23
Normanska invazija – Albanska kneževina in Kraljevina Albanija – Albanske kneževine v 14. stoletju – Turški vdori in albanski odpor – Albansko gospodarstvo v srednjem veku – Vera in kultura	
Tretje poglavje	
ALBANCI V TURŠKEM IMPERIJU (<i>Skënder Riza</i>)	37
Razcvet gospodarstva in mest – Ime in geografija – Arijanstvo, bogomilstvo, islam – Od Skenderbega do kaćaniške bitke – Moč albanskih paš	
Četrto poglavje	
ALBANSKI NARODNI PREROD (<i>Shukri Rahimi, Zekeria Cana</i>)	57
Ustanovitev albanskega društva – Zamisel o avtonomiji – Med kladivom in nakovalom – Ustanovitev in dejavnost albanske lige – Aktivnost v tujini – Skupščina v Peći – Vstaje in upori na začetku stoletja – Prva delna avtonomija – Razglasitev samostojnosti	
Peto poglavje	
KOSOVO V LUČI ZGODOVINE ALBANSKO-JUŽNOSLOVANSKIH ODNOSOV (<i>Dimitrije Bogdanović</i>)	83

Nevzdržna »ilirski« teza – Kontinuiteta Srbov na Kosovu in Metohiji – Albanska kolonizacija – Zahteve po »Veliki Albaniji«

Šesto poglavje

- ALBANSKI V ITALIJI (*Francesco Altimari*) 103
Beg pred Turki – Zvestoba izročilu – Nastanek arbëreške literature – Fašistični pritisk – Albanska »otočja« – Značilnosti arbëreške kulture – Današnji položaj albanske manjšine

Sedmo poglavje

- NASTANEK ALBANSKE DRŽAVE (*Hakif Bajrami*) 127
Leta notranjih razdorov – Ahmet Zogu prevzame oblast – Začetki komunističnega gibanja – Italijanska zasedba in odpor – Zmaga in osvoboditev

Osmo poglavje

- ALBANIJA ENVERJA HOXHE (*Janez Stanič*) 145
»Jugoslovansko« obdobje – »Sovjetsko« in »kitajsko« obdobje – Stalni razredni boj in stalne čistke – Čemu služi diktatura proletariata – Raven gnotne razvitosti – Sistem in režim brez prihodnosti

Deveto poglavje

- ALBANSKO NACIONALNO VPRAŠANJE V STARI JUGOSLAVIJI (*Hajredin Hoxha*) 165
Težak položaj albanske manjšine – Politika terorja in pritiska – Pomen kačaškega gibanja – Politične stranke in njihova dejavnost med Albanci – Gospodarski pritisk – Kulturno-prosvetna in verska politika vladajočih krogov – Poskus izselitve Albancev iz Jugoslavije

Deseto poglavje

- KOSOVO MED NOB (*Dušan Nečak*) 187
Boj za prevlado – Razkosanje Kosova – Prvi partizanski odredi – Razvoj ljudske oblasti – Delovanje Balli Kombëtar

Enajsto poglavje

- KOSOVO IN ALBANSKI V NOVI JUGOSLAVIJI (*Hajredin Hoxha*) 201
Načelo samoodločbe tudi za Albance – Narodnostni razcvet po osvoboditvi – Delovanje reakcionarnih sil – Obdobje hudih deformacij – Nauki brionskega plenuma – Pravno-politi-

tična afirmacija Kosova in albanske narodnosti – Kulturno-
prosvetni preporod Albancev – Gospodarski razvoj Kosova

Dvanajsto poglavje

ŽIVLJENJE ALBANCEV (*Drita Statovci*) 227

Družinske zadruge – Pravice in dolžnosti v »velikem domu«
– »Soba za može«

Trinajsto poglavje

ALBANSKE NARODNE NOŠE (*Drita Statovci*) 237

Moške narodne noše – Ženske narodne noše – Korenine se-
gajo do Ilirov

Štirinajsto poglavje

NARODNOSTI – KONSTITUTIVNI ELEMENT SFRJ
(*Albina Nečak-Lük*) 251

Zgodovinski prerez – Položaj narodnosti po drugi svetovni
vojni – Narodnostna sestava prebivalstva SFRJ – Enako-
pravnost narodov in narodnosti v pravnih dokumentih -
Vzgoja, izobraževanje in kultura – Sklep

PRIPOMBE RECENZENTOV 267

IZBRANA LITERATURA 271

Albanci

Avtorji besedila:

Francesco Altimari, Hakif Bajrami, Dimitrije Bogdanović,
Zekeria Cana, Jahja Drançolli, Hajredin Hoxha, Dušan Nečak,
Albina Nečak-Lük, Shukri Rahimi, Skënder Rizaj,
Janez Stanič, Drita Statovci, Aleksandar Stipčević

Prevedli: Bojan Grobovšek, Marjan Poljanec, Meta Sluga

Recenzenti: Ivan Križnar, Dušan Nečak, Zvonko Simić, Ignacij Voje

Uredil Janez Stanič

Opremil Kazimir Rapoša

Izdala Cankarjeva založba v Ljubljani
Za založbo Martin Žnideršič

Slikovni material so prispevali:

Albanološki inštitut Priština, Arhiv Kosova Priština,
Turistička štampa Beograd, Arhiv Dela Ljubljana in Miško Kranjec

Natisnila Tiskarna »Tone Tomšič«
v Ljubljani 1984
Naklada 3000 izvodov

